ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

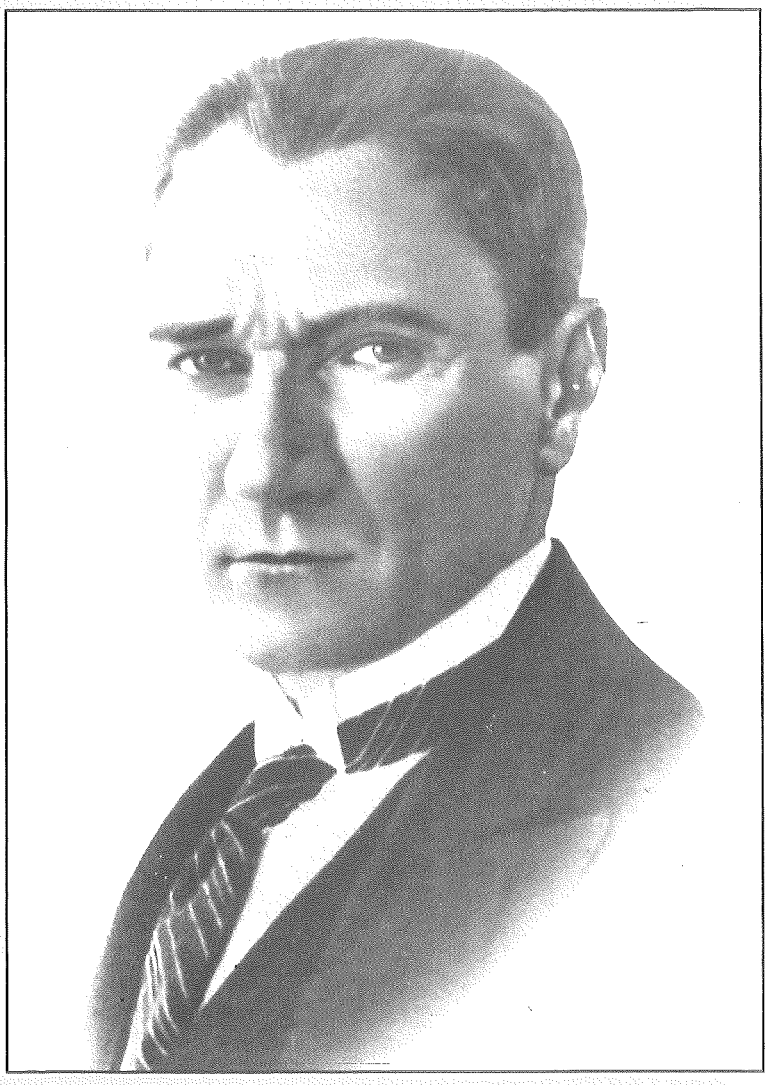

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt : VII Temmuz 1991 Sayı : 21

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt : VII Temmuz 1991 Sayı : 21

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Feridun Ergin	: Mütareke Kabineleri	391
E. Vali Durmuş Yalçın	: Millî Mücadele'de İdareciler, Günümüzün ve Geleceğin İdareciliği	407
Sadi Borak	: Atatürk'e Ait Sanılan Şiirler	479
Prof. Dr. Hasan Köni	: Yazı Devriminin Önemi Üzerine	493
Prof. Dr. Yücel Özkaya	: Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri ...	499
Leman Şenalp	: Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri	507
Niyazi Ahmet Banoğlu	: Atatürk ve Lâtife Hanım	519
Dr. Hamit Pehlivanlı	: Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda	535
Yrd. Doç. Dr. Mesut Çapa	: İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918 — Mart 1920)	553
Mustafa Turan	: İstiklâl Harbi'nde "Milne Hattı"	567
Dr. Ayfer Özçelik	: Gediz Taarruzu	581
Yrd. Doç. Dr. Yaşar Akbıyık	: Millî Mücadele Sırasında Maraş'a Yapılan Yardımlar	591
Yrd. Doç. Dr. Nuri Köstüklü	: Birinci İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler	603
Araş. Gör. Kemal Arı	: Samsun Demiryolu'nun Temel Atma Töreni ve Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Gezisi	609
Dr. Fethî Tevetoğlu	: Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi : Dr. Rasim Ferit Talay	623
Cevdet Kerim İncedayı	: İstiklâl Mücahedesi Konferansları	639

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Feridun Ergin	: Mütareke Kabineleri	391
E. Vali Durmuş Yalçın	: Millî Mücadele'de İdareciler, Günümüzün ve Geleceğin İdareciliği	407
Sadi Borak	: Atatürk'e Ait Sanılan Şiirler	479
Prof. Dr. Hasan Köni	: Yazı Devriminin Önemi Üzerine	493
Prof. Dr. Yücel Özkaya	: Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri	499
Leman Şenalp	: Atatürk Dönemi Eğitim Sisteminde Kütüphanelerin Yeri	507
Niyazi Ahmet Banoğlu	: Atatürk ve Lâtife Hanım	519
Dr. Hamit Pehlivanlı	: Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda	535
Yrd. Doç. Dr. Mesut Çapa	: İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918 — Mart 1920)	553
Mustafa Turan	: İstiklâl Harbi'nde "Milne Hattı"	567
Dr. Ayfer Özçelik	: Gediz Taarruzu	581
Yrd. Doç. Dr. Yaşar Akbıyık	: Millî Mücadele Sırasında Maraş'a Yapılan Yardımlar	591
Yrd. Doç. Dr. Nuri Köstüklü	: Birinci İnönü Muharebesi ve Siyasi Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler	603
Araş. Gör. Kemal Arı	: Samsun Demiryolu'nun Temel Atma Töreni ve Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Gezisi	609
Dr. Fethî Tevetoğlu	: Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi : Dr. Rasim Ferit Talay	623
Cevdet Kerim İncedayı	: İstiklâl Mücahedesi Konferansları	639

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : VII TEMMUZ 1991 SAYI : 21

MÜTAREKE KABİNELERİ

Prof. Dr. FERİDUN ERGİN

1—Birinci Dünya Harbi sona ererken..

Başkan *Woodrow Wilson,* 8 Ocak 1918'de Amerikan Kongresi'ne yıllık mesajında *On Dört Nokta*'yı açıklamıştı. Hazırladığı barış programını 11 Şubat'ta *Dört Prensip,* 4 Temmuz'da *Dört Hedef* ve 27 Eylül'de *Beş Madde* ile tamamlamıştı.

Wilson Prensipleri, dünyada geniş yankılar uyandırmıştı. Ancak Amerikan tezi, "tek yanlı" bir öneri idi. İtilâf Devletlerini bağlayıcı değildi. *Clémenceau* ve *Lloyd George* ise, "Veyl mağluplara!" demeye kararlı görünüyorlardı.

Bulgaristan, 29 Eylül'de mütareke akdetti. Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti, 4 Ekim'de *Woodrow Wilson*'a önerdiği ilkeleri benimsediklerini ve bu esaslar çerçevesinde mütarekeye hazır olduklarını bildirdiler.

Sadrazam *Talât Paşa,* 8 Ekim 1918'de istifa etti.

Türkiye'nin durumu umutsuzdu. Enflasyon devam ediyordu. İaşe sıkıntısı had safhadaydı. Açlık ve hastalık yaygındı. Anadolu'da asayiş bozulmuştu. Suriye cephesi çökmüştü. Altıncı Ordu, Irak'ta ricat halindeydi. Bulgaristan'ın mütareke akdetmesiyle serbest kalan General *George F. Milne* kuvvetlerine İstanbul yolu açılmıştı.

İttihat ve Terakki, bir iktidar boşluğu bırakarak tarih sahnesinden silindi.

Levent Şahverdi Arşivi

2— Kabul edilmeyen Sadaret mühürü

Vahidettin'in ilk düşündüğü, *Tevfik Paşa*'yı Sadrazamlığa getirmekti.

Tevfik Okdar, 1845 doğumluydu. Bir asker ailesindendi. Dört yıl Osmanlı ordusunun üniformasını taşımıştı. Dışişlerine geçtikten sonra diplomasi hiyerarşisinin basamaklarını kısa zamanda tırmanmıştı. On yıl Berlin Büyükelçiliği, on dört yıl Hariciye Nazırlığı yapmıştı.

Fransız kaynaklarına göre, ünlü Alman diplomatı *Alfred von Kiderlen-Wächter,* geçici görevle Türkiye'de bulunduğu sırada, Makedonya garnizonlarında genç subayların Almanlara sempati duymadıklarını farketmişti. Raporuna şunları yazmıştı: *"... une incroyable méfiance, ... parce que les Jeunes - Turcs ne comprennent que le français."*

Almanya Dışişleri Genel Sekreteri, konuyu *Tevfik Okdar* ile görüşmüştü. *Tevfik Paşa,* Alman İmparatoru'nun *Abdülhamit*'e Meşrutiyeti telkin ederek durumu değiştirebileceğini söylemişti: *"Tewfik Pacha dit à Schoen que si l'Allemagne conseille au* Sultan *le rétablissement de la Constitution, elle s'assurera la reconnaissance éternelle de toute l'armée turque et du peuple turc. Ce conseil ne tomba pas dans l'oreille d'un sourd. Immédiatement le Secrétaire d'Etat...".*

Ve Meşrutiyet ilân edilince, *Tevfik Paşa* Sadrazam olmuştu. Hürriyet kahramanı *Enver,* Berlin Askerî Ataşeliğine atanmıştı. Fransız kaynakları doğru ise.. Osmanlı İmparatorluğu'nun kader çizgisini değiştirecek olayların başlangıcında *Tevfik Paşa*'nın rolü olmuştu.

Sadrazamlıktan ayrılınca, Londra Büyükelçiliğine gitmişti, dönüşünde Ayan üyesi olmuştu.

Tarihe karanlık bir sayfa olarak geçecek mütarekeyi imzalamaya gönüllü değildi.

Tevfik Paşa, 19 Eylül'de taarruza geçmiş olan *Allenby*'nin çok sayıda esir aldığını, *William Marshall*'ın Irak'ta kuzeye ilerlediğini ve *George F. Milne*'nin yürüyüş hazırlıklarını sürdürdüğünü öğrendi. *Woodrow Wilson*'a yapılan başvuru, resmî ateşkes talebi değil, *good offices* dileği niteliğindeydi. Bir *pre-armistice* anlaşma bile söz konusu edilmemişti.

Gecikilmişti. Zaman aleyhimize işlemişti. Bu yüzden uğranılacak zararlar "telâfi" edilemezdi. Derhal mühürü iade etti.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — İzzet Furgaç, Damat Ferit ve Rauf Orbay

Padişah, *İzzet Paşa*'yı hükümeti kurmakla görevlendirdi.

İzzet Furgaç, 1864 doğumluydu. Ona *Yemen Fatihi* diyorlardı. İki defa Harbiye Nazırlığı yapmıştı. Balkan Harbi'nde, düşman Çatalca'yı tehdit ederken Başkumandan Vekili ve Genelkurmay Başkanı'ydı. Kafkasya cephesinde İkinci Ordu'ya kumanda etmişti. *İsmet İnönü* ve *Mustafa Kemal*'in eski kumandanıydı. İkinci Ordu'da, halef-selef idiler. *Vahidettin* tahta çıkınca, onu Saray'a almıştı.

Osmanlı ordusunda Müşirlik rütbesine erişen son askerdi.

Liberal fikirli idi. *Abdülhamit* rejimini ve İttihatçıları eleştirmekten çekinmemişti. Birinci Dünya Savaşına girilmesine karşı çıkanlardandı.

İttihatçılar, muhaliflerinin çoğunu ezmiş veya sindirmişlerdi. Kilit noktalarına yerleştirdikleri kadrolar henüz değişikliğe uğramamıştı. Hizmetlerindeki güçlü partizan kalemler de, yazmaya devam ediyorlardı. İttihatçı basın ve bürokrasi, uygun bir ortamda işe koyulmasını kolaylaştırabilirdi. Harbe girilirken fetva vermiş olan Şeyhülislâmı kabineye alması, devr-i sabık yaratmayacağına bir işaretti. Maliye Nazırlığı'na atadığı *Mehmet Cavit,* ittihatçıların usta kalemi *Hüseyin Cahit Yalçın*'ın eski ve samimî arkadaşıydı. Dahiliye Nazırı *Fethi Okyar,* İttihat ve Terakki Fırkası'nın eski Genel Sekreteri idi. Bahriye Nazırı *Rauf Orbay*'ın askerler ve İttihatçılar arasında geniş bir çevresi vardı.

Mustafa Kemal, hünkâr yaveri ve *İzzet Furgaç* ile çalışmış bir kumandandı. Padişah ve Sadrazamın Harbiye Nazırlığı'na atamalarını bekliyordu. *İzzet Furgaç,* ne *Mustafa Kemal*'e yeşil ışık yakacak, ne de onu kıracaktı. Harbiye Nazırlığı ile Genelkurmay Başkanlığı'nı üstlenerek umut kapısını aralık bıraktı.

Kabine gündeminde ilk ve en önemli konu, mütareke idi.

Mütarekeye karar verenler, hükümetlerdi. Alışılmış yöntem, hükümetlerinin direktifleri doğrultusunda başkumandan veya cephe kumandanının imzalamasıydı. Uygulamadan sorumlu her iki taraf yetkililerinin koşulları aralarında görüşmeleri, çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümü bakımından önemliydi. *Allenby* ve *Marshall* ile Türk ordu kumandanları arasında akdedilecek mütareke, uygulama sorunlarını önlemeye yararlı olabilirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Kabinede sözü geçen üye, *Rauf Orbay* idi. Bu görevi üstlenmek arzusunda idi. Mütareke talebini İngilizlere iletecek bir aracı aradı. *Lawrence*'in yanında çalışmış *S. F. Newcomb* adında bir albay, ikamete memur edildiği Bursa'dan kaçarak İstanbul'a gelmişti. *Rauf Orbay,* onunla konuştu. *Newcomb,* Büyükada'da kendisine köşk tahsis edilmiş harp esiri General *Charles Townshend*'i önerdi. *Townshend* kabul etti ve bir tekneye bindirilerek Bozcaada'ya yollandı.

Günler geçiyordu.

Woodrow Wilson açısından önemli olan müttefiklerinin *On Dört Nokta*'yı kabul ettiklerini açıklamalarıydı. İngiltere ve Fransa, *On Dört Nokta*'nın ikisine itirazları olduğunu bildirdiler. İngiltere, geçmiş yüzyıllarda, denizlerin serbestliğini savunan Hollanda ile iki defa savaşmıştı ve silâh kuvvetiyle kazanmış olduğu avantajlarından feragat etmiyecekti. Fransa ise, harp zararlarının Almanya'ya ödetilmesinde ısrarlıydı.

İngiltere, Fransa ve Amerika arasında temaslar tamamlandıktan sonra, 23 Ekim'de Almanya'ya ve 24 Ekim'de Osmanlı Devleti'ne cevap verildi.

Osmanlı Devleti ile mütareke görüşmeleri Mondros'ta yapılacaktı. General *Townshend* Bahriye Nazırı *Rauf Orbay*'ın adını verdiğinden İngilizler de Amiral *Somerset Cough - Calthrope*'u görevlendirmişlerdi. Osmanlı ordularını yenilgiye uğratan ve Güneydoğu'da mütarekeyi uygulamak yetkisini elinde tutan İngiliz kumandanları devre dışında bırakılmışlardı. General *Edmund H. H. Allenby* affetmiyecekti.

İzzet Paşa, Saray'a giderek mütareke talebinin yanıtlandığını Padişaha bildirdi. *Vahidettin,* Mondros'a *Ferit Paşa*'nın gönderilmesini irade eyledi. Sadrazam, *Damat Ferit*'i yanına alarak Babıâli'ye döndü. *Rauf Orbay,* kabine üyeleriyle daha önce görüşmüştü. Nazırlar, *Ferit Paşa*'nın gönderilmesini kabul etmediler ve *Rauf Orbay*'ı seçtiler. Gururundan yaralanan yalnız *Ferit Paşa* değil, aynı zamanda Padişah idi.

Rauf Orbay, birkaç gün sonra Mondros'taydı. 30 Ekim'de imzalanan mütareke İngiliz ordularının ilerleyişini durdurmadı. Musul ve Hatay'ı da işgal ettiler.

Milletvekilleri, kabinenin kompozisyonunu eleştiriyorlardı. İttihatçılardan hesap sorulmasını isteyenler vardı. *İzzet Paşa*'nın eski İttihatçıları kabineye almış olması, onları sevmeyenlerin tepkilerini uyandırıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Mebusan Meclisi'nden yükselen ses, *Vahidettin* için rövanş fırsatıydı. *İzzet Paşa*'ya istenmeyen Nazırları değiştirmesi gerektiğini bildirdi. Sadrazam da istifasını verdi.

İzzet Paşa'nın Sadrazamlığı bir ay bile sürmedi.

4 — Bir "zoraki" Sadrazam

Tevfik Paşa, bu sefer Padişah'a "hayır!" diyemedi. İsteksiz olduğunu saklamayarak...

Batı demokrasilerinde, istifa eden bir Başbakanın yeniden görevlendirildiğine rastlanıyordu. *Tevfik Paşa*'nın güven oyu alamaması, *İzzet Furgaç*'a yeniden bir şans kazandırabilirdi. *İzzet Paşa*'yı destekleyenler ve diğer gruplar, *Tevfik Okday* ile kabinesine aldığı kişiler hakkında kampanya açtılar. Meclis kulislerinde milletvekillerini ayarlamak için yoğun çaba harcandı. Kabinenin güven oyu alması, yine de önlenemedi.

İttihat ve Terakki iktidarı, "Merkezi Umumî" diktatörlüğü olarak tanımlanıyordu. *İzzet Paşa* ve kabine arkadaşları, parlamenter demokrasi havasındaydılar. *Tevfik Paşa,* iç politikanın toz koparan fırtınalarına ilgisiz kaldı, Saray'ın da işlere karışmasını önlemeye çalıştı.

Vahidettin'in amacı, iktidar dizginlerini bizzat kullanmaktı. *Tevfik Paşa* aleyhindeki kulis tertipleri, ileride seçeceği sadrazamların güven oyu alamamak ihtimalini ortaya çıkarmıştı. Meclisi feshetti.

Tevfik Paşa'nın dört aylık görev süresinde, 15 parti kuruldu. *Ferit Paşa, Fethi Okyar, Tevfik Rüştü Aras, Ali Kemal, Satvet Lütfi Tozan, Cami Baykut, Refik Halit ve Rıza Tevfik* partileri kuranlar arasında idiler. Ahali İktisat Fırkası kurucularından *Ahmet Hamdi Başar,* henüz 22 yaşında bile değildi. Aynı kişinin birkaç partiye girdiğine de rastlanıyordu. Yönetim kurullarında gazeteciler ve iş adamları göze çarpıyordu.

Kabineyi tutan bir parti yoktu. Partisiz bir iktidarın karşısına 15 muhalif parti ve bunların gazeteleri dikilmişti.

Enflasyon, iaşe sıkıntısı ve memurların ödenemeyen aylıkları, hükümeti uğraştıran başlıca konulardı.

(Temmuz 1914 = 100) esasına göre, gıda maddeleri perakende fiyat indeksi Şubat 1919'da 2310'a tırmanacaktı. İhtiyaç maddeleri karaborsada idi. İstanbul'a zahire sevkiyatı düzene sokuldu. Karaborsacılar ve vurgun-

Levent Sahverdi Arşivi

cular ile mücadele edildi. Emisyona gitmeksizin memur aylıklarını ödeyebilmek için devlet giderleri kısıldı ve maliye teşkilâtı seferber edildi.

Şubat 1919'da, fiyatlar gerilemeye başladı ve iaşe sıkıntısı hafifledi. Fiyatların ucuzlamasından ve mal darlığının giderilmesinden zarar edenler, parti ilişkilerini ve basını kullanarak, acısını çıkarmaya çalıştılar.

İngilizler, başlangıçta *Mustafa Kemal*'e önem vermez gibi görünüyorlardı. Onun "bir şeyler" hazırladığını ilk sezen *Kont Carlo Sforza* oldu. Senato seçimlerine katılmak için ayrılmak üzere iken *Mustafa Kemal*'e ihtiyaç hâsıl olursa, İtalya Elçiliği'nin açık olduğunu bildirecekti. Dışişleri Bakanı olduktan sonra da, Türkiye'ye dostluk gösterecekti.

Paris Barış Konferansı, 18 Ocak 1919'da toplandı. *"Woodrow Wilson,* Amerika'yı temsil etmek üzere yola çıkarken hiçbir devlet adamına daha önce nasip olmamış dünya çapında prestije sahipti. Yenilgiye uğramış devletler, bağımsızlıklarını kazanmaya hazırlanan milletler ve emperyalizm boyunduruğu altında yaşayan kavimler ona inanıyor ve güveniyorlardı. Ekonomik sorunların anahtarlarını elinde tutan devletin başkanıydı. Uluslararası adaletin gerçekleşeceğini müjdeleyerek *On Dört Nokta*'yı ve *Milletler Cemiyeti* projesini getiriyordu. İnsanlığın umut bağladığı büyük adamdı."

"Ne çare ki, *John Maynard Keynes*'in deyimiyle, eski dünya politikacıları fesattı. *Wilson,* kaplan lâkabıyla tanınan *Clémenceau* ile karşılaşınca, canavar inine girmiş bir *Donkişot*'a dönüşecekti. *Lloyd George*'un taktikleri ve *Clémenceau*'nun insafsızlığı, konferans havasına intibak edemeyen *Wilson*'u körebe oynar duruma düşürecekti."

Wilson Prensiplerinin "rafa kaldırılmasına" en ağır fatura, Osmanlı Devleti'ne çıkartılacaktı. Lord *Curzon,* kabineye sunduğu muhtırada Türkler hakkında *"...a source of intrigue and corruption.. of unmitigated evil to everybody concerned."* deyimlerini kullanmıştı. *Clémenceau* ve *Lloyd George,* Osmanlı Devleti'yle ilgili konularda anlaşmış gibiydiler.

Tevfik Paşa, dış politika ufuklarının her geçen gün biraz daha kararduğını seziyor, bir umut ışığı göremiyordu.

Osmanlı Devleti ile Kafkasya Federal Cumhuriyeti arasında 4 Haziran 1918'de aktedilmiş antlaşma, geçersiz sayılıyordu. İngilizlerin müdahalesi üzerine 1914 sınırına askerimiz çekilmişti. Erat terhis edilmiş ve silâhlar depolara konulmuştu. Albay *A. Rawlinson* başkanlığında bir misyon Erzurum'da durumu kontrol ediyordu.

Levent Sahverdi Arşivi

Ermeni fabrikasyonu istatistiklere göre, bir zamanlar nüfusun Erzincan'da % 37.9 unu, Erzurum'da % 34.2 sini, Diyar*bekir*'de % 35.3 ünü, Van ve Hakkâri'de % 52.8 ini, Muş ve Bitlis'de % 47.0 sini, *Elâziz* ve Malatya'da % 37.3 ünü Ermeniler oluşturuyorlardı. Kürtlerin ayrı bir kavim oldukları ve Türklerin azınlıkta bulundukları ileri sürülüyordu. Ermenilerin Doğu Anadolu üzerindeki iddialarına Avrupa'da yeşil ışık yakılıyordu.

Kars Millî Şûra Hükümetinin Ermenilere karşı koymaya hazır 8 bin kişilik bir kuvveti bulunuyordu. Bu kuvvetin tecavüzü durdurmaya ne derece yeterli olacağı tartışılabilirdi. Ermenistan silâhlı kuvvetlerinin Karabağ ve Gürcistan'da savaşmaları, Osmanlı Devleti'ne ödünç zaman kazandırıyordu.

Mütarekeden sonra Musul ve İskenderun'u işgal eden *Allenby,* hızını alamamıştı. 1 Ocak 1919'da, Antep'e girdi.

Mustafa Kemal, hünkâr yaveri idi. Anadolu'da aktif bir görev istiyordu. Konu *Tevfik Paşa*'ya iletildi. Sadrazam, bazı Nazırlarla görüştü. *Mustafa Kemal*'in belirsizlikler ve imkânsızlıklar içinde başarılı olmak ihtimali son derece zayıftı. Faaliyetinin ilk belirtileri ortaya çıkınca, İngilizlerin etmeleri kesindi ve hükûmet geri çağırmaya mecbur kalacaktı. *Tevfik Paşa,* karar veremedi.

Tevfik Paşa'dan umudunu kesen *Mustafa Kemal,* "Daily Mail" muhabirinin aracılığıyla İngiliz makamlarında bir sondaj yaptırdı. İngiliz istihbarat albayı, önemsemedi.

Bu girişiminden birkaç gün sonra, hünkâr yaverliğinden alındığı *Mustafa Kemal*'e tebliğ edildi. *Vahidettin,* yaverini tanıyordu ve boş durmayacağını biliyordu.

Mustafa Kemal'in gerçek amacını sezen Kont *Carlo Sforza* oldu. Zorda kalırsa, İtalyan Büyükelçiliği'nin açık olduğunu duyurdu. İtalyan diplomatı birkaç ay sonra senato seçimlerine girmek için ayrılacak ve Dışişleri Bakanı olunca dost davranışlarını sürdürecekti.

İngilizler, 28 Şubat'ta Ermenilerin çağrısı üzerine Maraş'a girdiler. *Tevfik Paşa,* birkaç gün sonra istifasını verdi.

5 — Vahidettin ve Ferit Paşa

Hanedanların yaprak dökümü dönemi idi. *Romanov*lar, *Habsburg*lar, *Hohenzollern*ler tahtlarından indirilmişlerdi. Bulgar Kralı, yerini oğluna bı-

Levent Şahverdi Arşivi

rakmıştı. İmparatorluğun enkazı her an *Osmanoğullarının* üzerine çökebilirdi. Karizmatik bir kişiliği yoktu. Çevresine ehliyetli ve sadık bir kadro toplamaya fırsat bulamamıştı.

Cülûsundan beri halkın yüzü gülmemişti. Felâketler birbirini izliyordu. Popüler bir padişah olamayacağını anlıyordu. Tahtını yitirmekten korkuyordu. Direktiflerini harfiyen uygulayacak, sadakatten ayrılmayacak, İtilâf Devletlerinin baskılarına tahammülle katlanacak ve hoşnutsuzluklara "paratonerlik" edecek bir sadrazama ihtiyaç duyuyordu. *Ferit Paşa*'yı seçti.

Damat Ferit, 1853 doğumluydu. Londra Büyükelçiliği'nde "başkâtip" iken *Mediha Sultan* ile "evlendirilmişti". Danıştay üyeliğine atanmış, "paşalık" tevcih edilmişti. Ayan Meclisi'ne girmişti. 1911'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurucularına katılmış ve İttihatçılara muhalefet etmişti. Mütarekeden sonra da, Osmanlı Selâmet ve Selâmeti Osmaniye Fırkalarına girmişti.

Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçmeye kararlıydı. Ancak Harbiye Nazırı, istediği geniş yetkileri kabul etmiyordu. Aslında bu bir sorun değildi. Bir imza ile verilmiş yetkiler, gerektiğinde ikinci bir imza ile iptal edilebilirdi. *Ferit Paşa,* görevlendirme kararını 30 Nisan akşamı *Cercle d'Orient*'da imzaladı. Harbiye Nazırı'nın muhalefeti, bir *by-pass* ile aşıldı.

İtalyanlar, 11 Mayıs'ta Bodrum ve Marmaris'e asker çıkardılar. Yunanlıların Ege'de yayılma alanlarını sınırlamayı amaçlıyorlardı.

Yunanlıların İzmir'i işgal ederek Hinterland'ında ilerlemeye koyulmaları, yurtta hiddet ve nefret kasırgaları estiriyordu. *Mustafa Kemal*'in 12 Haziran'da mülkî ve askerî makamlara gönderdiği telgrafları General *George F. Milne* protesto etti. Harbiye Nazırı, "görevinin ortalığı yatıştırmak" olduğunu söyleyerek durumu idare etmeye çalıştı.

On gün sonra *Amasya Genelgesi'nin* yayınlanmasıyla, İstanbul Anadolu ilişkilerinin rengi değişti. *Heyeti Temsiliye*'nin kuruluşuna kadar olayların akışı, İstanbul Hükümeti'nin otoritesini ne derece yitirmiş olduğunu ortaya koydu. Tutuklama emirlerini yerine getirecek askerî ve mülkî bir makam bulunamadı. *Refet Bele*'nin yerine kolordu kumandanlığına atanan *Salâhattin Köseoğlu,* millî harekete katılarak Sivas Kongresi'nin güvenliğini üstlendi. Binbaşı *E. W. Noel* gözetiminde baskın düzenlemesi istenilen *Ali Galip* harekete geçmek için oyalandı, kiraladığı atlıların ücretlerini geçersiz "mağşuş meskûkât" ile ödedi, İstanbul'dan gönderilmiş tahsisatı kaçarken

Levent Sahverdi Arşivi

Kuva-yı Milliye'ye bıraktı. *Mustafa Kemal,* İstanbul'a kısa bir süre telekomünikasyon ambargosu uygulayarak gücünü gösterdi.

Mustafa Kemal, Padişahı hedef tutmadı. Yara alan Sadrazam idi.

Ferit Paşa, 5 Ekim 1919'da çekildi.

6 — Ali Rıza Paşa kabinesi

Üçüncü Enternasyonal, başka bir deyimle *Komintern,* Avrupa'da geniş ve etkili faaliyet gösteriyordu. Almanya, Avusturya, Çekoslovakya ve Macaristan karışıklıklara sahne oluyordu. Fransa, İtalya, İspanya ve Norveç'te aşırı sol akımlar güçlenmişti.

Rusya'da *Kolçak, Denikin* ve *Wrangel* kuvvetlerinin durumları parlak değildi. İtilâf Devletlerinin silâhlı müdahalelerinden bir sonuç çıkmıyordu.

Hindistan kaynıyordu. Ayaklanmalar oluyordu. Amritsar'da İngiliz makineli tüfekleri halkı biçmişti. Afganlılar, İngilizlere karşı silâha sarılmışlardı. Irak'ta, işgalcilerle çarpışan gruplar vardı.

İrlanda,kanayan bir çıbandı. İngiltere'de grevler yaygındı. Terhisleri gecikenlerin huzursuzluğu ve işsizlik, ön plânda sosyal sorunlardı. Bütçe açığı kabarmış ve hükûmet harcamaları kısmıştı. Kamu oyu denizaşırı ülkelere asker gönderilmesini tasvip etmiyordu.

İngiliz Hükûmeti, sömürgelerde ve işgal bölgelerinde az sayıda elemanla sorunlarına çözüm arıyor ve parayı hesaplı kullanıyordu.

Fransa'da enflasyon, işsizlik, terhis işlemleri, sendika sorunları ve grevler, kambiyo istikrarsızlıkları, dış politika olayları ve sağ/sol çatışmaları huzursuzluk kaynağı idi. 28 Haziran'da imzalanan *Versailles Muahedesi* 10 Ocak 1920'de yürürlüğe girecekti. Parlamentonun o tarihten sonra *Clémenceau*'yu iktidarda tutacağı tahmin edilmiyordu.

Amerika'da, *Versailles Muahedesi*'nin Senato'da takıldığı biliniyordu. *Wilson,* 25 Eylül'de felç geçirdi. Amerika'nın *Milletler Cemiyeti'ne* girmiyeceği anlaşılıyordu.

Vahidettin, zamanın uygun olduğunu düşündü ve stratejisini değiştirmeye karar verdi. Yaz aylarının olayları, İstanbul rejiminin yıpranmasına yol açmıştı. Kuva-yı Milliye ile ilişkilerin düzeltilmesi, barış antlaşması hükümleri üzerinde pazarlık gücü kazandırabilirdi. Sayısız sorunların İngiltere ve Fransa hükümetlerini bunaltması, Babıâli hesabına bir fırsat teşkil edebilirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Heyeti Temsiliye ile diyalog kurabilecek askerî erkânın saygı beslediği bir şahsiyeti Sadrazamlığa getirmesi, iyi netice verebilirdi. *Ali Rıza Paşa*'yı seçti.

Ali Rza Paşa, 1859 doğumluydu. Meşrutiyet'te, iki defa Harbiye Nazırlığı yapmıştı. Ordu hiyerarşisinin üst düzeylerinde hizmet vermişti.

İzzet ve Salih Paşalar da kabineye girdiler.

Vahidettin'in ikinci kararı, milletvekili seçimlerine gidilmesiydi. Dördüncü Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanmasına ne *Heyeti Temsiliye,* ne de yabancı makamlar itiraz edebilirdi. *Heyeti Temsiliye,* gücünü halktan aldığını ilân ediyordu. Oysa millî iradeyi temsile en yetkili organ parlamento olacaktı. Yeni meclisin çalışmaya başlamasıyla, *Heyeti Temsiliye* görevini tamamlamış sayılabilirdi.

Mütarekeden sonra kurulan partilerden hiçbiri gelişememişti. *Vahidettin,* mahallî eşraf ile memur ve emeklilerin, ulemanın çoğunlukta olacaklarını hesaplıyordu.

Salih Paşa, Amasya'ya gönderildi.

Mustafa Kemal, Meclis'in İstanbul'da toplanmasına itiraz etti. Düşman kontrolü altında olan bir başkentte meclis serbestçe çalışamazdı. Nitekim Fransızlar 1871 seçimlerinden sonra, Meclis'i Paris'te değil, Bordeaux'da toplamışlardı.

Mustafa Kemal'in itirazında haklı olduğu, çok geçmeden anlaşılacaktı.

Seçimlerde *Heyeti Temsiliye* adayları başarılı oldular. *Mustafa Kemal, Bekir Sami Kunduh, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Celâl Bayar, Refet Bele, Cemal Mersinli, Adnan Adıvar, Yunus Nadi Abalıoğlu, Rauf Orbay, Cevat Abbas* ve *İsmail Fazıl Cebesoy* seçilenler arasında bulunuyorlardı.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti, depolardan silâh ve cephane kaçırılmasına tedbir almayı "ihmal" ediyordu. Anadolu'ya geçenlerin sayısında görünür bir artış vardı. İngilizler, Sadrazamdan hoşnutsuzluklarını saklamıyorlardı.

Allenby mareşalliğe yükseltilmiş, asalet unvanıyla ödüllendirilmiş ve Mısır Yüksek Komiserliğine atanmıştı. Maraş, Antep ve Urfa'daki İngiliz birlikleri çekilerek yerlerini Fransız askerlerine bıraktılar.

1920 Ocak sonlarına doğru, millî kuvvetlerin Maraş'ta Fransızlara karşı harekete geçtikleri, İstanbul'da duyuldu. Dördüncü Osmanlı Mebusan Meclisi de, *Millî Misak*'ı kabul etti.

Levent Sahverdi Arşivi

Maraş'taki Fransız garnizonu fazla dayanamadı. İşgal günlerinde Türk kanı akıtmış olan Ermeniler, çekilen Fransız askerlerinin korumasında göç ettiler. Ermenilerin toplu göçü, Avrupa'da gürültü kopardı. Türkiye aleyhine yoğun bir kampanya başlatıldı.

General *George F. Milne,* meclisin "Kemalist" eğiliminden ve hükûmetin tutumundan tedirgindi. Maraş'ın kurtuluşu, İstanbul'da sevinç ve umut uyandırdı. Millî kuvvetlerin Antep ve Urfa'ya yöneldikleri, birkaç gün sonra öğrenildi.

Avusturya ile *Saint-Germain-en, Laye Antlaşması* 10 Eylül 1919'da, Bulgaristan ile *Neuilly Antlaşması* 27 Kasım 1919'da akdedilmişti. Sıra Türkiye'ye barış koşullarını dikte etmeye gelmişken İstanbul'da otoritelerinin zayıflamasına İtilâf Devletleri müsaade edemezlerdi. General *George F. Milne*'ye göre, *Ali Rıza Paşa* Kartaca Barışı'na imza koymazdı. Dördüncü Osmanlı Mebusan Meclisi de, muahedeyi onaylamazdı.

İngiliz kumandan, "kadife eldivenini" çıkardı ve demir yumruğunu gösterdi.

Vahidettin, Sadrazamı değiştirmeyi kabul etti. Padişah, güvenilen ve saygı beslenen bir sadrazamdan boşalan makama atama yaparken memleket ortamını ve meclisin havasını gözetmek zorunluluğundaydı. Beş günlük bir aradan sonra, Sadaret mühürünü 8 Mart'ta *Salih Paşa*'ya verdi.

7 — Salih Paşa'nın kısa ömürlü kabinesi

Salih Hulûsi Kerzak, 1864 doğumluydu. Abdülhamit zamanında sürgün edilmişti. Ordu kumandanlığı yapmıştı. Harbiye ve Bahriye Nazırlıklarında bulunmuştu. *Ferit Paşa* kabinesine girmiş, geçinemeyerek ayrılmıştı. *Ali Rıza Paşa*'nın yerini doldurabilecek bir askerdi.

Vahidettin'in seçimi, *George F. Milne*'ye tatsız bir sürprizdi. Niçin *Ferit Paşa* değil de, *Salih Paşa?* Yanıtlamak zor değildi. *Ferit Paşa*'nın güven oyu alabilmesi imkânsızdı, koşullar meclisle uyum halinde çalışacak bir kabine kurulmasını gerektiriyordu. Meclis feshedilemez miydi? Hayır. Üçüncü dönem Mebusan Meclisi memleketi harbe sokan bir iktidar zamanından intikal etmişti, seçmenleri temsil yeteneği kalmamıştı. Henüz yeni çalışmaya başlamış olan dördüncü dönem meclisinin dağıtılmasına halkın kabul edeceği bir gerekçe gösterilemezdi.

George F. Milne, baskı gücünü bu sefer *Salih Paşa* üzerinde denedi. Yeni Sadrazamdan Ankara aleyhinde bir deklarasyon istedi. Talebi yanıtsız kaldı.

Levent Sahverdi Arşivi

İngilizlerin tepkisi sert oldu. Direnci kırmaya kararlıydı. Harp gemilerinden karaya asker çıkarıldı. Karakollar basıldı, nöbetçiler şehit edildi. PTT merkezleri ve askerî tesisleri kontrol altına alındı. Gazetelere sansür konuldu. 85 milletvekilinin tutuklandığı söylendi. Sokaklarda, süngülü İngiliz askerleri devriye geziyorlardı. İstanbul, işgal edilmişti.

Milletvekillerinden bir grup, Yıldız'a giderek Padişahtan düşmana karşı koymasını istedi. İngilizlerin etkinliği, donanma toplarının menzilinden öteye geçemezdi. *Vahidettin,* "müstereddit" idi. İstanbul'dan ayrılamazdı. İngilizler için hanedandan başka birini Padişah ilân etmek ve *Ferit Paşa*'ya kabine kurdurarak muahede hükümlerini kabul ettirmek zor olmazdı. Beklemeyi ve görmeyi yeğledi.

Fethi Okyar, Rauf Orbay ve *Ziya Gökalp,* Malta'ya sürgün edilenler arasındaydılar.

Salih Paşa, kritik günlerde görevden ayrılmayı doğru bulmadı.

George F. Milne'nin demir yumruğunu kullanması bir hata idi. Yıldıracağını sanmıştı. Gerçekte ise, *Mustafa Kemal*'e paha biçilmez bir fırsat hazırlamıştı.

Rauf Baykan, Osmanlı Bankası'nın Ankara şubesindeydi. *Mustafa Kemal* milletvekillerini Ankara'ya çağırınca yolluklarını havale etti. (Bu hizmeti unutulmayacak ve yıllar sonra eşi *Belkis Baykan* Ankara milletvekili olacaktı.)

İngilizlerin milletvekillerini tutuklamalarına *Heyet-i Temsiliye* Erzurum'daki *Rawlinson* misyonunu hapsettirerek karşılık verdi. *Rawlinson* misyonunun hapsedilmesi Londra'da şok yarattı, aynı zamanda İngiltere'nin bölgedeki istihbarat kanalı tıkandı. *Kâzım Karabekir,* hazırlıklarını rahat ve müdahalesiz bir ortamda tamamlamak fırsatını buldu.

İtilâf Devletleri Yüksek Konseyi, Milletler Cemiyeti mandasında bir Ermeni devleti kurulmasını öngören kararı açıkladı.

Salih Paşa, 2 Nisan 1920'de çekildi.

8 — Ferit Paşa'nın Babıâli'ye dönüşü

Ferit Paşa, kabineyi kurmakta zorluk çekti. Görev vermek istedikleri arasında reddedenler oldu. Yeni kabine, 5 Nisan'da çalışmaya başladı.

Ferit Paşa, ikidar desteğini yalnız Padişahtan değil, aynı zamanda işgal makamlarından alan bir sadrazam olmuştu.

Levent Sahverdi Arşivi

a) Ferit Paşa, Sivas Kongresi'ni izleyen günleri unutamazdı. Yalnız düşürülmekle kalmamıştı. Halkın nefretine hedef olmuştu. Kin dolu idi.

George F. Milne'nin istediği deklarasyonu yayınladı. *Salih Paşa* hakkında tahkikat açtırdı. Padişaha meclisi feshettirdi. *Nemrut Mustafa Paşa* Harp Divanı, *Mustafa Kemal* ve arkadaşlarını mahkûm etti. *Kuva-yı İnzibatiye* teşkil edildi. Şeyhülislâmın fetvası doğrultusunda Anadolu'da yoğun bir propaganda başlattı.

Aynı tarihlerde, beklenmedik bir kriz *Mustafa Kemal* ve arkadaşlarına sıkıntılı günler yaşattı. İstanbul Hükûmeti, aşara ağır bir zam yapmıştı. Ürünün yaklaşık yarısını teslim ederlerse, yarıcılar ile küçük tarla sahipleri gıdalarına, tohumluğa ve hayvanları beslemeye yeterli tahıl bulamayacaklardı. Tahıl fiyatlarının bir yıldan beri ortalama % 35 ucuzlaması ve vergi zammı, büyük toprak sahiplerinin gelirlerini de azaltıyordu. 1920 ürün mevsimi yaklaşırken tarım bölgelerinde gergin bir hava esiyordu.

Aşırı zam yapan İstanbul Hükûmeti, hoşnutsuzluğun muhatabı ise Ankara idi. *Dürrizade Abdullah Efendi*'nin fetvası ve tahrikler eklenince, *yer yer* ayaklanmaya tek kıvılcımın yeteceği bir ortam belirmişti.

b) İstanbul Hükûmeti'nin İtilâf Devletleri'ne her geçen gün çaresizlikten biraz daha eğildiği görüldü.

11 Nisan 1920'de Urfa'dan da çekilmeye mecbur kalan Fransızlar, İstanbul'da prestij amaçlı büyük bir gövde gösterisi tertiplediler. Mareşal *Franchet d'Esperey,* Yunan ve Fransız bayraklarıyla donatılmış Beyoğlu'ndan çılgın alkışlar toplayarak beyaz bir at üstünde geçti. O gün, Türk bayrağına ve Türklere rastlanmayan bir "Pera" tablosu sergilendi. İstanbul'un bazı semtlerinde kiralanan konaklara da Fransız askerleri yerleştirildi.

İtilâf Devletleri, kurulacak Ermeni Devleti'nin *Milletler Cemiyeti* adına Amerikan mandasına verilmesini önerdiler. Kongre reddetti. Bunun üzerine, sınırlarını *Wilson*'un belirlemesi istendi.

Sèvres Muahedesi'ni imzalamak üzere Paris'e gönderilen *Tevfik Paşa,* senaryonun Kartaca Barışı olduğunu görünce geri döndü. İtilâf Devletleri, bunun üzerine muahede hükümlerini İstanbul'da tebliğ ettiler. Ve 10 Ağustos'ta *Sèvres*'de imzalandı.

Woodrow Wilson, millî kuvvetler Kars'ı kurtardıktan 20 gün sonra tespit ettiği sınırları açıkladı. O sıralarda Sovyetler de Ermenistan'ı işgal ettiler. *Wilson*'un açıklaması, platonik bir jestten başka anlam taşımadı.

Levent Şahverdi Arşivi

c) 1920 Sonbaharında tablo değişmeye başlamıştı.

Sèvres'in imzalanmasından sonra İngilizlerin *Ferit Paşa*'ya ihtiyaçları kalmamıştı. Ne Sadrazam, ne de Nazırlar İstanbul'da söz geçirebiliyorlardı. 15 Mart'ta İstanbul'un işgaliyle başlayan sert politika denemesi ters sonuç vermişti.

Feneral *George F. Milne* geri çağrıldı ve yerine General *Charles Harington* atandı.

Vahidettin, aynı gün *Ferit Paşa*'yı görevinden affetti. 20 Ekim'de istifasını veren *Ferit Paşa,* Charlsbad'a hareket etti.

9 — Son Sadrazam

Vahidettin, bir defa daha *Tevfik Paşa*'yı kabine kurmakla görevlendirdi.

Tevfik Paşa, kabinesine *İzzet* ve *Salih Paşaları* aldı. *İzzet* ve *Salih Paşaların* uzlaşma zemini hazırlamak üzere Ankara'ya gönderilmelerine karar verildi.

Mustafa Kemal, müzakere masasına oturmakta yarar görmüyordu. Daha birkaç ay önce, kendisi ve arkadaşları hakkında idam kararı verilmiş ve Padişah onaylamıştı. Kuva-yı İnzibatiye, Ankara'ya yürümeyi denemişti. İsyanlar tehlikeli durumlara sebep olmuş ve Ankara yakınlarında bile silâh sesleri duyulmuştu. Padişahın hükümeti, *Sèvres Muahedesi'ne* imza koymuş ve yollar ayrılmıştı. İstanbul Hükûmetinin artık Millî Mücadele'ye bir "katkısı" söz konusu değildi. Görüşme kapısının açılması, gevşemeye yol açabilirdi.

Reddetmek de doğru olmazdı. *İzzet* ve *Salih Paşalara* herkes saygı beslemekteydi. Millî Mücadele'ye yakınlık göstermiş iki eski sadrazamın Ankara'yı ziyaretlerinin azımsanmayacak moral etkisi olabilirdi.

Mustafa Kemal, onları Bilecik'te karşıladı. "İstenmeyen misafirler" olarak birkaç hafta Ankara'da ağırladı. Fakat resmî bir görüşme cereyan etmedi.

Londra Konferansı, Birinci İnönü Zaferi'nden sonra toplandı. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan katıldılar. İstanbul Hükûmetini *Tevfik Paşa* ve Ankara'yı *Bekir Sami Kunduh* temsil ediyorlardı.

Bekir Sami Kunduh, Paris Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezundu. Halep Valiliği yapmıştı. Dördüncü Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilmişti. Hariciye Vekili idi.

Levent Sahverdi Arşivi

Konferans 23 Şubat 1921'de açıldı. *Bekir Sami Kunduh,* İstanbul'un temsil edilmesine itiraz etti. *Tevfik Paşa* da, asıl söz hakkı sahibinin, gerçek temsilcinin *Bekir Sami Kunduh* olduğunu beyan etti. Anlamlı bir jest..

Konferansın gündemi, *Sèvres Muahedesi'nde* yapılabilecek rötuşlardı. Toplantılar 12 Mart'a kadar sürdü. Bir anlaşma olmadı.

İngilizler, diplomatların *pro-Greek,* generallerin *pro-Turc* olduğunu söylerlerdi. *Allenby* ve *Milne*'nin bu söz kapsamına girmedikleri kesindi. Ancak diplomatların anlaşamayarak dağılmasından sonra, konuyu yeniden gündeme getiren *War Office* oldu. İstanbul'dan çağrılan General *Harington,* kabineye aydınlatıcı açıklamalar yaptı, İngiltere ile Türkiye arasında ikili anlaşma akdedilmesini savundu. *Lloyd George* Yunanlılardan yana idi. Kabinede konu tartışıldı, sonuca varılamadı.

İtalyanlar, 13 Mart'ta Antalya'dan çekilmeyi kabul ettiler. *Franklin Bouillon* ile Ankara Anlaşması, 20 Ekim'de imzalandı. İngiliz Yüksek Komiseri *Horace Rumbold.,* Fransızların ayrı anlaşma yapmalarına sinirlenerek *dishonorable* hareket deyimini kullandı. Dışişleri Bakanı *Curzon* ise, öğrenince şaşkınlık geçirdi. Oysa, ikili anlaşmalar akdedilebileceğini ilk düşünenler, İngilizlerin kendileriydi.

Sovyet generallerinin Ankara'yı ziyaret etmeleri, İngiltere'de ilgi uyandırıyordu. Rus subaylarının birliklerimize yardımcı olacaklarına dair söylentiler çıkartılıyordu. *Rumbold,* ne düşündüğünü soran *Lord Curzon*'a "Niçin *Enver* de *viceroy* olmasın?" diye yanıt verecekti.

Sakarya'da bozguna uğrayan Yunanlıların isteği, şimdi Trakya'dan yürüyerek İstanbul'a girmekti. İngiltere ve Fransa, onaylamıyorlardı. Yunanlılar, olup bitti yaparlarsa ergeç büyük devletlerin kabul edeceklerini hesaplıyorlardı. *Churchill*'e göre, Yunanlıların İstanbul'u işgal etmeleri Anadolu'dan "şerefle" çekilmelerine fırsat hazırlayabilirdi. Anadolu'dan Trakya'ya asker geçirmeye başladıklarında, *Harington* kararlı davrandı. Elinde iki Yunan tümenini durdurabilecek kuvvet yoktu. Yine de İngiliz ve Fransız birliklerini Çatalca'ya sevketti. Yunanlılar yaklaştılar, zorlamaya cesaret edemediler.

Tevfik Paşa, olaylara karışmıyordu.

Refet Bele, 19 Ekim 1922'de İstanbul'a geldi. Saray ve işgal makamlarıyla görüşmeler yaptı. Henüz *Vahidettin*'in tahtından indirilmesi söz konusu edilmiyordu. *Refet Bele,* Ankara'daki çok kişi gibi, parlamenter monarşi

Levent Şahverdi Arşivi

rejimine geçilebileceğini düşünüyordu. Padişaha göre, her iki tarafın anlaşarak bir "karma" kabine kurması bir "solüsyon" idi. Bekleyiş on gün sürdü. İtilâf Devletlerinin Lozan Konferansı'na Ankara ile birlikte İstanbul delegelerini davet etmeleri, havayı birden değiştirdi. 1 Kasım'da, Saltanat lâğvedildi. *Tevfik Paşa,* istifasını verdi. *Refet Bele,* yönetime el koyduğunu açıkladı.

Vahidettin'in *Rumbold*'la durumu görüşme teşebbüsü sonuç vermedi. *Gazi* ile temas etmek istediğini bildirince, *Refet Bele* müracaatını yazılı yapması lâzım geldiğini söyledi. Telâşlanan ve korkuya kapılan *Vahidettin,* 17 Kasım'da yurttan ayrıldı.

Tevfik Okdar, 91 yaşına kadar yaşayacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'DE İDARECİLER, GÜNÜMÜZÜN VE GELECEĞİN İDARECİLİĞİ

Em. Vali DURMUŞ YALÇIN

Çok geniş kapsamlı olan bu konu 6 bölümde incelenecektir.

Birinci bölümde Osmanlı Mülkî İdare Teşkilâtı, Osmanlı Devleti'nin yapısı ile İmparatorluk mülkî idare âmirlerinin nitelikleri ve Milli Mücadeledeki tutum ve davranışları üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde Mütareke (Ateşkes) sonrası Osmanlı ülkesinin durumu ve kurtuluş arayışları hakkında genel açıklamalar yapılacaktır.

Üçüncü bölümde Sivil Direniş Kuruluşları, başka bir ifadeyle Ülkeyi veya Bölgeyi Kurtarma veya Koruma Dernekleri ile Mülkî İdare Âmirleri ilişkisi ve bazı mülkî idare âmirlerinin faaliyetleri belirtilmeye çalışılacaktır.

Dördüncü bölümde görevden uzaklaştırılan vali ve mutasarrıflardan bahsedilecektir.

Beşinci bölümde Millî Mücadele'deki faaliyetleri nedeniyle mülkî idare âmirleri hakkında yapılan işlemler açıklanacaktır.

Altıncı bölümde günümüzün ve geleceğin idareciliği hakkında çok genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Daha sonra olayların açıklamalarından çıkan sonuca yer verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MÜLKÎ İDARE TEŞKİLÂTI VE MÜLKİ İDARE KURUMU

A) BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA OSMANLI MÜLKÎ İDARE BİRİMLERİ :

1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanun-u Muvakkatı'nın 1. maddesine göre "Vilâyetler livalara, livalar kazalara, kazalar nevahiye ve nahiyeler karyelere münkasımdır."

Vilâyet : İl karşılığıdır. Başında vali bulunmaktadır.

Liva : Vilâyet ile kaza arasında bir idarî birimdir. Livalara, sancak ve mutasarrıflık da denmektedir. Livaların başında bulunan mülkî

Levent Sahverdi Arşivi

idare amirinin adı mutasarrıftır. Livalar mülhak (vilâyetlere bağlı) ve müstakil liva (doğrudan doğruya Dahiliye Vekaletine bağlı) olmak üzere ikiye ayrılır.

Kaza : Başında kaymakam bulunmaktadır. İlçenin karşıtıdır.

Nahiye : Bucaklara tekabül etmektedir. Nahiye müdürü tarafından yönetilmektedir.

Karye : Köy biriminin karşılığıdır.

Mütareke sonrasında imparatorluğun 15 vilâyeti, 17 müstakil livası, 35 mülhak livası ve 392 kazası bulunmakta idi.[1]

B) OSMANLI DEVLET YAPISI :

Celâl Bayar, Osmanlı devlet yapısını şöyle anlatıyor: "Osmanlı devlet yapısı sultan, ilmiye, askeriye üçlüsünden oluşur. "İlmiye" deyimi bütün sivil aydınları içine alır. "Askeriye"de bütün yöneticileri... Bu üç kuvvet, bir sacayağı kurar ve devlet bu sacayağının üstünde durur. Sultan, herşeye hâkim ve tek güçtür ama, asker ve sivil aydınların oluşturdukları müesseseler sultanı sürekli olarak denetirler. Her üçünün de amacı imparatorluğu ayakta tutmak, genişletmek ve geliştirmektir. Fakat diyelim Sultan, yanlış bir yol tutar da imparatorluğu tehlikeye doğru sürüklerse, hemen askeriye ve ilmiye, yani asker ve sivil aydın kadrosu biraraya gelirler ve sultanı alaşağı ederler. Eğer asker kadrosu yanlış bir tutuma düşerse, bu sefer ilmiye ve sultan biraraya gelirler, askerin haddini bildirirler. Ama ilmiyenin gidişi imparatorluğa hayır getirmiyorsa, o zaman da sultan ve asker hemen birleşirler, sivil aydın kadrosunun hakkında gelirler." Celâl Bayar "Sultanın meşruiyeti nereden kaynaklanıyor?" diye sorar ve cevabını "biat" müessesesinden diye verir ve "asker-sivil bürokrat kadrosunun sultanı denetlemesi meşruiyeti nereden kaynaklanıyor?... Bunlar bu hakkı kendilerine nereden bulmuşlar da sarayı denetimleri altına almışlar?" sorularını ekler.

Soruların karşılığı olarak, Osmanlı toplumunda sınıf olmadığını belirttikten sonra "Osmanoğullarından gayrisi reaya... Sivil-asker aydınlar da bu reayadan süzülüp geldikleri ve böylece toplumun sözcülük hakkını taşıdıkları içindir ki, kendilerine sultanı seçme hakkı tanınmıştır. Şehzade, onların oylarını biat yolu ile almadan Sultan olamıyorsa, bu onların imparatorluk ahâlisini sembolize etiğini gösterir. Meşruiyetlerini halktan almakta ve oylarını kullanmak sureti ile sultana meşruiyetini vermektedirler.

[1] Sebahattin SELEK, Anadolu İhtilâli s: 60, 61.
Türk İdare Dergisi Sayı 361 s: 5-10.

Levent Sahverdi Arşivi

Bir başka deyimle, iki dereceli seçimde, "ikinci seçmen" durumdadırlar. Yalnız bu hakkı seçim yolu ile değil, yetenek ve dirayet yolu ile elde ediyorlar. Şehzadeyi "Padişah" yapma güçlerini de devleti denetleme güçlerini de buradan alıyorlar" der.[2]

Tevfik Çavdar söylüyor: "1839 Tanzimat Fermanıyla kapıkulu aydınlar (sicil ve asker olarak) iktidara ortaklıklarını perçinlemişlerdir. Bundan sonra merkezî yönetimi temsil eden padişahın çevresinde Batıcı ve lâik asker-sivil aydın kapıkulları, kendi içlerinde bir iktidar kavgasını sürdürerek hükümet etmişlerdir. Egemenlik açıkça kapıkulu grubuna aitti ve bunlar kendi aralarındaki çekişmelerle iktidarı belirliyorlardı. Batılı emperyalist güçler ise çıkarları uyarınca asker-sivil aydınların grupları arasında tercihler yapıyor çıkarlarının devamını sağlıyorlardı...

Son yüzyıl Osmanlı egemenliği iki başlı bir ejderhaya benzetilebilir. Başlardan biri gücünü hayli yitirmiş padişah, diğeri de Köprülülerden bu yana iktidara ortak olma yolunda hayli ilerlemiş olan asker-sivil kapıkullarıdır.

Bu iki baş beraberce iktidarı sürdürmüşler, bazan da tek başına iktidarda öncelik almışlardır. Her ikisinin de dayandıkları bir toplum katı yoktur. İçerde orduyu, dışarda da yabancı güçlerden birini kendi yanlarına aldıkları sürece iktidarlarını sürdürebilmişlerdir."[3]

Bu açıklamaları yapmaktan maksadım, asker-sivil bürokratta devlete sahiplik zihniyetinin bulunduğunu belirtmektir.

Nitekim, Mayıs - 1876'da İstanbul'da medrese öğrencileri sadrazamı istemediklerinden ayaklanmışlar, padişah da Mahmut Nedim Paşa'yı azledip yerine Mehmet Rüştü Paşa'yı getirmiş, Hüseyin Avni Paşa Serasker, Mithat Paşa Adliye Nazırı olmuşlardır. Aynı ayın sonunda padişaha güvenemeyen Hüseyin Avni Paşa ile Mithat Paşa Abdülaziz'i tahttan indirip yerine V. Murad'ı getirmişlerdir. Bilinen sebeplerden V. Murat da tahttan indirilmiş yerine II. Abdülhamit hükümdar olmuştur. Abdülhamit padişah olmadan önce Mithat Paşa'ya Meşrutiyeti ilân edeceğine dair söz vermiştir.

Aynı şekilde II. Meşrutiyetin ilânı da 3. Ordu subaylarının eseridir. Makedonya'daki halk da askeri desteklemiştir. Mülkî idareden de askerle birlikte hareket edenler vardır.

[2] Celâl BAYAR, ATATÜRK'ün Metodolojisi ve Günümüz s: 51.

[3] Tevfik ÇAVDAR, Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye" s: 164, 165, 166.

Levent Şahverdi Arşivi

Meşhur Sivas Valisi Reşit Paşa'nın 20 Temmuz 1908'de Serez'den Yıldız Sarayına çektiği telgrafta "24 saat zarfında meşrutiyet ilân edilmediği ve Kanuni Esâsi mer'iyete sokulmadığı takdirde Serez Sancağının veliaht Reşat Efendi'ye biat edeceğini" ifade etmesi sadece bir örnektir.

C) İMPARATORLUK TOPLUMUNDA MÜLKÎ İDARE AMİRLERİNİN YERİ VE NİTELİKLERİ :

1 — Mülkî idare amirleri genel olarak Mekteb-i Mülkiye veya Mekteb-i hukuk mezunudurlar. Yüksek tahsili olmayanlar da özel eğitim görerek kendini yetiştirmişlerdir.

Talat Paşa 4 Şubat 1917'de sadrazam olunca, 1. Dünya Savaşının en şiddetli muharebelerine sahne olan ve o sırada Rus Komünist İhtilâlinin başlamasıyla kurtulan Şark vilâyetlerindeki inceleme gezisi dönüşünde, Haydarpaşa Garında :

"Mülkiyeyi lağvetmekle pek büyük bir hata işlediğimizi bu seferki seyahatimde daha etraflı olarak anladım. Çünki, her tarafı harabezar olan memleketin neresinde bir eser-i umran ve temeddün (uygarlaşma) gördümse bunun orada hizmet eden mülkiyeli bir kaymakam'm, bir mutasarrıfın, bir valinin eser-i himmeti ve gayreti neticesi olduğunu tesbit ettim. Anladım ki, mülkiye mezunları kadar bu memlekete hizmet eden, en uzak ve mahrum vatan köşelerine kadar nur, hayat ve medeniyet götüren kimse yoktur..."[4]

"Dahiliye Nezaretine merbut olmak üzere Mekteb-i Mülkiyye unvanı ile bir mekteb-i âli te'sisi hakkında lâyiha-i kanuniyye müzâkeresi" sırasında Mehmet Sâdık Bey (Ertuğrul) "Bu mekteb-i mülkiyenin tesisi o kadar lâzımdır ki bunu Veli Beyefendi arzetti. Bendeniz hukukisini-nazariyesini bilmem. Mülkiye memuriyeti meslektir ve onlar icraatını bizim üzerimizde yaparlar ki, bendeniz o ahalidenim. Şimdiye kadar bize gelen memurların, mutasarrıf ve kaymakamların, nahiye müdürlerinin herhangisi mekteb-i mülkiyyeden çıkmış ise o ahaliyi hüsn-i surette idare etmiş ve halk ondan memnun olmuştur. Şuradan buradan gelmiş ise muvaffak olamıyor. Bu meselenin bu kadar müzakereye değeri yoktur. Müzakerenin kifayetini talep ederim." demek suretiyle mülkiyeli mülkî idare âmirlerine övgüler yağdırmıştır.

[4] Mülkiye Mecmuası; 1935, Birinci kanun (Aralık); s. 9 sayı 9 57 Müdür Emin ERİŞİGİL'in makalesi.

Levent Sahverdi Arşivi

Buraya Cemal Ethem (Yeşil)'in Mülkiye Marşı olarak adlandırılan şiirini almadan geçemeyeceğim :

Başka bir aşk istemez, aşkınla çarpar kalbimiz,
Ey Vatan gözyaşların dinsin, yetiştik çünki biz;
Gül ki sen, neşenle gülsün ay, güneş, toprak, deniz,
Ey Vatan gözyaşların dinsin, yetiştik çünki biz.

Bir güneşten bir zamanlar, ay kadar kaldındı dün,
Dün bir aydın, sislenen boşlukta yıldızsın bugün;
Benzin uçmuş bak, ne rüyadır, bu akşam gördüğün?
Ey Vatan gözyaşların dinsin, yetiştik çünki biz.

Beklesin Türkoğlu'nun azminde kuvvet bulmayan,
Sel durur, yangın söner elbette bir gün Ey Vatan;
Süslenir, oynar yarın, dün ağlayıp matem tutan,
Ey Vatan gözyaşların dinsin, yetiştik çünki biz.

Ulu önder Atatürk de "... Mülkiyelilerin hepsine söyleyiniz ki şimdiye kadar yaptıkları temiz ve Türklüğe lâyık olan işlerinden dolayı kendilerine minnetle mütehassisim..."[5] demek suretiyle mülkiyelileri taltif etmişlerdir.

Bu örnekler bir düşünce yapısını, ruhi durumu belirtmek için verilmiştir.

2 — Mülkî idare âmirlerinin emrinde polis, jandarma ve diğer mülkî örgütler bulunmaktadır.

İç güvenlikten mülkî idare âmirleri sorumludur. Diğer mülkî kuruluşlar onun gözetim ve denetimi altında görevlerini sürdürürler.

Görülüyor ki mülkî idare âmirleri idarî mekanizmanın hâkimidir. İdareye damgasını vurabilir. İdarenin iyi ve kötü çalışmasında birinci derecede rol sahibidir.

3 — Mülkî idare âmirleri, ülkenin her köşesinde görev yaptıklarından, toplumun ileri gelenleri ile daha fazla olmakla birlikte her toplum kesimi ile az çok ilişkide bulunduklarından ve merkeze, görevli bulunduğu mülkî idare biriminin her sorunu hakkında cevap vermek zorunda kaldıklarından ister istemez ülkenin ve halkın durumunu en iyi bilen kişilerdir.

[5] "18 Aralık 1935 akşamı Ankara Palas'ta toplanan mülkiyeliler'e gönderdiği mektuptan" Ayın tarihi 1 Ocak 1936; s. 21.

Levent Sahverdi Arşivi

4 — "Devlet Baba" imajının temsilcisi olan mülkî idare âmirleri, gelenekleşmiş tutum ve davranışlarıyla, ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmemiş olmasının da etkisiyle, hukuki yetkilerinden daha fazla fiili yetkiye sahiptirler.

Osmanlı İmparatorluğu âdem-i merkeziyetle yönetildiğinden, valilik bu yönetimin olmazsa olmaz unsurunu teşkil ediyordu. Şehzadelerin valiliklerde staj yaptığı valilik ile sadrazamlığın eş görev sayıldığı bilinmektedir.[6] Kısaca başta vali olmak üzere hiyerarşi sırasına göre bütün mülkî âmirleri geleneksel devlet otoritesini temsil ediyor ve memurin-i mülkîye, eşraf ve halk üzerinde büyük bir nüfuza sahip bulunuyordu. Tek başlarına adeta devlet gibi hareket edebiliyorlardı.

Bilindiği gibi 19'uncu yüzyıl Osmanlı Mülkî İdare modeli Fransız valilik sisteminden esinlenmiştir. Fransız sistemi hakkında Murro şöyle demektedir:

"Kapsayıcı valilik ya da Fransız sistemi, özellikle, taşradaki kuruluşlar üzerinde sıkı ve yakın bir denetim kurmak isteyen ülkelerin ihtiyacına uygun düşmektedir. Sistemin kurucusu olan Napoleon kendisinin atadığı ve kendisine karşı sorumlu tek bir adamın yine kendisi tarafından tespit edilen politikayı ilde uygulamasını istiyordu. İl içinde herşey vali adına ve Napoleon'un politikasına uygun olarak yapılacaktı."[7]

Ülkemizde de uygulama bu merkezdeydi.

5 — Mülkî idare âmirleri tatmin edici maaş almakta idiler. Genellikle Osmanlı döneminde üst yöneticiler hizmetlerinin karşılığını fazlası ile almışlardır. Üst yöneticilere sağlanan maddi imkân hiçbir zaman küçümsenecek düzeye inmemiştir.

Osmanlı üst yöneticilerinin, özellikle mülkî idare âmirlerinin, şerefli, haysiyetli, maddi imkânları bol görevlerini devam ettirebilmeleri, herşeyden evvel devletin bağımsız olmasına, ülkenin işgal altında bulunmamasına bağlıdır. Devletin bağımsızlığı mülkî idare âmirinin varlığı ile eşanlamlı sayılabilir.

6 — Mülkî İdare Âmirinin düşünce yapısı :

Her meslek mensubunun yılların tevlit ettiği bir düşünce sistemine uygun davranış içinde bulundukları bilinmektedir. Karl Marx'ın ifadesiyle "Çiftçi, çiftçi gibi düşündüğü için çiftçi değil, çiftçi olduğu için çiftçi gibi düşünmektedir."

[6] Kamil ERDEHA, Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler s: 20, 21.

[7] William B. MURRO, "Fransız Taşra İdaresi" (Çev. Vecihi TÖNİK) s: 157.

Levent Şahverdi Arşivi

Demek istiyorum ki mülkî idare âmirliği, mensuplarına ayrı bir kişilik kazandırmaktadır. Diğer taraftan İkinci Meşrutiyet dönemi, Osmanlı taşra yöneticisinin kişiliğine yeni bir boyut eklemiştir: Tek parti temsilciliği.

İttihatçı taşra yöneticileri, ulaşım ve muhabere vasıtalarının artması sonucu merkezin denetimini daha fazla duyar olmuşlar, "hem tek parti temsilcisi olarak siyasal görevlerini, hem de devletin temsilcisi olarak yönetsel işlevlerini daha etkin biçimde yürütür duruma gelmişlerdir." [8] Böylece mülkî idare âmirleri ile merkezî idareye hâkim siyasî parti arasında kader birliği doğmuştur.

Sivas Valisi Reşit Paşa'nın aşağıya alacağımız anısı mülkî idare âmiri zihniyetinin tipik örneğidir.

"Bu telgrafname Üçüncü Kolordu Müfettişliği mıntıkasındaki valilere, hatta bütün Anadolu idare âmirlerini müşkül bir mevkiye sokuyordu. Hele ben örs ile çekiç arasında kalmış oluyordum. Çünki Mustafa Kemal Paşa, benim vilâyetimin merkezinde ve benim gözümün önünde bir ihtilâl meclisi toplamak, kongre namı altında bir kıyam derneği kurmak istiyordu ve bunu her tarafa ilân etmekten çekinmiyordu. Kanuna göre benim bağlı bulunduğum yüksek bir makam, yani Dahiliye Nazırlığı ise Mustafa Kemal Paşa ile temas etmekten beni men ediyordu.

Her iki tamim, hemen hemen aynı günde elime gelmişti. Biri öbürünün tamamen zıddı bir zihniyetten mülhem olan bu yazılardan hangisine itaat, imtisal ve inkıyat etmek lâzımdı?... Bir hükümet adamı sıfatıyle bu suale verilecek cevap basittir. Çünki memur, kanun dairesinde, ancak âmirini dinler, onun gösterdiği istikamette hareket eder.

Fakat, kanun esas bakımından, millî arzuların ve ihtiyaçların ifadesi demektir. Acaba elimde bulunan iki tamimden hangisi milletin günlük ihtiyacına daha uygundur? Biz Anadolu valileri, Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in emri üzerine Mustafa Kemal Paşa ile münasebeti kesersek ve onun memleketi kurtarmak maksadıyle yapmak istediği işlere engel olursak millete kazanç mı temin etmiş oluruz, zarar mı?... Aylığımla geçiniyordum. Dahiliye Nazırının emirlerine - kanunsuz hareket ederek - itaat etmediğim takdirde azlolunmaklığım muhakkaktı. Böyle bir akıbete uğrarsam Mustafa Kemal Paşa'dan nasıl bir muamele ve yardım görebilirdim?.. O Mustafa Kemal Paşa ki Erzurum'da bir kongre toplanmasını evvelce temin etmekle iktifa etmeyerek Si-

[8] Dr. İlber ORTAYLI, Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye'de Mülki İdare Amirliği - Türkiye'de Taşra Yönetimi Yöneticiliğinin Evrimi. s: 21.

Levent Şahverdi Arşivi

vas'ta da bir ihtilâl meclisi açılmasını istiyor, bunun için bize emirler veriyor. Lâkin azlolunduğundan bihaber bulunuyor."[9]

Mazhar Müfit Kansu'nun "Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber" adlı kitabında, not defterini getirdikten sonra, Atatürk'ün "Ama bu defterin bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin. Sonuna kadar mahrem kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin; şartım bu." dediğini, şartın benimsenmesini müteakip 7-8 Temmuz 1919 sabaha karşı tarihi konulduktan sonra Mustafa Kemal Paşa;

"Yaz... Zaferden sonra hükümet şekli Cumhuriyet olacaktır... Bu bir... İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır. Üç: Tesettür kalkacaktır. Dört: Fes kalkacak, medenî milletler gibi şapka giyilecektir. Beş: Latin harfleri kabul edilecek..." diyor.

Görülüyor ki Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerini çok mahrem olarak açtığı iki kişi, evvelce mülkî idare âmirliği yapmış iki vatanperverdir. Aynı görüşlerin bir başkası ile paylaşılıp paylaşılmadığı bilinmemektedir.

Aynı zamanda bu eski mülkî idare âmirlerinin hiçbir olumsuz tepki göstermemeleri, Mustafa Kemal Paşa'ya güvenlerinden ayrı olarak, aynı fikri paylaştıklarının da bir göstergesidir.

Mülkî idare âmirlerinden beklenen nedir?

Kula kaymakamının, jandarma yüzbaşısının ve askerlik şubesi başkanının Alaşehir işgal edilmeden Kula'yı terk etmeleri (25 Haziran 1920) Kula'da bir panik havası yaratmıştır. Yöneticilerin görevi esasen böyle zamanlarda önem kazanır. Halkı yatıştırmaları gerekirken ilçeyi terketmeleri affedilir bir davranış olarak nitelendirilemez.[10]

Kısaca ifade etmek gerekirse vatandaş mülkî idare âmirinden bir evladın babasından görmek istediğini beklemektedir.

Bursa'nın işgalinden sonra TBMM'de 13 Temmuz da yapılan toplantıda Hamdullah Suphi Bey, Bekir Sami Bey'le Aşir Bey'i şiddetle eleştirdikten sonra Vali Hacim Muhittin Bey hakkında "Vali olan Hacim Bey vazifesini yapmamıştır. Çünki o herşeyi yapmak istemiştir. Hacim Bey çete reisi, Hacim Bey kumandan, Hacim Bey vali olmuştur. Fakat asıl vazife zamanı geldiği zaman, Bursa mebuslarıyla istisad ederim, en evvel o kaçmıştır. Bu sözler-

[9] Reşit Paşa'nın Hatıraları s: 25, 26.

[10] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına s: 15

Levent Şahverdi Arşivi

de hata varsa onlarındır. Size soruyorum. Cepheden vatanımızı müdafaa edenler bozguna önayak olurlarsa hâlâ iş başında mı dururlar?.." demiştir. [10a]

Bu sözler, mülkî idare âmirlerinin en yapması ne yapmaması gerektiğini açıkça göstermektedir.

7 — Mustafa Kemal ve Mülkî İdare Âmirleri :

Mustafa Kemal Paşa mülkî idare âmirlerinin gücünü takdir ettiği için bu güçten yararlanmak istemiştir. Bundan dolayı Genelkurmay ikinci başkanı Albay Kâzım İnanç tarafından hazırlanan talimatta mülkî idare âmirlerine emir verebilme yetkisine de yer verilmiştir.

8 — Milli Mücadele'de mülkî idare âmirlerinin yeri :

Celâl Bayar, "kaymakam, mutasarrıf, vali gibi idare âmirleri bu sırada üç kısma ayrılmışlardır.

1) Kuva-yı Milliyenin samimi taraftarı.

2) İki yüzlü olanları, hem İstanbul'u hem Kuva-yı Milliyeyi idare etmek isteyenler ki en tehlikelisi bunlardı.

3) Açıktan aleyhte olanlar, bunların sayıları maalesef az değildir. Kendilerini tatmin için ortaya attıkları mazeretleri vardı. Hükümetin memuru idiler, kendi deyimleri ile emir kulu idiler." [11] der.

Millî Mücadele sırasında üçüncü Cumhurbaşkanı Bayar'ın tasnifine uygun mülkî idare âmirlerinin bulunduğu kuşkusuzdur. Böylesine bir ölüm - kalım savaşında; değil, mülkî idare âmirleri, toplumun her ferdi cephelerden birinde yer alır.

İKİNCİ BÖLÜM

ATEŞKES SONRASI ÜLKENİN DURUMU VE KURTULUŞ ARAYIŞLARI :

A — ÜLKENİN DURUMU :

Mustafa Kemal diyor ki : "1919 yılı Mayısı'nın 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Ülkenin genel durumu ve görünüşü şöyledir : Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu grup, I. Dünya Savaşında yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış. Büyük sa-

[10a] İlhan Tekeli — Selim İLKİN, A.g.e. s: 319

[11] Celâl BAYAR, Ben de Yazdım s: 2143 Cilt VII.

Levent Sahverdi Arşivi

vaşın uzun yılları boyunca millet yorgun ve fakir durumda. Milleti ve memleketi I. Dünya Savaşına sürükleyenler, kendi hayatlarını kurtarma kaygısına düşerek memleketten kaçmışlar. Saltanat ve hilâfet makamında oturan Vahdettin soysuzlaşmış, şahsını ve bir de tahtını koruyabileceğini hayal ettiği alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki hükümet âciz, haysiyetsiz ve korkak. Yalnız padişahın iradesine boyun eğmekte ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecekleri herhangi bir duruma razı.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri, ateşkes anlaşmasının hükümlerine uymayı gerekli bulmuyorlar. Birer bahane ile İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da, Adana ili Fransızlar, Urfa, Maraş, Ayıntap (Gaziantep) İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askerî birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurlar ile özel ajanlar faaliyette. Nihayet, konuşmamıza başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919'da, İtilâf Devletlerinin uygun bulması ile Yunan ordusu da İzmir'e çıkartılıyor..." [12]

Ülkenin ve milletin durumunu edebiyatçılarımız nasıl görüyorlar?

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, vatanı yalnız İstanbul'dan ibaret sayan tanzimatçı kafayı, Moskof seferlerinin, Rumeli ayaklanmalarının, Arap isyanlarının, ecnebi müdahalelerinin hikâyelerinden ruhu kararmış halkımızı, kendi vatanında yalnız, kimsesiz, öksüz biçare vatandaşlarımızı, Türkün sorunlarına yabancı gözlüğü ile çare arayan sığ düşünceli dar görüşlü ezberci aydınlarımızı, altüst olan sosyal kıymetlerimizi, kuvvetli uslübu ile anlatarak ateşkes sonrasının zavallılığını gözler önüne sermiştir.

"Türk ordusuna yüzelli belki de ikiyüz seneden beri mahrum olduğu bir zafer gururunu ve Türk milletine bunun şevkini veren" "Beklenen millî kahraman" Mustafa Kemal Paşa'nın arkasından gelen millî gücü belirtmiştir. [13]

Kemal Tahir, Yorgun Savaşçı'da ateşkesin ilk günlerini anlatırken bir subay barınma evinin olduğunu, hemen herkesin bu evi bildiğini, cephelerde savaşmış, yaralanmış, aklını kaybetmiş, sağlığı bozulmuş, yenilmiş subayların bu evde geçen hayatını hüzün verici bir biçimde anlatmakta [14]"... Bütün demiryollarına, limanlara işgal ordularınca el konulmuş, İstanbul'da uzun za-

[12] Mustafa Kemal ATATÜRK NUTUK s: 1, 2.

[13] Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, ATATÜRK s: 29.

[14] Kemal TAHİR, Yorgun Savaşçı s: 223 ve müteakip sayfalar.

Levent Sahverdi Arşivi

man gizlenmek imkânı gibi Anadolu'da sığınacak yer de pek kalmamıştı..." [15] demekte ve Yüzbaşı Selahattin'in ağzından "..."Sil yeniden başla" derler ya ...bizim başımıza gelen daha çapraşık. Ne silgi kalmış ne silinecek kara tahta... Yoktan başlayacağız... Bence ortada iki ümit kıvılcımı var: Biri, kötü Yunanın, İzmir'e çıkarak başından büyük işe sıvanması... İkincisi, Ordu Müfettişliğiyle Samsun'a giden Mustafa Kemal..."

"Genel durum şu: Millet savaştan yılgın... "Vuruşalım" demiyor musun, anasına sövmüşsün gibi sırtarıyor... Kala kala... bir avuç senin gibi "bizim aklımız ermez" diyen subayla gözünü budaktan sakınmaz deli aydın kaldı. Gerisi, asker kaçağı, çapulcu, kısacası: eşkıya dediğimiz rezil sürüsü.." kara tabloyu çizmektedir. [16]

B — KURTULUŞ ARAYIŞLARI :

Mondros Ateşkesinden sonra kurulan veya yeniden canlanan parti ve kuruluşları, İstanbul'da kurulan parti ve kurumlar, taşradaki teşekküller olarak ikiye ayırabiliriz. [17]

I — İstanbul'da Kurulan Parti ve Kurumlar :

a) İstanbul'daki Yurtsever Parti ve Teşeküller :

— Vilson Prensipleri Cemiyeti
— Osmanlı Hürriyetperver Avam Partisi
— Teceddüt Partisi
— Millî Ahrar Partisi
— Millî Türk Partisi

b) Yurtsever Partiler Arasında İşbirliği Kurmaya Çalışan Topluluklar

— Millî Kongre
— Vahdet-i Milliye heyeti

c) Bazı yenen devletlerin amaçlarını desteklemeye hazır olan olan parti ve kurumlar [18] :

— İngiliz Muhipler Cemiyeti
— Hürriyet ve İtilâf Partisi

[15] Kemal TAHİR, A.g.e. s: 141.

[16] Kemal TAHİR, A.g.e., s: 264, 265.

[17] Yusuf Hikmet BAYUR, Atatürk Hayatı ve Eserleri Doğumundan s: 191, 202. Samsun'a Çıkışına Kadar.

[18] Yusuf Hikmet BAYUR, A.g.e. s: 203-208.

Levent Şahverdi Arşivi

— Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Partisi
— Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi

II — Taşradaki Teşekküller :

a) Düşmanla mücadele amacıyla kurulmuş yurtsever teşekküller :

— Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi
— Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti
— İstihlâs-ı Vatan (vatanı kurtarma) Cemiyeti
— Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti
— İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti
— Kilikyalılar Cemiyeti
— Güney Kafkas Teşkilâtı [19]

b) Osmanlılıktan ayrılmak amacını güden ve millî mücadeleye karşı olan teşeküller: [20]

— Kürt veya Kürdistan Teali Cemiyeti
— Şark-i Karip Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti
— Ilay-ı Vatan Cemiyeti
— Tarik-i Selâh Cemiyeti
— Teali-i İslâm Cemiyeti
— Meslekî bünyede olan parti ve cemiyetler

Kurtuluş reçetelerini gruplandıracak olursak;

1 — SARAY ÇEVRESİNİN KURTULUŞ ARAYIŞI :

Saray çevresi, İngiliz Mandasını kabul ederek imparatorluğun bütünlüğünü korumak, kendi iktidarını böylece perçinlemek istemiştir. Bu teslimiyetçi bir stratejidir.

2 — HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASININ KURTULUŞ ARAYIŞI :

Ülkeyi savaşa İttihat ve Terakki Partisi sokmuştur. Almanya'nın desteğine rağmen savaş kaybedilmiştir. Tek başına yapılacak bir mücadelenin sonu mağlubiyet ve daha büyük kayıplar olacaktır. İktidarları döneminde yapılacak bir barış ülkenin ve partilerinin yararına olacaktır. Burada galiplerin insafına sığınmak esastır. Bu da teslimiyetçi bir politikanın ifadesidir.

[19] Yusuf Hikmet BAYUR, A.g.e. s: 209-219.
[20] Yusuf Hikmet BAYUR, A.G.E. s: 219-221.

Levent Sahverdi Arşivi

3 — İTTİHAT VE TERAKKİ ARTIKLARININ KURTULUŞ ARAYIŞI :

İttihak ve Terakki Fırkası feshedilmiş, Teceddüt Fırkası kurulmuştur. Gizli "karakol" cemiyetinin kurucusu ve yürütücüleri eski ittihatçılardır. Yurt dışındaki liderleri "Umum Âlem-i İslâm İhtilâl Teşkilâtı"nı kurmuş ve Sovyetlerden yardım almaya çalışmaktadır. Yurt içinde bir ittihatçı avı başlamıştır. Bu kimseler için ülkenin ve kendilerinin kurtuluşu direnişe, onun başarısına bağlıdır. Ancak ittihatçıların örgütleyeceği bir direniş hareketine halkın desteğini sağlamak imkânı yoktur. Mağlubiyetin acısı tazeliğini korumaktadır. O halde ittihatçı görüntüsü olmayan bir örgüt kurulacak, başarılı olunduğu takdirde ortaya çıkılacak, o zamana kadar kimlik gizlenecektir.

4 — BÖLGESEL KURTULUŞ ARAYIŞLARI :

Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, Redd-i İlhak Cemiyetleri hep bölgesel kurtuluşları öngörmektedir. Milli bir kurtuluş yerine bölgenin kurtulması için bir direniş sözkonusudur. Evdeki düşmanın kovulması için örgütlenilmektedir. Özellikle Ege'de genel olarak ittihatçılar, bu direnişciler arasında yer almıştır.

5 — KURTULUŞU AMERİKAN MANDASINDA GÖRENLER :

Eski ittihatçılar, savaştan ümidini kesmiş subaylar, Amerikan eğitiminin tesirinde kalmış aydınlar kurtuluşu Amerikan Mandasını kabul etmekte görüyorlardı. Bu da bir teslimiyet önerisidir. Ancak önerinin gerçekleşmeyeceği anlaşılınca taraftarları direnişçiler yanında yer almışlardır.

6 — SOSYALİST BİR KURTULUŞ ARAYIŞI :

1917 Devriminin etkisi, şüphesiz, ülkemizde de görülmüştür. Sosyalizmi bir amaç değil araç olarak görenleri, bir tarafa bırakarak, burada söz konusu olan, sosyalist programı kurtuluşun hem amacı, hem aracı sayan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının arayışıdır.

7 — MUSTAFA KEMAL'İN KURTULUŞ ARAYIŞI :

Mustafa Kemal diğer kurtuluş stratejilerinden ayrılarak "I. Dünya Savaşında ateşkes ilân edildiğinde, Osmanlı İmparatorluğunun elinde kalmış olan ve Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu alanda bir ulusal devletin kurulmasını, kurtuluş olarak görmektedir." "Temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuş" bir imparatorluğu kurtarmak değil "Hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek" istemektedir. Mustafa Kemal'in direnişin başarısı konusuna bakış açısı da gerçekçidir. O, İtilâf

Levent Sahverdi Arşivi

Devletlerinin savaş sırasındaki birliği koruyamayacağı, yeni bir savaşa giremeyeceği inancındadır. O halde direniş başarıya ulaşacaktır.

Mustafa Kemal ve çevresinin direnişi, ittihatçıların da içinde yer alabileceği, destekleyebileceği bir harekettir. Nitekim ittihatçılar, Mustafa Kemal'in yanında yer almışlardır.

Mustafa Kemal kararını şöyle açıklıyor :

"Benim kararım :

Efendiler, ben bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünki bu kararların dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürüktü, temelsizdi. Gerçekte, içinde bulunduğumuz o tarihte, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bunun da taksimini sağlamaya çalışmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah, halife, hükümet, bunların hepsi anlamı kalmamış birtakım boş sözlerden ibaretti.

Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ne gibi yardım sağlanmak isteniyordu?

O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak.

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

Ya istiklâl Ya Ölüm!

Bu kararın dayandığı en güçlü muhakeme ve mantık şuydu :

Temel ilke, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam istiklâle sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, istiklâlden yoksun bir millet, medenî insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye lâyık görülemez.

Yabancı bir devletin koruyup kollayıcılığını kabul etmek, insanlık vasıflarından yoksunluğu, güçsüzlük ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten de bu seviyesizliğe düşmemiş olanların, isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez."

Levent Sahverdi Arşivi

Bu kısa açıklamada görülmektedir ki, vatanın kurtuluşunu, direnişte görenlerle direnişe karşı olanlar teslimiyetçiler, olarak ikiye ayırmak mümkündür. "Kendi aralarında iktidar yarışması sürse de, farklı gruplar direnişçi olma, direnişe karşı olma ekseni üzerinde işbirliği yapmışlardır. Ülke için temel karşıtlık, direnişten yana olanlar ile direnişe karşı olanlar arasındadır." [21]

Mülkî İdare Âmirleri Bu Kurtuluş Reçetelerinden Hangisini Benimseyebilir?

Böylesine çalkantılı bir geçiş döneminde diğer meslek mensuplarında olduğu gibi, mülkî idare âmirlerinin hepsini aynı kurtuluş arayışının içersinde görmek mümkün değildir. Uzun zaman bir memuriyet alabilmek için beklemiş emekli hayatına intibak edememiş veya ihtiraslarını tatmin edememiş kimselerin bir mülkî idare âmirliğine atanmaları halinde, atayanlara duyacağı şükran hissini yabana atmamak gerekir. Mülkî idare âmirlerinin de bir insan olduğunu, insanı zaaflarla malûl bulunduğu düşünülmelidir.

Bununla beraber, olayların içinde yer alan yöneticilerin tutum ve davranışını tarafsız olarak inceleyerek isabetli bir sonuca ulaşılabileceği sanılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİVİL DİRENİŞ KURULUŞLARI VE MÜLKÎ İDARE AMİRLERİ

Rauf Orbay Diyor ki :

"Mustafa Kemal Paşa mücadeleye atılmasaydı bu memleket kurtulamazdı. Anadolu'nun tehlikeye düşen yerlerinde, batıda, doğuda ve güneyde başlayan ve bir yurtsever düşüncenin mahsulü olan zayıf millî mukavemet hareketleri Mustafa Kemal Paşa tarafından birleştirilmeseydi, her biri ayrı ayrı kolayca bastırılabilirdi." [22] Profesör Jaschke "millî hedefleri ilk önce kimin görmüş olduğu meselesi üzerinde tartışmanın lüzumsuz olduğunu ve Mustafa Kemal'in arkadaşlarının hizmetlerini küçültmek olacağını" ileri sürmekte ve "düşünmekle yapmak arasındaki büyük farkı" belirtmektedir. [23]

[21] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.ge. s: 340-347.

[22] Tevfik BIYIKLIOĞLU, 1919 Atatürk Anadolu'da 1921.

[23] Tevfik BIYIKLIOĞLU, A.g.e. s: 36.

Levent Sahverdi Arşivi

A) VİLÂYAT-I ŞARKİYE MÜDAFAA-İ HUKUK-U MİLLİYE CEMİYETİ :

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkesi'nin 24. maddesindeki "Vilâyat-ı Sitte'de iğtişaş zuhurunda mezkûr vilâyetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler." hüküm sebebiyle, ateşkesten hemen sonra İstanbul'da bulunan doğulu eşraf ve aydınlar "Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"ni kurmuşlar, Mart 1919 ayı başında bu cemiyetin Erzurum şubesini açmışlardır.

Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni Kuranlar :

Eski valilerden Harputlu Nedim Bey, eski valilerden şair ve yazar Süleyman Nazif Bey, eski valilerden Diyarbakırlı İsmail Hakkı Bey, Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey, Sivas Mebusu Rasim (Başarı) Bey, Erzurum Mebusu Hoca Rauf Efendi, Sivas eşrafından Abdülmuttalip, Diyarbakır eşrafından Cavit Bey'dir.

Harputlu Nedim Bey (Hakkında bir bilgi bulunamadı.)

Şair ve yazar vali Süleyman Nazif Bey, çeşitli yerlerde mutasarrıflıklarda bulunmuş olan Şair Said Paşa'nın oğludur. Arapça, Farsça ve Fransızcayı öğrenen Süleyman Nazif babasının ölümünden sonra Diyarbakır Valisi tarafından birçok görevlerde çalıştırılmıştır. Memuriyetten ayrılarak Fransa'ya gitmiş; Fransa'dan dönüşte Bursa Mektupçuluğuna tayin edilmiştir. Oniki yıl bu görevde kalmış, bu sırada basında yazıları çıkmış, daha sonra İstanbul'a gelmiş, Ebüzziya Tevfik ile Yeni Tasvir-i Efkâr Gazetesi'ni çıkartmıştır. Bundan sonra da Basra, Kastamonu, Trabzon, Musul ve Bağdat valiliklerinde bulunmuştur. Franchet D'Esperey İstanbul'a girdiği gün, gazetesinde "Dörtyüz yıldan beri Muhammed'in ezanından ve Türk'ün topundan başka birşey duymayan darülhilâfe, uykudan uyan" diye bağırmıştır[24] İstanbul Darülfünun'da yaptığı Piyer Loti ile ilgili bir konuşmadan dolayı Malta'ya sürülmüş, orada 20 ay kalmıştır. İstanbul'a dönüşünde tekrar yazı hayatına devam eden büyük vatansever, 5 Ocak 1927 senesinde henüz 58 yaşında iken vefat etmiştir.[25]

Diyarbakırlı İsmail Hakkı Bey, Diyarbakir ileri gelenlerinden Müfti-zâde Ahmet Sabri Efendi'nin oğlu, büyük Türk düşünürü Ziya Gökalp'in akrabasıdır. 1870'de Diyarbakır'da doğdu. Mülkîye mezunudur. Mâbeyn Kâtipliği'ne tayin edilerek devlet hizmetine girdi. Abdülhamid'in hal'i üzerine Ni-

[24] Rahmi APAK, Garp Cephesi Nasıl Kuruldu? s: 40.

[25] Meydan Larousse, Cilt II, s: 647.

Levent Sahverdi Arşivi

san 1909'da açığa çıkarıldı. Ekim 1909'da İstanbul Belediyesi 10. Daire Reisi Vekilliği'ne ve İstanbul Vilâyet-i Umumi Meclis Azalığı'na getirildi. 1910 seçimlerinde Siverek Mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. Mayıs 1914'de Mısır Fevkalâde Komiserliği Başkâtipliği (Genel Sekreterliği) ne atandı. Nisan 1916'da Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına; Eylül 1917'de Beyrut Valiliği'ne nakledildi. Beyrut'un işgali üzerine Ağustos 1918'de bu görevden ayrılarak İstanbul'a geldi. Mart 1919'da azledildi.[26]

Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kurucularından üçü eski validir. Bu cemiyetin Erzurum şubesi yöneticileri Trabzonlularla ilişki kurarak Erzurum'da bir kongrenin toplanmasını kararlaştırmışlardır. Böylece Erzurum Kongresi'nin temeli atılmış olmaktadır.

Demek istiyorum ki Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kuruluşuna mülkî idare âmirliği yapmış üç vatanseverin emeği vardır. Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi'ne katıldıktan sonra, eskiler güneş etrafındaki yıldızlar gibi görünmez olmuşlar. Mustafa Kemal her faaliyeti düşünen, karar veren ve uygulayan olmuştur.

Erzurum'da, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk temas ettiği kişiler, Komutan Kâzım Karabekir, Vali Münir Bey ve Mazhar Müfit Bey'dir

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da, iki vali, Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey, eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Yiğit ve karargâhına bağlı elemanlarla ciddî bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede genel ve özel durumu açıklamış göze alınması kaçınılmaz fedakârlığı dile getirmiş ve "millî gaye ile ortaya atılacakların bugün yok edilmesini düşünen yalnız saray, hükûmet ve yabancılardır. Ancak bütün memleketin aldatılmasını ve aleyhimize çevrilmesini de ihtimalden uzak tutmamak gerekir. Millete önder olacakların, her ne pahasına olursa olsun amaçtan dönmemeleri, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, bu amaç uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine daha işin başında karar vermeleri gerekir...

Benim, görevden alındığıma ve her türlü sonuçla karşı karşıya bulunduğuma şüphe yoktur. Benimle açıktan açığa işbirliği etmek, aynı sonucu şimdiden kabullenmek demektir. Bundan başka, bu şartların istediği adamın, başka birçok bakımlardan da, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir iddia söz konusu değildir. Yalnız, herhalde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması kaçınılmaz olmuştur. Benden başka bir arkadaş da düşünüle-

[26] Ali ÇANKAYA, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler s: 511.

Levent Sahverdi Arşivi

bilir. Yeter ki, o arkadaş, bugünkü durumun kendisinden beklediği şekilde harekete evet diyebilsin"[27] demiştir.

Toplantıya katılanlar arasında iki vali (Münir Bey ile Mazhar Müfit Bey) ve eski bir mutasarrıfın (Süreyya Yiğit) bulunması dikkat çekicidir.

Toplantıya katılanlar, işin başında Mustafa Kemal Paşa'nın bulunmaya devam etmesini, kendilerinin yardımcı olacaklarını bildirmişler, yalnız Münir Bey, önemli mazereti sebebiyle bir süre fiilî görevden affını rica etmiştir. Özür beyan eden Münir Bey, hiçbir zaman Milli Mücadelenin karşısına geçmemiştir.

Kimdir bu Mazhar Müfit ve İbrahim Süreyya?

Ahmet Mazhar Müfit Kansu

Mülkîyeden mezundur. Havsa, Çorlu, Cisr-i Ergene, İskeçe kazaları kaymakamlıklarında, Gümülcine, Rize, Mersin, İzmit, Balıkesir sancakları mutasarrıflıklarında bulunmuş; Balıkesir mutasarrıflığından azledilmiştir. Ocak 1919'da Bitlis valiliğine atanmış, daha sonra İstanbul Hükûmetince valilikten azledilmiştir. Erzurum'da Atatürk'ü beklemiştir. Siyasî hayata, Atatürk'ün daha önyüzbaşı iken kurduğu gizli teşkilâta katılmakla başlayan Mazhar Müfit, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde çok faal bir rol oynamış ve Anadolu - Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti arasında yer almıştır.

Sivas Kongresi dağıldıktan sonra Heyet-i Temsiliye'ye dahil olarak Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Ankara'ya gelmiştir.

23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ne Hakkâri mebusu olarak girmiştir. Bu arada mebusluk uhdesinde kalmak üzere 3 ay kadar Elazığ valiliğini ifa etmiştir.[28]

Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber adlı iki ciltlik anı eseri vardır.

Heyet-i Temsiliye'nin para işlerinden sorumlu idi. Atatürk'le birlikte geçen hayatının günlüğünü tutmuştur. Eserde çok kıymetli tarihi bilgiler vardır.

İbrahim Süreyya Yiğit

Mülkîyeden mezundur. Gizli İttihat ve Terakki faaliyetlerine karıştığı gerekçesiyle üç yıl "Kal'abentlik" cezasına mahkûm edilerek Sinop Zindanı'na

[27] Mustafa Kemal ATATÜRK NUTUK S: 30, 31.

[28] Ali ÇANKAYA, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, s: 478, 479.

Levent Şahverdi Arşivi

gönderilmiştir. Atranos (Orhaneli) Menlik (Selânik), Cuma-i Bâlâ, Vardar Yenicesi kazaları kaymakamlıklarında bulunmuştur. Trablusgarp Harbi patlak verince İskenderiye üzerinden çöl yoluyla Derne'ye gitmiş ve Mustafa Kemal Bey ile Enver Bey'e iltihak emiştir. Dönüşünde İstanbul Polis Umum Müdürlüğü Tahrirat Şubesi Müdürlüğü'ne tayin edilmiş, ek görev olarak Çatalca Mutasarrıflığı'nı da deruhte eylemiştir. 29 Temmuz 1914'te Hakkâri Mutasarrıflığı'na nakledilmiş ise de I. Cihan Harbi'nin başlaması üzerine bu göreve gidemeyip tekrar Çatalca mutasarrıflığına gönderilmiştir. Gelibolu, Kırklareli, Karesi, İzmit mutasarrıflıklarında bulunmuş; 1. Damat Ferit Kabinesince 10 Mart 1919'da İzmit Mutasarrıflığı'ndan azledilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile Şişli'deki evinde devamlı temas halinde olmuş; Mustafa Kemal Paşa'yı 15 Mayıs 1919'da Samsun'a uğurladıktan sonra Rauf Bey'le birlikte Bandırma, Manisa, Denizli, Uşak, Ankara, Samsun yolundan Amasya'ya gelmiş ve burada Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuştur. Meşhur ve tarihî Amasya Protokolü'nde imzası vardır. Mustafa Kemal Paşa ve maiyyeti ile birlikte Amasya'dan Sivas'a Sivas'tan Erzurum'a gelmiştir. Erzurum Kongresi'nde Amasya, Sivas Kongresinde de Balıkesir ve havalisi delegesi idi. Ekim 1919'da yapılan Meclis-i Mebusan seçimleri sonunda Saruhan (Manisa) mebusu olarak son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na girmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi üzerine Anadolu'ya kaçmış ve 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM'ne yine Saruhan mebusu olarak katılmıştır. Bütün ömrü büyük Atatürk tarafından kendisine verilen "YİĞİT" soyadının anlamına uygun olarak geçmiştir.[29]

Sakarya Meydan Muharebe'sini müteakip Fevzi ve İsmet Paşaların Mustafa Kemal'a müşirlik ve gazilik unvanının verilmesine dair olan önergelerinin bir benzerini İbrahim Süreyya Yiğit ve 62 arkadaşı da vermiştir.

Erzurum Kongresince seçilen Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında eski Beyrut valisi Bekir Sami Bey de bulunmaktadır.

Bekir Sami Bey'in de özgeçmişine bakalım.

Bekir Sami Kunduh, Galatasaray Sultanisi ve Paris Siyasal Bilgiler okulu'ndan mezun olarak Hariciye'ye intisap etmiştir. Petersburg Sefaret Katipliğinden sonra hariciye kaleminde Tebriz, Kermanşah, Sine, Malta, Mesine konsolosluklarında bulunmuştur. Trablusgarp mektupçuluğu ile Dahiliye'ye geçerek Cebeli Garbi ve Amasya mutasarrıflığı, Van, Trabzon, Bursa, Beyrut, Halep valiliklerini yapmıştır. Cemal Paşa ile anlaşamadığından Halep valiliğinden azlolunarak Tokat'ta bulunan çiftliğinde bir müddet kalmıştır.

[29] Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 831, 832.

Levent Sahverdi Arşivi

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Amasya mebusu olarak girmiş, katılmadığı Erzurum Kongresinde Heyet-i Temsiliye'ye seçilmiştir. 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'ne katıldı. Hüseyin Rauf Bey (Orbay) ile Mustafa Kemal'in başkan seçilmesini önlemek istediyse de başarılı olamadı. 15 kişilik Heyet-i Temsiliye'de yer aldı. Mustafa Kemal'in İstanbul Hükûmeti temsilcileriyle Amasya'da yaptığı görüşmelerde hazır bulundu (20 Ekim 1919). 11 Nisan 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisi kapatılınca Ankara'ya döndü. TBMM'nin kuruluş çalışmalarında etkin rol oynadı ve Meclis'e Amasya mebusu olarak girdi ilk ve ikinci Muvakkat İcra Encümenin'de 3 Mayıs 1920 — 9 Şubat 1921 arası Hariciye Vekili olarak görev yaptı.[30]

İbrahim Süreyya'dan başka Erzurum Kongresi'ne emekli kaymakam Abanozzade Hüseyin Efendi, emekli bucak müdürü Hüseyin Hüsnü de katılmıştır.[31]

Giresun Kaymakamı Hasan Nizamettin (Ataker) de azledildikten sonra Erzurum'a gelerek Mustafa Kemal'in emrine girmiştir.[32]

Sivas Kongresi'nce seçilen Heyet-i Temsiliye'nin onbir üyesi arasında bulunan Bekir Sami Bey, Müfit Bey, Hakkı Behiç Bey, Ömer Mümtaz Bey eski mülkî idare âmirleridir.[33]

Sivas Kongresi'ne Heyet-i Temsiliye'ye seçilenler dışında Kayseri delegesi olarak katılan Ahmet Hilmi (Kalaç)[34] Van delegesi olarak katılan Haydar Hilmi (Vaner)[35] mülkî idare âmiri idiler.

Rüştiye mezunu olan Ömer Mümtaz Tanbı polislikten mülkî idare âmirliğine geçmiş; Kütahya, Yozgat, Lazistan mutasarrıflıklarında bulunmuş daha sonra milletvekili seçilmiştir.[36]

Mülkîyeden mezun olan İsmail Hakkı Behiç Bayıç ikinci sınıf mülkîye müfettişliğinde, Isparta, Ertuğrul (Bilecik), Nablus, Akka sancakları mutasarrıflıklarında bulunmuş, Akka'nın İngilizler tarafından işgalini müteakip, bu görevden ayrılıp İstanbul'a dönmüş. Millî Mücadele'nin başlaması üzerine

[30] Görsel Genel Kültür Ans. Ana Britanica TBMM Üyelerinin Özgeçmişlerini Araştıran komisyona nimet KUNDUK tarafından verilen bilgi.

[31] Türk İdare Dergisi, s: 362 s: 35

[32] Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 1098.

[33] Mustafa Kemal ATATÜRK NUTUK Cilt III Belge No: 94

[34] Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 1291.

[35] Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 814.

[36] TBMM Üyelerinin Özgeçmişlerini araştıran komisyonca tesbit edilen bilgi.

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu'ya geçmiştir. TBMM'nin teşekkülü kararından sonra Denizli'den mebus olarak 23 Nisan 1920'de TBMM'ne girmiştir.[37]

B) MÜDAFAA-İ VATAN CEMİYETİ (NUTUK Vesika 54) :

Diyarbakır'da Milli Mücadele çalışmalarını yönlendirmek üzere kurulmuş "Millî Heyet" tarafından oluşturulmuştur.

C) TRABZON MUHAFAZA-İ HUKUK-U MİLLİYE CEMİYETİ :

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye, Trabzon ve Havalisi Ademi - Merkeziyet Cemiyetlerinin faaliyetlerinde mülkî idare amiri olarak yalnız Hüseyin Efendi'ye rastlanmıştır.

Hüseyin (Abanozzade) Efendi, Rüştiye mezunu olup bir süre mahkemelerde çalıştıktan sonra 1893-1912 tarihleri arasında çeşitli kaymakamlıklarda bulunmuş 1914 yılında emekli olmuş, Trabzon Muhafaza-i Hukuk, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde görev almıştır.[38]

D) İZMİR MÜDAFAA-İ HUKUK-U OSMANİYE CEMİYETİ :

6 Kasım 1918 günü 29 numaralı İngiliz Monitörünün İzmir Limanı'na girmesiyle başlayan taşkınlıkları Kordon'daki Sporting Klubü'nden seyreden Moralızade Halit ve Nail Beyler ile Maliye Müfettişi Menemenlizade Muvaffak, emekli Binbaşı Hüseyin Lütfi, İtibar-ı Millî Bankası ikinci müdürü Abdurrahman Sami Beyler, İzmir'i Yunanlılara karşı savunmak için bir cemiyet kurmaya karar vermişler ve mütarekenin uygulanmaya başladığı ilk saatlerde gayri resmi de olsa İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken adlı kitabında Nurdoğan Taçalan cemiyetin 9-30 Kasım 1918 arasında resmen kurulmuş olacağını ileri sürer.

"İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti"nin kuruluşunu müteakip "Manisa Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti", "Edremit, Burhaniye ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti" (4 Mart 1919) kurulmuştur.[39] İzmir ve Batı Anadolu'da sivil direniş örgütlerini sadece Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile sınırlamak doğru değildir. Daha pek çok dernek veya kuruluş açık veya gizli savunma teşekkülleri olarak faaliyet göstermişlerdir.

[37] Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 1058.

[38] Türk İdare Dergisi Sayı 362. (Süreyya ŞEHİTOĞLU tarafından derlenen bilgiler.) s: 236

[39] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 61-63.

Levent Sahverdi Arşivi

İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin yaptığı en hayırlı iş, Ege bölgesinin tümünü temsil edecek bir kongrenin, Vali Nurettin Paşa'nın uygun bulmasıyle, 17 Mart 1919 tarihinde toplanmasını sağlaması olmuştur.

Vali Nurettin Paşa, kabul ettiği kongre üyelerine halkı Yunan işgaline karşı direnmeye teşvik ediyordu. Ziyaretlerin birisinde, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin Nurettin Paşa'ya söylediklerini belirtmeden geçemeyeceğim. "Paşa Hazretleri... sizin vatanperverliğiniz, emsaliniz, Türk kumandan ve zabitleri gibi mücerreb ve müsellemdir. Tarihimiz bu muhteşem hakikatin ispatlarıyla doludur. Fakat ben zannediyorum ki İstanbul'daki hükûmet müttefiklerin arzularının haricine çıkamaz. Sizin buradaki faaliyetleriniz onları rahatsız edecektir. Sizi başka yere nakledecekler hatta terfi ettireceklerdir. Bu takdirde istirham ederim İstanbul'a gitmeyiniz. Denizli'ye geliniz, bizler lüzumlu herşeyi temine amadeyiz. Yeter ki başımızda sizin gibi tecrübe ve mevki-i itimat telkin eden bir kumandan bulunsun." [40]

Kongrece yönetim kuruluna seçilen üyeler arasında Dahiliye Nezareti eski müsteşarı Cami Bey ile eski mektupçulardan Ahmet Şükrü Bey de bulunmaktadır. Cemiyet Vali Nurettin Paşa zamanında gelişmiş, Ege'nin bütününü kapsayan kongre düzenlenmiş, direniş fikrinin ortaya atılmasına ve yayılmasına neden olmuş böylece küçümsenemeyecek millî bir görevi şevkle yapabilmiştir. Ancak Nurettin Paşa'nın yerine, Kambur lâkabıyla anılan, Dahiliye Nazırlığı da yapmış bulunan İzzet Bey'in vali olarak atanması, cemiyetin faaliyetlerini engelleyen büyük bir faktör olmuştur. Zira Vali İzzet Bey "Siz Taklib-i Hükûmet için çalışır bir müessesesiniz. Memleket hukukunu müdafaa elinizde bir kalkandır. İttihat ve bolşeviklikle müttehemsiniz." demiştir [41]

İlhakı Red Heyet-i Milliyesi :

İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin içinde teşekkül etmiş bulunan "Müdafaa-i Vatan Komitesi" İzmir'in işgal edileceği şayiasının yayıldığı 14 Mayıs 1919'da İlhakı Red Heyet-i Milliyesi adını almıştır. Türk Ocağı'nda yapılan toplantıda;

"1 — İzmir halkının işgale karşı olduğunu göstermek için Maşatlıkta (Yahudi mezarlığı) bir miting düzenlenmesi,

[40] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 65.
Nurdoğan TAÇALAN, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s: 160, 161.
[41] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 68.

Levent Şahverdi Arşivi

2 — İtilâf Devletlerinin İzmir'deki temsilcilerine Belediye Reisi Hacı Hasan Paşa, Müftü Rahmetullah Efendi ve diğer birkaç kişiden oluşacak bir heyetin gönderilerek, işgalin Yunan birlikleri dışındaki birliklerce yapılmasına çalışmak,

3 — Tüm Anadolu'ya ve İtilâf Devletlerine telgraflar çekerek, işgali kınamak,

4 — İzmir içinde silâhlı bir direnişin katliama yol açması olasılığından dolayı, eli silâh tutanların Anadolu'ya giderek oralarda silahlı direnişi başlatması,

5 — Hapishanedeki mahkûmları serbest bırakarak, onlara ve halka depolardaki silâh ve cephaneleri dağıtma." kararı alınmıştır.

Maşatlıktaki toplantı, Anadolu'ya çekilen tel, İzmir'de olmasa bile Anadolu'da bir direniş örgütlenmesi gereğini ortaya koyuyordu.

Redd-i İlhak Cemiyeti'nin teli üzerine, Mutasarrıf Faik (Öztrak) Askerlik Kalemi Reisi Albay Tevfik, 57. Alay Komutanı İsmail Hakkı Bey, Polis Komiseri Hamdi Bey Denizli'nin en etkin kişisi olan Müftü Ahmet Hulusi Efendi'ye başvurmuşlar, o da bütün camilerden selâ verdirmiş, Kaya camiinden Sancak-ı şerifi alarak şehir içinde yürüyüşe geçmiş ve belediye meydanında halka "Ben burada, gelişigüzel konuşmuyor, bir fetva veriyorum. Yunanlıların işgal eylediği memleketlerin insanları için kavgaya girişmek farz-ı ayndır, işgale uğramayan memleketlerin insanları için farz-ı kifayedir. Silâh ve cephane azlığı veya yoksulluk hiçbir zaman kavgaya mani değildir, olmayacaktır. Hiçbir müdafaa vasıtası olmayan bir Müslüman dahi yerden üç taş alarak atmaya mecburdur." diye hitap etmiştir.[42].

Bir cemiyetin faaliyetleri üzerinde mülkî idarenin etkisini göstermek için burada biraz durmak istiyorum.

26 Ocak 1919 tarihinde İzmir Valiliği'ne asaleten atanıp göreve başlayan Nurettin Paşa zamanında İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti içine büzüldüğü kabuğundan çıkabilmiştir. Nurettin Paşa ile İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti arasında yakın ilişki kurulduktan sonra, daha doğrusu vali dernekle ilgilenmeye başladıktan sonra cemiyet çalışmaları canlanmıştır. Nurettin Paşa, cemiyetin "bir işgal vukuunda dahilde silâha sarılmanın tek çıkar yol olduğu kanaatini Batı Anadolu'da kökleştirerek unutulmaz hizmetler" gördüğünü söylemiştir.

[42] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 79.

Levent Sahverdi Arşivi

Nurettin Paşa Yunanlıların gizli gizli Rumları silâhlandırdığını haber almış ve keyfiyetten Babıaliyi haberdar etmekle beraber muhtemel bir işgale karşı tertibat almaya başlamıştır. Ne var ki, valinin bu faaliyetlerini öğrenen İngilizler onun değiştirilmesini ısrarla istemişler ve emellerine de nail olmuşlardır[43].

Kambur İzzet'in İzmir Valiliği'ne atanmasından sonra cemiyet hiçbir aktivite gösterememiş, dağılmaya yüztutmuştur.

15 Mayısta, Muğla'ya İzmir Redd-i İlhak Heyeti Milliyesinin telgrafı geldiği gün, ittihatçı Belediye Reisi Ragıp Bey Kocahan'da halkı toplar. Konuşanlar halkı direnişe çağırırlar. 4 maddelik bir karar alınır. Kararlar mutasarrıflık önünde yüksek sesle okunur. Mutasarrıf Serfiçeli Hilmi Bey "Muğla'nın kahraman evlatlarının istekleri mutasarrıflık makamının da istekleridir. Mutasarrıflık size muin ve zahirdir. Müsterih olun, teşkilâtınızı yapın. İcap edersе Allah'a kadar yürüyeceğiz ve şikâyetlerimizi yapmaktan geri durmayacağız." diyerek mitingi düzenleyenleri destekler.

Aynı gece ve ertesi günü yapılan toplantılar sonucu "Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" kurulur.

Nazilli Heyet-i Merkeziyesinin Sivas'a gönderdiği 4 delegeden 3'ü, 25 Kasım 1919'da Sivas'tan yola çıkarak Nazilli'ye dönerler. Denizli Mutasarrıfı Serfiçeli Hilmi Bey ise Sivas'ta kalmıştır.[44]

Buna rağmen, Nazilli Kongresi'nin hazırlık çalışmaları cümlesinden olmak üzere Muğla'ya giden Karacasu Askerlik Şubesi Reisi Yakup Bey Muğla Mutasarrıfı Serfiçeli Hilmi Bey'e ve Müftüye Demirci Mehmet Efe'nin bir mektubunu getirir. Mutasarrıf, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin ".... her ne nam ile olursa olsun hususî bir takım teşkilât vukuuna ve ahaliden bu uğurda malî ve bedenî metâlipte bulunulmasına cihet-i askeriye ve mülkîyece katiyen meydan verilmemesi ve müteşebbisleri hakkında şedîde yapılması" genelgesinin etkisi altında görülür. Nazilli temsilcisi ile yapılan görüşmelerden sonra mutasarrıfın İstanbul Hükûmeti'nden ayrıldığı anlaşılır.[45] Düşüncesine yer verilmektedir.

[43] Samih Nazif TANSU İki Devrin Perde arkası, s: 311.
[44] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 231.
[45] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 180.

Levent Sahverdi Arşivi

Redd-i İlhak Cemiyetleri ve Kongreler :

A) I. BALIKESİR KONGRESİ :

Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in "Sizin ve arkadaşlarınızın tarafımdan verilen sarih talimata tevfik-i hareket etmemeniz bu felâketleri bâdî oldu. Defalarca söyledim. Ne kadar gaddarane ve hakşikenane olursa olsun biz bu işgallere karşı sarih haklarımızı şimdilik ancak siyaseten müdafaa edebiliriz... Harp ve darp ile bu müthiş davayı fasledecek vaziyette değiliz... Yunanlıların konferansca tayin edilmiş olan hududa çekilmeleri ve artık ilerlememeleri kariben kendilerine tebliğ olunur ve yapılır ümidindeyiz... Hak ve hakkaniyet yolu budur. Sulh Konferansı bizi dinler ve hakkımızda karar vermeye hazırlanırken bu siyasetten ayrılmak memlekete ihanettir. Bu sarih talimata muhalif hareket edenlerden hesap soracağımı tekrar bildiririm." şifresi ile diğer bir şifrede;

"Gerek buraca ve gerekse Paris'ce yaptığımız siyasî teşebbüsler neticesinde İtilâf Devletleri Yunanistan'a bu işgal-i muvakkati sulh konferansının tayin ettiği huduttan harice uzatmamasını resmen tebliğ eylediler. Umarız ki Yunanlılar da bu tebliğe tevfiki hareket ederek artık memlekētimizde ilerlemekten maada bazı sancak ve kazalarımızdan çekileceklerdir. Bu mühim dakikalarda uhde-i fetanet ve hamiyetinize düşen şudur ki vatanın menfaat-i âliyesini başka bir endişenin fevkinde tutarak bu tahliye olunan yerlerde emn-ü asayişi katiyen ihlâl ettirmeyiniz...

Harp ve darp, yaygara ve şamata zamanı değil, en büyük vatanperverlik, sulh konferansında mukadderatımız karar altına alınır ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesabı görülürken olsun artık akıllandığımızı yar ve ağyâre göstermek ve memleketimizde âdaleti temin, huzur ve asayişi muhafaza, fırka, mezhep, içtihat ve ihtilâflarına bakmayarak ırz, can ve malı siyanet etmektir. Bugün, her Osmanlı'nın ancak bir siyaseti olabilir. O da, şu zavallı vatanı müdebbirane ve akılâne meslek ile kurtarmaktır... Ancak aklımızı ve başımız devşirmek temkin, sükûn ve vakarı elden bırakmamak şartiyle." sözlerini içeren şifrelerine rağmen[46] 28 Haziran 1919 - 12 Temmuz 1919 tarihleri arasında toplanmış, Balıkesir merkez kazası için bir Redd-i İlhak Heyeti oluşturmuş ve başkanlığa Hacim Muhittin'i getirmiştir.

B) II. BALIKESİR KONGRESİ :

26.7.1919 — 30.7.1919 günleri 18 kaza ve nahiyenin temsilcilerinden oluşan 48 kişi II. Balıkesir Kongresi'nde biraraya gelmişlerdir. Başkanlığa

[46] Rahmi APAK, A.g.e. s: 36, 37.

Levent Şahverdi Arşivi

Balıkesir Murahhası Hacim Muhittin[47], kongre reis vekilliğine Çatalca eski mutasarrıfı Mehmet Vehbi[48] seçilmişlerdir. Murahhaslar arasında eski Edremit kaymakamı Köprülü Hamdi Bey[49] Burhaniye mutasarrıfı, eski mutasarrıf Yahya Sezai Bey[50] Bandırma delegesi, Mehmet Sait Bey[51] Balya delegesi olarak katılmıştır

Murahhaslardan 4'ü mülkîye âmirliği statüsünü elde etmiş kimselerdir.

Kongreye murahhas olarak katılmayan fakat çalışmaları etkileyen sivil asker bürokratlar, Mutasarrıf Hilmi, Tümen Kumandanı Kâzım, Vasıf Çınar, Maliye Müfettişi Muvaffak ve İhsan Beylerdir.

Kongre, örgütün adının "Redd-i İlhak" yerine fiilî mukavemetin başladığını göstermek üzere "Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti" olmasını kararlaştırmıştır.[52]

C) 1. NAZİLLİ KONGRESİ :

Birinci Nazilli Kongresi 6-9 Ağustos 1919 tarihlerinde yapılmıştır. Burada mülkî idare âmirlerinin bir katkısı tespit edilememiştir.

D) ALAŞEHİR KONGRESİ :

Alaşehir Kongresi 16-25 Ağustos 1919'da toplanmış, Ege'deki direnişi bütünleştirme işlevini yüklenmiştir. Bir üst kongredir. Kongreye 34 kişi katılmış, kararları imzalayanların sayısı ise 45'e çıkmıştır. Kongre başkanlığını Hacim Muhittin Bey yapmıştır. Kongrenin yönlendirilmesindeki etkisi inkâr edilemez.[53]

Kaymakam Hasan Tahsin (Bayatlı) kongreye Salihli delegesi olarak katılmıştır.[54]

[47] Özgeçmiş için Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 1029, 1030 bakınız.
[48] Özgeçmiş için Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 1084 bakınız.
[49] Özgeçmiş için Mehmet ALDAN, İz bırakan mülki İdare Amirleri, s: 409-417
Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 1299-1326.
Rahmi APAK, İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu? s: 127.
İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 83 bakınız.
[50] Özgeçmiş için, Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 931 bakınız.
[51] Özgeçmiş için, Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 549, 550 bakınız.
[52] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, a.g.e. s: 171-173.
[53] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 184-192.
[54] Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 833-834. (Özgeçmiş için bakınız.)

Levent Şahverdi Arşivi

"Kongre, Heyeti İdare-i Cedidesi Cami Bey (Kâtibi Umumî), Moralızade Halit Bey (veznedar), tüccardan Aydınlı Nazmi Bey ve Halide Edip Hanımefendi ve Ragıp Nurettin Bey'lerden mürekkep olarak intihap edildiler." 13 Ağustos 1919'da Dahiliye Nazırı Adil Bey'in Denizli mutasarrıflığına gönderdiği emirde "Havran mutasarrıf-ı sabıkı Hacim ve rüfekası imzalarıyla şehr-i hâlin 10'unda bütün sancak kazalarının iştirakiyle Alaşehir'de inikat edecek umumî kongreye davet-i mutazammın telgraflar çekildiği haber veriliyor. Tedabir-i lâzime ittihaziyle bu içtimaın men'i matlubtur." denmesine rağmen kongre yapılmıştır.[55] Kongrenin en önemli kararları teşkilât esaslarının kabulü ve seferberlik ilânı olmuştur.

E) III. BALIKESİR KONGRESİ :

16-22 Eylül 1919 tarihlerinde yapılmıştır. Kongre başkanı yine Hacim Muhittin Bey'dir. Kongrede cephedeki ve cephe gerisindeki teşkilât kadrosu kararlaştırılmıştır. Kongrede alay kumandanlıklarına ve menzil müfettişliklerine seçim yapılmıştır. Akhisar Cephesi Alay Kumandanlığına Celâl Bayar'ın seçilmesi örnektir.

Heyet-i Merkez üyeliğine seçilen Hacim, Vehbi, Hamdi Beyler mülkî idare âmiri idiler. Balıkesir'den ayrılması uygun görülmeyen Hacim Muhittin Bey'in adı encümen-i müdiran adayları arasından çıkarılmıştır. Bu teveccüh Hacim Bey'i üzmüştür.

F) II. NAZİLLİ KONGRESİ :

İkinci Nazilli Kongresi 19 Eylül 1919'da toplanır. Birincisine nazaran daha geniş bir çevrede ve daha kalabalık olarak toplanır. Mutasarrıf Serfiçeli Hilmi Bey de kogreye katılanlar arasındadır. 17 Eylül'de Muğla ileri gelenlerini toplamış, orada Mustafa Kemal'in 12 Eylül ve müteakip günlerdeki genelge ve bildirilerine uyulması, Heyet-i Temsiliyenin yolunun izlenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Nazilli Kongresinden aynı kararı çıkartamamışlardır. Ancak Nazilli Heyet-i Merkeziye Azası Hacı Süleyman Efendi'nin reisliğinde Denizli'den Başağazade Yusuf ve mutasarrıf Hilmi Bey'den oluşan heyet 27 Ekim 1919'da Sivas'a gönderilmiştir.[56]

G) UŞAK KONGRESİ :

Toplantı zamanı, toplananlar ve kararları henüz kesin olarak belirlenemediği için mülkî idare âmirleri ile ilişkileri de açıklığa kavuşmamıştır.[57]

[55] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 202.
[56] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 218-221.
[57] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 222-225.

Levent Şahverdi Arşivi

H) IV. BALIKESİR KONGRESİ :

Sivas Umumî Kongresi ile aynı amaç için çalışan bütün derneklerin birleştirilmiş olduğu Bekir Sami Bey tarafından Kâzım Bey'e bildirilişinden (14.10.1919) önce Hacim Muhittin imzasını taşıyan ve Ethem Bey'le Sivas'a gönderilen mektupta "Seksenbini mütecaviz olan bir kuvve-i muntazamai askeriye karşısında ve bilhassa vaziyeti coğrafiyemiz dolayısıyle ecnebi müdahallelerine en çok maruz kalması muhtemel bir mevkide heyet-i merkeziyemizin ve harekâtımızı idare eden kumandanlığımızın müstakilen hareketi menafi-i vatan icabatındandır. Bittabi teşebbüsat ve harekâtımız hakkında heyet-i âliyenize peyderpey arz-ı malûmat edilecek ve mütekabilen heyet-i merkeziyenizin de oradaki teşebbüsat hakkında ita-yı malûmat buyurması rica edilecektir." demek suretiyle Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi ile Heyet-i Temsiliye'nin eşitliği vurgulanmak istenmiştir. [58]

Daha sonra Sivas'a Ethem Bey'in gönderilmesinden vazgeçilmiş, Hacim Muhittin Bey istifa ettiğini bildirerek toplantıyı terk etmiştir. Hacim Muhittin Bey 18 Ekim 1919'da Heyet-i Temsiliye'ye çektiği telgrafta "... şark harekâtını daima tebcil ve takdis ettik. Ve o muhiti bir büyük kardeş tanıdık. Hiçbirimizin aklına en ufak bir fikr-i ihtilâf bile olmadı ve olamaz... Ayın yirmisinde kongre akdedileceğine dair taraf-ı âcizanemden hiçbir müracaat ve tebligat yoktur... Mamafih bâlâdaki marûzatın şayan-ı itimat görülerek teşebbüsat-ı âcizanem hakkında şüphe edilirse, herşeyi feda ederek ancak vatanın istikbali ve selâmeti namına bu koştuğum gibi yine aynı hisle bütün mesai-yi âcizanemi feda ederek ayrılacağımı da kemal-i ciddiyetle arz ve pek yüksek olan ihtiramat ve tebcillerimi takdim ederim efendim." [59] demiştir.

Bu münakaşalar sonunda kongre 19 Kasım 1919'da toplanmış, mebus seçilen Hacim Muhittin toplantıya katılmamıştır.

Kongrede cemiyetin adının "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olması kararlaştırılmıştır. Milne hattı kabul edilmemiştir. Anzavur hareketine karşı yapılanlar tasvip edilmiştir. Heyet-i Merkeziye'ye Vehbi (Bolak), Vasıf (Çınar), Hulusi (Zarbakoğlu), Köprülü Hamdi ve Gönenli Osman Bey'ler seçilmişlerdir. [60]

[58] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 233.
[59] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 234.
[60] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 235.

Levent Sahverdi Arşivi

I) V. BALIKESİR KONGRESİ :

10-23 Mart 1920 tarihlerinde toplanmıştır. Kongre toplantı hâlinde iken İstanbul'un işgali haberi gelmiştir. Kâzım Bey 17 Mart 1920 tarihli beyannamesinde "...mıntıkam içerisindeki bütün makamların tarafımdan emir alacaklarını, kanunlarımızın tatbik edileceğini ve mıntıkam içerisinde olan, fakat teşkilât itibariyle Karesi Mutasarrıflığı'na tâbi olmayan kaza ve nahiyeler de doğrudan doğruya Karesi Mutasarrıflığı'na bağlı olacaklarını" der ve kongre de bu kararı uygun bulur.[61]

İ) AFYON KONGRESİ :

2 Ağustos günü toplanan kongre hakkında Mustafa Kemal "Levazımat-ı Umumiye Reisi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve hazır-ı bil-meclis azadan bir kısmı icrayı müzakerat ettiler. Bu kongrede tavsiye ettiğimiz hukuk neydi? Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyeleri son Heyet-i Vekile kararıyle rüesa-i memurin-i mülkiyenin taht-ı riyasetinde ve taht-ı emrinde bulunacaklar ve ifa-yı vazife edeceklerdir. Vazifeleri de müdafaa-i memleket hususunda mesul kumandanların kendilerinden rica edeceği hususatı teşkil etmek ve bu esasta kendilerinin de kanaatleri tahsil edilmek suretiyle kabul edildi.[62]

Ali Çetinkaya ile Ayvalık'ta müfrezesinin başında çarpışan, baskınlar düzenleyen, Akbaş baskını kahramanı, millî şehit Köprülü Hamdi'nin adını vurgulayarak anmazsak, Menderes sahillerinde savunmanın yapılmasına sebep olan Denizli Mutasarrıfı Faik Bey'den, "yiğit ordusu"nu kuran Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami Bey ile Demirci Kaymakamı "Akıncı Müfrezeleri Reisi" İbrahim Ethem (Akıncı) dan söz etmezsek en azından görevimizi yapmamış oluruz.

Zamanın yetersizliği nedeniyle sözünü ettiğimiz mülkî idare âmirlerinin yaptıkları, diğerlerinin adları ve millî mücadeledeki olumlu katkıları hakkında yeterli açıklamayı yapamadığım için müteessirim.

Objektif bir değer yargısına varabilmek için kısaca Manisa Mutasarrıfı Hüsnü ile Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri'den de bahsetmek gerekmektedir.

Manisa'da bir direniş meydana getirmeye çalışan Albay Kâzım Özalp, Vasıf Çınar ve arkadaşları toplanırlar. Toplantıdan sonra Mutasarrıf Hüsnü,

[61] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 243.
[62] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 244.

Levent Şahverdi Arşivi

Vasıf Çınar'ı çağırır, arkadaşlarıyla birlikte Manisa'dan ayrılmalarını söyler.[63]

Rahmi Apak diyor ki: "Manisa Mutasarrıfı Hüsnü denilen adamın, millî teşkilâtın hudusunu men için mahalli Rumlara ve istasyondaki Fransız müfrezesine bile müracaat ederek ve bunların kuvveti ile vatanperverleri tehdit ederek millî bir teşekkülün vücut bulmamasına ve bütün kıymetli silâh ve topların Yunan ordusunun eline geçmesine sebep olmak sureti ile yaptığı fenalığın tesiri çok büyük olmuştur."[64]

Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Manisa'yı tek kurşun atmadan Yunanlılara teslim etmiştir.[65]

Halkın işgale karşı reaksiyonunu önlemeye çalışmış, İngiliz kontrol subayı ile halkı uyuşturmak için ne lâzımsa yapmıştır. Mutasarrıf şu bildiriyi de yayınlamıştır. "İşgal dolayısıyle husule gelen millî galeyanın İtilâf Devletleri kararlarının tatbikine muhalif bir harekete inkılâbı, meşru hukukumuzun haleldar olmasını intaç edeceğinden millî ve vatanî menfaatlere aykırı bir hâl ve hareket vukua getirilmiyerek anasır arasında mevcut sükun ve dostluğun devamı hususunda gayret edilmesi ilân olunur."[66]

Manisa'nın işgali yaklaştığında, birçok aile Manisa'yı terk ederken mutasarrıf "İzmir'in işgali dolayısıyle, Manisa halkından bazılarının başka yere gitmek girişiminde bulundukları ve bu sebeple halkın zihninde galeyan olduğu anlaşılmıştır. Memlekette bunu gerektirecek hiçbir durum yoktur." bildirisini yayınlamıştır.[67] Şehrin ileri gelenlerini toplamış, Kuşadası metropolitinden ve İngiliz temsilcisinden aldığı bilgileri aktararak direniş eğilimini dizginlemiştir.

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın "İzmir'den Nadir Paşa'dan alınan bir telgrafta Yunanlıların Menemen'i işgalleri ve orada mitralyöz ve cephaneyi hiçbir güçlükle karşılaşmadan teslim aldıkları maalesef bildiriliyor. Devletin Yunanlılara kaptırılacak fazla ne bir silâhı ne de bir tek fişeği ve ne de askeri vardır. Bundan dolayı bu gibi tehlikelere maruz mahallerdeki esliha ve cephane ile toplarımızı hiçbir gürültüye meydan vermemek üzere emin mahallere nakletmenizi rica ve böylece silâh teslimi gibi alçalmalara meydan

[63] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 84.
[64] Rahmi APAK, A.g.e. s: 67.
[65] Nurdoğan TAÇALAN Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s: 167.
[66] Bezmi Nusret KAYGUSUZ, Bir Roman Gibi, s: 171.
[67] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, s: 91

Levent Şahverdi Arşivi

bırakılmamasını önemle ilâve ederim." emrine rağmen Manise Mevki Kumandanlığındaki silâh ve cephane, bir kısmı kent dışına çıkarılmış olmasına rağmen İngiliz temsilcisinin ve mutasarrıfın müdahalesi ile Yunan'a teslim zorunda kalınmıştır.[68]

26 Mayıs 1919'da Yunan Alay Komutanı Yarbay Çakalos, Mutasarrıf Hüsnü Bey'le, gönderdiği subay aracılığıyla anlaştıktan sonra, kıtalarını harekete geçirmiş ve mutasarrıf başta olmak üzere iki karşılama grubu Yunan kuvvetlerini karşılamış, Çakalos, mutasarrıfı, Belediye Meclisi Üyesi Hafız Efendi ile eşraftan Kamil'i soluna, metropoliti sağına alarak Hükûmet Konağına girmiştir.[69]

Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri Bey'e gelince: Midilli, Sakız, Sisam Adalarından Yunan askerî üniformasını taşıyan kimseler Ege kıyılarına baskın düzenliyorlardı. Ayvalık'ın Küçük Köyü'ne gelen Yunan eşkıyasından dört tanesinin bahriye elbiseli, silâhlı ve bombalı olarak köylülerce yakalanıp hükûmete teslim edilmesi karşısında Kaymakam Osman Nuri bunlar balıkçıdır ve fena adam değillerdir demiş ve salıverilmelerini sağlamıştır.[70]

5 Mart 1919 tarihli Köylü Gazetesi'ne göre, Yunanistan'a hicret eden Rumların hemen hemen tamamı Osman Nuri Bey'in müsaadesi ile Ayvalık'a gelmiş, Ayvalık'ta sıkıyönetimin ilânını gerektirecek büyük olayların çıkması karşısında kaymakam sessiz kalmış, üst makamlara dahi malûmat vermemiş, neden sonra kan gövdeyi götürünce Dahiliye Bakanlığını haberdar etmiş ve Ayvalık'ta sıkıyönetim ilân olunmuştur.[71]

26 Mayıs 1919'da Yunan muhribini müteakip Ayvalık'a gelen İngiliz muhribi (asker yüklü gemi Dalyan Boğazında beklemektedir) komutanı, Kaymakam Osman Nuri Bey'i gemiye çağırmış, asayişin sağlanması, memurların görevlerini sürdürmelerine ilişkin bir konuşma yapmış, mütareke hükümlerine aykırı olarak gelen Yunan kuvvetlerine çekilme emri vereceğini söylemiştir. Nitekim, asker yüklü Yunan gemisi limanı terk etmiş, fakat 27 Mayıs 1919'da İngiliz muhribinin komutanı, Amiral Caltorpe'dan aldığı emir üzerine limandan ayrılınca, Yunan birlikleri serbest kalmıştır.

[68] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, s: 92.
Rahmi APAK, A.g.e. s: 19.
[69] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, s: 93.
Rahmi APAK, A.g.e. s: 23.
[70] Nurdoğan TAÇALAN Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s: 138.
[71] Nurdoğan TAÇALAN A.g.e. s: 147, 148.

Levent Sahverdi Arşivi

İngiliz temsilci, Yunan birliklerinin şehri işgal edeceklerini, Türk askerinin kenti terk etmesini idarecilerin yerlerinde kalabileceğini bildirmiş, kaymakam bu öneriyi reddetmiş ve Babıâlinin düşüncesini sormuştur. Damat Ferit, Dahiliye Nezareti kanalı ile Balıkesir Mutasarrıflığına, Ayvalık ve diğer ilgili kaymakamlara Yunan askerinin karaya çıkmasına "her türlü kuvvetlerle mukavemet" edilmesini bildirmiştir."[72]

Ayvalık işgal edildikten sonra Paris Konferansı'nın kararları öğrenilince, 30 Mayıs 1919'da Dahiliye Nezareti gönderdiği yazıda "Hükûmet Yunanistan'la hal-i harpte olmadığı için işgal-i vakia karşı mademki fiilen de protesto edildi, artık müsademeden tevakki olunması... ve askerin Harbiye nezaretinden gönderilmek üzere bulunan emre imtisalen geri çekilmesi Meclis-i Vükelâ kararı ile tebliğ... olunur." demiştir.[73]

Zamanın yetersizliği nedeniyle Millî Mücadele karşıtlarından da daha fazla bahsedemiyoruz.

E) KİLİKYALILAR CEMİYETİ :

Ayan Başkanı Rıfat Bey'in başkanlığında İstanbul'da kurulmuştur. Millî Mücadele için bir fikrî hazırlık bile yapamamıştır. Kurucularının çoğu yaşlı, eski nazır ve mebuslardır.[74]

Bununla beraber, bölgenin işgale uğrayan yerlerinde de mülki idare amirlerinin faaliyetlerine rastlanmaktadır.

Maraş'ta; İngilizlerin 22 Şubat 1919 tarihinde Maraş'ı işgal etmeleri üzerine, İngiliz kuvvetlerinden bir subay, mutasarrıfa 4 maddelik bir yazı vermiş, bu yazıda muhtelif cemaatler arasında asayişin olmadığı, Maraş'a asker göndermeye karar verildiği, bunların mahallî kuvvetlere yardım edeceği, şehrin Türk memurlar tarafından idaresine devam edileceği bildirilmiş, mutasarrıf da asayişle ilgili hiçbir olayın olmadığını, bu beyanatın hiçbir şekilde kabul edilmeyeceğini, bu halin mütareke şartlarına aykırı olduğu cihetle kuvvetin geri alınması gerektiğini ifade etmiştir.[75]

Ermenilerin ihbarı üzerine İngilizler askeri depoyu işgal etmişler, halktan silâh toplamaya kalkışmışlarsa da Mutasarrıf Ata Bey ile Sezai Efendi'nin girişimleri ile bundan vazgeçmişlerdir.[76]

[72] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 98, 99.
[73] İlhan TEKELİ — Selim İLKİN, A.g.e. s: 100
[74] Selahattin SELEK, A.g.e. s: 97.
[75] Dr. Yaşar AKBIYIK Milli Mücadelede Güney cephesi, (Maraş) s: 15, 37.
[76] Dr. Yaşar AKBIYIK, A.g.e. s: 22.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz kuvvetlerinin yerine Fransızların geleceğinin anlaşılması üzerine, Mutasarrıf Ata Bey keyfiyetten İstanbul Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliyeyi haberdar etmiş ve Heyet-i Temsiliye'den alınması tavsiye edilen tedbirleri sormuştur.[77]

Maraş Mutasarrıfı, Fransızların Maraş'ı işgalini, mütareke hükümlerine aykırı olduğundan protesto etmiş ve protestonun ilgili makamlara ulaştırılmasını İngiliz askerî kumandanlığından rica etmiştir.[78]

16-17 Kasım 1919 tarihlerinde Maraş Çerkezleri adına Osmaniye Valisi Yzb. Andre'nin davetini, Mustafa Kemal doğru bulmamış, tel çekenler hakkında soruşturma açılmasını istemiştir.[79]

Adana Bölge Valisi Albay Bremond Maraş mutasarrıfı ile eşraftan bazı kimselerin Andre'yi karşılamalarını istemiş mutasarrıf reddetmiş, fakat diğerlerinin gitmesinde bir sakınca görmemiştir.[80]

Yzb. Andre'nin kendisini askerî vali olarak takdimine mutasarrıf tepki göstermiş, bu sıfatla kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Hükûmetteki Türk bayrağının indirilmesi talebini de mutasarrıf reddetmiştir.[81]

Cebeli Bereket Mutasarrıfı Hüsnü Bey'de Andre'la beraber Maraş'a gelmiştir

III. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey 19-20.12.1919 tarihleri arasında yaptığı gezi sonunda düzenlediği raporda "...Maraş mutasarrıfı İstanbul'a dönmüş şehir tecrübesiz ellerde kalmıştır. Fransızlar bundan istifade ile idareye tahakküm ediyorlar. Elbistan ve çardak kaymakamlıklarından birincisi Kerkük'lü, diğeri Lübnan'lı olup devletin geleceği ile alâkaları olmadığı gibi, milletin birlik olarak vatanın koruması yolundaki faaliyetlerine bıkkınlık verecek şekilde hareket ettikleri defalarca bildirilmiştir."[82]

Adana'da;

18 Aralık 1919'da göreve başlayan Adana Valisi Celâl Bey, vali konağındaki Fransız bayrağını indirtmiş, yerine Türk bayrağını astırmıştır. Damat

[77] Dr. Yaşar AKBIYIK, A.g.e. s: 70.
[78] Dr. Yaşar AKBIYIK, A.g.e. s: 83.
[79] Dr. Yaşar AKBIYIK, A.g.e. s: 120.
[80] Dr. Yaşar AKBIYIK, A.g.e. s: 121.
[81] Dr. Yaşar AKBIYIK, A.g.e. s: 123-127.
[82] Dr. Yaşar AKBIYIK, A.g.e. s: 153-157.

Levent Şahverdi Arşivi

Ferit'in çıkarttığı Kuvayı Milliyecilerin öldürtülmesi ile ilgili Fetva okunurken Ulu Cami'yi terketmiştir. Demiryoluna sabotaj yapacakları gerekçesi ile tutuklanıp ölüme mahkûm edilen 15 Türk vatanseverini kurtarmıştır. Şöyle ki; Türklerin idamı halinde esir Fransızların da idam edileceğinin işgal kumandanına bildirmesini Tekelioğlu Sinan istemiş, bu isteğin yerine getirilmesi ile Türkler kurtarılmıştır.

Fransızların isteği üzerine görevden alınan Celâl Bey'in yerine, vali vekâletine Mektupçu Süleyman Çelik Bey'in kabul etmemesi üzerine Abdurrahman Bey getirilmiştir.[83]

Yumurtalık kaymakamlığından azledildikten sonra Fransız Demiryolu Şirketinde çalışan, Adana'nın işgali üzerine işgalcilerce Ceyhan kaymakamlığına getirilen Mehmet Kâmil (Gönenç) millî teşkilâta karşı savaşmış ve 1921'de millî hükumetin Adana'yı geri almasından sonra yurt dışına kaçmıştır.[84]

Urfa'da;

Şube Reisi Binbaşı İlyas, Mülkiye Kaymakamı Şevket, Veteriner Müdürü Adil, Jandarma Teğmeni Hulusi Urfa'nın kurtarılması için silâhlı mücadeleye başlamışlardır.[85]

Antep'te;

Antep'in Fransızlar tarafından işgalini protesto eden, şehrin kahramanca savunulması esnasında mutasarrıflıkta bulunan İsmail Sabri Bey'di. Antep'te Milli Mücadele yanlısı teşkilâtın kurulmasında önemli rol oynamıştır. Daha sonra Ankara'ya gelerek Millî Mücadele çalışmalarına devam etmiştir.[86]

Ağustos 1919'da Harp Divanı'na verilen Kaymakam Abdullah Bey ile Göksun Kaymakamı iken görevini kötüye kullanmaktan dolayı muhakeme edilen Şamlı Ali Rıza Bey'ler, Osmanlı Hükumeti'nin adaletsizliğinden, zulmünden, Ermenilere mezalim yapıldığından bahisle, öteden beri Ermenileri Türk aleyhine tahrik etmişlerdir.[87]

[83] Türk İdare Dergisi, Sayı 362 s: 68-70.
[84] Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: cilt III s: 1035.
[85] Türk İdare Dergisi, Sayı 362 s: 72-74.
[86] Türk İdare Dergisi, Sayı 362 s: 74.
[87] Dr. Yaşar AKBIYIK, A.g.e. s: 218.

Levent Sahverdi Arşivi

Fransız mezalimine karşı yurdun pek çok yerinde mitingler düzenlenmiş, protesto telleri çekilmiştir.[88]

Burada eski Feke Kaymakamı, Yedek Üsteğmen Saim Bey'den bahsetmeden geçmek mümkün değildir. Saim Bey, 16 Ekim'de Haçin'i kurtarmış, Haçin'e Saim Bey adının verilmesine neden olmuş, Mamure Savaşı'nda şehit düşmüştür.[89]

F) KARS İSLÂM ŞURASI :

Mondros Mütarekesinin II. maddesindeki "...Kafkasya'dan geri kalan kısım, durumu yerinde inceledikten sonra müttefikler tarafından istenilirse boşaltılacaktır" hüküm sebebiyle Türk makamları böyle bir ihtimali gözönünde tutmuşlar, Mutasarrıf Hilmi Uran'ın belediye başkanına verdiği talimat üzerine toplanan "Millî Kongre" 5 Kasım 1918'de "Kars İslâm Şurası" adında geçici bir hükûmet kurmuştur. 12 Nisan 1919'da İngilizler geçici hükûmet üyelerini tevkif edince Kars Ermenilerin eline geçmiştir.[90]

G) TRAKYA — PAŞAELİ MÜDAFAA HEYET-İ OSMANİYESİ

Yunan tehlikesini gören Edirnelilerden, Edirne Müftüsü Mestan Efendi, Edirne Belediye Reisi Şevket Bey (Ödül), Avukat Şeref Bey (Aykut), Mahmutbeyzade Derviş Bey, Müftüzade Cemal Bey, Nazmibeyzade İsmail Bey, Ali Seyfi Bey (Tülümen), Kamanlızade Ömer Bey Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesini kurmuşlardır. Cemiyetçe, gerekli girişimlerde bulunmak üzere İstanbul'a Edirne Mebusu Faik Bey (Kaltakkıran), Yolageldili Kasım Efendi, Hüseyin Sabri Bey (Batı Trakya Komitesinden), Hasan Tahsin Bey (Argun), Sobranya'da Türk mebusu Avukat Celâl Bey (Perin), Galip Bahtiyar Bey (Göker), Şakir Bey (Kesebir), Kocabaş Arif Bey, Mahmut Nedim Bey gönderilmişlerdir.[91]

Cemiyet, Osmanlı devlet adamlarının ve birbirini izleyen hükûmetlerin desteğini görmüştür. Batı Trakya gibi Doğu Trakya'nın da elden çıkmasından korkuluyordu. Ahmet Rıza Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Ahmet İzzet Paşa, kendilerini ziyaret eden Trakya heyetine "Türkiye'de kalmıyacağı anlaşılınca Trakya'nın bağımsızlığını ilân ediniz." tavsiyesinde bulunuyorlardı.

[88] Dr. Yaşar AKBIYIK, A.g.e. s: 228-262.
[89] Doğan AVCIOĞLU, A.g.e. s: 1282.
[90] Tevfik BIYIKLIOĞLU, A.g.e. s: 30.
[91] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 422.

Levent Şahverdi Arşivi

Talat Paşa'nın telkini, Sadrazamın, İttihat ve Terakki Merkezinin ve Hariciye Vekâletinin teşvik ve yardımları ile kurulan cemiyetin mensupları ilk günden itibaren geçici bir hükûmet erkanı psikolojisini taşıyorlardı. Çalışmaları da bu yolda olmuştur. Avrupa'nın büyük siyaset merkezlerine hükûmetten ayrı olarak heyetler göndermişler. Muhtıralar vermişlerdir.[92]

Tevfik Bıyıklıoğlu Trakya'da Millî Mücadele adlı eserinde "Kuruluşundan (7-30 Kasım 1918) Sivas kongresine kadar (4-11 Eylül 1919) İstanbul'daki politika cereyanlarına göre cemiyet reislerinin değiştirilmesi ve İstanbul Hükûmetinin ve onun emriyle hareket eden Trakya mülkiye memurlarının zorluk çıkarmalarından, cemiyet teşkilâtı, Trakya'da bucak ve köylere kadar genişletilerek kuvvetlendirilememişti. Kazalarda ise, cemiyetin idaresi, başkaları bu işi üzerine almadığından, müftülere bırakılmış gibiydi." demek suretiyle cemiyetin çalışma biçimine ışık tutmaktadır[93]

Cemiyet 10 Temmuz 1919'da ilk kongresini yaptı. Trakya'nın geleceği ile ilgili hiçbir karar alamadı Vali "Salim Paşa'nın Millî Mücadele çabalarına karşı olan tutumu, Trakya'nın geleceği ile ilgili kararların alınmasını ve temelden bir örgütlenmeye gidilmesini engelliyordu."[94]

Mustafa Kemal Paşa'nın kurulmuş bulunan ulusal örgütlerin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilmesi ve yeniden örgütlenilmesi hakkındaki tebliğinin gereğini yerine getirmek için ilgililerin toplantısı sonuçlanmadan Vali Salim Paşa Edirne'den kaçmıştır. Toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın arzusu doğrultusunda karar alınmış ve keyfiyet kendilerine arz edilmiştir.

Valinin kaçışı ve vali vekâletine İhsan Adil Bey'in getirilmesi Edirne Millî Mücadelecileri arasında ferahlık yaratmıştır.

16 Ekim 1919'da Cemiyetin 2. kongresinin yapılacağını Mustafa kemal Paşa'ya 13 Ekim 1919 tarihli tel ile bildiren Edirne Belediye Başkanı Şevket (Ödül) Bey "...Eski hükûmetin engellemesi yüzünden bucak ve köy kurulları henüz tamamlanamamıştır. Her şeyin başında olduğu gibi örgütlenme de merkezden başlayarak aşağıya doğru gitmiştir.." diyerek mülkî idarenin cemiyetin örgütlenmesini engelleyen gücünü dile getirmiştir.[95]

[92] Sabahattin SELEK, Anadolu İhtilâli s: 98.
[93] Tevfik BIYIKLIOĞLU, A.g.e. s: 134.
[94] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 424.
[95] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 430.

Levent Sahverdi Arşivi

Yine Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 5.2.1920 tarihli telde de "Edirne Kuva-yı Millîye Örgütü, üzüntüyle belirtmeyim ki henüz arzu edilen sonuca ulaşamadı. Her yerde memurlardan, eşraftan bazı kötü yaratılışlı ve vatan haini kimselerin bozgunculukları, örgütün süratle yapılmasını durdurmaktadır. Vilâyet makamı lâzım gelen icraat ve faaliyette pek çok çekingen davranıyor. Bununla birlikte cemiyetimiz bu hususta gayret göstermekten bir an geri kalmıyor." denerek örgütlenmede mülkî idarenin yardımına olan ihtiyaç belirtiliyor.[96]

Mustafa Kemal Paşa Cafer Tayyar Bey'e gönderdiği 15.1.1920 tarihli telde silâhlı örgüt kurulmasını tavsiye etmiş[97] Cafer Tayyar Bey ise "Vali Beyin kanun çerçevesindeki işlem yapmasında ileri gitmesi ve içinde bulunulan zamanın nezaket ve önemi gereği Kuvayı Millîyenin güçlendirilmesi zorunluluğu hakkında kayıtsızlığı, bir iki yer dışında her tarafta hükûmet memurlarını tereddütlü ve kayıtsız bırakmaktadır. Bilindiği gibi, bizde halk her işi hükümetten bekler. Arzedilen mülkiye amirlerinin tarafsız kalan tutumları yüzünden ulusal örgütlenme istenilen ölçüde yapılamamaktadır." mazeretiyle örgütlenmenin sorumluluğunu valinin üzerine yıkmıştır.[98]

Edirne valisi çekingen davrandığından Millî Mücadeleciler tarafından sevilmiyordu. Millî Mücadele çabalarını bastırmadığı için de Damat Ferit'in düşmanlığını kazanmıştı. Bundan dolayı emekliye sevkedildi. (Burada mülkî idare amirlerinin nazik durumu kendini gösteriyor.)

Mustafa Kemal Paşa'nın silâlı direniş örgütleri kurulması isteğini yerine getirmek isteyen Cafer Tayyar Bey, kolorduya bağlı tümen kumandanlıklarına gerekli yardımın yapılması talimatını vermiştir. İki tümen kumandanı emrin gereğini yerine getirmeye çalışırken Tekirdağ'da bulunan 55. Tümen Kumandanı Yarbay Alâettin Bey hükûmetin ve güvenlik kuvvetlerinin aynı düşüncede olmadığını ifade ederek karşı çıkmıştır. Tekirdağ Mutasarrıfı Füruzan Bey'de yetkisizlik beyanında bulunarak olumsuz bir tavır takınmıştır. Aynı durum İstanbul'un işgalinden sonra Cafer Tayyar Bey tarafından ilân edilen sıkıyönetim ve seferberlik uygulamalarında da görülmüştür.

Bu hususlar mülkî idare amiri faktörünün gözardı edilemeyeceğinin birer işaretidir. Aynı zamanda başarı için mülkî idare amiri ile askerî komutan arasında fikir birliğinin bulunması gereğini göstermektedir. Nitekim Vali Ce-

[96] Mustafa Kemal ATATÜRK, NUTUK, Cilt III Vesika 249.

[97] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 433.

[98] Mustafa Kemal ATATÜRK NUTUK Cilt III Vesika 252.

Levent Şahverdi Arşivi

lâl Bey'in mutasarrıf ve kaymakamlara seferberlik işlerine yardım edilmesi hususundaki genelgesi etkisini göstermiş, birlikte çalışılamayacağı bildirilen Füruzan Bey İngiliz gemisi ile İstanbul'a kaçmıştır. (Yarbay Alâettin Bey daha önce izinli olarak İstanbul'a gitmişti.)

Tekirdağ'a tümen kumandan vekili olarak gelen Cemil Bey 19 Nisan 1920 tarihli şifresinde "... Mutasarrıf Füruzan Bey'in yaptığı bozgunculuklar ve askerî makamların ilk zamanlardaki duraksama ve savsaklaması halk ve tümen birlikleri arasında çok fena etki bırakmıştır. Bugün hemen herkeste, esefle belirteyim ki, Trakya'daki Millî Mücadele çabalarının başarılı olamayacağı düşüncesi egemendir. Bir aylık çalışmamdan ve fikrî mücadelemden olumlu bir sonuç elde edemediğimi görmekle üzüntü duyuyorum. Zararlı propagandalar, büyük ölçüde arttı. Bütün dikkatlerimize rağmen, erler arasında, yıkıcı ve bozuncu fikirler yayılmakta ve kaçaklar, dikkati çekecek bir derecede artmaktadır." diyerek durumdan yakınmaktadır. [99]

9-13 Mayıs 1920 tarihinde toplanan Edirne Büyük Kongresi "... Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgaline veya bu maksadı kolaylaştırmak için ilerde ortaya çıkacak her türlü ihtilâl eylemlerine karşı-direnme ve savunma yapılacaktır." kararını vermiş olmasına rağmen Yunan işgalinde başarılı bir direniş gösterememişlerdir. Bununla beraber Edirne, İzmir'in durumuna düşmemiş,Türklüğünü, Yunan işgalini gönüllü kabul etmediğini bütün dünyaya duyuran başarısız bir savunma yapmaktan geri kalmamıştır. [100]

Büyük Edirne Kongresi'nde Heyet-i Merkeziye'ye seçilenler arasında bulunan Şakir Kesebir mülki idare amiridir. [101] Cemiyetin önde gelen üyeleri arasında bulunan Ali Seyfi Tülümen de mülkî idare amiridir. [102]

BAZI İSYAN BÖLGELERİNDEKİ MÜLKÎ İDARE AMİRLERİ :

Gerede Kaymakamı Selahattin :

Bolu'nun âsilere iltihakından sonra 10 Nisan 1920'de 31 Mart Vak'ası mürtecilerinden Selânikli Kör Ali ve diğer gericiler tekbirler getirerek halkı etraflarına toplamışlar. "Hükûmet dairesinin önüne gelmişler, ne istediklerini soran Kaymakam Selâhattin Bey'e bir tokat atarak kovmuşlardır." [103]

[99] Tevfik BIYIKLIOĞLU, A.g.e. s: 337.
[100] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 422-452.
[101] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 450-452.
[102] Ali ÇANKAYA, a.g.e. s: 1207-1208.
[103] Rahmi APAK, A.g.e. s: 144.

Levent Sahverdi Arşivi

25 Nisan, mebuslardan İlyaszade Şükrü (eski mebus) Hüsrev (Berlin Büyükelçimiz Hüsrev Gerede) Bey'lerle Doktor Zihni (Bolu Mebusu) Gerede Kaymakamı Selâhattin ve Gerede Malmüdürü Reşat (Bu zat bilâhere Bolu'dan Düzce'ye giderken Bolu dağında âsiler tarafından şehit edilmiştir.) da olduğu halde boyunlarında lâle ve ellerinde zincir olduğu halde Düzce'ye pek acıklı bir vaziyette getirilmiş ve hapsedilmişlerdir. [104]

Mudurnu Kaymakamı Naili :

Mudurnu'yu basan gericiler Kaymakam Naili ile Savcı Salih Zeki'yi makamlarından atmışlardır. [105]

Çerkeş Kaymakamı Rıfat :

Beceriksizliğine rağmen vatanperverliğinden şüphe edilemeyen Kaymakam Rıfat; jandarma komutanı, askerlik şubesi muamelât memuru ile jandarma ve şube muhafızlarını alarak teftiş bahanesi ile kazadan ayrılmış ve birlikte âsilere katılmıştır. [106]

Adapazarı Kaymakamı Tahir :

Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak Heyetlerinin kurulması hakkında kaymakamlığa gelen telgrafları saklayan Tahir Bey bu teşkilâtların kurulmasını geciktirmiştir. Ancak Sadık adında bir telgrafçı telgrafları vatanseverlere duyuruyordu.

Bolu Jandarma Takım Komutanının telgrafı üzerine yapılan toplantıya Tahir Bey de katılıyor ve Müdafaa-i Hukuk Heyetine başkan oluyor. "İstanbul Hükûmeti'ni tanımıyoruz, millî harekâta iştirak edeceğiz." telgrafı çekiliyor. [107]

Karamürsel Kaymakamı İsmail :

İzmit'ten gelen millî kuvvetler Kaymakam İsmail'i, Askerlik Şubesi Başkanı Hafız Abdurrauf ile birkaç kişiyi yakalamış adı geçenler inzibatçı ve halifeci suçu ile itham edilerek İzmit'e gönderilmişler, bunlardan kaymakam ile şube reisi derhal kurşuna dizilmişlerdir. [108]

[104] Rahmi APAK, A.g.e. s: 137, 138.
[105] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 148.
[106] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 151.
[107] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 156, 157.
[108] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 170.

Levent Sahverdi Arşivi

Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar :

Anadolu ile İstanbul arasında telgraf muhaberatı kesildiği halde, Bolu mutasarrıfı bu harekete katılmıyor. Gerede Kaymakam Vekili Mithat Kemal (bilâhare vali olmuştur.) kuvvetleriyle Bolu'ya geliyor. Vali Haydar Bey hastalanarak evinden dışarıya çıkmıyor. Kaymakam Vekili Bolu ileri gelenlerini topluyor. İstanbul ile irtibatın kesilmesini temin ediyor. Mutasarrıf Haydar Bey de tedricen yola geliyor.

15 Nisan'da Ali Haydar Bey'in başkanlığında bir heyet Düzce âsileri ile görüşmek üzere Bolu Dağı eteğinde Bakacak mevkiine gidiyor. İsyancılar 23 Nisanda toplanarak TBMM'ni dağıtmayı plânlıyorlar. Bolu heyeti geri dönüyor. Düzce Heyeti de Bolu'ya geliyor. Bir iki gün teşkilât kurmakla meşgul oluyorlar. Mutasarrıfı da alıp Düzce'ye dönüyorlar. Çerkezler Bakacak'ta Haydar Bey'i öldürmek istiyorlarsa da Hoca Süreyya Efendi'nin müdahalesi ile öldüremiyorlar. Fakat kendisini mükemmel pataklıyorlar, üstünü başını soyuyorlar. Düzce'de nezaret altına alıyorlar. [109]

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÖDEVDEN UZAKLAŞTIRILAN VALİ VE MUTASARRIFLAR

Harput Valisi ali Galip :

29 Ağustos'ta Dersim'de bulunan Ali Galip'e Dahiliye Nazırı Adil Bey, telgraf başında yükselmesine ve tanınmasına yol açacak önemli bir görevi kabul edip etmeyeceğini sormuş; o'da "... hemen kurmay albaylığa ve az sonra mirlivalığa (Paşalığa) yükseltilmem yapılacak olursa ve hükümetin verdiği yeni görevler daha büyük fedakârlığı gerektiriyorsa, memurluğu geçim aracı yapmak zorunda olduğumu, vatan görevinden de kaçamayacağımı arzederim." [110] demiş, Dahiliye Nazırı da "3. Kolordu Kumandanlığı eklenerek Sivas valiliğine atanmanız Heyet-i Vükelâca tensip olunduğundan uygun cevabınızı makine başında beklemekteyim." cevabını vermiş, haberleşme sürdürülmüş ve Ali Galip artan isteklerde bulunmuş, isteklerinin yerine getirilmesi şartı ile görevi kabul etmiş ve nihayet;

[109] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 140-143.
[110] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 125.

Levent Sahverdi Arşivi

"Nazır Beyefendiye,

C. 1 Eylül 1919

1. Yakalanmaları gerekenler, firar, saklanma, baş kaldırma ve ayaklanma eylemlerinden hangilerini işlemişlerdir. Aralarında hizmette bulunanlar var mı?

2. Aşiretlerden ve hemşehrilerimden ne kadar para ile ne kadar adam kullanabileceğim?

3. Başarı kazanabilmem için yetkimin derecesi ne olacaktır?

4. Halen kolordu Kumandanı veya vekili kimdir?

Cevabınızı makine başında bekliyorum." demiştir.

Bakanlığın cevabı ise şöyledir:

"1. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve arkadaşları baş eğdiklerini ileri sürdükleri halde kışkırtmalara devam ediyorlar. Kendileriyle aynı düşüncede olan memurların göz yummasından yararlanarak güvendikleri alanda serbestçe dolaşıyorlar. Bugün hiçbirinin sıfat ve yetkileri yoktur.

2. Güvendiğiniz kimselerden birkaç yüz süvari ile ansızın gidebilirseniz, orada rastlayacaklarınızı yakalayıp gönderebilirsiniz. Diğerleri doğal olarak kaçacaklardır. Bir daha da oralara yanaşmayacaklardır. Bu süvarilere jandarma ödeneği verilebilir.

3. Vali ve kumandanlık yetkilerinin elinizde toplanması, başarısıyı sağlayacaktır.

4. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey adında bir albaydır. İstanbul'dan yakında gönderilmiştir."

Yine haberleşmeye devam edilmiş, Dahiliye Nazırı bir an önce hareketi sağlamaya çalışmıştır.

Harbiye ve Dahiliye Nazırları müşterek şifrelerinde "...oralardaki Kürtlerden güvenilen yüz, yüzelli kadar süvariyi birlikte alarak, ne için oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden Sivas'a, hiç kimsenin beklemediği bir zamanda varıp valiliği ve komutanlığı hemen ele alacak ve oradaki jandarmalarla askerlerin sayıları çok az olmakla birlikte, iyi kullanacak olursanız, karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı için hemen etkin bir duruma girerek toplantıya meydan vermemiş olacağınız ve orada bulunanlar varsa hemen yakalatıp göz altında İstanbul'a gönderebileceğiniz apaçaktır..." demek suretiyle görevin mahiyetini açıklamışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Galip 6 Eylül sabahı Malatya'ya gelmiştir. O sırada Malatya Mutasarrıfı Kürt aşiretlerinden biri olan Bedirhanlılardan Halil Rahmi Bey idi. Halil Rahmi, bağımsız bir Kürt Devleti peşinde koşuyordu.

Aynı gün, yani 6 Eylül'de Malatya'ya onbeş Kürt atlısıyle birlikte Bedirhanlılardan Kâmuran, Celadet ve Diyarbakırlı Cemilpaşaoğlu Ekrem de gelmişlerdir. Yanlarında bir yabancı subay da vardır. Bu subay ünlü İngiliz casusu Nowill idi ve Lawrence'in Arabistan'da yaptığını Doğu Anadolu'da Kürtler için yapmak istiyordu. Mutasarrıf Halil Rahmi Bey bunları da karşıladı. Ancak bu gelenler öteden beri karanlık niyetleri belli kişiler olduğundan güvenlik kuvvetlerimizce izleniyorlardı. Nitekim Malatya'ya geldikleri hemen Mustafa Kemal'e duyuruldu. Ancak bunlara birşey yapılamıyordu. Zira ellerinde serbestçe dolaşmaları için İstanbul Hükûmeti'nce verilmiş belgeler vardı.

Böylece Elazığ valisi ile Elazığ vilâyetine bağlı Malatya livasının mutasarrıfı görünüşte elele dolaşıyorlardı, fakat amaçları ayrı idi. Ali Galip'in amacı Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklamak, Halil Rahmi'nin ise bu fırsattan faydalanarak bağımsız bir Kürt Devleti kurmaktı.

Ne varki, Binbaşı Nowill ile yerli işbirlikçilerinin ve Malatya mutasarrıfının bağımsız bir Kürt Devleti kurma yolundaki amaçlarını, gözü kişisel çıkarlarıyle bağlanmış Ali Galip dışında, herkes biliyordu.

Ali Galip, 6.9.1919 tarihli teli ile Malatya'ya geldiğini Dahiliye Nazırı'na duyurmuş, "Besni postasını vuran eşkıyanın" yakalanması için sarfedilecek paranın nereden alınacağını sormuş, "...Jandarma ödeneği karşılık tutularak mal sandığından ödenmesi gereklidir..." karşılığını almış ve daha sonra "...Kuvvetin miktarı ile hareket zamanını şimdiden kesin olarak saptayamam. Bununla birlikte bir hafta içinde istenilen yöne doğru hareket kastında..." olduğunu bildirmiş, bakanlık hareket gününü öğrenmek istemiş, Vali de "İçinde bulunduğumuz ayın ondördüncü günü yeter kuvvetle haydutların gizlenip yakalanması için Malatya'dan yola çıkmak üzere gerekli tedbirler alınmıştır. Tanrının yardımıyle çarpışmada başarı sağlanacağına güvenilsin. Yalnız yazılarımın karşılıkları ve gerekleri geciktirilmemelidir. 9 Eylül 1919" cevabını vermiştir.

Mustafa Kemal alınan karşı tedbirleri Nutuk'ta ayrıntılı bir şekilde açıklamış ve demiştir ki;

"Daha sonra alınan bilgilerden anlaşıldı ki, Ali Galip ve arkadaşlarına 9 Eylül akşamı haber getirilmiş. Ali Galip geceyi uyumadan hükûmet dairesin-

Levent Şahverdi Arşivi

de geçirmiştir. 10 Eylül'de, yanlarında birkaç jandarma ve silâhlı kürtle birlikte, hükûmet dairesinde toplanıyorlar, veznedarın odasına giriyorlar, kasayı açıyorlar, yanlarında götürmek üzere altı bin lira sayıp bir kenara koyuyorlar ve kasaya konmak üzere de şu senedi yazıyorlar :

"Mustafa Kemal ve adamlarının ortadan kaldırılması masraflarını karşımak üzere, bununla ilgili emre uyularak altıbin lira alınmıştır. 10 Eylül 1919. Halil Rahmi, Ali Galip." demiştir.

İlyas Bey müfrezesinin Malatya'ya yaklaşmakta olduğunun anlaşıldığı bir sırada, Süvari Alay Komutanı, subaylara mutasarrıfın evini hedef gösteriyor. Mutasarrıfın evini sarıyorlar. Telefon tellerini kesiyorlar. Bir hareketin başladığını sezen Halil Bey'in ailesi hükûmet dairesine haber veriyor. hükûmette, para almakla meşgul olan vali, mutasarrıf ve arkadaşları, durumdan haberdar olur olmaz, korku ve telaşla her şeyi unutup ayırdıkları parayı ve yazdıkları senedi de olduğu gibi bırakıyorlar; yanlarındaki adamları ile birlikte hazır bulunan atlarına binerek kaçıyorlar. (Belge 66, 67)

Kaçak Ali Galip ve arkadaşları 10 Eylül gecesini Malatya yakınında Raka köyü'nde, 11 Eylül gecesini de bu köye yarım saat uzaklıktaki bir köyde geçirmiştir.

İlyas Bey 11-12.9.1919 tarihli telgrafında kaçakların durumunu şöyle anlatmaktadır :

"Faruk Bey Kâhta ve çevresinde kaçakları izliyordu. Malatya'ya beş saat uzaklıkta Raka Köyü'nde Kürtlerin toplandıklarını ve şimdi mutasarrıfla arkadaşlarının orada bulunduğunu; Siverek'e kadar olan aşiretlerin birbiri ardınca adı geçen yere gelmekte oldukları ve Dersim aşiretlerine varıncaya değin Kürtlük adına çağrıldığını; Mutasarrıfın düşüncesine göre, ilkin Malatya'ya saldırıp baştan başa yağmaladıktan sonra bütün kuvvetle Sivas'a doğru yürüyeceklerini; Malatya'da bulunan Türkleri öldüreceklerini ve kovacaklarını; bunlar yapılırken Dersimlilerin de Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü mutasarrıfın Malatya'dan gitmesi Kürtlük adına kendilerini büyük ölçüde aşağılama ve horlama sayılıyormuş; Vali, bu yağma ve öldürmeden yana olmadığını, fakat mutasarrıfın düşüncesine de engel olamayacağını bildirmiştir. Malatya'ya savaşla girdikleri zaman Kürt bayrağı çekileceği ve yanlarındaki İngiliz binbaşısının da (Mister Nowill) Urfa'da bulunan İngiliz tümeninin gelmeye hazır olduğunu söylediğini bildirilmiş ise de Hacı Bedir Ağa'nın (ünlü Kürt aşiret reisi) bunu kabul etmediği, aşiretlerin de Malatya'nın Kürdistan olduğunda ve Malatya'da Kürt bayrağı çekilmesinde ayak

Levent Şahverdi Arşivi

diredikleri; dün akşam vali Mayatya'ya dönmek istemişse de bırakmadıkları hiçbir ekleme yapılmaksızın bilgilerine sunulur. Koşullar aşağıdadır :

1. Valinin yerine dönmesi;

2. Mutasarrıfın gene eski yerinde kalması;

3. Elazığ'dan gelen erlerin geri gönderilmesi;

4. Valinin yüz silâhlı kürtle Malatya'ya gidildiği zaman taşkınlık yapılmaması ve Sivas'a doğru yürümesi;

5. Aşiretlerden alınan yedi tüfek ve bir tabancanın geri verilmesi [111]

Ali Galip olayı, bir Kürt ayaklanması niteliğini kazanmaya yüz tutunca, görüldüğü gibi, Mustafa Kemal'ciler derhal karşıt tedbir alma yoluna gitmişler. Kürtler de baş kaldırmanın kendi yararlarına olmayacağını anlamışlar ve ayaklanmaktan vazgeçmişlerdir. Bunun üzerine Vali Ali Galip ile Mutasarrıf Halil Rahmi kurtuluşu kaçmakta bulmuşlardır.

Kâzım Karabekir'in dediğine göre "Kâhta görüşmesinde Mister Nowill'in İngiliz suvari tümenini celp için Halep'e yazmak önerisini Vali Ali Galip'ten gayrısı kabul ettiği ve bu suretin Kürdistan bağımsızlığıyle sonuçlanacağından korkan Ali Galip'in karşı koyması üzerine vazgeçildiği sonradan anlaşılmıştır. Ali Galip Bey Sivas Kongresi'nin aleyhinde fakat Kürdistan bağımsızlığına taraftar olmadığı ve bunun için Nowill'in önerisini reddettiği sulhtan sonra Adapazarı'ndaki Osmanpaşa Harp Divanında ortaya çıktığından Ali Galip Bey beraat kazanmıştır." [112]

Ali Galip daha sonra Ankara'ya gelmiş, fakat yüzellilikler listesinin 39. sırasında "Harput Valilerinden Ali Galip" olarak yer almış, yurt dışında vefat etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Galip olayı hakkında "belgeleri gördükten sonra... Ali Galip tarafından yapılan teşebbüsün, Padişahın ve Ferit Paşa Hükûmeti'nin ortak bir teşebbüsü olduğuna şüphe ve tereddüt edenler kalmaz" demek suretiyle Ali Galip'in şahsında Padişahı ve Ferit Paşa Hükûmetinin "alçaklığını" "hainliğini" kanıtlamak için bu olayı çok iyi değerlendirmiştir. [113] Bu olayla Millî Mücadelenin varlığı ve kuvveti, onun liderinin Mustafa Kemal Paşa olduğu bütün dünyaya gösterilmiştir.

[111] Mustafa Kemal ATATÜRK, NUTUK, Cilt I s: 92, 93.
[112] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 136.
[113] Mustafa Kemal ATATÜRK, NUTUK, s: 95.

Levent Şahverdi Arşivi

Ne varki Ali Galip emekli bir kurmay yarbaydır. İtthat ve Terakki Partisi'nin muhalifi, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin yandaşıdır. 5 Nisan 1912 tarihinde Kayseri'den milletvekili seçilmiş, bu meclis çok kısa ömürlü olduğundan mebusluk hayatı 23 Temmuz 1912 tarihinde son bulmuştur. Mebusluk ile valilik arasındaki sürede "sevkiyat arabacılığı" yapmıştır.

Vali olarak atandıktan sonra 23 Naziranda Sivas'a gelmiş, Mustafa Kemal'i tutuklatmak için Sivas Valisi Reşit Paşa'yı sıkıştırmış, daha sonra huzuruna çıkarıldığı Mustafa Kemal'in ağır tekdir ve tahkirlerine muhatap olmuş 27 Haziran 1919'da Mustafa Kemal'le tekrar görüşmüş, davranışlarının dış yüzüne önem vermemesini, Mamuretülaziz valiliğini yolunda çalışmak için kabul ettiğini, Sivas'ta buyruk almak için kaldığını ifade etmiştir.

Ankara Valisi Muhitin Paşa :

Ankara Valisi Muhittin, Ali Galip denemesinden sonra ikinci kez Sivas'ı basma, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını ölü-diri yakalama çabasındadır. Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul istihbarat Merkezi, Vali Muhittin'in Hacıbektaş'ta Çelebi'yi elde etmeye çalıştığını, millî hareketi değıtmak için İngilizlerden çok para sağladığını bildirmiştir. Cebesoy, bunun üzerine Albay Osman'ı bir mektupla Çelebi Efendi'ye gönderir, onun, Vali Muhittin'e yardımcı olmasını önler. Hacıbektaş'ta umduğunu bulamayan Vali Muhittin, Çorum'a gelir, oradaki mutasarrıf Samih Fethi'nin (Tarihçi Turhan Tan) elindeki kuvvetlerle bir baskın düzenlemeye koyulur. Kastamonu'daki 58. Alay Komutanı Mustafa, Vali Muhittin'in yardımına yetişir. Bu kişiler, güçlü durumda olduklarına inanırlar. Vali Muhittin, 14 Eylül 1919'da İçişleri Bakanı'na Ankara şehri dışında, bölge illerinde durumlarının çok iyi olduğunu, az bir kuvvetle millîcilerin etkisiz kılınabileceğini bildirir. İçişleri Bakanı Adil, 15 Eylül'de "Jandarma toplayın, her tedbiri alın ve bunları silahla temizleyin" buyruğunu verir. Heyet-i Temsiliye'de valinin derhal tutuklanıp mevcutlu olarak Sivas'a yollanmasını Cebesoy'dan ister. Kolordu Komutan Vekili Mahmut ve Kurmay Başkanı Hâlis Bıyıktay, valinin peşindedir. Bunlar, ilk meclise giren ve sonra asılan mütegallibeden Keskinli Rıza Bey'in müfrezesini bu işle görevlendirirler, valinin yanındaki jandarma komutanı da tutuklanmayı kolaylaştırır. Vali, Sivas'a yollanır. Alay Komutanı Mustafa Ankara'da alıkonur. Valinin tutuklandığını gören Çorum, derhal İstanbul'la ilişkisini keser, Sivas'a bağlanır. Sivas'ta Vali Muhittin, bir cins "Halk Mahkemesi" görevini yüklenen Heyet-i Temsiliye tarafından sorguya çekilir ve yargılanır. Muhittin, İstanbul Hükümeti'nin hain olduğunu, beni aldattığını şimdi anladım. Şu andan sonra bütün varlığımla size bağlıyım." diye savunmasını ya-

Levent Şahverdi Arşivi

par. Heyet-i Temsiliye, düşmanla birleşmeyeceği hakkında kesin namus sözü vermek koşuluyla Muhittin'in İstanbul'a gitmesine izin verilmesini kararlaştırır. Ankara'ya Yahya Galip atanır." [114] Muhittin Paşa verdiği sözü tutar.

Trabzon Valisi Galip Bey :

Trabzon Valisi Galip, Karabekir Paşa'ya rağmen, Trabzon ve Bölgesi kuva-yı Millîye Komutanı Halit Bey tarafından yakalanarak Erzurum'a gönderilir. [115]

Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey :

Vali İbrahim Bey'in, Atatürk'ün öfkesini çeken İstanbul'a gidişini müteakip vali vekâletine Jandarma Kumandanı Osman Nuri Bey bakıyordu. Ali Rıza Paşa Kastamonu valiliğine atanmıştı.

Kastamonu'nun Sivas'a bağlanmasının sağlanması görevi Cebesoy Paşa'ya verilir. O'da Albay Osman'ı görevlendirir. Kastamonu'ya gelen Albay Osman, bir oyuna gelir ve vali vekili jandarma komutanı tarafından tutuklanır. Ama Kastamonu'daki bir iki genç subay, bu oyunu bozar. Albay Osman'ı kurtarıp ötekileri hapsederler. İstanbul'dan yollanan vali Ali Rıza, Zonguldak'a çıkarsa da, tutuklanacağını bildiğinden geri kaçar. Defterdar Ferit, vali atanır. [116]

Konya Valisi Cemal Bey :

İçişleri Bakanlığı yaptığı sırada ittihatçıların 800 bin Ermeni'yi öldürdüğünü ileri sürerek "Artin Cemal" adını kazanan Cemal, Konya'da validir. Kurnaz bir kişi olan Cemal, millîcilere göz açtırmamakta, Bozkır İsyanı'nın tohumlarını ekmektedir. Ordu müfettişi Cemal Paşa'nın ve Kolordu Komutanı Selahattin'in uzaklaştırılmasında roy oynamıştır. İstanbul ile telgraf haberleşmesi başka yerlerde kesildiği halde, Cemal, demiryolu şirketinin telgrafı sayesinde İstanbul'la zaman zaman bağlantı kurabilmektedir. Hapishanedeki canileri serbest bırakarak, kendine göre bir baskı gücü kurmuştur. İngiliz ve İtalyanlarla ilişkilidir. Cemal'in üzerine Afyon'dan millî müfrezeler gönderilir. Refet Bele'de onu ele geçirmek için Sivas'tan yola çıkar. Bu sırada Cebesoy, Eskişehir'i ağır baskı altında tutmaktadır. Eskişehir'in ele geçirildiği bir telgrafla Konya'ya duyurulur. Refet Bele'nin yola çıktığı bilinmektedir.

[114] Doğan AVCIOĞLU, Milli Kurtuluş Tarihi, s: 1219-1220.
[115] Doğan AVCIOĞLU, A.g.e. s: 1220.
[116] Doğan AVCIOĞLU, A.g.e. s: 1221.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu durum, Konya'da millîci gösterilere yol açar. Vali Cemal, korkarak İngilizlere sığınır, onlar da kendisini gizlice İstanbul'a kaçırırlar.Atatürk'ün "Damat Ferit'in en büyük eylem adamı ve en önemli dayanak noktası" saydığı Cemal'in kaçışı, Sivas'ta bir bayram havası yaratır. Atatürk gece saat 3'te Heyet-i Temsiliye üyelerini, müjdeyi vermek için yataktan kaldırır. Konya'ya Hoca Vehbi Efendi vali seçilir. [117]

Edirne Valisi Salim Paşa :

Trakya-Paşaeli Müdafaa Cemiyeti toplantısı devam ederken Edirne Valisi Salim Paşa Edirne Polis Müdürü Fuat Bey'le birlikte Edirne'den İstanbul'a kaçmıştır [118]

Bursa Valisi Nemrut Mustafa Paşa :

Vali Gümülcine'li İsmail'in Bursa'dan ayrılmasından sonra Kürt-Nemrut Mustafa Paşa Bursa vali vekili olmuştur. Albay Bekir Sami Bey Mustafa Paşa'yı tutuklayarak 3 Ekim'de İstanbul'a yollar ve aşağıdaki bildiriyi yayınlar :

"Memleket ve milletin kurtarılması uğrunda dünya tarihinin tanık olmadığı kahramanlıklarla çarpışan yiğit islâm ve Türk dünyasının aziz şehitlerine saldırıcı bir dille hakaret ederek saygı göstermekte kusur eden Bursa Valisi Mustafa Paşa'nın, çıkacak esef verici olaylara meydan bırakmamak ve şehitlerin ruhuna karşı vicdani ve millî borcumuzu ödemek üzere, valilik görevinden el çektirilerek İstanbul'a gönderilmiş olduğu ilân olunur." [119]

Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi :

İstanbul Hükümeti'ne bağlı, İngilizlerden medet uman mutasarrıf Hilmi görevinden uzaklaştırılır. Yerine il saymanı Sabri getirilir. Birkaç gün sonra meçhul şahıs veya şahıslarca tabanca ile vurularak öldürülür.

Niğde Mutasarrıfı Behçet :

16 Eylül'de Niğde Mutasarrıfı Behçet, muhasebeci ve başkomiser tutuklanıp Sivas'a getirilir. Heyet-i Temsiliye'ce sorguya çekilip hıyanetleri saptanır. Komiser ve muhasebecinin işten çıkarılmasıyle yetinilir. Mutasarrıf Beh-

[117] Doğan AVCIOĞLU, A.g.e. s: 1222.
[118] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 426, 427.
[119] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 338.
Doğan AVCIOĞLU, A.g.e. s: 1224.

Levent Şahverdi Arşivi

çet'ten namus sözü alınıp İstanbul'a yollanır. Behçet, gider gitmez Kuva-yı Millîye ve Atatürk'e karşı sert yayınlara girişir. [120]

Afyon Mutasırrıfı

İngilizlerden para istediğine dair belgeler ortaya çıkan Afyon Mutasarrıfı da görevden uzaklaştırılmış ve yerine Kadı Efendi getirilmiştir. [121]

BEŞİNCİ BÖLÜM
MİLLİ MÜCADELENİN ETKİLERİ

A) 150'LİKLER VE MÜLKİ İDARE AMİRLERİ

150'liklerin listesi aşağıya çıkarılmıştır :

Vahideddin'in Maiyeti

1. Yaver-i Has Kiraz Hamdi
2. Hademe-i Hassa Kumandanı Zeki
3. Hazine-i Hassa müfettişlerinden Kayserili Şaban Ağa
4. Tütüncübaşı Şükrü
5. Serkârin Yaver
6. Yaverandan Erkân-ı Harp Miralay Tahir
7. Seryaver Avni
8. Esbak Hazine-i Hassa Müdürü ve Defter-i Hakani Emini Refik

Kuvve-i İnzibatiye'ye Dahil Kabine Üyeleri

9. Esbak Şeyhülislâm Mustafa Sabri
10. Adliye Nazır-ı esbakı Ali Rüşdi
11. Ziraat ve Ticaret Nazırı esbakı Cemal (Artin)
12. Bahriye Nazır-ı esbakı Cakacı Hamdi (Paşa)
13. Maarif Nazır-ı esbakı Rumbeyoğlu Fahreddin
14. Esbak Ziraat ve Ticaret Nazırı Kızılhançerli Remzi

[120] Doğan AVCIOĞLU, A.g.e. s: 1220.
[121] Doğan AVCIOĞLU, A.g.e. s: 1211.

Levent Sahverdi Arşivi

Sevr Muahedesini İmzalayan Heyet-i Murahhasa

15. Maarif Nazır-ı esbakı Hadi (Paşa)

16. Ayândan Şûra-yı Devlet Reis-i esbakı Rıza Tevfik (Bölükbaşı)

17. Bern Sefir-i esbakı Reşat Halis

Kuvve-i İnzibatiye'ye Dahil Olanlar

18. Kuvve-i İnzibatiye Başkumandanı Süleyman Şefik (Paşa)

19. Yaveri Süvari Yüzbaşısı Bulgar namıyla maruf Tahsin

20. Kuvve-i İnzibatiye Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Ahmet Refik

21. Kuvve-i İnzibatiye Mitralyöz Kumandanı ve Damat Ferit'in yaveri Tarık Mümtaz

22. Kuvve-i İnzibatiye Kumandanlarından İzmir Kolordusu Kumandanı Ali Nadir (Paşa)

23. Kuvve-i İnzibatiye mensubininden ve Nemrut Mustafa Divanı Harbinden Kaymakam Fettah

24. Kuvve-i İnzibatiye mensubininden Çopur Hakkı

Mülkiye ve Askeriyeden

25. Esbak Bursa Valisi Gümülcineli İsmail

26. Ayândan Konyalı Zeynelabidin

27. Cebelibereket Mutasarrıf-ı esbakı Fanizade Mesut

28. Hürriyet ve İtilâf Fırkası Lideri Miralay Sadık

29. Malatya Mutasarrıf-ı esbakı Bedirhani Halil Rahmi

30. Esbak Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnü

31. Esbak Divan-ı Harp Reisi Nemrud Mustafa (Paşa)

32. Uşak Belediye Reisi Hulusi

33. Adapazarı Kaymakam-ı esbakı Hain Mustafa

34. Tekirdağ Müfti-i esbakı Hafız Ahmet

35. Afyonkarahisar Mutasarrıf-ı esbakı Sabit

36. Gaziantep Mutasarrıflığı'nda bulunmuş Celâl Kadri

Levent Sahverdi Arşivi

37. Hürriyet ve İtilâf Kâtibiumumisi Adanalı Zeynelabidin
38. Mülga Ayândan Evkaf Nazır-ı esbakı Vasfi Hoca
39. Harput Vali Vekili esbakı Ali Galip
40. Sabık Bursa Müftüsü Ömer Fevzi
41. Bursa Vali Vekili esbakı Aziz Nuri
42. İzmir Kadı Müşavir-i sabıkı Ahmet Asım
43. Esbak İstanbul Muhafızı Natık
44. Dahiliye Nâzır-ı esbakı Ayândan Adil
45. Dahiliye Nâzır-ı esbakı Ayândan Mehmet Ali
46. Esbak Edirne Valisi ve Şehremini Vekili Salim (mirimiran)
47. Kütahya'da Yunanlılara Mutasarrıflık eden Hoca Rasihzade İbrahim
48. Adana'da Vekillik eden Abdurrahman
49. Karahisarışarki Mebus-u esbakı Ömer Fevzi
50. İşkenceci namıyla maruf Mülazım Adil
51. İşkenceci namıyla maruf Mülazim Refik
52. Esbak Kırkağaç Kaymakamı Şerif
53. Esbak Çanakkale Mutasarrıfı Mahmut Mahir
54. İstanbul Merkez Kumandan-ı esbakı Emin
55. Kilis'te Kaymakamlık eden Sadullah Sami
56. Esbak Dahiliye Nezareti Davavekili ve Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri Ethem ve Avanesi
57. Çerkez Ethem
58. Ethem'in biraderi Reşit
59. Ethem'in biraderi Tevfik
60. Kuşçubaşı Eşref
61. Kuşçubaşı Eşref'in biraderi Hacı Sami
62. İzmirli sabık Akhisar Kumandanı Yzb. Küçük Ethem

Levent Şahverdi Arşivi

63. Düzceli Mehmet oğlu Sami

64. Burhaniyeli Halil İbrahim

65. Susurluk'tan Demirkapılı Hacı Ahmet

Çerkez Kongresi'ne Murahhas Olarak Katılanlar

66. Hendek kazasının Sülbüllü karyesinden Bağ Osman

67. İzmir Mutasarrıf-ı esbakı İbrahim Hakkı

68. Beraev Sait

69. Berzek Tahir

70. Adapazarı'nın Harmantepe karyesinden Maan Şirin

71. Söke Ereğlisi'nin Teke karyesinden Koca Ömer oğlu Hüseyin

72. Adapazarı'nın Talustanbey köyünden Bağ Kamil

73. Hamte Ahmet

74. Maan Ali

75. Kirmastinin Karaosman karyesinden Harunreşit

76. Eskişehirli Hızır Hoca

77. Bigalı Nuri Bey oğlu İsa

78. Adapazarı'nın Şahibey karyesinden Kâzım

79. Gönen'in Tuzakçı karyesinden Lampat Yakup

80. Gönen'in Bayramiç karyesinden Kumpat Hafız Sait

81. Gönen'in Keçeler karyesinden mütekait Binbaşı Ahmet

82. İzmir'de Davavekili Sait

83. Şamlı Ahmet Nuri

Polisler

84. Esbak İstanbul Polis Müdürü Tahsin

85. Esbak İstanbul Polis Müdür Muavini Kemal

86. Emniyetiumumiye Müdür Muavini Ispartalı Kemal

87. Esbak İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Kısım Başmemuru Hafız Sait

Levent Şahverdi Arşivi

88. Esbak İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Şube Müdürü Şeref

89. Sabık Arnavutköy Merkez Memuru Hacı Kemal

90. Sabık Polis Başmemurlarından Namık

91. Şişli Komiseri Nedim

92. İzmir Merkez Memuru, Edirne Polis Müdürü ve Yalova Kaymakamı Fuat

93. Adana'da Polis Müdürlüğü eden Yolgeçenli Yusuf

94. Unkapanı Merkez Memur-u sabıkı Sakallı Cemil

95. Büyükdere Merkez Memur-u sabıkı Mazlum

96. Sabık Beyoğlu İkinci Komiseri Fuat

Gazeteciler

97. Serbesti gazetesi sahibi Hürriyet ve İtilâf azasından Mevlânzade Rıfat

98. Türkçe İstanbul gazetesi sahibi Sait Molla

99. İzmir'de Müsavat gazetesi sahibi ve eski muharriri, darülhikmet azası İzmirli Hafız İsmail

100. Aydede gazetesi sahibi ve Posta Telgraf Müdür-i Umumi esbakı Refik Halit

101. Bandırma Adalet gazetesi sahibi Bahriyeli Ali Kemal

102. Edirne'de Teemin ve Elyevm, Selânik'te Hakikat gazeteleri sahibi Neyir Mustafa

103. Eski Köylü gazetesi Muharriri Ferit

104. Alemdar gazetesi sahibi Ref'i Cevat

105. Alemdar gazetesi sahibi Pehlivan Kadri

106. Adana'da Ferda gazetesi sahibi Fanizade Ali İlmi

107. Balıkesir'de İrşad gazetesi sahiplerinden Trabzonlu Ömer Fevzi

108. Halep'te Doğru Yol gazetesi sahibi Hasan Sadık

109. Köylü gazetesi sahibi ve müdürü İzmirli Refet

Öteki Kişiler

110. Tarsuslu Kamil Paşazade Selami

Levent Sahverdi Arşivi

111. Tarsuslu Kamil Paşazade Kemal
112. Süleymaniyeli Kürt Hakkı
113. Mustafa Sabri Hoca'nın oğlu İbrahim Sabri
114. Fabrikatör Bursalı Cemil
115. İngiliz casusu meşhur Çerkez Ragıp
116. Fransız zabitliği yapan Haçinli Kazak Hasan
117. Eşkıya Reisi Süngülü Davut
118. Binbaşı Çerkez Bekir
119. Bursalı Fabrikatör Cemil'in kayınbiraderi Necip
120. İzmir sabık Umur-u İslâmiye Müfettişi Ahmet Hulusi
121. Uşak'ta Madanoğlu Mustafa
122. Gönen'in Tuzakçı karyesinden Yusuf oğlu Remzi
123. Gönen Bayramiç karyesinden Hacı Kasım oğlu Zühtü
124. Gönen Balcı karyesinden Kocagözün Osman oğlu Şakir
125. Gönen Muratlar karyesinden Koç Mehmetoğlu Koç Ali
126. Gönen'in Ayvacık karyesinden Mehmet oğlu Aziz
127. Gönen Keçeler karyesinden Bağcılı Ahmet oğlu Osman
128. Susurluk Yıldız karyesinden Molla Süleymanoğlu İzzet
129. Gönen'in Muratlar karyesinden Hüseyin oğlu Kâzım
130. Gönen'in Balcı karyesinden Bekir oğlu Arap Mahmut
131. Gönen'in Rüstem karyesinden Gardiyan Yusuf
132. Gönen'in Balcı karyesinden Ömer oğlu Eyüp
133. Gönen'in Keçeler karyesinden Talustan oğlu İbrahim Çavuş
134. Gönen'in Balcı karyesinden Topallı Şerif oğlu İbrahim
135. Gönen'in Keçeler karyesinden Topal Ömer oğlu İdris
136. Manyas'ın Bolcaağaç karyesinden Kurhoğlu İsmail
137. Gönen'in Keçeler karyesinden Muhtar Hacı oğlu İshak
138. Marmara'nın Kayapınar karyesinden Yusuf oğlu İshak

Levent Şahverdi Arşivi

139. Manyas'ın Kızlık karyesinden Ali Bey oğlu Sabit

140. Gönen'in Balcı karyesinden Veli oğlu Selim

141. Gönen'in Çerkez Mahallesi'nden makineci Mehmet oğlu Osman

142. Manyas Değirmenboğazı karyesinden Kadir oğlu Kamil

143. Gönen'in Keçidere karyesinden Hüseyin oğlu Galip

144. Manyas Hacıyakup karyesinden Çerkez Sait oğlu Salih

145. Manyas'ın Hacıyakup karyesinden maktul Şevket'in biraderi İsmail

146. Gönen Keçeler karyesinden Abdullah oğlu Deli Kasım

147. Gönen'in Çerkez Mahallesi'nden Hasan Onbaşı oğlu Kemal

148. Manyas'ın Değirmenboğazı karyesinden Kadir oğlu Kamil'in biraderi Kâzım Efe

149. Gönen'in Kızlık karyesinden Pallaç oğlu Kemal

150. Gönen'in Keçeler karyesinden Tuğ oğlu Mehmet

Bu listenin 25. sırasından 56. sırasına kadar olanlar "Mülkiye ve Askeriyeden" başlığı altında toplanmıştır.

26. sırada yeralan "Ayândan Konyalı Zeynel Abidin"

28. sırada yeralan "Hürriyet ve İtilâf Fırkası Lideri Miralay Sadık"

31. sırada yeralan "Esbak Divan-ı Harp Reisi Nemrud Mustafa (Paşa)"

32. sırada yeralan "Uşak Belediye Reisi Hulusi"

34. sırada yeralan "Tekirdağ Müfti-i esbakı Hafız Ahmet"

37. sırada yeralan "Hürriyet ve İtilâf Kâtibiumumisi Adana'lı Zeynelabidin"

38. sırada yeralan "Mülga Ayân'dan Evkaf Nazır-ı esbakı Vasfi Hoca"

40. sırada yeralan "Sabık Bursa Müftüsü Ömer Fevzi"

42. sırada yeralan "İzmir Kadı Müşavir-i sabıkı Ahmet Asım"

43. sırada yeralan "Esbak İstanbul muhafızı Natık"

44. sırada yeralan "Dahiliye Nâzır-ı esbakı Ayândan Adil (Babıâli kaleminden yetişen, Defter-i Hakani Emini olan, iki defa Dahiliye Nâzırlığı yapan kimse)[122]

[122] İlhami SOYSAL, 150'likler s: 269.

Levent Sahverdi Arşivi

45. sırada yeralan "Dahiliye Nâzır-ı esbakı Ayân'dan Mehmet Ali"

49. sırada yeralan "Karahisarışarki Mebus-u esbakı Ömer Fevzi"

50. sırada yeralan "İşkenceci namıyla maruf Mülâzım Adil"

51. sırada yeralan "İşkenceci namıyla maruf Mülâzım Refik"

54. sırada yeralan "İstanbul Merkez kumandan-ı esbakı Emin"in mülki idare amirliği ile ilgilerinin olmadığı, unvanlarının incelenmesinden anlaşılmaktadır.

25. sırada yeralan "Esbak Bursa valisi Gümülcineli İsmail" (Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin kurucusu ve ikinci başkanlığından Bursa vali vekilliğine atanan bir politikacıdır.)

26. sırada yeralan "Cebeli Bereket Mutasarrıf-ı esbakı Fanizade Mesut"u

(Ferda Gazetesi'nin sahibi Fanizade Ali İlmi'nin kardeşi, Fransızlar tarafından Cebeli Bereket (Osmaniye) mutasarrıf atanmıştır) [123]

29. sırada yeralan "Malatya Mutasarrıf-ı esbakı Bedirhani Halil Rahmi"yi

(Bedirhani Halil Rahmi, Bedirhan Paşa'nın oğlu olup Davutpaşa Rüştüye Mektebi'nden mezundur. Arapça ve Türkçeyi okur yazar, Farsça ve Kürtçe konuşur. Harran Sancağı tahrirat kaleminde göreve başlamıştır. Aynı yerde bir süre çalıştıktan sonra Nablus ve Akka Sancağı tahrirat müdüriyetlerinde, Bağdat vilâyeti mektupçuluğunda, Musul vilâyeti tahrirat müdüriyetinde görev yapmış, Çine kazası kaymakam vekilliğinde bulunmuş, 10 Mart 1329 mutasarrıf olmuş 12 Mart 1335'de Malatya Mutassarrıflığı'na atanmış ve Eylül 1919'da yurt dışına kaçmıştır.) [124]

30. sırada yeralan "esbak Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnü"yü (İzmir Ceza İstinaf Mahkemesi Reisi iken Manisa Mutasarrıflığı'na atanmış bir kimsedir.) [125]

35. sırada yeralan "Afyonkarahisar Mutasarrıfı esbakı Sabit"i (Büyük Millet Meclisi'nde yapılan müzakerelerde, Dahiliye Vekili Ferit Bey'in "Yunanlıların Afyonkarahisar eski mutasarrıfı Sabit Çıkarma cetveline koyuyo-

[123] İlhami SOYSAL, 150'lik s: 277.

[124] İçişleri Bakanlığı arşivinden yararlanılmıştır.

[125] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 318.

B. N. KAYGISIZ, Bir Roman Gibi s: 160.

Levent Sahverdi Arşivi

ruz" dediği başkaca bir bilgi vermediği milletvekillerinin de ek bilgi vermedikleri kimse)[126]

36. sırada yeralan "Gaziantep Mutasarrıflığında bulunmuş Celâl Kadri"yi (Büyük Millet Meclisi'nde yapılan müzakerelerde İçişleri Bakanı Ferit Bey'in Fransızların Ayıntap Mutasarrıfı Celal Kadri, çıkarma cetveline" dediği bir milletvekilinin de "Ayıntap Mutasarrıfı esbakı Celal Kadri var. Bunu iskat cetveline koyduk diyorsunuz. Ayıntap'ta yapmadığı fenalık kalmadı. Elyevm halep'te aleyhimize gazete çıkarıyor ve elyevm teşkilâtı hafiyyenin reisidir. Bu adamı iskat cetveline koydum diyorsunuz, bunun gibi aynı vaziyette bulunan Osman Beyzade Mesut. Bu iskat defterine dahildir. Binaenaleyh herhalde Celal Kadri Bey'in bu yüz kişilik deftere dahil olmasını teklif ediyorum. Çünkü iskat defterinden korkuyorum ki; bunlar ilerde yine memlekete gelecekler ve Türk tabiyetine geçeceklerdir. Binaenaleyh iskat defterinden 150 kişilik deftere geçsinler ve bu suretle memleket dahiline girmesinler. Bunlar o yüzelli kişilik listedekiler kadar memlekete fenalık etmiş adamlardır. Ona göre karar verelim." dediği, İçişleri Bakanı Ferit Bey'in (devamla) "Beyefendinin buyurdukları vechile Celal Kadri'yi iskat defterine koyduk, niçin? Çünkü; bugün elân muahededen sonra Fransız istihbarât vazifesiyle Halep'te meşguldür. Bunun için onu iskat ediyoruz." sözünü söylediği,[127] Lohânizade M. Nurettin'in "...Antep halkı millîyetçi ve muhalif olmak üzere ikiye ayrıldı. Mutasarrıf Celal Bey'de dahil olduğu halde muhaliflerin çoğu Antep ileri gelenleriyle âlimleri ve bunların etrafında olan bir takım akılsız cahillerdi."[128]

"Abdo Efendi'nin Halep'e kaçması üzerine izdırabzade Celâl Kadri, mutasarrıflık makamını işgal ettikten sonra Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Kel Ahmet ve avanesi, Ermenilerle yanyana beraber çalışarak dindaşlarına karşı yapmadıkları fenalık bırakmamış yüzlerce, masum günahsız Türk'ü birer bahane ile hapishanelerde dayaklar altında inim inim inletmiştir.

Hükümeti idare ettikleri sırada İslâm ve Ermenilerden oluşan 400 kişilik bir jandarma kuvveti kurularak civar köylülerin en zenginlerini birer bahane ile Antep'e getirterek (Güya Kuva-yı Millîye'ye erzak verdikleri için) servetleri ölçüsünde para cezasına mahkûm edildi. Bir çoklarından (50) ile (500) madeni altın alındı. Büyük çiftlik sahibi bazı zavallı kişilerin evleri yıkılarak ve bir çok köylülerin malları ve hayvanları zorla alınarak Antep'e getirildi.

[126] İlhami SOYSAL, A.g.e. s: 83.

[127] İlhami SOYSAL, A.g.e. s: 148.

[128] Lohânizade M. Nurettin Gaziantep Savunması, s: 29.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra Ankara Anlaşması uyarınca Antep ve Kilis'in Türklere teslim edilmesi ve Fransızların şehri boşaltmaya başlaması üzerine vatan hainleri olan bu adamlar derhal Ermenilerle beraber Halep'e kaçtılar ve halen oradadırlar." [129] dediği Mustafa Güzelhan'ın ifadesine göre mutasarrıflığı kabul nedeni olarak "O sıralarda Antep Hükûmet-i muvakkatesinin başına Fransızlar bir Ermeni'yi geçirmeyi düşünüyorlardı. Ben iyi Fransızca bildiğimden Fransızlarla Türkler arasında teması sağlayan şahıslardan biri de bendim. Hükûmet-i Muvakkate'nin başına bir Ermeni geçecek olursa, düşmanımız Ermeniler çok büyük bir koz ve imkâna kavuşacaklarından, büyük endişe duyuyordum. Bu takdirde Türkler ezilecek ve Türklerin harbe hazırlanmasına imkân verilmeyecekti. Bu sırada, nasıl oldu bilmem Fransızlar mutasarrıf olmayı bana teklif ettiler; Ben de Ermenilerin korkusundan kabul etmek zorunda kaldım." [130] diyen, İstanbul Darülfünun'dan mezun, Birinci Cihan Savaşı yıllarında Antep Ticaret İdadisi'nde tarih, coğrafya öğretmenliği yapan 150'liklerin affından sonra Gaziantep'e gelip ölünceye kadar (6 Haziran 1963) avukatlık yapan, Mustafa Güzelhan'ın "Celâl Bey'in mutasarrıflığı zamanında memleket içinde bulunan bir çok silahlar hep toprağa gömülmüş, saklanmış, Fransızlara teslim edilmemişti. Yani hükümet-i muvakkatanın ekseri jandarması, polisleri, hep Antep'li Türklerdendi. Bunlar geceleri gizli gizli, saklanmış silahları, cephaneleri, hep şehir dışında bulunan millî Türk kuvvetlerine kaçırmakta devam ediyorlardı. Eğer idare Türklerde olmasaydı bu işler yapılamazdı." düşüncelerini belirttiği kimse.)

39. sırada yeralan "Harput Vali Vekili esbakı Ali Galip"i (Harbiye mezunu, emekli Kurmay Yarbay, Kayseri Milletvekili, sevkiyat arabacısı) [131]

41. sırada yeralan "Bursa Vali Vekili esbakı Aziz Nuri"yi (Bursa'nın işgali döneminde Yunanlılar adına yönetime el koyan 17 Nisan 1922 — 8 Eylül 1922 tarihleri arasında vali vekilliği yapan Yeşilzade Aziz Nuri Bey diye tanınan kimsedir.) [132]

47. sırada yeralan "Kütahya'da Yunanlılara mutasarrıflık eden Hoca Rasihzade İbrahim"i
(Hakkında bilgi bulunamamıştır.)

[129] Lohnânizade M. Nurettin Gaziantep Savunması, s: 200, 201.
[130] Mustafa GÜZELHAN Gaziantep kültür dergisi 68 sayılı nüshası.
[131] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 120.
[132] Çekirge Dergisi (OLAY Gazetesinin Eki) 22 Aralık 1990 s: 10.
[132] Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 318

Levent Şahverdi Arşivi

48. sırada yeralan "Adana'da vekillik eden Abdurrahman"ı (Vali Celal Bey'den sonra Mektupçu Süleyman (Çelik) Bey'in ve Defterdar Tevfik Bey'in vali vekilliğini kabul etmemesi üzerine vali vekili olan vilâyet idare heyeti üyelerinden Bağdatlı Abdurrahman Bey'dir. Fransızların istediği şekilde valilik yapmıştır.[133] Ankara Anlaşması'na karşı olan General Dufieu'nun Adana'dan ayrılırken birlikte götürdü kimsedir.)

55. sırada yeralan "Kilis'te Kaymakamlık eden Sadullah Sami'yi (1336 Ağustos ayı sonlarında Kaymakam Vekili Kadı Sadık Efendi ile Malmüdürü Tahir Efendi Kilis Düyun-u Umumi sandığında toplanan 60 000 lira kadar parayı kuva-yı Millîye'ye gönderince Kilis yöneticilerinin görevlerine Fransızlar tarafından son verilmiştir.

Kaymakamlığa evvelâ eşraftan Canboladzade Abdullah ve belediye riyasetine Salih Efendizade Doktor Sadullah, Müdde-i Umumiliğe kardeşi Galip Bey'ler getirilmiştir. Bir müddet sondra Kaymakam Abdullah Bey'le Sadullah Bey arasında hasıl olan geçimsizlik ve rekabet üzerine Abdullah Bey kaymakamlıktan çıkarılarak yerine rakibi Sadullah Bey geçirilmiştir.)[134]

67. sırada yeralan "İzmit Mutasarrıfı esbak Hakkı"yı (1922 yılbaşında Kral Konstantine İzmir Çerkez Kulübü Başkanı olarak iyi dileklerini sunmuştur.[135] Yunan ordusunun taarruza geçmesi üzerine ve İzmit Mutasarrıfı İbrahim'in yaptığı kötü propaganda yüzünden millî kuvvetlerin çoğunun dağıldığı anlaşılmıştır.[136] Karamürsel ilçesindeki Çerkez İbrahim, Adapazarı Meclis-i Umumi ve encümen azası iken Ferit Paşa tarafından İzmit Mutasarrıflığı'na tayin olunmuştur. Mutasarrıflığa getirilişinde çeşitli rivayetler vardır. Anzavur Ahmet mi? tayin etmiştir yoksa kendisi Anzavur'a dayanarak zorla mı işgal etmiştir? Veyahut Damat Ferit mi tayin etmiştir?)[137] (İçişleri Bakanlığı Arşivi'nde bir bilgiye rastlayamadım.)

Avni Öztüre'ye göre Çerkez İbrahim Anzavur tarafından İzmit'e mutasarrıf vekili olarak 1920 yılında atanmıştır. Çerkez İbrahim'den yüz bulan Çerkez, abaza gibi Müslümanlar İzmit'te çok zulüm yapmışlardır.[138] İngiliz mümessili Kaptan Lister'le beraber İzmit'te pek çok dolap çevirmiştir.

[134] İbrahim Hakkı KONYALI, Abideleri ve kitabeleri ile Kilis tarihi, s: 183, 184.
[135] İbrahim Ethem AKINCI, Demirci Akıncıları s: 171.
[136] Rahmi APAK, A.g.e. s: 172.
[137] Rıfat YÜCE, İzmit Tarihi ve Rehberi s: 78, 80, 232, 233.
[138] Avni ÖZTÜRE, Nicomedia (İZMİT) Tarihi, s: 143-160.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa 1.5.1336 tarihinde gizli celse yapan mecliste verdiği izahatta "..Ezcümle İzmit'te Suat Bey namında bir mutasarrıf vardı. İngiliz İbrahim namıyle bir başka mutasarrıf vardır. Bu zat İngilizlerle beraber İzmit'ten Şarka doğru birtakım ifradat kanalları açtı..." dediği kimsedir.)

92. sırada yeralan "İzmir Merkez Memuru, Edirne Polis Müdürü ve Yalova Kaymakamı Fuat"tı
(Meclis müzakerelerinde İçişleri Bakanı Ferit Bey'in "Edirne Polis Müdürü, Yalova Kaymakamı Fuat dediği kimse)[139]

Mülki idare amiri olarak kabul etmek mümkün değildir.

33. sırada yeralan "Adapazarı Kaymakamı esbakı Hain Mustafa" (1907 yılında Mektebi Mülkiye'yi bitirmiştir. Çeşitli ilçelerde kaymakamlık yapmıştır. 1919 yılı başında atandığı Adapazarı kaymakamlığından ayrılmış, Edirne'de İstatistik Müdürü olmuştur. Hürriyet ve İtilâf Partisi militanı olması hasebiyle Millî Mücadeleye karşı idi. Te'min gazetesindeki yazıları ve yaptığı propagandalarla Edirne halkını zehirleme gayretlerinden geri kalmamıştır.

Millî mücadele kazanıldıktan sonra Yunanistan'a kaçtı. Yüzellilik listenin 33. sırasında "Adapazarı Kaymakamı Hain Mustafa" adı ile geçmiştir.)[140]

Kâmil Erdeha "Edirne'de Te'min, halen (1924) Selânik'te Hakikat gazetesi sahibi Neyyir Mustafa"nın yüzellilik listenin 102. sırasında yeraldığından bahseder.

(Yüzellilik liste iki defa mı yazıldı? bilemiyorum.)

46. sırada yeralan "Esbak Edirne Valisi ve Şehremini Vekili Salim (Mirimiran)"

(Mülkiye mezunu olup, çeşitli yerlerde kaymakamlık, mutasarrıflık yapmış, İstanbul belediyesinde çeşitli görevlerde bulunmuş, Edirne Valiliği yapmış, Edirne halkının Millî Mücadele safında yer alması üzerine İstanbul'a kaçmış, İstanbul Şehremini vekilliğine atanmış, Mirimiran (Paşa) rütbesi elde etmiş, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin dirilmesinde önemli rol oynamıştır.)[141]

52. sırada yeralan "Esbak Kırkağaç Kaymakamı Şerif"

(1907 mülkiye mezunu, Gürün, Suşehri, Karcasu kaymakamlıklarında bulunmuş, Kırkağaç kaymakamı iken Kırkağaç'ın işgali sırasında Yunanlılarla

[139] İlhami SOYSAL, A.g.e. s: 148.
[140] Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 1139.
[141] İlhami SOYSAL, A.g.e. s: 289, 290.

Levent Şahverdi Arşivi

işbirliği yapmış, büyük zaferden sonra Yunanlılarla birlikte Yunanistan'a kaçmış vatana ihanetinden dolayı 150'likler listesine girmiştir.)[142]

53. sırada yeralan "Esbak Çanakkale Mutasarrıfı Mahmut Mahir" (1888'de mezun olmuş, Basra vilâyetinin, Şatrat-ül-Mütefik kazasında arkeolojik kazılar yapan Fransızlarla beraber çalışmış, tarih-coğrafya öğretmenliği yapmış, İzmir vilâyeti maiyet memurluğundan sonra Köyceğiz, Çal, Yanya, Peklin, İncesu, Develi, İskenderun, Kamilnos, Yenipazar, Nevşehir, Ayvalık, Aynaroz, Sayda kazalarında kaymakamlık yapmış, 1905 yılında azledilmiş, 3 yıla yakın açıkta kaldıktan sonra mutasarrıflığa terfi ettirilmiş, Necid, Hudeyde, Dedeağaç mutasarrıflıklarında bulunmuş, Balkan Harbi sebebiyle tayin edildiği Oraç'a gitmeyerek açık maaş almış, 1915'te emekliye sevkedilmiş, (16 Aralık 1918'de) Mersin, İzmit, Gelibolu, Afyon Mutasarrıflıkları yapmış, İstanbul Hükümeti lehinde, Millî Mücadele aleyhinde faaliyette bulunması nedeniyle halkın aldığı tedbirler sonucu Afyon Kadısı'nı vekil bırakarak Afyon'dan ayrılmış, daha sonra Çanakkale Mutasarrıflığı'na getirilmiş, 30 Kasım 1921 tarihinde görevinden azledilmiş, daha sonra şehzadelere muallimlik yapmıştır.)

56. sırada yeralan "Esbak Dahiliye Nezareti Dava vekili ve Bolu mutasarrıfı Osman Nuri" (Mülkiye mezunudur. Ayvalık kaymakamı iken, Yunanlıların Ayvalığı işgal etmesine yardımcı olmuş, buna mükâfaat olarak Balıkesir Mutasarrıflığı'na atanmış fakat Kuvayı Milliyeciler Balıkesir'e sokmamış, daha sonra Ali Galip'in talebi üzerine Dersim Mutasarrıflığı'na atanmış, Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta alıkonulmasını emretmiş, fakat Mazhar Müfit Kansu'nun araya girmesiyle İstanbul'a geri gönderilmiştir. Bolu Mutasarrıfı iken Kuva-yı Milliyecileri Bolşeviklikle suçlamıştır. Bolu, Düzce ve Hendek ayaklanmasını desteklemiştir. Ayaklanmalar bastırılınca İstanbul'a kaçmıştır. Tanınmış bir politikacımızın (Orhan Eyüboğlu) babasıdır.[143]

11. sırada yeralan "Ziraat ve Ticaret Nazırı Esbak Cemal (Artin)" (Mülkiyenin yüksek kısmında bir süre okumuş Ünye, Midyat, Avanos, Bala, Hamidiye, Divriği, Nevşehir, Alaiye kaymakamlıklarında, Kerkük, Havran, Kayseri, İzmit, Bolu mutasarrıflıklarında Mamüretülaziz (Elazığ), Konya valiliklerinde bulunmuş, Birinci Damat Ferit Paşa kabinesinde, Dahiliye Nazırı olmuştur. İngiliz Muhipler Cemiyeti kurucusu, koyu ittihatçı düşmanı, Ermeni taraftarlarını da geride bırakarak 800 000 Ermeninin katledildiğini

[142] Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 1121.

[143] İlhami SOYSAL, A.g.e. s: 291, 292.
Kâmil ERDEHA, A.g.e. s: 140, 141.

Levent Sahverdi Arşivi

söylemiş, Artin Cemal lâkabını almış, ikinci Konya valiliği sırasında milli mücadele taraftarı subayları Konya'dan uzaklaştırmak istemiş, Sivas Kongresine delege gönderilmesini engellemiştir. Tutuklanacağını anlayınca İstanbul'a kaçmıştır. Sadaret müsteşarlığına atanmıştır. Ferit Paşa'nın beşinci kabinesine Ticaret ve Ziraat Nazırı olarak girmiştir. Sevr Anlaşmasını onaylayanlardandır. Keşmir soyadını almıştır.)[144]

150'likler listesi içerisinde meslekten mülki idare amiri olanlar, "Adapazarı Kaymakamı Esbak Hain Mustafa", "Esbak Çanakkale Mutasarrıfı Mahmut Mahir", "Esbak Dahiliye Nezareti Dava Vekili ve Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri", "Esbak Edirne Valisi ve Şehremini Vekili Salim", "Ziraat ve Ticaret Nazırı Esbak Cemal (Artin)", "Esbak Kırkağaç Kaymakamı Şerif"ten ibarettir.

150'likler listesi İçişleri Bakanlığında hazırlanmıştır. İçişleri Bakanlığının o zamanın heyecanı içinde "hain"lerini liste dışında bırakacağına ihtimal verilmemektedir. Herkes kendi "hain"ini daha iyi bilir.

Bununla beraber listede olanların listede olmayan bazı kimselerden daha çok vatan haini olduğu hususunun tartışma götürdüğüne inanılmaktadır.

Nitekim meclis müzakerelerinde Üsküdar Mutasarrıfı daha sonra Bursa Valisi olan Ziver Bey'in hainliklerinden bahsedilmiş olmasına rağmen listeye alınmadığı görülmüştür.

150'liklerin Atatürk'ün sağlığında affedilmiş olmaları da bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

B) T.B.M.M.'NİN İDARECİ ÜYELERİ

İstanbul'dan (Meclis-i Mebusan'dan) katılan mebuslarla birlikte 404 kişiden oluşan ilk T.B.M.M.'nin üyelerinden 50'sini idareciler oluşturmakta idi.

Bu idareci kökenli milletvekillerine ait liste aşağıda verilmiştir.

Adı, Soyadı	Görevi	Milletvekilliği Yaptığı Dönem ve İller
Zekai APAYDIN	Eskişehir Mutasarrıflığı	I. II. Adana, III. IV. V. Diyarbakır
Bekir Sami KUNDUH	Halep Valisi	I. Amasya, II. Tokat
Ömer Mümtaz TANBI	İdareci (Mülkiye)	I. II. ANkara
Ali Vefa SEYHANLI	Korkuteli Kaymakamı	I. Antalya
Tahsin ŞEN	Bozdoğan Kaymakamı	I. II. III. IV. V. Aydın

[144] İlhami SOYSAL, A.g.e. s: 272 273.

Levent Şahverdi Arşivi

Adı, Soyadı	Görevi	Milletvekilliği Yaptığı Dönem ve İller
Atıf BEYAZIT	Diyadin Kaymakamı	I. Beyazıt
Ali ULVİ	Kayseri Mutasarrıfı	I. Beyazıt
Şevket CANDENER	Tefenni Kaymakamı	I. Burdur
Faik ÖZTRAK	Dahiliye V. Teftiş Kurulu Gn. Md.	I. Cebeli Bereket, II. III. IV. V. VI. VII. Tekirdağ
Fuat Bey	Mülkiye Müfettişi	I. Çorum
Hakkı Behiç BAYIÇ	Bilecik ve Akka Mut.	I. Denizli
Kadri ÜÇOK	Muş Mutasarrıfı	I. Diyarbakır
Nuzhet SARAÇOĞLU	Çemişgezek Kaymakamı	I. Ergani
Necip SOYDAN	Raha Kaymakamı	I. Ertuğrul
Emin SEMİLİ	Pülümür Kaymakamı	I. Erzincan
Tevfik KÜTÜKBAŞI	Mülkiye Kaymakamı	I. Erzincan
Zihni ORHAN (Asker)	Bitlis Valiliği	I. Erzurum
Fikri Faik GÜNGÖREN	Eğin Kaymakamı	I. Genç
Mehmet CELAL	Kulp Kaymakamı Genç mutasarrıf vekili	I. Genç
İbrahim ARVAS	Şemdinli Kaymakamı	I.
Mazhar Müfit KANSU	Bitlis ve Elazığ Valisi	I. Hakkâri, II. III. IV. V. Denizli, VI. VII. Artvin
Neşet ÖZERCAN	İzmit Mutasarrıfı Sabıkı	I. İstanbul II. III. Aksaray
Tahsin UZER	Suriye Valisi	I. İzmir, Malta'dan II. Ardalan, IV. Konya, III. V. Erzurum
Fuat CARIM	Adapazarı Kaymakamı	I. İzmit
Hamdi Namık GÖR	Geyve Kaymakamı	I. İzmit
Sırrı BELLİOĞLU	Amasya Mutasarrıfı	I. İzmit
Tahir BARLAS	Adapazarı Kaymakamı	I. İzmit, 27.12.1336 da istifa
Mesud BENLİ	Mülkiye Kaymakamı	I. Karahisarı Şarki
Hacım Muhittin ÇARIKLI	Yetkili Bursa Valisi	I. Karesi, II. III. Giresun (Savaştepe) IV. V. VI. VII. VIII. Balıkesir
Mehmet Vehbi BOLAK	Çatalca Mutasarrıfı	I. II. Karesi
Ahmet Hilmi KALAÇ	Karaman Kaymakamı	I. II. III. IV. V. VI. VII. VIII. Kayseri
Atıf TÜZÜN	Develi kaymakamı	I. Kayseri, III. IV. Rize, V. VI. VII. VIII Çoruh
Yahya Galip KARGI	Ankara Vali Vekili	I. II. III. Kırşehir
Reşit Paşa RONOBON	Sivas Valisi	I. istifa ederek vali oldu.
Esat ÖZOĞUZ	Ankara Mektupçusu	I. Lazistan, II. III. IV. Rize, V. VI. VII. Kars
Lütfi EVLİYAOĞLU	Mülkiye kaymakam. em.	I. Malatya
Peşe Yakup Hamdi BOZDAĞ	Pazarcık Kaymakamı	Pazarcık Kaymakamlığını tercihen istifa 21.10.1336'da
Derviş URAL	Birinci sınıf Nahiye Mü.	I. Mardin
Ata "Mehmet Ataullah" ATAY	Maraş Mutasarrıfı	I. II. III. Niğde
İbrahim Süreyya YİĞİT	İzmit Mutasarrıfı	I. Saruhan II. III. IV. V. VI. VII. VIII. Kocaeli
İhsan SAĞLAM (Asker)	Zonguldak Mutasarrıfı	I. Siverek II. ergani
Nazım RESMOR	Harput Vali Sabıkı	I. Tokat İçişleri Bakanı 12.5.1337'de iskat edilmiştir.
Hamit BEY (Kapancı)	Trabzon Valisi	I. Trabzon, Meclise katılmak üzere gelirken

Levent Şahverdi Arşivi

Adı, Soyadı	Görevi	Milletvekilliği Yaptığı Dönem ve İller
İzzet EYÜPOĞLU	Giresun Kaymakamı	13.5.1336'da eşkıya tarafında öldürülmüştür.
Emin GİRDİVAN	Erzurum Mektupçusu	I. Van, Uzun süre gelmediğinden münferit
Haydar VANER	Van Valisi	sayılmıştır. I. Van
Süleyman Sırrı İÇÖZ	Darende Kaymakamı	I. II. III. IV. V. VI. VII. VIII. Yozgat (Bozok)
Ali ŞUURİ	Balya Kaymakamı	I. III. VI. Balıkesir (Karesi)
Yakup BOZDAĞ	Pazarcık Kaymakamı	I. Maraş
Etem Fehmi ARSLANLI	Sabık Menteşe Mutasar.	I. Menteşe

Bu listede yeralan idarecilerin hepzi mülki idare amirliğini meslek olarak seçip, ifa eden kimseler değildir. Bununla beraber I, T.B.M.'sinde mülki idare amirlerinin hatırı sayılır bir yer tuttuğuda bir gerçektir. Bu husus genel olarak mülki idare amirlerinin milli mücadelenin yanında yer aldığının bir göstergesidir.

C) İSTİKLÂL MADALYASI İLE TALTİF EDİLEN MÜLKİ İDARE AMİRLERİ :

İstiklâl madalyası ile taltif edilen mülki idare amirlerinin sayısı 108'dir. (Listeyi görmek gösteyenler Türk İdare Dergisinin 362'nci sayısının 143-151 sayfalarına bakabilirler.)

D) VATANİ HİZMET TERTİBİNDEN AİLELERİNE MAAŞ SAĞLANAN İDARECİLER :

1 — Akdağmadeni Kaymakamı şehit Tahir Bey,

2 — Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey,

3 — Bozkır Kaymakamı Demir Asaf Bey,

4 — Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey,

5 — Muş Mutasarrıfı Servet Bey,

6 — Karamağara Nahiye Müdürü Tevfik Bey,

7 — Diyarbakır eski Valisi Dr. Reşit Bey,

8 — Kızılca nahiye Müdürü Adil Efendi,

9 — Trabzon eski Valisi Cemal Azmi Bey,

10 — Sivas Valisi Reşit Paşa[146]

[145] Türk idare dergisi Atatürk ve İdare, TBMM Albümü s: 114, 115, 116. (1920-1973) Kâzım ÖZTÜRK

[146] Türk idare Dergisi Atatürk ve İdare s: 152.

Levent Sahverdi Arşivi

Bütün bu bilgilerden çıkan sonuç: Genel olarak Mülki İdare Amirlerinin milli mücadele yanında yer almış olduklarıdır.

ALTINCI BÖLÜM

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE DOĞRULTUSUNDA GÜNÜMÜZÜN VE GELECEĞİN MÜLKİ İDARE AMİRLERİ

Mülki İdare Amirlerinin Tutum ve Davranışları Nasıl Olacaktır?

İl İdaresi Kanununa göre "Vali, ilde devletin ve hükümetin temsilcisi ve ayrı ayrı her bakanın mümessili ve bunların idari ve siyasi yürütme vasıtasıdır." "Kaymakam, ilçede hükümetin temsilcisidir."

Anayasamızın başlangıç kısmında "...Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O'nun inkılâp ve ilkeleri doğrultusunda, millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu... Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin... Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılâpları... karşısında korunma göremiyeceğine lâiklik ilkesinin gereği kutsal din duygularının, devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılamayacağı..." hükümleri yeralmakta ve "6. maddesi uyarınca "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir."

Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ile ilgili 11. maddesi, İnkılâp Kanunlarının korunmasıyla ilgili, 174. maddesi hükümlerinin de mevcudiyeti karşısında; mülki idare amirlerinin

— Atatürk milliyetçiliği anlayışı içerisinde ve O'nun inkılâp ve ilkeleri doğrultusunda, görevlerini yapacakları,

Millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait bulunduğu,

— Hiçbir düşünce ve mülahazının Türk milli menfaatleri, Atatürk milliyetçiliği... ilke ve inkılâpları karşısında korunma göremeyeceği;

— Lâiklik ilkesi gereği kutsal din duygularının, Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılamayacağı,

İlkelerinin yılmaz savunucusu olmaları bir milim dahi geriye gidişe veya herhangi bir sapmaya imkân bırakmamaları gerektiği anlaşılmaktadır. Anayasanın emri budur.

Levent Sahverdi Arşivi

Milli Eğitim Temel Kanununun "...Türk milletinin bütün fertlerini... Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı,... Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek..." hükümleri ile 10, 11, 12, 13. maddeleri muhtevaları ve Yükseköğretim Kanununun Yükseköğretim amacını belirleyen 4. maddesindeki öğrencilerin "Atatürk inkılâpları ve ilkeleri doğrultusunda Atatürk milliyetçiliğine bağlı" yetiştirmek ile 5. maddesindeki ana ilkeler gözönünde bulundurulduğu takdirde, uygulamanın da bu esaslara uygun olacağı düşünüldüğünde, Yükseköğretim kurumlarımızdan mezun olan gençlerimizin kültür yapısı ve dünya görüşünün doğrultusu açık ve seçik olarak ortaya çıkar: Atatürk İlke ve İnkılâpları.

Eğer kültür sözcüğünün anlamı "İyi eğitim ve öğretim görmüş ve bu eğitim ve öğretim yolu ile zevkini, kritik zihniyetini ve dengeli değer yargılarına ulaşma yetkisini kazanmış bir kimsenin sahip olduğu ses ve vasıf"[147] ise "Dünyada herşey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir..."[148] ise, niteliklerini birinci bölümde azçok belirtmeye çalıştığımız mülki idare amirlerinin, Atatürk ilke ve inkılaplarını davranış biçimi haline getirdiklerini kabul etmek gerekir. Bu husus eğitim-öğretimin, kültürün insanlar üzerindeki etkisinin bir sonucudur.

SONUÇ

Birinci Cihan Savaşından Osmanlı İmparatorluğu yenik çıkmıştır. Jaschke'nin deyimiyle, en fenası "Birinci dünya Harbini kazanmış olanların diktasına karşı hiçbirşey yapılamayacağı fikrinin memlekette umumi bir hâl alması idi."[149]

Diğer taraftan memleketin aydınları birbirine düşmüştür.

Tevfik Paşa Kabinesi kurulunca (İzzet Paşa'dan sonra 8 Kasım 1919) İttihat ve Terakki alehtarı faaliyet birden artmış, basın "Memlekette ittihatçı-

[147] Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri s: X Atatürk Kültür Merkezi Yayını 1990.

[148] Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri s: 80. Atatürk Kültür Merkezi Yayını 1990.

[149] Tevfik BIYIKLIOĞLU, A.g.e. s: 69.

Levent Şahverdi Arşivi

lardan taş üzerinde, taş, omuz üzerinde baş bırakmamak" gibi tahrike girişmiştir.[150]

Toplumda yol gösterici rol oynayacak aydınların milli mücadelede iki zaafı vardır. Biri çok azlık oluşları, diğeri ittihatçı-itilâfçı diye bölünmüş bulunmalarıdır.

"Devrin aydınları arasında sayı ve fonksiyon bakımından subaylar önemli bir yer tutmaktadır. Milli mücadelenin asıl aydın kadrosunu subaylar teşkil etmiştir. Sivil aydınlar; başta idare âmirleri (Valiler, Mutasarrıflar, Kaymakamlar) ve diğer memurlar, adliyeci ve şer'iyeciler, öğretmenlerdir."[151]

Doğan Avcıoğlu'da

"Genç ittihatçı subay ve memurlar, uzun yıllardır burjuva demokratik devriminin mücadelesi içindedir. Demek ki, milli mücadelenin idari ve askeri temellerini kurmak için bir ayrı plânda başarısı kuşkulu baka bir mücadele vermeye gerek yoktur."[152]

İzzet Paşa'dan sonra kurulan hükümetler döneminde, özellikle Damat Ferit'in sadrazamlığında pek çok mülki idare amiri ittihatçı oldukları gerekçesiyle görevden alınmış yerlerine "...İtilafçılardan yeni memurlar gönderilmiştir. Bu itilâfçılar ise ya çok yaşlı, ya ahlâksız ve vatansız kimselerdir."[153]

Balıkesir Mutasarrıfı Hacim Muhittin (Mart 1919) İzmit Mutasarrıfı Süreyya Yiğit (Mart 1919), Bitlis Valisi Mazhar Müfit (Mais 1919), Erzurum Valisi Münir (Haziran 1919), Van Valisi Haydar (Ağustos 1919) Bey'in görevlerinden alınmaları çarpıcı örneklerdendir.

Görevde bulunsun veya görevden alınmış olsunlar, genellikle mülki idare amirlerinin savunma içgüdüsüyle de takviye edilen mesleki düşünce yapıları, onların milli mücadelenin yanında yer almalarına neden olduğu görülmektedir.

Bununla beraber mülki idare amirleri arasında da ideal birliği yoktur. Herşeyden evvel mülki idare amirleri arasındaki etnik ayrılıklar kuşku doğuruyor ve güveni sarsıyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Merzifon ve çevresinin asayış durumu ile ilgili raporunda, Gümüşhacıköy'ün Karaköy Rum köyünden çıkan Vengel çetesi-

[150] Ali Fuat TÜRKGELDİ Görüp İşittiklerim.

[151] Sabahattin SELEK, A.g.e. s: 66.

[152] Doğan AVCIOĞLU, A.g.e. s: 1204.

[153] Rahmi APAK, A.g.e. s: 43.

Levent Sahverdi Arşivi

nin yakalanması için Havza alay komutanının bir taburla bu köyü sardığı fakat yetişen İngiliz subayının müdahamesi üzerine birşey yapamadığı anlatılıyor ve "Kaza kaymakamının Margit Efendi olması da önemli tesirler yapmaktadır. Lâdik gibi mühim bir kazaya henüz bir Rum kaymakam gönderilmesi de çok dikkate değer bir olaydır." denmek suretiyle ilk aşamada olayın çarpıcılığı ortaya konuyor.

Afyon Mutasarrıfı Klodos Anastas'ın, İzmit Mutasarrıfı Çerkez İbrahim Hakkı'nın İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Temoleon Agatapulas'ın mevcudiyeti, başkaca örnek zikretmeye ihtiyaç bırakmamaktadır.

Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye cemiyetini kuranların üçü emekli validir. İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyetinin mülki idare amirlerinin tutum ve davranışına göre başarılı veya başarısız olduğu görülmüştür. Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniye Cemiyetinin başarısızlığının mülki idare amirlerinin yardım etmemesinden ileri geldiği özel kısmında ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Reddi İlhak Cemiyetlerinin kuruluşunda ve kongrelerin toplanmasında mülki idare amirlerinin rolü inkâr edilemez. En azından bir engellenmeye rastlanmamaktadır.

Diğer taraftan, İngiliz Muhipler Cemiyetinin mensupları arasında Vahdettin, Damat Ferit, üç Dahiliye Nazırı (Ali Kemal, Adil, Mehmet Ali) bulunmasına, Derneğin onursal başkanları arasında eski bir İçişleri Bakanı olan Memduh Paşa'nın yer almasına rağmen derneğe (Mersin mutasarrıflığından emekli Nüzhet Paşa, Beyoğlu eski mutasarrıfı Sadullah Bey gibi) çok az mülki idare amirlerinin üye olması diğerlerinin ilgisiz kalması, mülki idare amirlerinin yönünü belirlemede bir kriter olabilir.

Mustafa Kemal'in, Amasya'da, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Paşa ile yaptığı toplantıya Canik Mutasarrıfı Hamit Bey ile İzmit eski Mutasarrıfı İbrahim Süreyya'da katılmıştır. Mülkiye mezunu olup çeşitli ilçelerde kaymakamlık yapan, 1909'da Amasya'dan milletvekili seçilen, Balkan Harbinin başlamasıyle meclisin dağılması üzerine tekrar mülki idare amirliğine dönen, Tokat, Afyon, Yozgat mutasarrıflıklarında bulunan, Yozgat mutasarrıfı iken idare mesleğinden ayrılarak Amasya'ya dönen İsmail Hakkı Mumcu'nunda Amasya tarihi toplantısına katıldığı ve Amasya'da teşkil edilen "Milis Alayı"nın kumandanlığını deruhte ettiği "Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler" kitabında yazılmaktadır. [154]

[154] Ali ÇANKAYA, A.g.e. s: 1024, 1025.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da yaptığı gizli toplantıya da Erzurum valisi Münir Bey, Bitlis eski Valisi Mazhar Müfit Bey ile İzmit eski mutasarrıfı Süreyya Yiğit Bey'de katılmış, Erzurum'da bulunmadığı halde Beyrut eski valisi Bekir Sami Bey'de Heyet-i Temsiliyeye seçilmiştir.

Sivas Genel Kongresinde Heyet-i Temsiliyeye seçilenler, Erzurum Kongresinde seçimi kazanmış olanlarla Refet Bey, Albay Vasıf Bey, Hüsrev Sami Bey, Akka eski mutasarrıfı Hakkı Behiç Bey, Mazhar Müfit Bey, Ömer Mümtaz Bey, Niğdeli Kâtipzade Mustafa Efendi'den ibaret olup onbir üyenin dördü eski mülki idare amiri idi.

Bekir Sami Bey, Bandırma'da hali temasta iken, Bandırma'da bulunan Kayseri Mutasarrıfı kemal Bey'de halka lâzm gelen telkinatı yapıyordu. [155]

Bu davranışlarda mülki idare amirlerinin görüş açısını belirler nitelikte bulunmaktadır. Aynı paralelde bulunan idarecilerin hepsini burada saymaya imkân da yok, gerekte yok.

Gerçeği belirlemek için tutum ve davranışları itibariyle Mustafa Kemal'in fiili olarak görevlerine son verdiği veya kaçmasına sebep olduğu idarecilerden de söz etmek icap etmektedir.

Başta Harput Valisi Ali Galip ile Malatya Mutasarrıfı Bedirhan Rahmi olmak üzere Ankara Valisi Muhittin Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey, Konya Valisi Cemal Bey, Edirne Valisi Salim Paşa, Bursa vali vekili Nemrut Mustafa Paşa, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi, Afyon Mutasarrıfı, Niğde Mutasarrıfı Behçet, görevden uzaklaştırılan veya kaçan idarecilerdir. Başka bir ifade ile milli mücadeleye karşıdırlar. Milli mücadeleye karşı olan mülki idare amirlerini de bu sayı ile sınırlamak doğru değildir. Bununla beraber Atatürk'ün Nutuk'ta eleştirdiği yöneticiler, adı geçenlerle birlikte, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza, İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı, Suat, Dahiliye Müsteşarı Keşfi Bey, Antalya mutasarrıfı, eski Kayseri Mutasarrıfı Ali Ulvi Bey, Konya Valisi Suphi Bey, Menteşe mutasarrıflığına atanan Ethem Bey gibi yinede mahdut sayıda bulunmaktadır.

Burada ister istemez akla Celâl Bayar'ın mülki idare amirleri ile ilgili tasnifi gelmektedir.

1 — Kuvayı Milliyenin samimi taraftarları,

2 — İkiyüzlü olanlar,

[155] İlhan TEKELİ- SELİM İLKİN, A.g.e. s: 87.
(Rahmi APAK, A.g.e. s: 18.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — Açıktan aleyhte olanlar.

Yöneticileri bu kısımlardan birine sokarken herhalde herbirinin yaptıklarına, yapamadıklarına ayrı ayrı bakmak, somut delillere dayanmak, subjektif ithamlardan sakınmak gerekir sanıyorum.

Milletvekili oldukları halde, cephede er olarak çarpışan 11 kişiden ikisinin İzmit eski mutasarrıfı, İstanbul milletvekili 39 yaşında Neş'et Bey ile Geyve Kaymakamı, İzmit Milletvekili, 37 yaşında Hamdi Namık Bey olduğu unutulmamalıdır. [156]

22.6.1920 Yunan taarruzu başladığı zaman, Damat Ferit Hükümetinin Adliye Nazırı Ali Rüştü Efendi'nin bir İstanbul gazetesindeki aşağıdaki mülâkatı yaptığı bir zamanda, mülki idare amirlerinin tutum ve davranışı değerlendirilirken haksızlık etmemelidir.

"— Hükümet, Yunan ordusu tarafından yapılan harekatı protesto etmek niyetinde midir?

— Hükümetimiz Mustafa Kemal taraftarlarını resmen mahkum etmiş ve hilâfetle vatana hain olduklarını ilân eylemiştir. Binaenaleyh, vazifesi, âsilere lâyık olduğu cezayı vermekti. O halde, kendi programımıza dahil bulunan bir hareketi neye protesto etmeli?

— Bu hareket mühim güçlüklerle karşılaşacak mıdır?

— Hayır, bunun da sebebi şudur ki Mustafa Kemal ordusu, öteden beriden toplanmış haydutlardan, sabıkalılardan ve sırf yağma hırsıyle hareket eden bir takım şahıslardan mürekkep, teşkilâtsız, inzibatsız ve mümaresessiz bir ordudur.

— Fikrinizce hareket uzun sürecek mi?

— Asker değilim. Fakat intibaım şu merkezdedir ki General Paraskevupolos'un ordusu şimdi sür'at ve şiddetle harekâta devam eyliyecek olursa birkaç haftada Ankara surları önünde bulunacaktır.

— Bazı haberlere göre, Mustafa Kemal taraftarları arasında anlaşmazlık başgöstermiştir.

— Bu söylentilere dair henüz bir resmi havadis almadık. Fakat, doğru olduğuna kaniim. Zira vilâyetler ahalisi, harbin o ağır tecrübesinden sonra bütün kuvvetiyle barış ve sükun istemektedir. Halbuki, Mustafa Kemal, her

[156] Sabahattin SELEK, A.g.e. s: 487.

Levent Şahverdi Arşivi

çeşit fedakârlıklar ve yoksulluklar usulünü ilelebed devam ettirmekten başka birşey istemiyor.

— Erzurum Ordusu Kumandanı Kâzım Karabekir'in Mustafa Kemal ile münasebetini kestiği ve bu vilâyette istiklâlini ilân ettiğine dair dolaşan başka söylentiye ne dersiniz?

— Buna dair hiçbir bilgim yoktur."

Mülki idare amirlerinin esas görevi, ana hatlarıyla, savaşta ve barışta değişmez. Bu incelememizde vatandaşın can ve mal güvenliğinin sağlanmasında, askere sevkte, asker kaçaklarının yakalanmasında, devlet gelirlerinin toplanmasında Tekalif-i Milliyedeki hizmetlerin ifasında ve benzeri faaliyetlerde nelerin yapıldığına temas edilememiştir. Bu konuların da araştırılması gerekmektedir.

Bazı mülki idare amirlerinin sicilindeki "...Mümâileyhin Balya'da Yunan işgali esnasında âmâl-i milliye mugaayir bir gûna su'-i hâl-i görülmediği gibi, düşmanla teşrik-i mesai etmediği ve Balya ahalisine hüsn-i muamelede bulunduğu bittahkik anlaşılmağla" "cevâz-ı istihdam"ına..." kararlarının anlamı üzerinde de durulmalıdır.

150'liklerin içinden sadece meslekten mülki idare amiri olanlar "Adapazarı Kaymakamı Hain Mustafa", "Esbak Çanakkale Mutasarrıfı Mahmut Mahir", "Esbak Dahiliye Nezareti Davavekili ve Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri", "Esbak Edirne Valisi ve Şehremini Vekili Salim", "Ziraat ve Ticaret Nazrı Esbak Cemal (Artin)" ile "Esbak Kırkağaç Kaymakamı Şerif"ten ibarettir.

İlk TBMM'nin 404 üyesinin 50'si idarecidir. 108 idareci istiklâl madalyası almıştır.

Montes Quieu'nün, "Her millet, lâyık olduğu hükümetle idare olunur." Hazreti Muhammed'in "Siz ne yapı ve nitelikte olursanız, sizi yönetenler de o yapı ve nitelikte olur." sözleri muvacehesinde mülki idare amirlerinin genelde milli mücadele yanlısı oldukları sonucuna varılır.

Her meslek mensubunda olduğu gibi mülki idare amirlerinin hepsini bir kefeye koymak tarihi gerçeklere uymamaktadır. Milli mücadele yanlısı olanlar olduğu gibi milli mücadele karşıtı bulunanlar da vardır. Olayların tartışmasından milli mücadele yanlılarının daha etkin ve daha çok sayıda olduğu kanaatına varılmaktadır.

Mülki idare amirlerinin müktesabatları ve kanunları uygulama, uygulatma görevleri nedeniyle Atatürk İlkeleri ve İnkılâplarının sonsuza kadar savunucusu olacaklarına inancımı belirterek sözlerime son veriyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

1 — Mustafa Kemal Atatürk NUTUK Cilt I, II, III.
2 — Sebahattin Selek Anadolu İhtilali
3 — Doğan Avcioğlu Milli Kurtuluş Tarihi
4 — Hasan İszettin Dinamo Kutsal İsyan, Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi cilt I.
5 — Samet Ağaoğlu Kuvayi Milliye Ruhu
6 — Tevfik Çavdar Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"
7 — Tevfik Bıyıklioğlu 1919 Atatürk Anadolu'da 1921.
8 — Rüknü Özkök Milli Mücadele Başlarken Düzce - Bolu İsyanları.
9 — Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı 37 Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri.
10 — Yrd. Doç. Dr. Yaşar Akbıyık Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)
11 — Mazhar Müfit Kansu Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le beraber cilt I, II.
12 — Mehmet Aldan İz Bırakan Mülki İdare Amirleri
13 — Ali Çankaya Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler.
14 — Yusuf Hikmet Bayur Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar.
15 — Kamil Erdeha Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler.
16 — Ali Fuat Türkgeldi Görüp İşittiklerim.
17 — Rahmi APAK İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?
18 — İlhan Tekeli — Selim İlkin Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyezi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey
19 — Cemal Kutay Ege'nin kurtuluşu.
20 — İbrahim Ethem Akıncı Demirci Akıncıları.
21 — Prof. Dr. T. Gökbilgin Milli Mücadele Başlarken.
22 — Celâl Bayar Atatürk Metodolojisi ve Günümüz
23 — Türk İdare Dergisi Atatürk ve İdare Sayı 362.
24 — Dr. İlber Ortaylı Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye'de Mülki İdare Amirliği Sayfa 21.
25 — Nurdoğan Taçalan Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken.
26 — Kâzım Karabekir İstiklâl Harbimiz.
27 — İlhami Soysal 150'likler.
28 — Lohanizade M. Nurettin Gaziantep Savunması.
29 — Celâl Bayar Ben de Yazdım Cilt 8
30 — Kemal Tahir Yorgun Savaşçı.
31 — Alptekin Müderrisoğlu kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları.
32 — Mülkiyeliler Birliği Dergisi Sayı 43-51.
33 — İdare Dergisi Sayı 177.
34 — Y. Kadri Karaosmanoğlu ATATÜRK
35 — Gaziantep Kültür Dergisi (Mlustafa Güzelhan) Sayı 68.
36 — Samih Nazif Tansu İki Devrin Perde Arkası.
37 — Türk İdare Dergisi Atatürk ve İdare Sayı 362.
38 — TBMM Albümü (1920-1973) Kâzım Öztürk.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK'E AİT SANILAN ŞİİRLER

SADİ BORAK

Atatürk'le ilgili birçok kitapta ve metinde "Bir Askerin Mezarı" başlıklı Fransızcadan (bazı metinlerde İngilizceden) bir şiir çevirisi vardır. Örneğin : *Edebiyatımızda Atatürk,*[1] *Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*[2], *Atatürk*[3] vb. Atatürk'ün Fransızcadan çevirdiği ileri sürülen bu manzumenin ilk altı mısraı şöyledir :

Şurada, kabrin üzerine konulmuş bir
Beyaz taş var, onun altında -bayraklar
Temevvüç ederken, kelleler uçuşurken...
Celâdeti tâbân olurken ceriha-i mevt
İle bu âlem-i hîcîye veda etmiş - bir
Asker yatıyor.

Sayın Enver Behnan Şapolyo, adı geçen eserinde (s. 34) şöyle demektedir:

"... Mustafa Kemal, vatan ruhu ateşlendikçe kendi kendine şiirler tercüme ediyor, bunları mensur bir şekilde o zaman Baba Tahir'in çıkarmakta olduğu "Malûmat" mecmuasına yolluyordu.

Bu kötü çeviriyi ilk kez Ziya Şakir Soku 1938'de yayımlanan "Atatürk" adlı kitabına aldı ve Atatürk'e mal etti. Oradan da öteki yayın araçlarına yayıldı durdu. Bu çeviri ilk kez 28 Eylül 1315 (1899) tarihli "Malûmat" dergisinde Mustafa Kemal imzasıyla yayımlandı.

"Bir Askerin Mezarı" başlıklı bu çevirinin Atatürk'e ait olmadığına dair ilk uyarıcı ses 1951 yılında duyuldu. Münir Süleyman Çapanoğlu, bir tarih mecmuasında[4] yayımladığı bir yazı ile bu büyük yanlışlığa değindi. Sayın yazar, adı geçen dergide şu açıklamayı yapıyor :

"Mustafa Kemal imzalı bu tercümeyi ben de görmüş, Ata'ya ait yeni bir şey keşfettiğim için sevinmiştim. Hatta buna dair bir de yazı yazdım. Fakat "Cuşima Muha-

[1] Hilmi Yücebaş, İstanbul 1960, s. 9

[2] Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi, Ankara 1944, Birinci basım, s. 35

[3] Ziya Şakir, Atatürk, İstanbul 1938

[4] Tarih Hazinesi Dergisi, 15 Ocak 1951, s. 5

Levent Şahverdi Arşivi

rebesi"ni dikkatle okuduğum ve tercüme edenin Mustafa Kemal adında bahriyeli bir yazar olduğunu hatırladığım için ihtiyatlı davrandım, yazıyı neşretmedim; işi tahkike koyuldum. Basının elli yıllık emektarı ve tarihî bilgisi çok üstün olan hocamız Ali Rıza Seyfi'ye başvurdum. Değerli dostum ve üstadım bu tercümenin Atatürk'e ait olmadığını, bahriyedeki arkadaşlarından Mustafa Kemal'e ait bulunduğunu ve arada bir isim benzerliği olduğunu söyledi.

"İşi sağlama bağlamak için üstat Hakkı Tarık Us'a vaziyeti anlatarak Atatürk'e sormasını rica ettim. Bir fırsatını düşürüp sormuş. "Benim değil" cevabını almış..."

Münir Süleyman Çapanoğlu'nun 1951 yılındaki bu açıklamasından sonra "Bir Askerin Mezarı" başlıklı çeviri Atatürk imzasıyla çeşitli yayın araçlarında yer almıştır. Oysa —yukarıda da belirtildiği gibi— bu çeviri, Donanma Mecmuasında ve diğer dergilerde denizcilik tarihi konusunda makaleler yazan ve "Cuşima Muharebe-i Bahriyesi" adlı bir de çevirisi olan deniz subaylarından Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey'e aitir. Bu zat Soyadı Kanunu'ndan sonra mesleği ile ilgili olarak "Gönder" soyadını almıştır. Mustafa Kemal Gönder 1959 yılı Temmuz'unda vefat etmiştir. [5]

Ve böylece anlaşılıyor ki Mustafa Kemal Atatürk Harp Okulu'nda şiirler yazıp ya da çevirip dergilere göndermemiştir.

"Bir Askerin Mezarı" çevirisinden başka Atatürk imzasıyla çeşitli eserlerde ve dergilerde yayımlanan iki şiir daha var: 1 — "Kadid-i İstibdat yahut Kırmızı İzler", 2 - "Beşike Hâdisesi İçin". [6] Atatürk imzasıyla yıllardır yayımlanan bu iki şiiri de aynen veriyoruz:

KADİD-İ İSTİBDAT
yahut
KIRMIZI İZLER

Bir köhne kadid parçası, bir çehre-i menhus,
Zulmetler içinde müteredditi, mütelâşi,
Daim mütefekkir görünen, kendine mahsus
Efkâr-ı sakimâne ile âleme karşı
Ateş saçarak etmede bizi tehdit

[5] Tarih - Coğrafya Dünyası Dergisi, Nisan 1965, sayı 5, s. 33

[6] Akdeniz kıyısında Bozcaada karşısında Kumburnunda iki körfeze verilen ad. 1853'te Kırım Harbi'ne katılan İngiliz ve Fransız donanmaları bu limanda birleştikten sonra Karadeniz'e hareket ettiler. (Meydan Larousse, sayı 29)

Levent Şahverdi Arşivi

Âmâl-i harisânesini eyledi tezyit...
Gördükçe bu mazlumlarını, sinesi mağrur,
Tırnaklarını aileler kalbine saplar;
Mağdurlarının her biri bir kûşede ağlar.
Katlandı vatan görmeğe evlâdını makhur...
Birçoklarımız mahbes-i menfada süründük.
Ey gazi-i mecruh-i vega dideye döndük.
Ey kanlı eliyle vatan âmaline hâil.
Ey enmile-i sürb-i cinâyâta delâil
Teşkil eden ey köhne kadit, katil-i efkâr,
Ey katil-i şubbân-ı vatan, katil-i ahrar,
Ey varlığı bir millet için bâdi-i zillet.
Ey çehresi ifrite veren dehşet-i vahşet,
Zindanları, menfaları, mahpesleri doldur,
Zincir-i esaretle bütün hisleri dondur.
Tesmim-i nefs, nefy-i ebet, sonra denizler...
Her girdiğin evlerde durur kırmızı izler...
Kâbus-i hıyanetle vatan can çekişirken
Âtimizi dendân-ı harisin kemirirken
Bir gün Rumeli dağları envâra boyandı;
Hürriyetin enfâsiyle herkes uyandı.

Mustafa Kemal
(Şanlı Ordu gazetesi: 24 Kasım 1908)

İkinci şiir de şu :

BEŞİKE HÂDİSESİ İÇİN

Çıkıyor gönüllere istimdâdı
Samiamda vatanın feryadı
Çıkıyor gönüllere istimdâdı
Yaralı bir ananın evlâdı
Etmesin mi anaya imdadı?

Rumeli can veriyor yok mu ilâç?
Edelim sıhhatini istimzaç;
Etmeyelim kimseyi iz'aç.

Zırhlılar her yeri tehdit ediyor,
Makedonya bunu tes'it ediyor.
Vatanın ömrünü tehdit ediyor,
İnkırazı bize teyit ediyor.

Levent Sahverdi Arşivi

Yemen'in puriş-i malûm-i cihan
Ne için eyledi millet isyan?
Zulme ister mi bu yoldan bürhan
Turuşkalar bile aldı meydan.

Hani kanun-i adalet nerede?
Mülk-i millette himaye, saadet nerede?
Haricen mülkü himâye nerede?
Bizde evvelki şecaat nerede?

Gelse Ertuğrul şöhreti pervaz
Eder elbette tahayyür ibraz
Vatanın feyzine kadir olamaz
Yeniden fethine verseydi cevaz...

Yıldırım görse şu ahvalimizi
Ateş-i kahrı yakar halimizi,
Affeder mi bizim ef'alimizi,
Mahveder cümle-i emsâlimizi.

Ey büyük fatihi İstanbul'un
Bu revş olmadı mı makbulün
Sa'yile toplanılan mahsulün
Berhava oldu fakat meçhulün...

Yazık oldu vatan ah yazık...
Her ağızdan çıkıyor: Eyvah yazık!
Acısın bizlere ah yazık![7]

Sinop, 25 Kânunuevvel 321 (1905)
Mustafa Kemal

Atatürk'e mal edilen bu manzumelerden birincisi, Profesör Dr. Melâhat Özgü'nün bir konferansında da yer almıştır. Profesör Özgü, Atatürk'ü Tevfik Fikret'le kıyaslayarak şu yargıda bulunuyor :

"... Atatürk'ün kendi şiir denemelerine gelince: Bunlardan birini Şanlı Ordu adındaki gazete, 24 Kasım 1908 tarihinde yayımlamış bulunuyor. "Kadid-i İstibdat yahut Kırmızı İzler" başlıklı bu şiir, istibdadın karanlık günlerini bütün gücüyle duyurması bakımından çok ilginçtir.

[7] Bu metinler Hilmi Yücebaş'ın "Edebiyatımızda Atatürk" yapıtının 10 - 11. sayfasından aktarıldı; ilk kaynaklarla karşılaştırılamadı.

Levent Şahverdi Arşivi

"... Tevfik Fikret'in uslûbunu andıran bu şiiri, istibdadın karanlık günlerini böylesine içinde duyan, o karanlıkları ancak yırtabilecek gücü içinde bulan Mustafa Kemal yazabilirdi. Şiiri, sonraları "Yücel" dergisi de 1945 yılında basmıştır[8]. Fikret'i, Atatürk'ün nutuklarında da sık sık andığı bilinmektedir.[9]

Atatürk'e mal edilen "Kadid-i İstibdat" manzumesinin de Atatürk'le hiçbir ilgisi yoktur. "Beşike Hâdisesi İçin" başlıklı manzume de Atatürk'e ait değildir. Zaten dikkatli bir göz, şiirin kaleme alındığı yer ve tarihe bakarak bunun Atatürk'le ilgisi olmadığını hemen anlar. Çünkü şiirin Sinop'ta kaleme alındığı 25 Aralık 1905 tarihinde, Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal Şam'da Altıncı Ordu'da görevlidir. Ne o tarihten önce, ne o tarihten sonra Sinop'ta da bulunmuş değildir.

19 Mayıs 1942 tarihinde Ankara Halkevi'nce Atatürk'e ait olduğu iddiasıyla sergilenen "Kadid-i İstibdat" şiiri, "Toplu İğne" takma adını kullanan Ulus gazetesi yazarı Nureddin Artam'la Vakit gazetesi sahip ve yazarlarından Hakkı Tarık Us arasında uzunca bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışma, Atatürk'ün edebî kişiliği üzerinde oynanan dramın belgelerini saptaması bakımından çok önemlidir. Bu tarihî tartışmayı, gazete koleksiyonlarından okurun huzuruna getiriyoruz. Tartışma, Nureddin Artam'ın Ulus gazetesinde "Toplu İğne" takma adıyla yazdığı "Şair Mustafa Kemal" başlıklı yazısıyla başlamıştır. Bu yazıyı aynen veriyoruz :

"19 Mayıs Bayramı dolayısıyla Ankara Halkevi'nde açılan kitap sergisini gördünüz mü? Bu sergide türlü dillerde Ebedî Şef Atatürk hakkında yazılan bine yakın eserin iki yüz kadarı toplanmıştır.

"Bütün bunlar içinde bir iki eser daha var ki bunlar Mustafa Kemal hakkında değil, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'indir. Bunlardan bir tanesi ile bugün ve henüz Halkevi'ndeki güzel sergiye gidememiş olanlara kılıç ve kalem sahibi şair Mustafa Kemal'i tanıtmak istiyorum.

"Bu eser "Kadid-i İstibdat yahut Kırmızı İzler" başlığını ve 24 Teşrinievvel (Ekim) 1324 (1908) tarihini taşıyor ve "Şanlı Ordu" gazetesinde çıkmıştır.

"Aruz vezninin Edebiyat-ı Cedide istihâlesini gördükten sonra aldığı şekilde yazılmış olan bu şiirde şair Mustafa Kemal, istibdadın acı günlerini ve milletin hürriyete kavuşmasını şöyle anlatıyor :

[8] Yücel Dergisi, sayı 109, Kasım 1945, s. 84

[9] Melâhat Özgü, "Atatürk'ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı", Türk Tarih Kurumu, Atatürk Konferansları I

Levent Şahverdi Arşivi

KADİD-İ İSTİBDAT yahut KIRMIZI İZLER

Bir köhne kadit parçası, bir çehre-i menhus
Zulmetler içinde müterediddit, mütelâşi.
Daim mütefekkir görünen, kendine mahsus
Efkâr-ı sakimane ile âleme karşı
Ateş saçarak etmede her gün bizi tehdit,
Âmal-i harisanesini eyledi tezyit...
Gördükçe bu mazlumlarını, sinesi mağrur,
Tırnaklarını aileler kalbine saplar;
Mağdurlarının her biri bir kûşede ağlar,
Katlandı vatan görmeğe evlâdını makhur...
Birçoklarımız mahbes-i menfada süründük,
Ey gazi-i mecruh-i vega dideye döndük.
Ey kanlı eliyle vatan âmaline hâil.
Ey enmille-i sürbü cinayata delâil
Teşkil eden ey köhne kadit, katil-i efkâr,
Ey katil-i şübban-i vatan, katil-i ahırar, –
Ey varlığı bir millet için bâdi-i zillet,
Ey çehresi ifrite veren dehşet-i vahşet,
Zindanları, menfaları, mahpesleri doldur,
Zincir-i esaretle bütün hisleri dondur.
Tesmimi- nefs, nefy-i ebet, sonra denizler..
Her girdiğin evlerde durur kırmızı izler...
Kâbus-i hiyanetle vatan can çekişirken
Âtimizi dendan-ı harisin kemirirken
Bir gün Rumeli dağları envara boyandı:
Hürriyetin enfası ile herkes uyandı.

Adım başında ayrı bir eserini gördüğünüz Mustafa Kemal'in 27 yaşındayken yazdığı bir gençlik..." [10]

(İstanbul Belediye Kütüphanesi'ndeki Ulus gazetesi koleksiyonunda bu makalenin çıktığı sütunun son tarafı kopmuş olduğu için 4-5 satırı alınamamıştır.)

Nureddin Artam'ın bu makalesi üzerine Hakkı Tarık Us, Vakit gazetesinde [11] bir makale yazarak ilk şüphelerini belirtti ve bu şiirin Mustafa Kemal

[10] 22 Mayıs 1942 tarihli Ulus gazetesi
[11] 24 Mayıs 1942 tarihli Vakit gazetesi

Levent Sahverdi Arşivi

adlı bir avukata ait olması ihtimalini ileri sürdü. "Şair Mustafa Kemal! Bir Yanlışlık Olmasın" bağlığı altındaki bu makaleyi de aynen aşağıya alıyoruz :

"Ankara Halkevi'nde, 19 Mayıs Bayramı dolayısıyla bir kitap sergisi açılmış ve Atatürk hakkında yazılan bine yakın eserden iki yüz kadarı burada toplanmış. Atatürk'ün kendi eserlerini de burada görüyormuşuz, bunlardan biri de Atatürk'ün bir manzumesi imiş.

"Haberi, Ulus'un "Yankılar" sütununda okuyoruz ve sureti konan manzumenin 24 Teşrinievvel 1324'te [12] yazıldığını ve "Şanlı Ordu" adlı bir gazeteye basılmış olduğunu buradan öğreniyoruz.

"Atatürk'ün daha çocukluğunda kuvvetli bir riyaziyeci olduğu kadar kuvvetli bir edebiyatçı olduğunu da bilmeyenimiz yoktur. Ömer Naci'nin hatip olarak nasıl dikkati çekmiş olduğunu kendisinden dinlemek bahtiyarlığına erenlerdeniz; umulur ki manzum şeyler de vücuda getirmiş olsun. Fakat şimdiye kadar imzası üstünde çıkmış manzum yazısı olduğunu işiten ve söyleyen olmamıştı. Ankara'da sergiyi tertibe himmet edenlerin bu buluşu ile heyecana düşmemek elden gelmez.

Manzumenin adı : KADİD-İ İSTİBDAT yahut KIRMIZI İZLER.

Bir köhne kadid parçası, bir çehre-i menhus

mısraı ile başlıyor.

Hürriyetin enfası ile herkes uyandı

mısraı ile bitiyor. "YANKILAR" yazarının dediği gibi nazmen, "Edebiyat-ı Cedide" istihalesini gördükten sonra aldığı şekille yazılmış.

"Manzume bir başka Mustafa Kemal'e ait de olabilir, bir iğreti ad olarak da "Mustafa Kemal" yazılmış bulunabilir. Ancak, gerçek Mustafa Kemal'e ait olduğu da anlaşılmak lâzım gelir.

"Vesikayı sergiye alanların bunu nasıl bir vesikaya bağladıklarını bilmiyorum; eğer bu vesika bunun basıldığı gazetenin adı "Şanlı Ordu" olmaktan ibaretse bu karînenin bir hüküm vermek için yetişmediğini şimdiden söylemeliyim.

[12] 7 Kasım 1908

Levent Şahverdi Arşivi

"Şanlı Ordu" (hatırımda öyle kalmış) ya 1324 (1908)'teki Meşrutiyet ilânını takip eden yayın salgını içinde, yahut 31 Mart ayaklanmasını bastıran Hareket Ordusu'nun gelişinden sonra birkaç sayı çıkmış küçük kıtalı bir İstanbul gazetesidir.

"Bu satırları buraya kadar yazdığım sırada Cevat Abbas'ın telefonunu yokladım: İyi tesadüf! Bir iki şarkısı olduğunu biliyorlar; neşredilmiş manzumesi olduğundan bahsedildiğini duymamışlar. Onun duymaması, hatta Atatürk'ün söylememiş olması da manzumenin Mustafa Kemal'e mal edilmesine mâni olmaz. Yazana haber verilmeden neşredilmiş yazılar olduğunu da biliriz. Fakat bu hal şüphemizi artırabilir. Şimdi ben, şüpheyi gidermek için Ankara Halkevi'ne bir teklifte bulunacağım :

"1908 İnkılâbı üzerine hürriyetini kazanan siyasî mağdurlardan birini tanırım ki adı "Mustafa Kemal"dir. Kendisi Ankaralıdır. Ve bugün de Ankara'dadır. Avukattır. O da adı gibi kemalli, hürmete lâyık bir zattır.

"Benim de şiir ve edebiyata heveskâr olduğum o devirlerde birtakım mecmualarda imzalarımız birleşmekle kalmazdı; bir dōst muhiti içinde kendimiz de buluşurduk.

"Manzumeyi bir kere de o Mustafa Kemal'e gösteriniz. Belki tevazu göstermeyecektir de benimseyecektir."

Hakkı Tarık Us'un bu uyarısına karşı Nureddin Artam şiirin Atatürk'e ait olduğunda diretmektedir.

Bu makaleyi de aynen veriyoruz: [13]

"Hocam Hakkı Tarık Us'un çoktan beri istirahata çekilmiş olan imzasını evvelki günkü Vakit gazetesinin ikinci sayfasında "Şair Mustafa Kemal — Bir yanlışlık olmasın!" başlıklı yazının altında gördüm.

Bu yazı, Ankara Halkevi'ndeki sergide görüp kopye ettiğim ve bu sütunda okurlarıma sunduğum "Kadid-i İstibdat" şiirine dairdir.

Hakkı Tarık Us, Mustafa Kemal'in bu manzumesinden kısaca bahsettikten ve içinden :

"Şüphe, bir nura doğru koşmaktır."
mısraını okuduktan sonra :

[13] 26 Mayıs 1942 tarihli Ulus gazetesi

Levent Şahverdi Arşivi

"Şimdiye kadar Atatürk'ün imzası üstünde çıkmış manzum yazısı olduğunu işiten ve söyleyen olmamıştı" diyor ve "sakın bir yanlışlık olmasın" diye ilâve ediyor.

Hocama göre bu yanlışlık şöyle olabilirmiş :

1908 İnkılâbı üzerine hürriyetini kazanan siyasî mağdurlardan birini tanırım ki adı Mustafa Kemal'dir. Kendisi Ankaralıdır ve bugün de Ankara'dadır, avukattır. O da adı gibi, kemalli ve mütevazi bir zattır.

Benim de şiir ve edebiyat heveskârı olduğum o devirlerde birtakım mecmualarda imzalarımız birleşmekle kalmazdı; bir dost muhiti içinde kendimiz de buluşurduk.

Manzumeyi bir kere de o Mustafa Kemal'e gösteriniz. Belki tevazu göstermeyecektir de benimseyecektir."

Ankara Halkevi'ne bu eseri koyanlarla görüştüm. Onlar, eserin Atatürk'e ait olduğuna emindirler.

Diyorlar ki :

1 — Manzume önce Manastır'da "Neyyir-i Hakikat" gazetesinde çıkmıştır; ondan sonra İstanbul'da "Şanlı Ordu" gazetesine alınmıştır. Ankaralı Avukat Mustafa Kemal, Manastır'a gitmiş değildir.

2 — "Şanlı Ordu" gazetesi İstanbul'da Hareket Ordusu tarafından kurulmuştu. Mustafa Kemal bu ordunun erkân-ı harbiye reisi idi. Hattâ Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bu gazetenin ilk sayısında çıkan beyannamesi de gene Mustafa Kemal tarafından kaleme alınmıştı.

Bu bakımdan eserin Atatürk'e ait olması "yanlışlık" değildir.

Bu satırları okuyunca Ankara'da bulunan Avukat Bay Mustafa Kemal de hakikatin ne türlü olduğunu bize ve Hakkı Tarık Us'a yazabilir.

Atatürk'ün aruz vezniyle şiir yazıp yazmadığına gelince :

Yazmış olduğunda hiç şüphe yoktur... (koleksiyondaki gazetenin birkaç kelimelik yeri kopmuş) Ama ben duydum, anlatayım :

Rahmetli Atatürk bir gün Çankaya'da otururken aruz vezniyle ve Tevfik Fikret'in manzumelerine pek benzer bir manzume okuyup orada bulunanlara ve bu arada sayın dostum İbrahim Necmi Dilmen'e sormuş :

— Tevfik Fikret'in böyle bir manzumesini hatırlıyor musunuz?

Dilmen, hatırlamadığı cevabını verince rahmetli demiş ki :

Levent Sahverdi Arşivi

— Evet, onun değil, benimdir. Fakat Karlsbad'da bunu bir hanıma okumuştum ve Fikret'in olduğunu söylemiştim. O da yakıştırmış ve inanmıştı.

Atatürk'ün bu kadar büyük eserleri yanında böyle bir manzumeye sahip olmasiyle olmaması hiç de ehemmiyetli bir şey değildir.

Fakat bir hatıra olarak O'na ait olan her şeyi bilmek ve sevmek borcundayız.

Yukarıdaki deliller kâfi ise bana birçok şeyler öğretmiş olan hocam, alçakgönüllülük edip bunu da kabul edebilir."

Hakkı Tarık Us, iddiasını saptamak ve belgelendirmek için Ankara'ya kadar gidiyor ve sonuçta bu tartışmayı kazanıyor. Nureddin Artam'ın gerçeği kabul edişine dair olan "Yine O şiir" başlıklı yazısını da aynen veriyoruz: [14]

"Hoca Hakkı Tarık Us iki günden beri Ankara'dadır. Ben Halkevi'ndeki "Atatürk Kitap Sergisi"nde bulunan ve bir kopyası da bu sütunda çıkan "Kadid-i İstibdat" manzumesinin Atatürk tarafından çıktığını, onu bulanların ifadelerine dayanarak iddia etmiştim. Hakkı Tarık Us da bunun Avukat Mustafa Kemal'e ait olması ihtimalini ileri sürmüştü.

Bu iki gün içinde yaptığımız araştırmalar hocamızı haklı çıkarmıştır. Meşrutiyetin ilânından sonra —bugün avukat olan— Mustafa Kemal, Sultan Hamid'in ayağından kanlar damlayan bir resmini görmüş, onun üzerine bahsi geçen manzumeyi yazmıştır. Şiirin babası, Namık Kemal'le birlikte zindan ve sürgün arkadaşlığı etmişti. Manzumenin Manastır'daki Neyyir-i Hakikat gazetesinde çıkmasına gelince, buna o sırada Manastır'da edebiyat hocası ve şairin arkadaşı olan bir başka Kemal tavassut etmiştir."

AVUKAT MUSTAFA KEMAL'LE BİR RÖPORTAJ

Ve nihayet, Vakit gazetesi yazarlarından Kadri Kemal Kop, Ankara'da Avukat Bay Mustafa Kemal'i buluyor, günlerdir etrafında fırtınalar kopan şiir üzerine kendisiyle bir röportaj yapıyor. Vakit gazetesinde yayımlanan bu röportajı da, Millî Kahramanımızın biyografisinde düşülen büyük ve önemli yanılgıyı düzelttiği için aynen veriyoruz :

"19 Mayıs Bayramı münasebetiyle Ankara Halkevi'nde bir kitap sergisi açıldığını ve burada Ebedî Şef Atatürk hakkında yazılmış bine yakın eserin 200 kadarının teşhir edildiğini biliyoruz.

Halkevi'nin bu sergisinde "Mustafa Kemal" imza ve "Kadid-i İbtibdat yahut Kırmızı İzler" başlığı ile 24 Teşrinievvel (Ekim) 1324 (1906) tarihini taşıyan bir manzumenin basılı olduğu bir gazete de teşhir edilenler arasındadır.

[14] 28 Mayıs 1942 tarihli Ulus gazetesi

Levent Sahverdi Arşivi

"Böyle bir teşhire Ulus gazetesindeki "Mustafa Kemal Şair" fıkrasiyle vâkıf olan Ebedî Şef'e ait olduğu sanılıp bir şiir karşısında "heyecana düşen" üstat Hakkı Tarık Us da 24 Mayıs 1942 tarihli Vakit'te neşrettiği bir fıkrada "Şair Mustafa Kemal, bir yanlışlık olmasın?" endişesini ileri sürdü ve bu ihtimali tahlil ettikten sonra bunda bir yanlışlık sezdiğini ve yanlışlığın da neden olabileceğini şöyle anlattı :

"1908 İnkılâbı üzerine hürriyetini kazanan siyasî mağdurlardan birini tanırım ki adı Mustafa Kemal'dir. Kendisi Ankaralıdır. Ve bugün Ankara'dadır. Avukattır. O da adı gibi "kemalli", hürmete lâyık bir zattır.

Benim de şiir ve edebiyata heveskâr olduğum o devirlerde birtakım mecmualarda imzalarımız birleşmekle kalmazdı; bir dost muhiti içinde kendimiz de buluşurduk.

Manzumeyi bir kere de o Mustafa Kemal'e gösteriniz. Belki tevezu göstermeyecektir de benimseyecektir."

Hakkı Tarık Us üstadımızın bu yazısını ve ondan evvel ve sonra Ulus'ta bu konu üzerine neşredilmiş olan iki yazıyı alarak, henüz bu neşriyattan haberdar bulunmayan Avukat Mustafa Kemal'e gittim ve yazıları kendisine göstererek fikrini sordum.

Ankara'nın tanınmış simalarından olan ve hakikatte, Hakkı Tarık Us hocamızın dediği gibi "kemalli ve hürmete lâyık bir zat" olarak tanınan ve sevilen Avukat Mustafa Kemal, benim bu mesele hakkındaki anlatışlarımı ve makaleleri büyük bir alâka ile karşıladı ve dedi ki :

Avukat Mustafa Kemal Anlatıyor :

— Ben bir tarihte Hamid'in kahrına uğramış, müebbet kalebentlikle Sinop'a gönderilmiştim. Kalebent olmadan evvel de, Sinop'ta bulunduğum sıralarda da hem şiir ve edebiyatla hem politika ile meşgul olurdum. Benim Harp Okulu'ndan tanıdığım Kemal Bey adında bir zat vardı ki ben Sinop'ta menfada iken bu zat da Manastır'da Askerî İdadi'de edebiyat öğretmeniydi. Menfada bile kendisiyle gizli surette mektuplaşıyordum. Bir aralık Ankara'da jandarma müfettişliği yapan ve "Kara Kemal" adiyle tanınan bu zat sonradan emekli olarak İstanbul'a gitti. Şimdi İstanbul'da bulunuyor.

Bu manzumeler benimdir :

"Kemal Bey Manastır'da iken orada "Neyyir-i Hakikat" diye bir de gazete çıkardı. Kemal Beyin aracılığı ile ben de bu gazete ile ilişki kurdum ve gazeteye muhabirlik yaptım.

"Orada Görülen "KADİD-İ İSTİBDAT YAHUT KIRMIZI İZLER" manzumesi benimdir.

Levent Sahverdi Arşivi

Biz konuşurken içeriye uzun boylu, gözlüklü bir zat girdi. Mustafa Kemal ayağa kalkarak gelen zatla bizi tanıştırdı :

— Pek eski dostlarımızdan ve sabık Maliye Müfettişlerinden Bay Ferit.

Meğerse Bay Ferit de Mustafa Kemal gibi istibdadın kahrına uğramış, Meşrutiyet'ten sonra da muhtelif devlet işlerinde bulunmuş bir zat imiş. Avukat Mustafa Kemal, konuşma mevzuunu kısaca Bay Ferit'e izah ettikten sonra tekrar bana dönerek sözlerine devam etti :

— Size, bu şiirin yazılması sebebini de izah edeyim: Menfadan dönüp İstanbul'a geldiğimiz zaman bazı kütüphanelerin vitrinlerinde Abdülhamit'in bir resmini gördüm; onu, kamburca ve yürürken gösteriyor ve ayaklarında kırmızı lekeler sıralanıyordu. Meşum bir hakikati ifade eden bu resim, bana, işte bahis konusu olan manzumeyi ilham etmiştir. Ancak, manzumenin neşredilmiş olan kısmını henüz görmedim. Hatırımda kaldığına göre manzumede şu mısralar olacaktır.

Bay Mustafa Kemal, 35 sene evvel yazdığı manzumeden birkaç mısraı ezbere okudu. Ben de bunları gazetede çıkan manzumeye bakarak takip ve tatbik ettim. Hatta burada iki nokta dikkatimi çekti. Gazetede iki mısra vardı ki Mustafa Kemal başka türlü okuyordu. Bu iki mısraın üzerinde durdum ve bunları tekrarlamasını kendisinden rica ettim. Bay Mustafa Kemal bu ricamı kabul ederek mısraları tekrar etti :

Ve bu iki mısraın gazete sütunlarına yanlış geçtiğini yahut teşhir edildiği vesikada yanlış olduğu neticesine varıldı. Bu iki mısra şuydu :

Ey gazi-i mecruh-i vega-dideye döndük,
Tesmim-i nefs, nefy-i ebed, sonra denizler.

Bay Mustafa Kemal'in okuduğu şekil şudur :

Bir gazi-i mecruh-i vega dideye döndük
Tesmim-i nefs, nefy-i ebed, sonra denizler.

Şiirde geçen "denizler" sözü üzerine orada bulunan ve yine o tarihlerde Mustafa Kemal, Yunus Nadi, Müstecabizade İsmet, Giresunlu Hamdi, Nuri Aziz, Fehmi Razi, Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya Yiğit gibi zevatla beraber Hamit devrinin zulümlerini gören ve Beşiktaş karakolunda haftalarca mevkufluk hayatı geçirmiş bulunan Bay Ferit söze karıştı ve "deniz"den maksadın ne olduğunu izah etti.

Tekrar söze başlayan Avukat Mustafa Kemal şunları ilâve etti :

— Ben bu manzumeyi yazdığım zaman evvelâ pederime verdim. O da Sultan Murat'ın mahdumu Salâhaddin Efendiye götürmüş; Salâhaddin Efendi de bunu çok

Levent Sahverdi Arşivi

beğenmişti. Sultan Murat ve mensupları da Abdülhamit'in çok zaman kahrına uğramışlardı.

Şunu da arz edeyim ki bu manzume 31 Mart hâdisesinden epeyce evvel ve Meşrutiyet'in ilânından birkaç ay sonra yazılmıştır.

Bay Mustafa Kemal, bundan sonra elini alnına götürerek eski bir hatırayı canlandırır gibi iki saniye düşündükten sonra şunları anlattı :

— Arz ettiğim gibi vaktiyle Neyyir-i Hakikat ve daha evvel ve daha sonra bazı gazete ve mecmualarda neşredilen bu manzume gibi bazı yazılarım evim yandığı vakit yanmıştı. Fakat dostlar eksik olmasınlar, bazıları bunları olduğu gibi muhafaza etmiş, sonra da Şile kazası hükûmet tabibi olan ve hâlen Uzunköprü hükûmet tabibi bulunan ve merhum fizyoloji muallimi Şakir Paşa'nın oğlu Doktor Raif'de bu manzumenin tamamı varmış, bir münasebetle bana göndermek lûtfunda bulundu. Ben de evrakım arasına koydum. Şimdi evi bağa nakletmek üzereyiz. Eşyaları toplamamış olsaydım sandıktan bu şiiri çıkarır gösterirdim.

Avukat Sayın Mustafa Kemal'in hemen bütün söylediklerini, misafiri Bay Ferit de tasdik ediyordu. Sonra Bay Mustafa Kemal'in şu sözlerini dinledik : _

— "Ben şiire 318 — 319 (1900 — 1901) tarihlerinde başlamıştım. O zamanlar edebiyata çok merakım vardı. Benim şiir yazdığım sıralarda bir Mustafa Kemal daha vardı ki bu Bahriyeliydi ve İngilizceden tercümeler yapardı. [15]

Avukat Mustafa Kemal, burada Hakkı Tarık Us'un yazısındaki bir cümleyi hatırlatarak kendisinin aslen İstanbullu olduğunu, fakat Abdülhamit devrinde yazdığı bazı şiirlerinin altına "Erzurumlu Mustafa Kemal" diye imza attığını, bunun da ilk idadî tahsilini Erzurum'da yapmış olduğundan ileri geldiğini söylerdi.

Avukat Mustafa Kemal, Namık Kemal merhumun Rodos'ta menfa arkadaşı olan Sultan Murat mabeyncilerinden Üsküdarlı Mehmet Nuri Bey'in oğludur. Sultan Murat'ın mabeyncisi olmak yüzünden onun da Sultan Hamit elinden çekmediği kalmamış, imiş." [16]

Ve böylece Atatürk'e ait sanılan bu iki şiirin de bir başka Mustafa Kemal tarafından yazıldığı kesinlikle anlaşılmış bulunmaktadır.

[15] Deniz Yüzbaşısı Mustafa Kemal Gönder

[16] 30 Mayıs 1942 tarihli Vakit gazetesi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

HARF DEVRİMİNİN ÖNEMİ ÜZERİNE

Prof. Dr. HASAN KÖNİ

Bu yazımız, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu İşleri Dairesi Başkanı Wallace Murray'ın 12 Mart 1932'de Brown Üniversitesinde yaptığı "Türkiye ve İran'da Batılılaşma" adlı konuşmasının değerlendirilmesi üzerine olacaktır. Uzun süre, Atatürk döneminde Türkiye masasında çalışan ve Türkiye üzerine yüzlerce rapor yazmış olan Murray'ın değerlendirmeleri oldukça önemlidir. Murray konuşmasının başında "değişmeyen Doğu" imajının Batıda pek yaygın olduğunu belirterek, I. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonraki on yıl içinde Türkiye'nin gerçekleştirdiği devrimlerle bu imajı yıktığını, İran'ın da Türkiye'nin yolunu izlediğini belirtiyor. Üzerinde durduğu bir nokta, vazgeçilmiyecek olarak kabul edilen kapitülasyonların önce Türkiye'de sonra İran'da ve onları izleyerek o devirde manda yönetimi altındaki devletler olan Irak, Suriye, Filistin ve Trans-Ürdün'de işlemelerinin durdurulduğunu, Hicaz ve Necd Krallıklarının yeni kurulmalarına rağmen bu yeni gelişmeler sayesinde kapitülasyonsuz bir yaşam sürmelerinin Türkiye'deki devrimlerin izleri olarak ortaya çıkması. Kapitülasyonlar 1921 yılında Afganistan'la İngiltere arasında yapılan bir anlaşma ile lağvedilirken, Etopya ve Afganistan'da parlâmenter rejimlere geçildiği, İran'ın Milletler Cemiyetinin şimdilik ilk Müslüman üyesi olduğunu, diğer Arap ülkelerinin modernleştikleri takdirde onu izleyebileceklerini açıklıyor. Bilindiği gibi aynı, yıl 1932'de Türkiye, Milletler Cemiyeti tarafından üyeliğe alınarak uluslararası alanda hakettiği yeri almıştır.

Yazara göre, Türkiye'nin son on yılda geçirdiği değişiklikler hepsinden daha dikkate değer ve daha cesaretli reformlardır. Türkiye "Pan-Turanizm" ve "Pan İslamizm" eski sloganlarından vazgeçerek Anadolu yarımadasında "Türkiye Türkler İçindir" sloganı ile yeni bir Devlet oluşturmakta ve Doğu ile asırlardır kurduğu bağları gevşeterek Batı'ya yönelmektedir diyor Murray.

1 — Harf Devrimi:

Murray Türkiye'deki devrimlere tek tek dikkatleri çektikten sonra en önemli gelişmenin Latin alfabesinin kabulü olduğunu belirtiyor.

Levent Sahverdi Arşivi

Murray'a göre, İslâmın yayılmasıyla birlikte bu dini kabul eden halklar arasında Arapçanın, Peygamber'in ve Kutsal Kur'anın dili olduğu için, kabul edilmesinin doğal olduğunu söylüyor. İslam dininin sosyal yaşama yol gösterdiği için ve dua etmenin Arapça olması zorunluluğu getirdiğini ve bu duaların Türkçe ve Farsçaya çevrilmelerine karşı çıkıldığı için Arapçanın yaygınlaştığını açıklıyor. Oysa, her iki dil de, yani Türkçe ve Farsça, semantik olmadıklarından fonetik sistemlerinin Arap alfabesine uymadığını, özellikle zengin bir sesliler yapısına sahip olan Türkçenin zengin bir sessizler yapısına sahip olan ve gramerini sesli harfleri atlayabilmek için düzenlemiş bulunan Arapçanın altında ezildiğini söylüyor. Arapça ve Farsça kelimelerin Türk diline ayrı ayrı nedenlerle kabul edildiğini belirten Murray, Arapçanın dinî, hukukî ve soyut tartışmalar için alındığını, Farsçanın ise şiir ve edebiyatta hâkim olduğunu belirtiyor. Türkçenin son yıllardaki durumunun feci olduğunu belirten yazar, İstanbul okulunun dili pohpohlayıcı ve anlaşılmaz bir hale getirdiğini ve Türkçe olarak kabul edilen kelimelerin bile Arapçadan alınarak sonlarına ekler getirilip Türkçe kabul edildiğini ve İstanbul okulunun belki de Bizans modelinden etkilenmiş olabileceğini, bu nedenle Türk halkının yazılı metinlere karşı ilgisi olmadığını gözlüyor. Sir Charles Elliot'un 1896 yılında yazdığı "Avrupa'daki Türkiye" adlı eserden ise şu alıntıyı yapıyor :

> "Hiçbir Türk, yazılı Türkçeyi anlamadığı için şaşırmaz. Yalnızca eserin yazarına güzel anlatımı nedeniyle saygı duyar. Türk, yazıları ve edebiyatı hayatının normal bir parçası olarak görmez. Kendisine bir hikaye veya iş ilişkileri anlatıldığında kendisine anlatılanları kolaylıkla anlar. Ancak bir kitaba veya mektuba bir İngiliz'in teknik yasal bir evraka baktığı gibi bakar zaten muhtemeldir ki kendisi de yazmasını bilmez. Zaten istenilen, konuları genel olarak anlamasıdır...
>
> Zavallı Türk dili! yabancı kelimelerin altında ezilmiş, o veciz ve canlı anlatım gücü ve zengin kelime oluşumu kasıtlı olarak durdurulmuş ve ihmal edilmiş..."

Yazara göre yukarıdaki durumu iyi tesbit eden Türkler ülkelerinde eskimiş olduğunu kabul ettikleri herşeyi değiştirdikten sonra kendi dil ve alfabelerine eğilmişlerdir. Modernizasyon çalışmalarına geçilmeden önce alfabenin değiştirilmesi 1908 Genç Türk ihtilalinden önce (1908) düşünülmüş. Yazara göre Türkiye 1922 yılına kadar sürecek olan savaşlar sistematiği içine çekilmeseydi dil konusunda daha önce bir şeyler yapılabilinecekti.

Levent Sahverdi Arşivi

1922'den sonra yapılan yenilikler içinde yeni alfabenin kabulü devrimlerdeki mantıki adımlardan biri olarak görülmüştür. Yazar bu olayı "edebiyattaki kapitülasyonların kaldırılması" olarak görüyor.

Murray, alfabenin kabulünü çabuklaştıran bir olay olarak 1924 yılında Rusya'nın Türkçe konuşulan yörelerinde yeni Türk alfabesinin kabulünü görüyor ve bu olayı etkileyici buluyor.

Diğer etkileyici bir olay Murray'a göre, 1926 yılında Bakü'de Türkologların yaptığı konferans. Bu konferansa katılan tarih otoritesi Türk delegesi, Köprülüzade Fuad Beyin olayı Türkiye'ye aktarmasının yanında Azerbaycan'ın yeni alfabeyi kabul ederek yeni gazete ve pul çıkarması da etkili olmuş. Pullardaki "Türk Postaları" yazısının bulunması ve yeni bir para biriminin Türkçe çıkacağının duyulması da etkili olmuş. Mustafa Kemal'in 1926'da yeni Türk harfleri için çalışmaya başlanması emrini verdiğini ve Milli Eğitim Bakanlığı'nda bu işle ilgili bir komite kurulduğunu ve 1928 yazına kadar bu komiteden bir ses çıkmadığını, ancak o yıldan itibaren işlerin hızlandığını anlatıyor. 1926'dan 1928'e kadar toplantılarına devam eden Komite, olayları, açıklığa Gazi'nin eliyle kavuşturuyor. Mustafa Kemal fotograflarını yeni harflerle imzalıyor ve İsmet Paşa'ya Latin harfleriyle yazdığı ilk telgrafı gönderiyor. Sonunda 10 Ağustos 1928'de Gazi, Sarayburnu Park gazinosunda dostlarına verdiği partinin bitişinde cebinden çıkardığı yeni Türk harfleriyle yazdığı şu konuşmayı yapıyor :

> "Arkadaşlar: güzel dilimizi ifade etmek için yeni harfleri kabul ediyoruz. Bizim güzel ahenkli ve zengin dilimiz yeni Türk harfleriyle ortaya çıkacaktır. Beyinlerimizi yüzyıllarca hapsetmiş, anlaşılmaz olan ve anlamadığımız harflerin demir zincirinden kendimizi kurtarmalıyız. Biz dilimizi anlamaya kararlıyız ve mutlaka çabuk ve mükemmel olarak bu yeni harfler sayesinde anlayacağız. Ben bundan eminim. Sizin de emin olmanızı istiyorum...."

Kasım'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu reformu yasaya dönüştürmesinden sonra Türk halkı bu değişikliği olduğu gibi kabul edip kendilerini bu yazıyı öğrenme görevine vermiştir. Sanki sihirli imiş gibi bütün sokak işaretleri ve dükkânların üzerindeki, deniz araçlarındaki yazılar kaybolmuştur. Gazi, Murray'a göre yeni yazıların ilk öğretmeni olmuştur. 1 Ocak 1929'da 2655 okulda 16-45 yaşları arasındaki yetişkinlere bu yeni yazı öğretiliyordu ve sayıları bir milyona yaklaşan bir kitle dersleri ta-

Levent Şahverdi Arşivi

kip ediyordu. Bu gelişme, Murray'a göre çok başarılı olmuş ve 1 Kasım 1928'de yeni harf yasasının kabulü yalnızca bir formaliteden ibaret kalmıştır. 1 Ocak 1929'dan itibaren bütün devlet yazışmalarında yeni harflerin kullanılması zorunlu hale getirilmiştir. Bazı istisnai yazışmalar için 1 Haziran 1929'a kadar vakit tanınmıştır.

Böylece, hiç şüphesiz Türk Devriminin en önemli devresi başarıyla tamamlanmıştır.

Murray, Türk yöneticilerinin harf devrimi nedeniyle yaptıkları görüşmelere ve sözlere yer vererek Türklerin Batıya açılmaları konusundaki isteklerini vurgulamıştır.

Öte yandan uzun seneler Arapça yazmasını öğrenmekte zorluk çeken Anadolu köylüsü yeni harflerle okuma ve yazmada büyük bir atılım yapmış ve bu konudaki azmini göstermiştir. Farsça ve Arapça kelimeler ayıklanarak kelimelerde Turan biçimleri tercih edilmiş ve bilim dilini ifade etmek için Fransızca'dan bazı kelimeler alınmıştır. Halkın benimsediği Arapça ve Farsça kelimeler ise Türkçe takılar kullanılarak Türkçeleştirilmişlerdir. Zaten eski dilde yazılmış önemli eserlerin yeni yazı diline çevrilmeleri beklenmekte. Bu arada Batı'nın bazı önemli eserleri de Türkçeye çevrilme sırasında. Örneğin: Homer'in İlyadası, Aristo'nun Siyaseti, Voltaire'in Hikayeleri Tolstoi'un Harb ve Sulhu, Shakespeare'in Kral Lear'ı, Milton'un Kayıp Cenneti gibi. Bunların yanında bilim, ekonomi ve sosyoloji eserleri de tercüme sırasında.

Murray'a göre her türlü modernizasyona karşılık halkın dinine dokunulmamıştır. Batıdan alınan yenilikler çok kısa zamanda Türk düşünüşü tarafından şekillenecek ve halkın ihtiyaçlarına göre yoğrulacaktır. Alfabe reformunda ise durum daha değişiktir. Bu reformla Doğu ile ilişkiler ve kültürel bağımlılık en aza indirilmiştir. Avrupa dillerini daha kolay öğrenebilecek olan Türklerle Avrupa arasındaki kültürel ve coğrafi bağlar böylece atılmış olacak ve Türkler Avrupa'daki Turanlı kuzenleri Macarlar ve Finlilerin yanında yerlerini alacaklardır.

II — İran ve Batılılaşma :

Daha sonra İran'daki modernizasyon hareketine dönen yazar, bu hareketin Türkiye'deki kadar, çabuk gelişmediğine işaret ederek, 1925'den beri İran'ın yeniden doğduğunu belirtiyor. İran konusundaki gelişmelerin tarihsel anlatımına girişen Murray en önemli tahlilini yapılan reformlar arasındaki farkı anlatırken ortaya koyuyor. Örneğin, yeni yasalar yerine

Levent Sahverdi Arşivi

eski İran yasalarının yeniden gözden geçirildiğini ve eskinin muhafaza edildiğini belirtiyor. Giyim konusunda da yapılan reformun Türkiye'deki kadar köklü olamadığı fikrinde yazar. Maliye Bakanı Taghi Zadeh'in Latin alfabesinin alınması konusunda baskı yapmasına rağmen durum Türkiye'den farklı, İranlı evinde kendi şairi Firdevsi'nin şiirlerini okuyabiliyor. Öte yandan, Murray bu konuda dinî faktörün etkinliğini de ortaya koyuyor. Türk ve İranlıların Müslüman olmalarına karşın bu iki ırkın tarihinin değişik bir gelişme gösterdiğini belirtiyor. İranlıların Şii olması iki ırk arasında bir antagonizm yaratmış, bu durum yapılan reformlarla azalmakla birlikte çok büyük bir yakınlaşma doğurmamış. Şiilik, İranlıların Türk ve Arap etkisine karşı direnişlerinde önemli bir yer oynamış ve zihinlerinde kültürün ayrılmaz parçası olarak yeralmıştır. Sasaniler zamanında İran'da kabul edilmiş olan Şiilik aynı zamanda İran halkına meşruluk sağlamaktadır. Bu nedenle İranlılar dinî geçmişlerinden ayrılamamışlardır. Turan halkı olan Türkler disipline ve otoriteye uymaya alışkınken, Aryan olan İranlılar bireyci olup doğal olarak tutucudurlar kendi ulusal gelişmeleri için Batılılaşmayı tercih etmemişlerdir. Ancak ilerki dönemde modernleştikçe bu iki toplum birbirlerine yaklaşabilirler. Murray'ın iki toplum hakkındaki görüşleri böyle.

Sonuç :

Murray'ın gözlemlerinin çoğu doğru olmakla beraber, Osmanlılardan beri süre gelen bir Batılılaşma sürecini incelememiş bulunuyor. Bazı Türk tarihcileri Batılılaşma sürecini Sultan Selim öncesine dayandırıyorlar. Örneğin, de Rochefort adlı Fransız subayının Osmanlı ordusunda bir mühendisler bölümünün kurulması önerisi 1716 yılına rastlıyor. 1788'de Reis-ül Küttab Ahmet Atıf Efendi ise saraya Fransız ihtilalinin bir analizini sunmuştur. 18 nci yüzyılda lâik bir ortamdan korkan Batı gözlemcisi Türkler, 19 uncu yüzyılda Batıya daha fazla yaklaşmışlarsa da düzenin değişmesi konusunda pek ileri gidemedikleri görülüyor. Türkler modernleşmede tepe noktaya 1922'lerden itibaren Mustafa Kemal'le ulaşmışlardır. Japonya'nın dışında Türkiye gibi modernizasyon fikirlerinin asırlar önce geliştiği başka doğu devleti olmamış ve bu nedenle yapılan reformlar en ufak ekonomik buhranda geri atılan adımlar karşısında erimiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN HUKUK ALANINDA GETİRDİKLERİ

Prof. Dr. YÜCEL ÖZKAYA

Medenî Kanun:

Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun çalışmalara girilerek, on yıl içinde on altı kitap olarak hazırlanan Mecelle 1878'de tamamlanmıştı. Mecelle fıkıh ilminin dünya işleri ile ilgili hükümlerini toplayan medenî kanundur. Dağınık olan kaideler bunda bir araya toplanmıştır. Medenî kanunla ilgili hükümlerin bir kısmı Mecelle'de yeralır. Şer'i mahkemelerin yanında Nizamiye Mahkemeleri kurulunca, ülkede biri dini, diğeri medeni iki çeşit mahkeme işlemeye başladı. Bu da bir kısım karışıklıkların doğmasına neden oldu. Mecelle ise pekçok bakımdan yeterli değildi.

Cumhuriyetin kurulmasından bu yana, Türkiye Cumhuriyeti'nde pek çok yeni yasa kabul olunmuş olup, 1926 başında ise, başta Medeni Kanun olmak üzere pek çok yasa tasarısı da hazırlanmakta idi. Yeni yasaların hazırlanması nedeni ile İstanbul Hukuk Fakültesi Öğrenci Derneği Başkanı tarafından Adliye Bakanı Mahmut Esat Bey'e bir teşekkür mektubu gönderilmişti. Adliye Bakanı, cemiyet başkanına 6 Şubat 1926'da çektiği telde, bu yasaları Gazi'nin ilhamı ile hazırladığını, cumhuriyet kanunlarında bir başarı görülüyorsa, bunun şerefinin Gazi'ye ait olacağını şöyle ifade etmişti: "Cumhuriyet kanunlarında bir muvaffakiyet ve bir güzellik görülüyorsa, bu şahsıma değil, doğrudan doğruya Türk İhtilâlinin büyük lideri Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine aittir. Büyük liderden aldığım maddî ve manevî feyz ve ilhamladır ki bu kanunları hazırladım.

Zaten bu kanunlar büyük liderimizin vaz' ettiği (ortaya koyduğu) inkılâp prensiplerinin ifade ve tesbitinden başka bir şey değildir. Gizli kalmasına gönlümün bir türlü razı olmadığı bu hakikati şuracıkta kayd etmekle tarihe hizmet etmiş olmakla mütevellid (doğmuş) bir sürur (sevinç) duymaktayım. Hürmetlerimin kabulü ve en samimi duygularımın inkılâbın genç Türk hukuk namzedlerine (adaylarına) iblağını (iletilmesini) lütfen tavassut buyurulmasını çok rica ederim"[1].

[1] Hakimiyet-i Milliye, 7 Şubat 1926 No. 1651.

Levent Şahverdi Arşivi

Buradan şu gerçek su üstüne çıkmaktadır. İnkılâp ile ilgili yasalar Mustafa Kemal'in direktifleri ve inkılâp prensiplerinin doğrultusunda hazırlanmaktadır. Bu konuda demek ki, Adliye Bakanı Mahmud Esat ile Gazi'nin sıkı bir işbirliği de mevcuttur. Bu yasalarla ilgili direktifleri vermeden önce, Gazi, esasen bu konularda halkı aydınlatıcı konuşmalar da yapmaktadır. Mustafa Kemal, birinci plânda kadının haklarını ortaya koyacak olan Türk Medenî Kanunu üzerinde durmaktaydı.

Kadın hakları, uzun yüzyıllardır, dünyada evrensel bir sorun olarak yer almıştır. Uzun süre, kadınlar hep erkeklerden sonra gelmiş, ikinci plânda kalmışlardır. Osmanlılarda yapılan sayımlara kadınlar hiç katılmamışlardır.

Kadın problemi, erkeğin kadın hakkındaki küçültücü ve aşağılatıcı görüş ve anlayışından doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadının alınıp, satıldığı pazarlar mevcuttu. Kadın satın alındığı gibi, hediye olarak ta verilebiliyordu. Çok evlilik kurumu şeriatça onaylanmıştı. Evlenmede kadının isteği söz konusu değildi. Boşanma erkeğin iradesi ile olur idi. Mirasta, şahitlikte kadının iradesi ve ifadesi erkeğin yarısı kadar idi. Kadın peçe ve çarşafla örtünmekte, kafes hayatı yaşamaktaydı. Eğitim hayatı sınırlıydı. Ekonomik alanda çalışma özgürlüğünü elde edememişti. Yüzotuz sene önce bir esirenin fiyatı 60.000 kuruş idi. 1848'de yabancı devletlerin baskısı ile kölelik resmen kaldırıldı. Ama, gizli olarak köle alım, satımı devam etti. Nitekim, 1864'teki bir resmî senette, on yaşındaki bir Çerkes kızının dörtbin kuruşa satıldığını tesbit edebilmekteyiz[2].

Kadın problemini ilk kez tam olarak ele alan ve çözmeye muvaffak olan tek kişi Mustafa Kemal'dir. O'na göre, kadının hakları tanınmadıkça, Türk ulusunun sosyal hakları gerçekleşemezdi. O'na göre, kadınlarımız ulusal bağımsızlık savaşında erkekler kadar onurlu bir mücadele vermişlerdir[3].

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda, kadınlar da erkeklerin yanında omuz omuza çalışmışlar, mermi taşımışlar, kağnı arabaları ile cepheye malzeme götürmüşledi. Onlar dernekler kurarak, İstanbul Hükümeti'ne ve İtilaf Devletlerinin temsilcilerine yazılı ve sözlü protestolarda bulunmuşlar, mitingler yapmışlar. Türkiyenin bağımsızlığı için bütün varlıklarını ortaya koymuşlardı. Esasen, Selçukiler zamanında ve daha önceki devrinde Türk

[2] Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, Ankara, 1962, c. 8, sh. 208.

[3] Karal, Enver Ziya; Atatürk ve Devrim, Ankara, 1980, sh. 123-124 (T.C. Ziraat Bank. Yay.

Levent Sahverdi Arşivi

toplumunda kadına gerekli değer verilmekte olup, bu usul daha sonraları ortadan kalkmış, kadının özgürlüğü azaldıkça da, kadın ikinci plânda kalmıştı. Gazi, Türk kadınının cemiyet hayatında hak ettiği yeri ve görevi yükümlenmesinin zamanının geldiğine inanıyordu.

Mustafa Kemal, 1923'te kadının önemini vurgulayan konuşmalar yapmaya başladı. 31 Ocak 1923'de, İzmir'de halka hitaben yaptığı konuşmada, kadınların erkeklerle aynı seviyede olmasını, kadınların erkeklerden hiç bir zaman geri olmadığını, kalkınmanın birlikte gerçekleştirileceğini vurgulamıştı[4]. 21 Mart 1923'te, Konya Kızılay Şubesinin düzenlediği bir toplantıda da, kadının hak ve görevleri açısından pekçok konuya temas etmişti. 1925'te bu konuda, İnebolu'da, Kastomonu'da, İzmit'te konuşmalar yapmıştı. 1925 Ekiminde (14 Ekim 1925'te) İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda, öğrencilere sorular sormuş ve cevapların bir kısmını da kendisi vermiştir. Türk kadını nasıl olmaladır? sorusunu sorduktan sonra, bunu şöyle cevaplamıştı: "Türk kadını dünyanın en münevver, en faziletkâr ve en ağır kadını olmalıdır. Ağır siklette değil, ahlâkta, fazilette ağır, vakur bir kadın olmalıdır. Türk kadınının vazifesi, Türkü zihniyetiyle, pazusuyla, azmiyle muhafaza ve müdafaaya kadir nesiller yetiştirmektir... Herhalde kadın çok yüksek olmalıdır. Burada Fikret merhûmun cümlece mâlum olan bir sözünü hatırlatırım (Elbet sefil olursa kadın, alçalır beşer)"[5].

Kadın haklarının Cumhuriyetin ilk senelerinde değil de, daha sonraki tarihlerde kabul edilmesinin sebebini, yüzyıllardır Osmanlı toplumunda kafalara yerleşmiş olan muhafazakârlıktan ileri geldiğini kabul etmek gerekir. 1923 Nisanında kadınları da adet olarak sayalım teklifine Meclis'te büyük bir reaksiyon doğmuş, onlara siyasî hak tanımak şöyle dursun, bu sayıma dahi razı olmayan bir düşünce Meclis'e hakim olmuştu.

Ancak, kadın hakları konusunda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana epey ilerlemeler olmuştu. İslam Hukuku'nun mahzurları ise açık açık ortaya çıkmıştı. Dine dayalı İslâm Hukuku'na göre, Müslümanların yabancılarla evlenmesi yasak olduğu halde, evlenmeler olmuştu. Gazi, 8 Nisan 1924'te, şeriyye mahkemelerini kaldırtarak, yeni mahkemeler teşkilat kanununu çıkarttırmış idi. Ancak, lâik mahkemelerde bile şeriat kuralları uygulanmaya devam olunuyordu. Çünkü, yeni yasalar çıkmamıştı. 1924 başlarında, Adalet Bakanı, 1917 tarihli Aile Hukuku Kararnamesi'nin geliştirilmiş bir hale sokarak, yeniden kabülünü istemiş, ancak, Mustafa Kemal, ne kadar modernleştirilmiş olur ise olsun şeriata dayalı

[4] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, sh. 85-87.

[5] Aynı kitap, c. 2, sh. 235.

Levent Sahverdi Arşivi

bir yasaya ilgi duymamıştı. O, aile fetlerinin arasında olan derin uçurumun kalkmasını istiyordu. Esasen, 1924'nün 30 Ağustosu'nda Dumlupınar'da yaptığı konuşmada medeniyetin esasının ilerleme olduğunu, kudretin aileden kaynaklandığını, sosyal, iktisadî, siyasî farkın kalkmasını, aileyi teşkil eden kadın ve erkeğin doğal hukukuna kavuşması gerektiğini bundan dolayı belirtmişti[6].

Birkaç hafta sonra, 11 Eylül 1924'te, yirmialtı hukukçudan kurulu bir komisyon, İsviçre Medenî Kanunu'nun Türk gereksinimlerine göre uygulanması amacı ile işe başladı. Komisyonun üyeleri İsviçre Üniversitesi'nde öğretim görmüşlerdi. Başlarında Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey bulunuyordu. Komisyon, Fransız Kanunu eskidiğinden, Almanlarınki de eksik ve karışık görüldüğünden, İsviçre'nin Medeni Kanunu'nu inceledi. Ankara Hükümeti de İsviçre Medeni Kanunu'nun uygulanması yolunda karar aldı.

17 Şubat 1926 günü, başbakanlıktan gelen medeni kanun tasarısı ve Adliye Encümeni Mazbatası, mecliste görüşülmeye başlandı. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey söz alarak, bir haftadanberi yasa tasarısının incelendiğini, yasanın dokuzyüzden fazla maddeyi kapsadığını, medenî kanunun en önemli kısımlarını, özellikle, aile teşkilâtı, kuruluşu, miras işleri ve aynı hakların oluşturduğunu açıklamış ve Türk kadınının bu yasa ile özgürlüğünü kazanacağını şöyle açıklamıştı. "Türk tarihinin bendenizin anlayışına göre, en hazin siması Türk kadınıdır. Yeni layihanını (tasarının) aile teşkilâtı ve miras ahkâmı (hükümleri) şimdiye kadar istenildiği zaman kolundan tutularak bir eser gibi birden yere vurulan fakat bizzat hanım olan Türk anasını layık olduğu mevki-i ihtirama getireceksiniz...". Tokat Milletvekili Esat Bey, yasa ile ilgili hiçbir maddenin değiştirilmemesini istedi. Diğer konuşmacılardan sonra 937 maddelik yasa kabul edildi[7]. 4 Nisan 1926'da yayınlanan yasa, 4 Ekim 1926'da da yürürlüğe girdi. Aynı gün, yani 4 Ekim günü, hem borçlar, hem de Ticaret Kanunları da yürürlüğe girmiştir.

Medenî Kanun'un kabülü ile büyük bir boşluk doldurulmuştu. 1924 Anayasa'sının getirdiği hür ve demokratik yapının doğal bir sonucu ve onu tamamlayan bu kanun ile kadınlar önemli haklar elde etmişlerdir. Medenî Kanun, yeni Türkiye'yi, Osmanlının hukukî dayanaklarından

[6] Aynı kitap, c. II, sh. 173-182.

[7] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 22. cilt. 17 Şubat 1926 Çarşamba, sh. 256-257, Yalçın, Bekir Sıtkı-Gönülal İsmet; Atatürk İnkılâbı, Ankara, 1984, sh. 137-154.

Levent Şahverdi Arşivi

ayırması bakımından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce çıkarılan yasaların en önemlilerinden biri sayılır. Çünkü, yeni devlet yapısının lâik niteliği, Medenî Kanunu'n gerekçesinde, diğer kanunlara göre daha açık ve kesin ifadesini bulmuştur. Medenî Kanun şeriat konusundan ve Mecelle'den ayrı olarak, aile hukukunu da, miras konusunda, malların yönetimi şartlarında kadının erkekle eşit hale getirilmesiyle kadın haklarında önemli değişiklikler yapmıştır. Birden fazla kadınla evlenmek zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır. Kadınlar evlenme ve boşanmada söz sahibi olmuşlardır. Üniversitelerde bile, daha önceki zamanlarda kız ve erkekler ayrı ayrı otururlarken, Cumhuriyetten sonra beraber oturmaya başlamışlardı. Kızlar, çeşitli kurumlarda görev almaya başladılar. Miras konusunda erkekle eşit haklara sahip oldular. Ancak, Anayasa'da, henüz kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştı. 30 Nisan 1930'da belediye seçimlerinde oy verme ve seçilme, 5 Aralık 1934'te de Anayasa değişikliği ile milletvekili seçilme hakkını elde etmişlerdir.

17 Şubat 1926'da Medeni Kanunu'n kabulünden sonra, 14 Haziran 1926'da, Adliye Vekâleti bir yönetmelik yayınlayarak, nişanlanma, evlenme, boşanma fasıllarını düzenlemiş, bunu savcılıklara ve köy ihtiyar heyetlerine yollanmıştı. Bu hususlar gazetelerde de yayınlanmıştı. Medenî Kanunu'nun 4 Ekim 1926'dan itibaren tatbikatına başlanacağı da her yere duyurulmuştu[8]. Daha sonra diğer kanunların süratle meclisten geçirilmesine başlandı.

Türk Ceza Kanunu:

Daha önce konu ettiğimiz üzere Tanzimat döneminde bir Ceza Kanunu yapılmış ve geliştirilmişti. Ancak, bu yeterli değildi. Yeni bir Ceza Kanunu'n yapılması şarttı... Yeni Ceza Kanununun hangi gereksinimden doğduğu ve hangi gereksinimleri karşılayacağı Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey tarafından etraflıca ortaya konulmuştu. Buna göre, Türk milleti'nin hak ve davası bugünkü Ceza Kanunu'nda yeteri kadar yaptırma gücüne sahip değildi. Yürürlükte olan Ceza kanunu'n seksen sene kadar önce yapılmıştır. Bu kanun saltanat döneminin, yalnızca kişisel çıkarlarını savunmak ve kendi durumunu korumak için yapılmıştı. Bu yüzden gerekli yaptırım gücüne sahip değildir. Bazı maddeler eklenmiş ise de, bunlarla eski maddeler arasında bağ kurulamamış ve bu kanun bilimsel değer ve niteliğini bugün için kaybetmiştir.

[8] Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 15 Haziran 1926, Feyzioğlu, Turhan; Atatürk ve Kadın Hakları, Ankara, 1968 Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı. 6, sh. 545-546.

Levent Sahverdi Arşivi

Mahmut Esat Bey, inkılâbı ve cumhuriyeti ifade ve çıkarlarını savunmak için, memleketin durumu ve ceza ilminin son ilerlemelerini göze alarak hazırlanan bu kanunun çok demokratik olduğunu, hazırlanırken en çağdaş durumda olan İtalyan Ceza Hukuku'ndan yararlanıldığını ifade etmiştir.

İki hafta önce kabul edilen Medeni Kanun'dan sonra, Mecliste Türk Ceza Kanunu gündeme gelmişti. Ceza Kanunu'n maddeleri çok sertti. İnkılâpların tutunabilmesi için böyle olması da şarttı. Ancak, bilimsel olan bu kanundan Türk milleti'nin çıkarlarını sevenlerin korkmamasını Mahmut Esat Bey şöyle ifade etmişti: "Memleketimizi sevenler, bizden olanlar, Türk inkılâbına iyilik dileyenler, namuslu insanlar, bu sert Ceza Kanunu'nda kendilerine bir sığınma yeri bulacaklardır. Bu Ceza Kanunu namuslu insanlar için dokunulmazlık belgesidir".

Daha sonra, kanun hakkında Adalet Komisyonu Sözcüsü Yusuf Kemal Bey ile Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi, Dersim Milletvekili Fikri Bey de konuşmuşlar ve yeni Ceza Kanunu tasarısı oylanmış, 1 Mart 1926 da kabul edilmiş[9], 13 Mart'ta 1926'da yayınlanmış ve 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe girmiştir. Böylece, saltanat haklarını savunan yasanın yerine, Türkiye Cumhuriyeti'nin haklarını savunan ve inkılâpların tutmasını ve uygulanmasını sağlayacak olan, çağdaş, bilimsel bir yasa olan Ceza Kanunu ile çağdaş dünyaya doğru bir adım daha atılmıştır.

Çağdaş bir ilerleme düzenine girmiş olan Türkiye'de hakim hakların düzenlenmesinin zamanı da gelmişti. Ülkede adaleti sağlayacak kişilerin haklarını koruyacak olan adliye, yalnızca bir hükümet kuruluşu değil, aynı zamanda bir devlet kuruluşuydu. Adliyeye cumhuriyetin getirdiği güvenliği verebilmek için onun belli bir programa göre yürümesini sağlamak ve bu hususta bilimsel adımların atılması şarttı. Devletin önce, adaleti dağıtma görevini üstlenen kişilerin ilkin bilimsel yeterliğe sahip olmaları, ikinci olarak onların hiçbir etkive nüfuz altında bulunmamaları ve görevlerinin güvenilir, yükselme ve ilerlemelerinin düzenli kurallara bağlanması, üçüncü olarak bağımsızlıklarının yasa güvencesi altında bulunması şarttı. Bu üç hususun, yani yargıçların bilimsel yeterliliği, görevlerinde bağımsızlıkları ve ilerleme düzenini kapsayan yasa tasarısı 3 Mart 1926'da kabul olundu. Aynı gün Adlî Tıp Yasası ile Yargıtay'ın genişletilmesi hakkındaki

[9] Kanun metni için bak, Türkiye Cumhuriyeti Zabıt Ceridesi, 17 Şubat 1926 sayfa numarası verilmeden yayınlanmış. Goloğlu, Mahmut; Devrimler ve Tepkileri, sh. 174-177.

Levent Şahverdi Arşivi

kanunlar da çıkarıldı. 22 Mart 1926'da Memurin Kanunu ile Maarif Teşkilâtı hakkındaki kanundan sonra, 22 Nisan 1926'da Borçlar Kanunu çıkarıldı.

Borçlar Kanunu :

Borçlar Kanunu 22 Nisan 1926'da kabul olunmuş ve 8 Mayıs 1926'da yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Bu münasebetle, Mahmut Esat Bozkurt, 22 Nisan'da mecliste yaptığı konuşmada, bu yasaların hilafet ve saltanat gibi ortaçağın iki zorba kurumu darmadağın ettiğini, bunların çabucak çıkması ile de isabetli davranıldığını açıklamıştı. Yasa ile ilgili olarak Konya Milletvekili Refik Bey ve Zondulgak Milletvekili Tunalı Hilmi de birer konuşma yapmışlardı. İsviçre'den alınan Borçlar Kanunu, Medenî Kanunu tamamlayan önemli bir yasa olmuştur[10]. Daha sonra bu kanun gazetelerde de yayınlanarak halka duyurulmuştu[11]. 24 Nisanda ise, okul kitaplarının milli eğitimce bastırılması ile ilgili bir yasa çıkarılmış idi.

Böylece, adlî alanda çıkarılan Türkiye Cumhuriyeti çağdaş usullere uygun olarak yönetilmeye başlamıştır. Artık kişilerin hak ve hukuku belirlenmiş, Türk Milleti modern devletlerin yanında yerini almaya başlamıştır.

[10] Hakimiyet-i Milliye (Ankara), 23 Nisan 1926, Sayı. 1706.
[11] Hakimiyet-i Milliye, 29 Nisan 1926.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİ EĞİTİM SİSTEMİNDE KÜTÜPHANELERİN YERİ

LEMAN ŞENALP

Bir toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmesi, o toplumun eğitilmiş olmasına bağlıdır. Yurdumuzda, Atatürk'e gelinceye kadar, eğitim çok güç koşullar içinde gelişmeye çalışmıştır. Atatürk dönemindeki eğitim sistemi içinde kütüphanelerin rolünü incelerken, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçen kütüphanelerimizin geçmişte, eğitim kurumları içindeki yerini ve bu alandaki etkinliklerinin ne düzeyde olduklarını kısaca gözden geçirmemizin bu konuda yapılan atılımları daha iyi değerlendirmemize yardımcı olacağı kanısındayım.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca eğitim kurumları olan medreseler ve bu eğitim kurumları içinde veya ayrıca kişiler tarafından vakıf yoluyla kurulmuş olan kütüphanelerin kuruluş ve hizmet yöntemleri Selçuklulardan alınmıştı.[1] İmparatorluğun kuruluş yıllarında önemli hizmetler veren bu kurumlar, XVI. Yüzyıldan itibaren, genel çöküş içinde yavaş yavaş etkinliklerini kaybetmişlerdir. Medreselerdeki eğitim, gittikçe teolojik bir karakter almıştır.

XVIII. Yüzyıl başlarında, III. Ahmed ve onu izleyen Tanzimat öncesi padişahların saltanat yıllarında başlıca kültür ve eğitim kurumlarıyla birlikte kütüphanelerimiz açısından da oldukça verimli çalışmalar yapılmıştır. Bu yenilik hareketlerinin başında, İbrahim Müteferrika tarafından ilk Türk basımevinin kurulması gelir (1729). Basımevinin kurulması yayın hayatımızı ve dolayısıyla kütüphaneciliğimizi etkileyen büyük bir olaydır. İbrahim Müteferrika'nın, basımın sağlıyacağı yararları izah amacıyla, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya sunduğu dilekçede, dar bir açıdan da olsa, kütüphanelerin eğitim hayatı için taşıdığı önem belirtilmek istenmiştir.[2] Daha sonra, I. Mahmud zamanında açılan Galatasaray lisesinde, ilk okul

[1] Emsen, Şemim: Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi. T.K.D. Bül. 9 (1-2, 3-4) 1960. s. 14-35, 119-126; Cunbur, Dr. Müjgân: Vakfiyelere göre eski Türk Kütüphanelerinin Yönetimi. T.K.D.Bül. 11(1-2) 1962. s. 3-21.

[2] Soysal, Dr. Özer : Çağdaş Eğitim ve Türkiye'de Okul Kütüphanesi, 1969. s. 14.

Levent Sahverdi Arşivi

kütüphanesi kurulmuştur (1754).[3] 1794'te açılan "Mühendishane-i Berrî-i Hümayun"da bir de kütüphane bulunmaktadır. III. Selim'in böyle bir okul kurarak, zamanın hocalarını burada toplaması bilhassa Avrupa'nın dikkatini çekmiş ve özellikle Fransa tarafından çok sayıda kitap gönderilmiştir.[4] Ancak, bütün bu gayretlere rağmen, yapılan girişimlerin yetersiz kaldığı görülür. Yüzyılın sonlarına doğru (1788) tanınmış tarihçi D'Ohsson, "Tableau générale de l'Empire Ottomane" adlı eserinde, İstanbul'da bulunan kütüphanelerdeki kitapların büyük bir bölümünün halkın yararlanmasına uygun bulunmadığını yazması, kütüphane koleksiyonlarının günün gereklerini karşılayamaz durumda olduğunu göstermektedir.

II. Mahmud döneminde, Batı usullerine göre, bir eğitim sisteminin kurulmasına girişilmiştir. Önce askerî okullar, sonra genel eğitim veren okullar ve bazı meslek okulları açılmıştır. Her ne kadar, bu okullarda öğretimi daha etkili bir hale getirmek için ders programlarını destekleyecek şekilde kurulmuş kütüphaneler varsa da bunların eğitimle bütünleşmesi sağlanamamıştır.

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra, Osmanlı İmparatorluğunun sosyal kurumlarında ve genel olarak yönetim alanında, yeni bir anlayış içinde, yeniden örgütlenmeye gidilmiştir. Bu ıslahat fermanı eğitim alanında da bazı genel hükümler getirmekteydi.

1869 yılında çıkartılan "Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi" ile 1826 yılında, diğer vakıf kuruluşlarıyla birlikte, Evkaf Nezareti'ne bağlanmış olan kütüphanelerin, gözetim ve denetimleri, tüm okullarla birlikte Maarif Nezareti'ne veriliyordu. Bu suretle, kütüphane hizmeti bir devlet görevi ve eğitim örgütünün bir parçası durumuna gelmiş oluyordu.[5] Maarif Nezaretince, umumî kütüphanelerin yönetimini belli kurallara bağlayan ilk resmî talimatnamenin "Kütüphanelerin Suret-i İdaresi"[6] düzenlenişi (1881), Beyazıd Umumî Kütüphanesi'nin kuruluşu (1882), basılı kütüphane kataloglarının yayınlanması (1884-1896) gibi kütüphane kurumunu bir eğitim hizmeti içinde değerlendirme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Fakat bir

[3] Ünver, Dr. A. Süheyl: Galatasaray Kütüphanesi hakkında. T.K.D. Bül. 12(1-2) 1963. s. 43-45.

[4] Soysal, Dr. Özer: Çağdaş Eğitim ve Türkiye'de Okul Kütüphanesi. 1969. s.15.

[5] Soysal, Dr. Özer: Geleneksel Türk kütüphaneciliği. A.Ü.D.T.C.F. Kütüphanecilik Böl. XXV. Yıl Anı Kitabı. 1981. s. 103-105.

[6] Cumhur, Dr. Müjgân: Münif Paşa ve Kütüphanelerin Yönetimiyle İlgili İlk Resmî Talimatname T.K.D. Bül. 13(1-2) 1964. s. 28-35.

Levent Sahverdi Arşivi

süre sonra, Balkan Savaşı sırasında, kütüphanelerin tekrar Evkaf Nezareti'ne bağlandığını görüyoruz.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilânıyla canlanan Türk fikir hayatı konuları arasında, kütüphane sorunları da ele alınmış ve önce durumun saptanması amacıyla, o sırada İstanbul'da bulunan Mısır Nazırlar Meclisi ikinci kâtibi Ahmet Zeki Bey'den İstanbul kütüphaneleri hakkında bir rapor hazırlaması istenmiştir. Ahmet Zeki Bey, hazırladığı 96 maddelik raporunda[7] "İstanbul'da birbirinden uzak yerlerde kurulmuş 40'tan fazla vakıf kütüphane vardır. Bu kütüphanelerde kitaplar birbiri üzerine konulmuş, böcekli, tozlu, kirli, düzensiz yığınlar halindedirler. Hafız-ı kütüpler, kütüphanelerine canları istediği zaman uğruyorlar. Fihrist diye adlandırılan defterlerden yararlanmak çok güç. Bütün bu eserlerin toplanacağı bir Osmanlı kütüphanesi kurulmalıdır" demektedir. Sadece şu kısa izahat, o dönemde kütüphanelerimizin ne durumda bulunduğunu anlatmaya yeterlidir sanıyoruz. İşte Türk kütüphaneciliği Cumhuriyet dönemine bu koşullar içinde ulaşmıştır.

Atatürk, lâik bir temele dayalı, gözlem ve deneye yer veren bir eğitim sisteminin uygulanmasını ve geniş kitlelerin bu eğitimden yararlanmasını öngörüyordu. Ve bu eğitim sistemi içinde kütüphanelerin önemini daha Cumhuriyet'in ilânından önce, 1 Mart 1923'te TBMM'ni açış konuşmasında şöyle açıklıyordu, "Amelî ve şâmil bir maarif için hudud-u vatanın merakiz-i mühimmesinde asrî kütüphaneler, nebatat ve hayvanat bahçeleri, konservatuarlar, darülmesailer, müzeler ve sanayi-i nefise meşherleri tesisi lâzım olduğu gibi, bilhassa... memleketin matbaalarla teçhizi icabetmektedir."[8]

Atatürk, 24 Mart 1923'te Kütahya'da öğretmenlerle yaptığı bir konuşmasında, "... bir millet irfan ordusuna malik olmadıkça, muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin, o zaferlerin payidar neticeler vermesi ancak irfan ordusu ile kesindir."[9] diyordu. Atatürk'ün daha Kurtuluş Savaşı sonuçlanmadan, 16-21 Temmuz 1921 tarihlerinde Ankara'da ilk Maarif Şûrasını toplamış olması, O'nun savaşı kesin olarak kazanacağına inandığını ve eğitim işlerine ne denli önem verdiğini göste-

[7] Ötüken, Adnan: İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Bir Rapor. T.K.D. Bül. 5 (3) 1956. s. 206-226.

[8] Atatürk Söylev ve Demeçleri c. 1.1961. s.298.

[9] Atatürk Söylev ve Demeçleri c. 2. 1959. s. 164.

Levent Sahverdi Arşivi

riyordu. Zira, Atatürk'e göre, Türk milletinin Batı ülkelerinden geri kalışının başlıca nedeni, geçmişte izlenmiş olan öğretim ve eğitim politikası idi.

Saltanatın kaldırılıp, Cumhuriyet'in ilânından kısa bir süre sonra, aynı günde, 3 Mart 1924'te Hilâfetin kaldırılışı ve "Tevhid-i Tedrisat"[10] Öğretimin Birleştirilmesi yasalarının çıkartılması ile, lâik bir eğitimin temeli atılmıştır. Artık teokratik bir devlet yapısı yerine, insan hakları sistemine dayalı, lâik bir devlet düzeni getiriliyordu. Dolayisiyle, yeni Türkiye Devleti'nin eğitim politikası da, lâiklikle bütünleşen millî bir eğitim oluyordu.

Millî eğitimde yeni bir çağ açan, "Öğretimin Birleştirilmesi" yasası ile, tüm eğitim kurumlarıyla birlikte, kütüphanelerimiz de, yönetim ve malî kaynakları bakımından Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanıyordu. Bu suretle, Cumhuriyet'e kadar, vakıf tüzel kişiliğinin malı olan kütüphaneler, devlet malı olmuş ve kütüphanelerin kurumsal yapısı yeni bir nitelik kazanmıştır.[11] 30 Kasım 1925'te çıkartılan 671 Nolu yasa ile de tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış, buralarda bulunan kitaplar genel kütüphanelere devredilmiştir. Yine aynı yıl, Atatürk'ün emriyle, Yıldız Sarayı Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Böylece Türk kütüphaneciliğinde yeni bir dönem başlatılmış oluyordu.

Cumhuriyet'in ilânından kısa bir süre sonra, eğitim ve öğretimin, çağdaş bir anlayış içinde nasıl düzenleneceği konusunda bilgi edinmek üzere, ünlü eğitimci John Dewey Türkiye'ye davet edilir. Deweyin, bir iki aylık incelemelerinden sonra hazırladığı "Türkiye maarifi hakkındaki" raporunda[12] kütüphaneler ve özellikle, okul ve gezici kütüphaneler konularındaki düşünceleri çok ilgi çekicidir. O'nun, "her mektep faal bir kütüphane merkezi olmalıdır..."[13] önerisi, kütüphaneyi eğitim ve öğretimin bölünmez bir parçası olarak gördüğü belirtmektedir. Dewey, sözkonusu raporunda, kütüphaneciliğimizle ilgili olarak şu hususlara yer verir.

1-Kütüphaneci yetiştirme: a) Yurt içinde; kurslar açılması, öğretmen okullarından birinde seçmeli ders konulması b) Yurt dışında; bu konuda ilerlemiş ülkelere kütüphaneciler gönderilmesi. 2-Millî Eğitim Bakanlığı-

[10] Düstur. 3. tertip 5. c. 1931. s. 667.

[11] Soysal, Dr. Özer: Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz. İ.Ü. Ed. Fak. Kütüphanecilik Derg. Sayı 1.1987. s.21.

[12] Dewey, J. Türkiye Maarifi Hakkında, 2. bs. 1952. s. 12.

[13] a.e.g. s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

nın, ders kitapları dışında, öğrencilerin yetişmesine yardımcı olacak kitaplar yayınlaması. 3-Her okulda bir kütüphane kurulması ve bu kütüphanelerden öğrencilerin yanısıra halkın da yararlanmasının sağlanması. 4-Gezici kütüphanelerin kurulması ve örgütlenmesi... Dewey'in bu raporu, ancak 1939 yılında yayınlanabilmişse de 1925-1926 yıllarında yapılan çalışmalar, sözkonusu rapordaki önerilerin ele alındığını göstermektedir.

1926 yılından itibaren, Millî Eğitim Bakanlığı'nca uygulanan yönetmelik ve programların en belirgin özelliği, bunların yeni eğitim prensipleri dikkate alınarak hazırlanmış olması ve bu yüzden kütüphane kurumu ile sıkı bir işbirliği kurma durumunda olmalarıdır. 1929 tarihli "İlkmektepler Talimatnamesi" inde konu ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Oysa, orta öğretim programlarının, okul kütüphanesini, eğitim ve öğretimin dışında bırakan veya bu kurumun etkinliğini geniş ölçüde kısıtlayan bir anlayışla hazırlandığı görülmektedir. [14]

Öğretimin Birleştirilmesi Yasası ile kütüphaneler, müzeler ve güzel sanatlarla ilgili kurumlar, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurulan Kültür İşleri Müdürlüğü (Hars Dairesi) ne bağlanmıştır. Bu Müdürlüğün başına da Macaristan'da müzecilik konusunda öğrenim yapmış olan Dr. H. Zübeyr Koşay getirilir. Koşay, bu görevde bulunduğu sırada (1 Haziran 1925 - 18 Mayıs 1926), kütüphanelerimizle ilgili olarak hazırladığı ilk raporunda" Kütüphanelere Dair" [15] "1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni teşkil eden 74 vilâyet [16], 395 kazadan, 45 vilâyet merkezi, 366 kazanın umumî kütüphaneden mahrum bulunduğunu, İstanbul'daki kütüphanelerde yüzbinlerce kitap bulunmasına karşılık, bütün Anadolu'da ancak 60-70 bin cilt kitap bulunduğunu belirtmektedir. Oysa, Ankara'ya Ziraat Enstitüsü Kütüphanesi'ni kurmak üzere davet edilen Dr. Joseph Stummvoll, "Yeni Türkiye'de Kütüphanecilik" [17] adlı makalesinde, 1927 yılında taşrada 100 kütüphanede 185.000 cilt kitap bulunduğunu kaydetmektedir. Verilen sayıların farklılık göstermeleri eldeki istatistiklerin iyi hazırlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Koşay, raporunda, kütüphanelerdeki kitap koleksiyonlarının da halkın yararlanabileceği nitelikte olmadığını, bu nedenle, günün gereklerine ce-

[14] Soysal, Dr. Özer: Çağdaş Eğitim ve Türkiye'de Okul Kütüphanesi.

[15] Koşay, Dr. H.Z.: Kütüphanelere Dair. T.K.D. bül. 9(1-2) 1960. s.36-40.

[16] Raporun aslında vilâyet merkezi sayısı 74 ise de çevresinde yanlışlıkla 64 olarak gösterilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

vap verecek kütüphanelerin yeniden kurulmasını önermektedir. Demek oluyor ki; Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin, Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı kütüphanelerimiz, ne binaları, ne koleksiyonları ve ne de personeli bakımından çağdaş kütüphanecilik anlayışına uygundur. Koşay, mevcut kütüphaneler hakkında bilgi verdikten sonra kütüphanecilik alanında yapılması gereken işleri de şöyle özetler: 1-Yazma ve eski basma eserlerin yurt dışına kaçırılmasını önlemek, 2-Çeşitli dünya kütüphaneleri ile kitap değişimi yapılarak koleksiyonlar zenginleştirilmelidir, 3-Kütüphanecilik tekniğini bilen elemanlar yetiştirilmeli, Darülfünunlarda kütüphanecilik bölümleri açılmalıdır.[18] 4-Bir devlet kütüphanesi[19] ve Darülfünun kütüphaneleri kurulmalıdır. 5-Halk kütüphaneleri bulunmayan illerde kütüphaneler açılmalı, ilçe ve bucaklarda da açılacak bu tür kütüphaneler, eğitici amaçlara yönelmelidirler. Bunlara bağlı gezici kütüphaneler de olmalıdır. Koşay'ın bu önerilerinin bir bölümü bugün için hâla geçerliliğini korumaktadır.

Koşay'ın daha sonra hazırladığı bir başka rapor "Kütüb-hânelerde yapılacak tedricî ıslahat"[20] uzun süre göze çarpmamıştır. Bu rapor, Dr. Ö. Soysal'ın bir araştırmasıyla[21] kütüphanecilik literatürüne kazandırılmıştır. Sözkonusu rapor, ülkenin nasıl bir kütüphane hizmetine gereksinim duyduğunu göstermesi ve bu hizmeti verecek birimlerin saptanarak sağlıklı bir örgütlenmeye gidilmesi yollarını göstermesi bakımından Cumhuriyet'in kütüphane politikasına başlangıç olabilme niteliği taşıması yönünden de önemli bir belgedir.

Millî Eğitim Bakanlığı Kültür İşleri Müdürü Dr. Koşay, illere gönderdiği genelgelerle[22] bir taraftan kütüphanelerin konumlarını saptamaya çalışıyor, diğer taraftan mevcut kütüphanelerin yeni bir anlayış ve sistemle düzenlenmesi konusunda çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Örneğin, 1926 yılında, Macar Millî Müzesi Müdürü ve Halk Kütüphaneleri uzmanı Dr. Pol Gulyaş'ın "Halk kütüphanelerinin suret-i tesisi ve usul-i idaresi" adlı

[18] Bu tarihten 23 yıl sonra A.Ü.D.T.C. Fakültesinde, 39 yıl sonra da İ.Ü. Edebiyat Fakültesinde Kütüphanecilik Bölümleri açılabilmiştir.

[19] Burada önerilen "Devlet Kütüphanesi" ile amaçlanan "Millî Kütüphanemiz" ancak 1950 yılından kurulabilmiştir.

[20] Koşay, Dr. H.Z.: "Kütüb-hânelerde Yapılacak Tedricî Islahat" M.B. I (7.1926) s. 315-317.

[21] Soysal, Dr. Özer: İ.Ü. Ed. Fak. Kütüphanecilik Derg. Sayı 1. 1987. s.17-78.

[22] Ersoy, Dr. Osman: Kütüphaneciliğimizle İlgili Belgeler. T.K.D. Bül. 11(1-2) 1962. s. 22-28.

Levent Sahverdi Arşivi

eserini Ahmet Saffet Bey'e Türkçe'ye çevirtiyor ve bu kitapları bütün illere ve kütüphanesi bulunan ilçelere göndertiyordu. Koşay'ın kitaba yazdığı "Önsöz", kütüphaneciliğimizin o günkü durumu ve geleceğine yönelik özlü saptama ve görüşler içermesi nedeniyle bir "Ek Rapor" sayılabilir. Kitabın sonuna ek olarak, "Gezici kütüphanelerle ilgili yönetmelik ve tüzük"[23] ün konulmuş olması ve önsözde, "Halk kütüphaneleri istikbalin kütüphaneleridir" tanımının yapılmış olması, bugün hâlâ önemi gereğince anlaşılamamış iki konunun ele alındığını göstermektedir.

Mevcut kütüphanelerdeki eserlerin, belli kurallara göre, tasnifini sağlamak üzere, Celâl Esat Arseven'in "Notlar ve kütüphanelere dair usul-ü tasnif" adlı kitapçığı tüm kütüphanelere yollanmıştı. Öte yandan, Paris'teki kütüphanecilik eğitimini tamamlayıp, İstanbul Üniversitesi Kütüphane Müdürlüğü'ne dönen Fehmi Ethem Karatay, kütüphane memurlarına modern kütüphanecilik bilgilerini vermek amacıyla, 1925 yılı Eylül'ünde ilk kütüphanecilik kursunu açmıştır[24]. Kütüphaneler Müfettişi Ahmet Tevhid Bey de bu kursta, Doğu eserleri bibliyografisi konusunda konferanslar vermek üzere görevlendirilmiştir. Kursa ilişkin yönetmelik ve ders programları Millî Eğitim Bakanlığı'nca Anadolu kütüphane müdürlüklerine gönderilmişse de kütüphanecilere yol giderleri sağlanamadığından, kursa sadece İstanbul kütüphanecileri katılmışlardır. Yaklaşık sekiz ay süren ve maalesef bir daha tekrarlanmıyan bu kurstan otuz kadar kütüphane memuru sertifika almıştır. Fehmi Ethem Karatay kursta verdiği ders notlarını "Kütüphanecilik" adlı kitabında toplamıştır. 1936 yılı başlarında, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kütüphanesi'ni kurmak üzere Almanya'dan davet edilen Dr. Joseph Stummvoll'un açtığı kurs da ancak üç ay sürmüş ve bir daha tekrarlanmamıştır. Türk kütüphaneciliğinin gelişmesinde değerli hizmetler veren, kütüphanecilerin yetişmesinde büyük payı olan en uzun süreli kurs, Millî Kütüphane'nin kurucusu olan merhum Adnan Ötüken'in 23 Mart 1942'de A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi bünyesinde açmış olduğu kurstur.[25]

1926 yılında, kütüphaneciliğimizi yakından ilgilendiren bir yasa ile iki yönetmeliğin yürürlüğe girdiğini görüyoruz. "Maarif Teşkilâtına Dair Ka-

[23] Ersoy, Dr. Osman: Gezici kütüphaneler. T.K.D. Bül. 12(1-2) 1963 s.40-42.

[24] Ötüken, Adnan: Türkiye'de Kütüphanecilik Öğretiminin Tarihçesi. T.K.D.Bül. 6(1-2) 1957. s.1-35.

[25] Bu kurs, 1954-1955 ders yılında Fakültede bir "Kütüphanecilik Bölümü" kuruluncaya kadar devam etmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

nun" ile Türkiye'de resmi okul binalarının, kütüphaneler ve müzelerin ancak Millî Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı projeler uyarınca yapılabileceği, hükme bağlanmıştır. Bu suretle, kütüphane binalarının modern mimarî anlayışına göre yapılması sağlanmış oluyordu. Aynı yıl hazırlanıp yürürlüğe giren "Kütüphaneler Talimatnamesi" ile, resmî ya da özel kütüphanelerin kuruluş ve çalışmalarında izlenecek yol açıklanmıştır. "Maarif Vekâleti Müfettişlerinin Hukuk, Salâhiyet ve Vazifelerine Dair Talimatname" ile de yer yer okul ve halk kütüphanelerinin nasıl denetleneceği belirlenmiştir.

1927 yılında yazma eserlerin sınıflandırılması ve kataloglanması konusu ele alınmışsa da kısa bir süre sonra kesilen çalışmalara 1935 yılında Prof. Hellmutt Ritter'in başkanlığında kurulan bir komisyon tarafından devam edilmek istenmiş, fakat altı ay sonra Prof. Ritter'in komisyon başkanlığından istifa etmesi üzerine, yine çalışmalara ara verilmiştir. Bu sırada, Ritter, "İstanbul kütüphanelerinin ıslahı için umumî bir plân" adlı bir de rapor hazırlamıştır.[26]

Ritter raporunda daha çok personel eğitimi üzerinde durmuştur. 1927 yılında çıkartılan "Muhasebe-i Umumiyye Kanunu" ise yazılı ve basılı fikir ürünlerini de demirbaş eşya kabul edip kütüphaneciyi teker teker kitaplardan sorumlu tutması ve bu nedenle de kütüphaneciden kefalet aidatı[27] kesilmesi (1935) ve 1939 yılında yürürlüğe giren "Ayniyat Talimatnamesi" büyük meslekî sorun yaratmış ve çağdaş kütüphanecilik anlayışıyla ters düşmüştür.

Cumhuriyet'in ilânını takip eden ilk yıllarda, eğitim işleriyle birlikte, kütüphaneciliğimiz de aynı ciddiyetle ele alınmıştır. Okuldan sonra en etkin eğitim kurumları olan kütüphanelerimizin ıslahı ve yeniden örgütlenmesi konularında önemli girişimlerde bulunulmuştur. Bu kadar iyi niyetlere ve çabalara karşın, kütüphanelerin arzu edilen etkinlikleri gösteremeyiş olmasında, bina, koleksiyon, bütçe ve personel gibi ana ögelerin, yüzyılların ihmaliyle çağın çok gerisinde kalması yanında, başka büyük bir sorun da, halkın büyük bir kesiminin okuma-yazma bilmemesiydi. 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında, 13 milyonluk nüfusun % 89'u yani 9.5 milyonu okur-yazar değildi. Onun için önce halka okuma- yazma

[26] Ötüken, Adnan: Prof. Hellmutt Ritter'in İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Mühim Bir Raporu. T.K.D.Bül. 6(1-2) 1957. s.36-45.

[27] Kültür ve Turizm Bakanlığının 6.5.1986 tarih ve 1859 sayılı onayı ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

öğretmek gerekiyordu. Bunun da, öğrenmesi çok güç olan Arap harfleriyle yapılabilmesi uzun zamana ihtiyaç gösterecekti. Ülkesini bir an önce Batı'nın uygarlık düzeyine ulaştırmak isteyen Atatürk, sosyal alanlarda yapacağı inkılâplarının temelini eğitime dayandırmak istiyordu. Çünkü O, eğitimden yoksun bırakılmış bir halkla hiçbir yere varılamayacağını biliyordu. Atatürk, 3 Kasım 1928'de en büyük inkılâplarından birisini "Harf İnkılâbı"nı başlatır.

Harf İnkılâbı'nın en önemli amacı, Türkçeye uygun, kolay bir okuma yazma sağlıyabilecek alfabenin saptanması ve bu suretle, büyük bir bölümü okuma-yazma bilmeyen Türk halkını kısa sürede okur-yazar yapmaktır. Bu nedenle, okuma-yazma seferberliği başlatılır. Atatürk'ün emriyle "Millet Mektepleri" açılır. Bu okullarda bütün öğretmenler görev alır. Atatürk, yeni Türk harflerinin, ayırım gözetilmeksizin bütün yurttaşlara en kısa zamanda öğretilmesini ister. Bu dileğini, daha yasa çıkartılmadan 9 Ağustos 1928'de İstanbul'da yaptığı bir konuşmasında şöyle açıklar: "Arkadaşlar, yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz. Bütün millete, köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu, vatanperverlik, milletseverlik görevi biliniz. Bu görevi yaparken düşününüz ki, bir milletin % 80'i okuma-yazma bilmiyorsa, bu ayıptır."[28] Atatürk, hayatı boyunca, eğitim işleriyle yakından ilgilenmiştir. O'nun bu konuda vasiyet değerini yaşıyan düşünceleri, 1 Kasım 1937'de T.B.M.M. açış konuşmasında özetle şöyledir: "... Okuyup-yazma bilmeyen tek yurttaş bırakılmamalıdır. Kalkınma savaşının gerektirdiği teknik işgücü yetiştirilmelidir. Ülke sorunlarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, kuşaktan kuşağa yaşatacak birey ve kurumlar yaratılmalıdır."[29]

Harf İnkılâbının ilk yılında, devletin resmi okulların yanısıra, millet mekteplerinde 600.000 kişiye okuma-yazma öğretilmiştir. 1927 yılında % 10 olan okur-yazar sayısı, 1935'te % 20'ye, 1945'te % 30'a yükselmiştir. Bu veriler ulaşılmak istenen sonucun kısmen alındığını göstermektedir. Her beceri gibi okuma-yazma da devam edilmediği takdirde unutulmaya mahkûmdur. Okuma-yazmayı öğrenenlerin, okumayı pekiştirmeleri ve öğrendiklerini unutmamaları ve ilgi duydukları alanlarda bilgi sahibi olabilmeleri için halkın ilgisini çekecek başka kültürel etkinlikleri de kapsayan kurumlara gereksinim duyulur. 19 Şubat 1932'de Atatürk tarafından "Halkevleri ve Halk Odaları" açılır. Bu kurumlar, o dönemin birer halk

[28] Atatürk Söylev ve Demeçleri c.2., 1959, s.253.

[29] Atatürk Söylev ve Demeçleri c.1., 1961., s.401.

Levent Sahverdi Arşivi

kütüphanesi ve kültür merkezleri olmuşlardır. Gerçekten, geniş halk kitlelerinin bilgisini, kültürünü arttırmada büyük etkinlikler göstermişlerdir.[30]

Halkevlerinin, diğer etkinliklerinin yanısıra, en büyük hizmetleri kütüphaneleri ve yayınlarıyla olmuştur. Birer halk kütüphanesi görevini yerine getiren bu kütüphanelerdeki kitapların nasıl kataloglanıp tasnif edileceği ve bunlardan okurların yararlanma yöntemlerini belirleyen bir kılavuz kitap bile yayınlanmıştır.[31]

Türk sosyal hayatında önemli kültürel etkinlikleri görülen, millî kültürümüzü köylere kadar yayan halkevlerinin 1951 yılında, politik nedenlerle kapatılmasıyla, Halkevleri kütüphanelerinin bir bölümü Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğüne bağlı kütüphanelerle birleştirilmiş, bir bölümü de kapatılmıştır. Oysa, sayıları 1936 yılında 500'ü aşan bu kütüphaneler, halk kütüphanelerinin temelini teşkil edebilirlerdi.[32]

Harf İnkılâbı'ndan sonra, yayın hayatımızda büyük bir canlılık görülmüş, daha çok devlet eliyle, halkın anlıyabileceği bir dille ve ilgi duyacağı konularda yararlı olacak nitelikteki kitaplar, Tarım, Sağlık ve Millî Eğitim Bakanlıklarınca yayımlanıp okullara ve kütüphanelere ücretsiz olarak gönderilmeye başlanmıştı.

1934 yılında, Atatürk'ün emriyle hazırlattırılıp, kabul edilen, 2527 sayılı "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Yasası" yayın hayatımızı ve kütüphaneciliğimizi büyük ölçüde etkilemiştir. Her ne kadar, Cumhuriyet öncesi dönemde, 1 Ocak 1865'te bir "Matbuat Nizamnamesi"nin yürürlüğe girdiğini biliyorsak da, sözkonusu tüzüğün iyi uygulanamaması nedeniyle, iki yıl sonra yürürlükten kaldırılmıştır.[33] Basma Yazı ve Resimleri Derleme Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle, tüm basılı ürünlerin denetimi de sağlanmış oluyordu. Yasa gereği, basımevleri, bastıkları yazılı ürünlerin beşer adedini (1 Şubat 1976'dan itibaren 6 adet) Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğüne teslim etmeleri zorunlu tutulmuştur.

[30] Ertuğ, Celâl: Halkevlerinin Toplum Kalkınmasındaki Yeri. Halkevleri Derg. 1966. Özel sayı. 10. s.6-9.

[31] İğdemir, Uluğ: Halkevleri Kütüphaneleri İçin Rehber. İst. 1939.

[32] Alpay, Dr. Meral: Harf Devrimi'nin kütüphanelerde yansıması. İstanbul, 1976. s.28.

[33] Acaroğlu, Türker: Türkiye'de 19.y.y. da Derleme İşleriyle İlgili Yeni Belgeler TKD. Bül. 28 (1-2) 1979. s.12-18. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1860'larda derleme işleri. TKD. Bül. 28(4) 1979. s.178-180.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylelikle, Yasa'da belirtilen kütüphanelerimiz (Beyazıd Devlet Kütüphanesi) tüm yerli yayınları ücretsiz olarak sağlama olanağına kavuşmuş oluyordu. Yasa'da öngörüldüğü gibi, derlenen basılı ürünlerden birer adedi ilerde kurulacak "Millî Kütüphane"ye devredilmek üzere, Derleme Müdürlüğünde alıkonuyordu. Yeni harflerin kabulünden sonra, 1930 yılından itibaren, M.E.B. Talim Terbiye Dairesi tarafından aylık bir "Bibliyografya" bülteni yayınlanmaya başlamıştı.[34] 1933 yılına kadar 16 sayı yayımlanan bu bültenler kuşkusuz tüm yayınları içermiyordu. Genel-millî karakterli ilk Türk bibliyografyası "Türkiye Bibliyografyası" Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğünce 1935 yılında yayımlanmıştır. Daha sonra ilk Derleme Müdürü Selim Nüzhet Gerçek'in özel çabalarıyla, 1928-1934 yılları arasında çıkan kitaplar da derlenip ayrı bir cilt halinde yayımlanmıştır. Türkiye bibliyografyası 1955 yılından itibaren Millî Kütüphane tarafından yayımlanmaktadır.

1939 yılında "Birinci Neşriyat Kongresi"nin toplanması devletin yayın işlerine ne denli önem verdiğini göstermektedir.

Atatürk döneminde, kütüphanelerimizin eğitim alanındaki etkinliklerini sağlamak amacıyla yapılan çalışmaları şöyle özetleyebiliriz: 1-Öğretimin Birleştirilmesi Yasası ile tüm eğitim ve öğretim kurumlarıyla birlikte kütüphanelerimiz de Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Böylece, kütüphanelerin kurumsal yapısı yeni bir nitelik kazanmıştır. 2-Okul kütüphanelerinin önemi anlaşılmış ve özellikle yeni açılan okullarda kütüphaneler kurulmuş fakat, kütüphanelerin öğretimle bütünleşmesi sağlanamadığından beklenen sonuç alınamamıştır. 3-Yazma eserlerin korunması ve tasnifi için komisyonlar kurulmuş, kesintili de olsa, bu konuda ciddî çalışmalar yapılmıştır. 4-Bir devlet (millî) kütüphanesi kurulması gereği üzerinde durulmuşsa da Millî Kütüphanenin kurulması daha sonraki yıllarda gerçekleşebilmiştir. 5-Mevcut kütüphanelerin ıslahı yoluyla, halk eğitimi alanında yararlanmak istenmiş ve bu amaçla, çok ciddi çalışmalar yapılmıştır. Fakat, kütüphane binalarının koleksiyonların geliştirilmesine uygun olmaması, koleksiyonların günün gereklerine cevap verecek nitelikte olmaması, yetişmiş meslek elemanının bulunmayışı gibi nedenlerle bu konuda yapılan girişimler yetersiz kalmıştır, 6-Harf İnkılâbı'ndan sonra başlatılan "Eğitim Seferberliği" ve daha sonra açılan Halkevleri ve Halk Odaları kütüphaneleri yaygın eğitim alanında etkili olmuşlardır. 7-Basma-Yazı

[34] Ötüken, Adnan: Bibliyotekçinin El Kitabı. 2. c. Ankara 1948, s.418-419.

Levent Sahverdi Arşivi

Resimleri Derleme Yasası'nın yayınlanmasıyla yerli yayınlar denetim altına alınmış, "Türkiye Bibliyografyası" yayınlanmıya başlamıştır.

Cumhuriyetin ilk onbeş yılında yapılan çok olumlu girişimlere ve çabalara karşın kütüphanelerimize bina, koleksiyon ve personel konularında yeterli büyük yatırımlar yapılamadığı için gereğince örgütlendirilip, yaygınlaştırılamamış ve eğitimle kütüphane arasındaki kopukluk günümüze kadar süregelmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK VE LÂTİFE HANIM*

NİYAZİ AHMET BANOĞLU

Bu yazı ile sizlere sunduğum konunun dört özelliğine işaret etmek isterim. Birincisi, Atatürk'ün hayat hikâyesinde az işlenmiş bir konuyu ele almış olmam, ikincisi, rahmetli Lâtife Uşaklıgil Hanımefendi (1898-1975) ile konuşabilmiş tek gazeteci bulunmam, üçüncüsü anlatacaklarımın mühim kısmını, Lâtife Hanımefendi'nin sağlığında yayınlamış olmam [1] ve dolayısiyle söyliyeceklerimin tamamiyle hakikate uygun oluşunda tereddüt edilemiyeceği, dördüncüsü de 1950 yılında, bazı sebeplerden dolayı yazmamış olduklarımı açıklamamdır.

1950 yılında, "Zaman" isimli günlük bir gazetede türlü kaynak ve şahıslardan derlediğim bilgilerle Atatürk'e ait hatıralar yayınlıyordum. Bir gün gazetenin sahibi Feridun Dirimtekin, beni çağırdı ve Lâtife Hanım'a ait kısımları kesmemi, kendisinin telefon ederek çok ağır konuştuğunu sözlerine ilâve etti. Yazılarım büyük ilgi uyandırmıştı. Herhalde yazıların kesilmesini patron da istememiş olacak ki: "İstersen, kendisini ziyaret ederek müsaade al!" dedi.

Telefonla randevu almadan -red ederse ikinci bir teşebbüs yapamam düşüncesiyle- Ayazpaşa'daki Villa Uşaklı'nın kapısına dayandım. Büyük bir bahçe içinde, büyük bir köşktü. Kapıcı kulübesinde "Hanımefendi'yi görmek istiyorum, kendilerini ilgilendiren bir konu için geldim" dedim. Telefon edildi, fakat ziyaretimin sebebi ısrarla istendi. Ben de mecbur oldum, zaman gazetesinden geldiğimi söyledim. Kapıcının aldığı cevap müspet idi. Beni, köşkün salonuna kadar götürdü.

Lâtife Hanım'ın, birçok gezilerde, Atatürk ile beraber resimlerini görmüştüm, fakat burada karşılaştığım hanımefendi, asla o değildi.

Atatürk'ten ayrılalı 28 yıl olmuştu. Bu 28 yıl, bu asil kadının üç mevsimini de kemirmişti. Artık ne ilkbahar ne yaz ne de sohbaharı kalmıştı. Bembe-

* Bu metin, 9-13 Kasım 1981 tarihleri arasında Boğaziçi Üniversitesi'nce düzenlenen "Uluslararası Atatürk Konferansı"nda Niyazi Ahmet Banoğlu tarafından sunulan ve daha sonra aynı üniversitece yayımlanan tebliğler dizisinin üçüncü cildinde yer alan "Lâtife Hanım, Atatürk'ü Anlatıyor" adlı bildirinin yazarı tarafından yeniden gözden geçirilmiş şeklidir.

[1] Atatürk ve Lâtife Hanım, konuşan : Niyazi Ahmet Banoğlu, Tarih Dünyası, Sayı : 1-2, 1950.

Levent Şahverdi Arşivi

yaz karlı bir dağbaşı, dağların uçurumlarını andıran derin kırışıklarla dolu bir yüz.

— Buyurunuz efendim.

Yer gösteriyor. Yanındaki uzun boylu birini :

— Kardeşim İsmail, diye takdim ettikten sonra, nasıl kahve içeceğimi soruyor, zahmet olmasın diyorum fakat kabul etmiyor, kahveler geliyor ve içiliyor, işte o zaman bir gürleme, hırçın ve haykırış :

— Ne hakla benim hayatımı yazıyorsunuz? Kim veriyor bu hakkı size?

İrkiliyorum, şaşırıyorum.. Verecek cevap bulamıyorum.

Başımı kaldırıp yüzüne bakmaktan korkmaktayım.

O anda nasıl geldiğini bilemediğim bir tepki ile konuşuyorum. Aklımda kalan şunlar :

— Hanımefendi, diyorum, Atatürk'ten ayrıldığınızdan bu zamana kadar, O'na mensubiyetinizi bütün asaletinizle muhafaza ettiniz. Türk kadınlığı, sizin heykelinizi dikmelidir. Fakat Hanımefendi, Allah size uzun ömürler versin, siz ölür de ben yaşarsam, sizin aleyhinizde en ağır yazıyı ben yazacağım, Siz, Atatürk'ün en yakını oldunuz. Onun hakkında sizin bildiklerinizi kimse bilmiyor. Onları öbür dünyaya götürmeğe hakkınız yoktur. Atatürk kimsenin inhisarında değildir. O bizim, Türk milletinin, hatta bütün dünyanın sevgi ve saygısını toplamıştır. Onu bütün yönleri ile bilmeliyiz. Halbuki siz onları saklıyorsunuz.

Burada söyliyeceklerimi, onun, Lâtife Uşaklıgil Hanımefendi'nin sağlığında yazmam doğru olmazdı, şimdi anlatmaya çalışacağım. Hiddet ve şiddetle bir fırtına, bir bora gibi coşan, haykıran insan bu defa, karin bir sesle ve ağır kelimelerle mırıldanır gibi aynen şöyle dedi :

— Vatan topraklarının hudutlarında, bu vatan için nöbet tutan mehmetçiklerin vatan aşkı gibi aşkla, Atatürk halâ içimde alev alev yanıyor... Ve hiç beklenmiyen, hatta asla ihtimal verilmeyen bir değişiklikle, bu vakarlı, bu hayatın en muhteşem günlerini yaşamış kadın, hıçkırmaya, hıçkıra hıçkıra gözyaşları dökmeye başladı.

— Seni sevdim oğlum dedi, samimisin.. Yalnız sana bilmediğin şeyi söyliyeyim. Biz ayrılırken Mustafa Kemal, bana: "Lâtif, bana asker sözü ver! Müşterek hayatımıza dair, hiçbir gazeteci ile konuşmayacaksın." dedi ve ben de asker sözü verdim.

Levent Sahverdi Arşivi

Artık cesaret bulmuştum, konuşabilirdim :

— Hanımefendi, dedim, asker sözünü tuttunuz. Büyük insan, fani hayata veda etti. Siz bana değil, tarihe konuşacaksınız.

Bu anlattıklarım, o vakit, benim için kolay olmamıştı. Biz, Atatürk'ün Altın Devri'ni yaşıyanlar, Atatürk ile büyülenmiş gibi idik. Atatürk'ü yürür, konuşurken bile, Onu, meçhul ülkelerden gelmiş bir mitoloji kahramanı gibi görüyorduk.. O Altın Devir'de, onun varlığından bize, bizden ona çağlayanlar gibi sevgi akardı.

Lâtife Uşaklıgil'in karşısına çıkmam da onun için yukarıda anlattığım kadar basit olmamıştı 1950 yılında.. Müsaade ederseniz, Villa Uşaklı'ya girerken kapıldığım duyguları o zaman yazdığım yazıdan okuyacağım :

"Bir mabede giriyorum. İfadesi güç, imkansız duygular çemberi içindeyim Bir mabede giriyorum, orada canlı bir tarih ile, abideleşmiş bir timsalle karşılaşacağımı biliyorum, fakat dua eder gibi nasıl konuşacağımı tahmin edemiyorum. Yıllar, uzun yıllar, binbir hadise ile dolu yılların ardında kalmış bir sima ile karşılacağımı biliyorum fakat, heyecanım o kadar taşkın, duygularım o kadar madde aleminden ayrılmış ki...

Hayır diyorum hayır... Bütün dünya milletlerinin dehasında ittifak ettikleri Büyük Türk'ün ilk ve son eşi Latife, bir Sfenks gibi göçüp gitmemelidir, biz Atatürk'ün nesli, Onu vazifeye davet etmeliyiz, Onu tarihin karanlık kalmış sahifelerini aydınlatmaya davet etmeliyiz.

Dehası ve iradesi, bir sır gibi izah edilmez bir muamma halinde kalsa da Atatürk'ün fani hayatı içindeki söz ve hareketlerinin bilinmesi, bunların tarihe mal edilmesini temin etmek, Atatürk'ün Altın Devri'ni yaşıyanların gelecek nesillere karşı bir vazifesi ve mesuliyetidir.

Bu düşünce ve bu duygularla yıllar ve uzun yıllarını ardında hatıralarıyla gömülü kalmak isteyen Sayın Latife Uşaklıgil'in oturduğu Ayazpaşadaki Villa Uşaklı'nın kapısına geldiğim vakit heyecanım son haddini bulmuştu. Buraya sanki sokakları geçerek, vasıtalara binerek, yorularak, nefes alarak gelmemiştim. Burada sanki her gün herkesin, hepimizin konuştuğu kelimelerle konuşmayacaktım.

Evet, bir mabede girer gibi girmiş, uzun yılların uyuttuğu hatıraları uyandırmış, tam dört buçuk saat dua eder gibi konuşmuş ve Türk milleti, Türk kadınlığı adına gurur duyarak ayrılmıştım. Gurur duyuyordum, çünkü Lâtife Uşaklıgil, aşkı, imanı ve feragatı ile abideleşmiş bir varlıktı.

Bir yabancı yazarın "Yaşarken İlâhlaşmıştı" diye tarif ettiği Atatürk'ün manevi varlığında Latife Uşaklıgil bütün arzularını, gençliğin en ateşli çağını, Allah'ın insa-

Levent Şahverdi Arşivi

noğlu için yarattığı her türlü nimeti Türk milletinin şarına yakışır bir asaletle içine gömmüş, kalbinde saklamıştı."

Evet, tam kırkbir yıl önce Latife Uşaklıgil'in huzurunda ben bu duygular içinde kıvranmıştım.

Bir ara :

— Hanımefendi, hatta, siz de Atatürk hakkında bir eser yazmalısınız.. diyebildim. Lâtife Uşaklıgil'in yüzünde beliren derin bir ızdırabın yanında gözleri bir an alev gibi parlamış ve şu cevabı vermişti :

— Yazmak mı? Yazmak... Yirmi yıl, dünya büyüklerinin hayat hikayelerini okudum. Bütün kahramanların, bütün inkılâpçıların, bütün hükümdarların hayatlarına dair her dilde kitap okudum (Lâtife Hanımefendi Latince dahil dört dil biliyordu) Evet, sayısız kitap okudum.. Heyhat... Okudukça, inceledikçe anladım ki imkânsız. Yazılamaz.. Her büyük adamın hayat hikâyesini okudukça Atatürk daha çok büyüdü, yazılamaz, anlatılmaz bir varlık olduğuna inandım.

Lâtife Uşaklıgil anlatıyor...

"İzmir'in işgali, bütün bir milleti bir kalp haline getirdiği, bütün bir milletin matem tuttuğu günler. Orada yaşıyanlar, yarı ölü bir halde ve gözleri karanlık ufuklarda en küçük bir ümit ışığı göremiyor. Evlerin bacalarında baykuşlar ötüyor, on binlerce aile, evini barkını terk ederek kaçmış. Biz Uşaklıgil ailesi de.. Avrupa'ya, Nis'e... kaçıyorlar, çünkü diyor Lâtife Uşaklıgil, her gün yeni bir hadise öldürücü olmaktan daha müthiş zehirini kalplerimize akıtıyor, Hava teneffüs edilmez olmuştu. Herşey, hatta her güzel şey manasını kaybetmişti.

Bu uzun ızdıraplı günlerden sonra, sihirli bir rüzgar esiyor ve karanlık ufuklar ağarıyor, kuşlar tatlı nağmelerle ötmeğe başlıyor, ağaçlar, tarlalar yeşermeğe, insanlar nefes almaya başlıyor."

Genç Lâtife, Nis'te bulundukları sırada her gün Kurtuluş Savaşı haberlerini takip ediyor. Bir gece bir rüya görüyor, babası ve annesine İzmir'in kurtarılacağını, rüyasına dayanarak müjdeliyor ve savaş devam ederken, anne ve babasının bütün ısrarlarına rağmen tek başına İzmir'e geliyor, Türk ordusunun gireceği günü bekliyor.

Lâtife Uşaklıgil'in rüyası tahakkuk ediyor ve fakat görmediği başka bir rüya âleminin içinde buluyor kendisini..

Levent Sahverdi Arşivi

Lâtife Uşaklıgil, Büyük Kurtarıcı'yı İzmir'de bulunacağı müddet zarfında misafir kalması için babasının köşküne davet ediyor. Köşk çok müsaittir.

Başkomutan, herkesin bir defa görebilmek için canını fedaya hazır olduğu bu tarifi yapılmaz yüzbinlerin coşku içinde kendilerini kaybettikleri günlerde, Göztepe'ye, Uşaklı köşküne maiyeti ile birlikte geliyor. Köşkte yalnız küçük Lâtife ve büyük annesi bulunuyor. Muammer Bey, Lâtife'nin hemşireleri bu sırada Avrupa'dadırlar. Lâtife bu gelişe inanamıyor ve Mustafa Kemal'in ayaklarına kapanıyor.

— Paşa, Paşam...

Muzaffer Başkomutan onu kaldırıyor, yanaklarını okşuyor, ruhları titreten, ürperten bakışlariyle onu süzüyor ve gözgöze geliyorlar.

Lâtife'nin bakışlarında sonsuz bir saadet gözle görülür gibi canlı.. Ve muzaffer komutan, yarattığı saadeti o gözlerde görmektedir, bunu gördüğü için de belki kendisi de hayatının mesut anlarından birini yaşamaktadır.

Bu karşılaşma anında Atatürk'le beraber bulunan yaveri Salih Bozok, sonra, bir anısında şöyle anlatır: "Lâtife, Mustafa Kemal'i o kadar büyük bir sevinç ve candan karşıladı ki, şimdi bazı teferruatını hatırladıkça, mütehassis olmaktan kendimi alamıyorum. Hiçbir hareket gözönünden kaçmayan Atatürk de, Lâtife Hanım'ın bu samimi haline kayıtsız kalamadı."

İzmir'in büyük bir kısmını silip süpüren o meşhur yangın, Mustafa Kemal'in köşkte misafir bulunduğu zaman devam ediyordu. Şehri terk ederek kaçan düşman son ihaneti bu yangını çıkarmakla yapmıştı.

Mustafa Kemal, köşkün teraçasından bu yangını seyrederken Küçük Latife de yanındadır.

Soruyor :

— Bu yangın yerinde size ait emlâk var mıdır?

— Emlâkımızın mühim kısmı yanan sahadadır Paşam.. Fakat ne beis var? İsterse hepsi yansın. Yeter ki siz sağ olun. Bu mesut günleri gören insanlar için malın ne kıymeti olur. Memleket kurtulduya.. Yeniden daha mükemmel olarak yapacağız...

Gazi gözlerini alevlerden ayırmadan mırıldanıyor :

— Evet, yansın yıkılsın.. Hepsinin telâfisi mümkündür.

Levent Sahverdi Arşivi

Lâtife Uşaklıgil, artık. geçmiş hatıralarını, yeniden yaşıyordu, yaşadığı günleri görüyor gibi idi. Konudan konuya geçiyordu, ben hiçbir şey soramıyordum.

— Emil Ludwig, çok iyi dostumdu. Nis'te, yanyana evlerde oturuyorduk. Zengin kütüphanesi vardı, çok faydalanırdım. Hayatımı bütün ayrıntıları ile bilirdi, çünkü sohbetlerde sorar ben de anlatırdım. Hayatımı yazmak istedi, müsaade etmedim. Ama o istediğini yazabilirdi, çünkü, dediğim gibi herşeyi biliyordu. Birgün bana :

— Yazmayacağım dedi, senin gözyaşlariyle yıkanmış hatıralarına hürmet edeceğim ve yazmayacağım.

Ve yazmadı.

Lâtife Hanım bir süre sustu ve sonra şahsım için de bana aynen şöyle dedi :

— Beni ilk defa siz konuşturdunuz.. Bunun şerefi size aittir. Ben, Atatürk'ü gördüğüm dakikadan itibaren hatıralarımı tuttum. Amerika'dan bir müessese istedi, vermedim.

Bu abide kadın, bir bahsi bitirince dalıyor, yeni bir konuya geçiyordu. Bir aralık :

— Benden sormak istediğiniz bir şey varsa sorunuz, yalnız bir soruya cevap vermeyeceğim, O da niçin boşandığımızdır. Bunu babam da sormadı, sorsaydı cevap alamayacaktı.

Türk kadınlığının bir sembolü olarak gördüğüm ve bu gün de buna inandığım, Lâtife Hanımefendi'ye herhangi bir soru sormaya kendimde cesaret bulamadım :

— Hanımefendi, dedim, ben sadece bizi dinlemek istiyorum...

Gülümseyerek :

— Atatürk'ün şahsiyetini belirtmesi, tabii, bir cephesini belirtmesi bakımından bir hadisesini anlatayım. Evli bulunduğum sırada İzmir'de idik. Doktorların tavsiyesi ile çok asude bir hayat geçirmesi icabediyordu. İstirahat tavsiye etmişlerdi. İçki de içmemesini söylemişlerdi. Bu tavsiyelere ancak birkaç gün riayet edebildi. Bir türlü uyku uyuyamadığı bir gece saat ikide :

— Ben şimdi atlı tramvaya binmek istiyorum, dedi.

O saatte tramvay bulunmasının imkânsız olduğunu söyledim. İstirahat etmesini rica ettim :

Levent Şahverdi Arşivi

— Vaktin geç olduğunu söylüyorsun, ben de biliyorum, ben de bundan istifade ederek tramvaya binmek istiyorum dedi.

Yaverleri uyandırdım, telefonlar edildi. Saat üçe doğru istenen tramvay hazırlanmıştı. Yaverleri de yanına aldı hep beraber tramvayın bulunduğu yere gelerek tramvaya bindik. İhtiyar bir sürücü idi. Kamçıyı atlara şaklatıyor ve sürmeye çalışıyordu. Atatürk, sürücüye :

— Sen atları hep kamçı ile mi idare edersin? diye sordu.

— Tabii Paşam, kamçısız idare edilir mi?

— Neden idare edilmesin?

— Biz görmedik.

— Sen şu yerini bana ver de nasıl idare edilir göstereyim.

Atatürk, sürücünün yerine geçti, dizginleri eline aldı, kamçıyı havada şaklatarak, deh, deh diye seslenip sürmeye başladı. Dizginleri de durmadan sallıyor ve tramvay gidiyordu.

Sürücüye sordu :

— Nasıl sürebiliyor muyum?

— Benden daha güzel idare ediyorsunuz Paşam..

— Ben de senin gibi bir idareciyim. Ben de yüzbinlerce insanı idare ettim, onları ölüme giden yola sevk ettim. Ama hiçbirisine kamçı kullanmadım. Kamçısız idare ettim.

Ben söze karıştım :

— Ben de biletçi olsam Paşam, dedim.

Bana döndü, elini havaya kaldırıp avucunu havada çevirip ceketinin cebine sokar gibi yaparak :

— Bilet kes ama paraları, cebine atma dedi. Sonra :

— Görüyorsun kamçısız idare ediyorum, beni fazla konuşturma!.

Lâtife Hanımefendi bu olayın mucip sebebini de anlattı, fakat :

— Bunları yazmayın, herkes, bu fıkra ile Atatürk'ün kamçılı idare istemediği manasını çıkarır, öbür sebep varsın bilinmesin.

Levent Sahverdi Arşivi

Elbette bilinmesin olmaz; fakat o zaman Lâtife Hanımefendi böyle istemişlerdi, ben de yazmamıştım.

Şimdi, Atatürk'ün gece yarısı tramvaya binmek isteyişinin ve binmesinin sebebini gene Lâtife Hanım'dan dinliyelim :

— Tramvaya binildikten sonra eve dönüldü ve uyundu. Doğrusu, ben merak içinde idim. Bunun mutlaka bir sebebi olmalıydı. Atatürk böyle manasız bir harekette bulunmazdı. Merak ediyordum, fakat soramıyordum. Birkaç gün geçmişti, yüzüme manalı, manalı bakarak :

— Anlıyorum, dedi halâ o geceyi merak ediyorsun ve ne idi o delice hareket diyorsun.

— Estağfirullah, neden delice olsun?

— Yok, görünüşü delice idi ama, başka çarem yoktu. Maiyetimden biri, o gece bizimle gelenlerden biri, kamçılı idareye benzeyen hareketle menfaatlenmişti. Meseleyi öğrendim ve çok üzüldüm. Bana ve memlekete büyük hizmetleri vardı. Hem onu feda etmek hem de benim adamlarımdan birinin böyle hareket etmiş olmasının duyulması çok fena olurdu, ama ona da bir ders vermek icabederdi. Yüzüne de vurmak istemedim. O takdirde onu uzaklaştırmak icabedecek, gene şayi olacaktı. İşte o adama bir ders vermek için bu hareketi yaptım. İstedim ki, benim bildiğimi anlasın ve kendisine ders olsun!.

Kalbi vefa oldu büyük insan, her kötülüğü iyilikle onarmak için kendi huzur ve rahatını her zaman feda etmiştir.

Gene ilk defa duyacağınız bir olay.. Büyük Türk kadını anlatıyor :

— Çokça dışarılara çıkmıyordum ama, bazı ziyaretler yapmakta idim. Neden sonra fark ettim, bir sivil memur beni daima takip etmektedir. Bir yağmurlu gündü, artık tanımaya başladığım bu memur, beni köşkün kapısına kadar takip etmişti. Çokça yağmur yağıyordu. Memura işaretle çağırdım ve :

— Evlâdım, artık, seni tanıdım, beni takip ediyorsun, çok ıslandın kulübeye gir de kurulan, dedim, köşke girdikten sonra aklıma geldi. Atatürk Dolmabahçe Sarayı'nda idi. Telefonla aradım ve şöyle dedim : "Paşam, benden bir suikast mi bekleniyor ki, polis beni takip ediyor". Konuştuk. Yarım saat geçmemişti. Orada imiş, Şükrü Kaya geldi. Atatürk göndermiş, benden özür dileniyordu. Şükrü Kaya şöyle dedi : "Atatürk'ü bu derece hiddetli hiç-

Levent Sahverdi Arşivi

bir defa görmedim. Çok ağır konuştu. Size kim emir verdi benim karımı takip edin diye, bu ne rezalettir..

İlk karşılaştığım zaman son derece asık, buruk bir yüzle karşılayan Lâtife Hanım, şimdi anılarını anlatırken, yüzünde neşe ve saadetin verdiği tatlı ürperti ile titreşiyordu.

Bu hala içinde alev-alev tutuşmakta olan ve çok uzun yıllar geçtiği halde asla küllenmeyen ebedi aşkından mı geliyordu?

Bundan şüphe yoktur, çünkü ben Villa Uşaklı'dan ayrılırken sokağa kadar uğurlamak nezaketini gösteren kardeşi İsmail Bey, mırıldanarak şöyle demişti : "Lâtife ayrıldıktan sonra babamla annemle olsun onbeş dakika konuşmadı, kabuğuna çekildi, sizinle tam dörtbuçuk saat konuştu."

Evet, buruk karşılaştığım Mustafa Kemal'in deyimi ile Lâtif, şimdi şakırg gibi idi. Bana hatıra olarak GAZİ yazılı sigara veriyor, konudan konuya geçerek konuşuyordu.

— Bir Konya seyahatinde idik. Mevsim kıştı. Mustafa Kemal Ordu Evinde bir toplantıda bulunacaktı. Ben, misafir kaldığımız evde yemekten sonra yatak odasına geçmiş, harıl harıl yanan sobanın karşısında koltuğa gömülmüş, ayaklarıma da bir battaniye örtmüştüm. Uyumuşum. Uyandığım zaman ne gördüm tahmin edemezsiniz. Mustafa Kemal beni koltukta uyur görünce uyandırmaya kıyamamış olacak, yataktan bir yastık alarak ayak ucuma koymuş, yorganı da alıp üstüne çekmiş, halı üzerinde uyuyor. Yerimden fırlamak istedim, fakat bu sefer ben kendilerini uyandırmamak için kımıldanmadım.

Mustafa Kemal ile Lâtife Uşaklıgil arasında bağlar karşılıklı idi.. Konya gecesi olayından daha canlı belgelere sahip bulunuyoruz. Mustafa Kemal'in İzmir'de bulunduğu müddet zarfında geçen olaylar, Lâtife Hanımefendi'nin Ankara'ya yazdığı mektuplar, en nihayet ömürboyu Atatürkten ayrılmayan ve Ata'nın ölümünde "Onsuz yaşanmaz" diye kurşunu kalbine sıkan Salih Bozok'un yazdıkları..

İşte 25.10.1922 tarihli "Lâtif"ten imzalı mektup :

"Mukaddes Paşam,

Pek mesut dakikalar yaşadım. Şimdi de derin bir teessürün altında ezilmekteyim. Burada bırakmış olduğunuz şeref, bütün âlemin saadet halesidir. Fakat yalnız bendenizin olan çok kıymetli ve ebedi bir şeyi daha vardır. O da canlı hatıranızdır. Yoksa,

Levent Şahverdi Arşivi

bu kadar debdebe, bu kadar haşmet ve bilhassa samimiyetten sonra yalnız nasıl yaşıyabilirim? Görüyorum ki bütün hissiyatımla zatı devletlerinizi takip etmekteyim. Yegane emelim, münciye (kurtarıcıya) hizmettir. Birçok defalar, ufak bir vazife istirham etmiştim. Muvafakat buyurulmadı. Bazan dalıyorum, saatlerce gözlerim kapalı düşünüyorum. Bu rüyadan uyanışımda: "Ya Rab, ne eksilirdi deryayı izzetinden" diye gözyaşları döküyorum. Belki: "Beni yirmi gün görmekle bu kız benden ne istiyor? ve bu hakkı ona kim vermiştir." diye hiddetlenirsiniz. Bu zavallı kızcağız, şimdiye kadar hayatın birçok acı sahifelerini okumuş, hiç kimseye raptıkalp etmemiştir. Nazarımda hiçbir şeyin ehemmiyeti olmamıştır. Fakat, ilk görüşte, dünyanın en büyük dahisi kendisi için saklanmış olan sadakat, hürmet, samimiyet almak tenezzülünde bulunmuştur. Hayatımın son dakikasına kadar mesut veya bedbaht edileyim. Fiilen olmasa, hayalen daima beraber yaşıyacağım. Madem ki bütün saadetimi, Zatı Devletinizin hizmetinde buluyorum. Yegâne arzum ne suretle olursa olsun sadakatimin yanınızda bir silâh olmasıdır. Esasen zatı Devletlerinizi bu kadar temiz ve her türlü menfaat-i şahsiyeden vareste olarak seven kaç kişi vardır?"

Tabiîdir ki, Lâtife Uşaklıgil'in böylesine bir mektup yazabilmesi için, kendisine cesaret veren sebepler vardı.

Ne hazin bir tecellidir ki, Lâtife Uşaklıgil'in "hayatının son dakikasına kadar —Mesut veya bedbaht edileyim müciyi takipten hali kalmıyacağım—" dileği tahakkuk etti. Felek bu yılları daha mesut geçirebilirdi, fakat "bahtsız" geçirdi. Yalnız bu "bahtsı," kelimesi Lâtife Uşaklıgil için lügat manasını kaybetmiştir, çühkü o ızdırapla yoğrulmuş yıllarında Mukaddes Paşa'sının mukakker hatıralariyle hayatın bütün ızdırabını, zehiri panzepir yaparak yudum yudum içti.

Lâtife Uşaklıgil'in, son nefesine kadar bu duygular içinde yaşamış olduğuna şüphe etmemek lâzımdır. 1950 yılında birçok hâtıralarını anlattıktan sonra bana söyledikleri şunlar olmuştu : *"Atatürk, Türk Milleti'nin sembolüdür, Türk Gençliği Onu daima sevmelidir. Siz yazarlar O'na her zaman sevgi haleleri örmelisiniz. O buna layıktır ve O'nun buna ihtiyacı vardır. Milletini nasıl sevdiğini, Gençliğe nasıl inandığını bilemezsiniz. En büyük arzum, Türk çocuklarını etrafıma toplayıp Ondan bahsetmektir. O'nun milletine, memleketine karşı her zaman şahit olduğum sevgisini konferanslarla anlatmak istiyorum. Bunu yapacağım. Haftanın muayyen günlerinde Türk Gençliği'ne bunları anlatabilmek benim son arzumdur."*

*
**

Levent Şahverdi Arşivi

Aşağıda 1923 — 1925 tarihleri arasında Lâtife Hanım'la ilgili olarak basında yer almış — belgesel değer taşıyan — haber ve yazılardan bir bölüm sunuyoruz :

İzmir'de pek kutlu bir evlenme :

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Uşşakizade Muammer Bey'in kızları Lâtife Hanımefendi ile evlenme merasimleri yapılmıştır.

Ankara'dan ve İzmir'den büyük bir memnuniyetle aldığımız bilgiye göre Gazi Mustafa Kemal paşa Hazretlerinin Uşakizade Muammer Bey'in kızları ile evlenme merasimi yapılmıştır. Paşa Hazretleri bu evlenme ile rahmetli annelerinin son arzusunu yerine getirmişlerdir. Paşa Hazretlerinin bir yuva kurması rahmetli için en büyük bir emel hükmünde idi. İzmir'e yaptığı bu seyahatin bir sebebi de müstakbel gelinini görmek arzusu idi. Millete yetiştirdiği pek yüksek meziyetli evlâdı için olağanüstü bir ana sevgisi besleyen ve pek hassas olan rahmetli, müstakbel gelinini evvela tanımadan severek yuvanın bir an evvel kurulmasında ısrar etmiş, sonra İzmir'de görünce büyük bir muhabbetle bağlanmıştı.

Lâtife Hanımefendi pek müstesna meziyetlere sahiptir. Avrupa'nın her tarafını gezmiş, görmüş anlıyarak tanımıştır. Fransız, İngiliz, Alman dillerini gayet iyi bilmektedir. Musikide de büyük bilgisi vardır. Türkçeyi pek iyi yazar. Uşşakizade Halid Ziya Beyefendi Türkçeleriyle iyice meşgul olmuş ve Lâtife Hanımefendi'de yazı hususunda büyük bir istidat görmüştür. Lâtife Hanımefendi'yi tanıyanlar, zekâsı, azim ve iradesi hakkında hek takdirkar lisan kullanmakta, pek ateşli bir vatanperver olduğunu söylemektedirler.

Bütün millet, Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin bu vasıfları haiz bir hayat arkadaşı seçerek yuva kurmalarını sevinçle karşılayacak ve bu evlenmenin uğurlu olmasını can ve gönülden temenni edecektir.

Gazetemiz de gerek Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ve gerek Lâtife Hanımefendi'ye pek samimi tebriklerini arzeder.

Vakit Gazetesi, 30 Ocak 1923

*
**

Levent Sahverdi Arşivi

15 Mart 1923

Adana Türk Ocağı Hatıra defterinden :

Bu zengin topraklara, böyle münevver gençlere malik olan Türk Adana'nın Ocağı daima tütsün. 15 Mart 39

Lâtife Mustafa Kemal

16 Mart 1923 tarihinde Lâtife Hanım Atatürk'ün Konya gezisinde Türk Ocağını ziyaretinde, Halkevi şeref defterine şu satırları yazdı :

"Konya'nın güzide gençlerine. Sainizle, azminizle herbiriniz vatanın ufuklarında birer hurşid-i tabsar olursunuz. Ancak elinizi hırs ve menfaat şaibesinden çok dikkatle esirgeyiniz."

Lâtife Mustafa Kemal

*
**

Büyük Gazi'nin muhterem refikaları Lâtife Hanımefendi dün (1 Mart 1923) Büyük Millet Meclisi'nin esna-yı müzakeresinde hazır bulunmaları hiç şüphesiz ki Türk kadınlığının pek yüksek muvaffakıyetini filen teyit eden bir adım oldu. Çünkü Lâtife Hanımefendi, Büyük Millet Meclisi müzakeratında bulunan ilk Türk kadını olmuşlardır.

Dün saat bir buçuğa doğru Paşa Hazretlerinin refakat zabiti Mahmut Bey'le Meclise gelen Lâtife Hanımefendi, Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendinin imzaladıkları duhuliye varakası (giriş kartı) ile Meclis'e girmişler ve herkesin hürmetleri arasında yukarıya çıkarak süferanın (elçilerin) bulunduğu yerde Meclis müzekeratını dinlemişlerdir.

Paşa Hazretlerinin nutuklarından sonra Lâtife Hanımefendi Riyaset salonuna gelmişler ve mebuslarımızla sefaret erkân tarafından karşılanarak her biriyle uzun uzadıya görüşmüşlerdir.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri refika-i muhteremelerini henüz kendisiyle tanışmamış olan zevata takdim etmişlerdir. Bu tanışma ve bu musahabe (söyleşi) herkeste pek derin ihtisasat bırakmıştır. Lâtife Hanımefendi de Büyük Millet Meclisi'ni ziyaretten mütevellit memnuniyet ve ihtisasatından (izlenimlerinden) müteaddit defalar bahsetmişlerdir.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 2.4.1923

Ankara 28 Haziran 1923 — Gazi Paşa Hazretlerini refikaları İzmir mebus intihabında kendilerine rey verilmesinden dolayı İzmir Belediye Riyaseti

Levent Sahverdi Arşivi

ile Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi'ne âtideki telgrafi keşide etmişlerdir!

"İzmir'in mebus ihtihabında muhterem hemşehrilerimin bana rey vermiş olmasından büyük manasını fahri mahsusla telakki ettim. Bu kıymetli teveccühün bir İzmirli olarak değil, bir Türk kadını olarak heyecanla ve şükranla mukabele eder, yüksek İzmir halkını selamlarım.

Lâtife Mustafa Kemal

Ankara, 8 Temmuz 1923 — Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin refika-i muhteremleri Lâtife Hanım, mebus intihabında kendilerine 39 rey veren Konyalılara beyan-ı teşekkürü mütazannım olarak Konya Belediye Riyasetine âtideki telgrafı keşide etmişlerdir :

"Muhterem Konya halkının mebus intihabatı sırasında bana da 39 rey vermek suretiyle hakkımda gösterdikleri teveccüh ve itimada bilhassa, bunun şahsımdan ziyade Türk kadınlığına müteveccih âli bir temayül ve takdir olması ciheti ile arz-ı şükran eylerim. Aziz halkımızın takdirkar enzarı karşısında Türk kadınlığı uhdesine terettüp eden vazife-i milliye ve medeniyesini hüsn-ü ifa için daha çok kuvvet ve cüret iktisap etmektedir. Muhterem Konyalılara derin hürmet hislerimi takdim ederim efendim.

Lâtife Gazi Mustafa Kemal

*
**

LÂTİFE HANIMEFENDİ'NİN MÜHİM BİR NUTKU

"Türk vatanının necatı, Türk vatandaşlarının çelikten yekpare bir medeniyet kitlesi teşkil etmeleriyle kaimdir."

Ankara, 1 (A.A.) — Türk Ocakları Kongresi dün aktettiği son içtimaında murahhasların mensup oldukları ocaklar hakkındaki izahatı dinlemiştir. Bu meyanda Kars Ocağı'nı temsil buyuran Lâtife Gazi Mustafa Kemal Hanımefendi Hazretleri sürekli ve samimi alkışlar arasında âtideki nutku irad etmişlerdir.

"Aziz arkadaşlarım, yüksek kongrenizde Kars Türk Ocağı'nın murahhası bulunuyorum. Esasen Türk Ocağı'nın samimi bir ferdi olmakla ve bugün mahim bir merkezimizi temsil etmekle müftehirim, mübahiyim. Heyet-i aliyyenizin geçen içtimalarında muhterem reisleri lisanıyla acizlerine gösterdiği hüsn-ü kabulün müteşekkir ve min-

Levent Sahverdi Arşivi

nettarı olduğumu bu vesileyle arzederim. Arkadaşlar, bizzat tanıdığım ve kıymetli hatırasını derin hissiyat ile tahattur ettiğim Kars Ocağı'nızın bana tevdi ettiği vazifeyi ifa ederken muhterem heyetinize oradaki arkadaşlarımızın selâmlarını, muhabbetlerini kemal-i hürmetle iblağ etmek isterim. Bu selâm ve muhabbetin mütahassir kalplerin samimi sünuhatı olduğunu takdir buyurursunuz (alkışlar). Arkadaşlar, Kars'ta Ocağınızın geçen seneki faaliyeti hakkında izahat verebilmek için büyük kongreden müsaade isterim.

Kars'ta ocağımız ilk defa 15 Eylül 1923'da teşekkül etti. Ocağımızın teşekkülü Kars muhitinde millî ve içtimaî hayatında ilk adımını atmak gibi bir tesir göstermiştir. Bu tesir ile Kars Ocağı'nın haklı bir iftihar hissetmekte olduğunu ifadeye müsaraat ederim."

Hanımefendi Hazretleri bilâhare Ocağın aza miktar ve sınıflara göre taksimi hakkında malûmat ita etmişler, Ocağın haber sahasında yaptığı hidematı, Hilâl-i Ahmer'e fakir mektep çocuklarına, pasinler hareket zedegânına, Ayındır muhacirlerine nakden gösterilen muaveneti, Ocağı temsil faaliyetlerini izah ettikten sonra nutuklarına şu suretle devam buyurmuşlardır :

"Bu meyanda ocağımızın vücudu müttehit bir kitleden ibaret iken uzun senelerin tesir-i meş'umuyla millet arasında nifakcuyane bir vaziyet ihdasına sebep olan meshep ve tarz-ı telâkki cereyanlarını ortadan kaldırmak için bilhassa daimi surette mesai sarfetmiş ve bunun müsmir netayicini görmekte bulunmuştur. Bu münasebetle feyyaz ve velud Türk neslinin evlâtları arasında ağyarın başlıca medar-ı teşeddüt ve nifak olarak nasb-ı nazar ettiği mezhep ve tarz-ı telâkki farkları aleyhine bütün ocaklarımızın yekvücut olarak azim ve metanetle mücadele etmeleri lüzumunu yüksek kongrenin nazarı dikkatine arz etmeyi vazifemden addederim. (şiddetli alkışlar)

Ocağın binasızlıktan dolayı maruz kaldığı müşkülâtı, bu hususta Merkez-i Heyet'in yardımını talep ettiklerini ifade buyuran Hanımefendi, Ocağın bu seneki mesai programı hakkında da düşündüklerini teşrih buyurduktan sonra nutuklarını şu suretle ikmal etmişlerdir :

— Murahhas beyler, Türk milletinin saadet ve selâmeti, Türk milletinin harsı, medeni inkişafını temin etmekle kaimdir. Vatan ancak halis ve samimi Türk milletyetverlerinin mefkûreleri tesirinde feyiz ve itila bulabilir (alkışlar). İyi vatandaşlığın muknî ve emniyetbahş alâmeti Türk milliyetini, Türk harsı ve medeniyetini candan kabul etmektir. Türk vatanına hizmet ve merbutiyet, Türk milliyetine hizmet ve merbutiyetle tev'emdir. Ocaklarımız millî olan medenî ve içtimaî faaliyetlerine vakf-ı vücut ederken gözlerini Türk vatanının necatı, vatandaşların çelikten yekpare medeniyet kitlesi olması gayesine nasp eylemiştir. Bu kadar temiz bir hedefe yürüyen ve samimi arzusunu va-

Levent Sahverdi Arşivi

tanperver ve milliyetperverlere açmış olan ocaklarımızın behemehal muvaffak olması bir emr-i tabiidir (alkışlar), Arkadaşlarım, Kars Ocağı yüksek kongrenin ve Merkez Heyeti'nin daimi alâka ve müzaheretine mazhar olmak ihtiyacında ve bu lütfa layık görüleceği ümidindedir. Gelecek sene Kars'ı temsil etmekle mübahi olacak murahhasımızın daha geniş mesai mahsulü getirebilmesi için bütün varlığımızla çalışacağımıza itimat buyurmanızı rica ederim (şiddetli ve sürekli alkışlar).

Vatan, 2 Mayıs 1925

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ SIRASINDA MÜTTEFİKLERİN PROPAGANDASI VE KARŞI PROPAGANDA

Dr. HAMİT PEHLİVANLI

GİRİŞ

Psikolojik harbin en önemli silahlarından olan propaganda çok eski zamanlarda da kullanılmıştır. İstihbarat örgütlerinin ve tekniklerinin gelişmesine paralel olarak propaganda faaliyetleri de gelişme, ilerleme kaydetmiştir. Yüzyıllardan beri propaganda tabiri kullanılmaksızın propagandadan faydalanılmıştır. M. Ö. 500 yıllarında yaşayan Çinli mütefekkir Sun-Tzu-Wu ve M.Ö. VI. yüzyılda yaşayan Hintli Kantilya psikolojik savaşın önderlerindendir. Sun-Tzu'nun "Harp Sanatı" adlı eserinde propagandadan bahsedilmektedir. Ayrıca tarihte daha birçok komutanın çeşitli şekillerde psikolojik harpte propagandadan faydalandıkları bir gerçektir. Ancak, tarihte ilk defa bazı propaganda çalışmalarına ve belgelerine açık olarak bu kelimenin kullanılmasına, Vatikan Arşivlerinde rastlanmıştır. XVII. yüzyılda Alman Luther'in kurduğu protestanlık Mezhebinin, papalığın nüfuzunu kırmaya başlaması üzerine, etki alanlarının daralmaya başladığını gören Papa XV. Greguar, hemen "Kardinaller Meclisini" toplantıya çağırmıştır. Protestanlığa karşı bu meclise propaganda görevi verilmişti. İşte propaganda kelimesi terim olarak buradan doğmuştur. Kelime Latince "yayılması gereken şey" manasına gelen "propago"dan türemiştir.[1]

Tarihi gelişimini kısaca özetlemeye çalıştığımız propagandanın çeşitli tariflerine rastlamak mümkündür. Propaganda ile ilgili bazı tanımlamaları şöyle sıralayabiliriz: Propaganda, bir doktrini yaymak, hedef olan millet veya kitleyi fikren kazanmak, karşı taraf zihin ve psikolojisini arzu edilen tesire tâbi kılmak için teşkilâtlı ve devamlı bir suretle telkinlerde bulunmak ve faaliyet göstermektir. Daha kısa bir tarifle propaganda; bir fikrin her çeşit vasıtadan istifade etmek suretiyle hedef olan kitleye telkin edilmesidir[2]. Diğer bir propaganda tanımlaması da şöyledir: Bir şahsın veya

[1] Rakım Ziyaoğlu, Propaganda ve Sanatı, İstanbul 1963, s. 21; Ferhat Başdoğan, Propaganda KKK.lığı Yayınları, Ankara 1960, s. 5.

[2] Başdoğan, a.g.e.; s. 6; Selahattin Ertürk, Propaganda ve Beşinci Kolun II. Dünya Harbinde Oynadığı Roller, Gnkur. Basımevi, Ankara 1951, s. 5.

Levent Sahverdi Arşivi

bir grubun, diğer grupların davranışlarını herhangi bir durumda propagandacının arzuladığı şekilde reaksiyon göstermesini sağlamak amacıyla her çeşit haberleşme aracını kullanarak kontrol altına almaya veya değiştirmeye bilerek teşebbüs etmesidir.[3] Prof. Qualter "propaganda fikrinin kilit noktası, bilerek teşebbüs etmek sözünde yatar; propagandayı propaganda olmayandan ayıran husus budur" demektedir.[4] Propagandanın bir ilim veya sanat olduğunu savunanlar varsa da, bir kısım araştırıcılar pozitif bir ilim olmaktan ziyade bir teknik olarak kabul etmektedirler. Bunlara göre propaganda hem psikolojik, hem de sosyolojik olaylara dayanan bir tekniktir.[5]

Propaganda "Siyasi" ve "Askeri" olmak üzere genel olarak ikiye ayrılır. Bizi burada ilgilendiren "Siyasi Propaganda" değil, "Askeri Propagandadır". Bu propaganda yöneltildiği alan bakımından şu kısımlara ayrılır :

1.İdarî Propaganda : Savaş alanı çevresindeki düşman köy ve şehirleri halkına yöneltilir.

2.Stratejik Propaganda : Savaş hatlarının çok gerisinde memleket içine ve halka yöneltilir, tesiri geniştir.

3.Taktik Propaganda : Savaş alanındaki halk ve askeri birliklere yöneltilir.[6] İşte bizim üzerinde duracağımız propaganda şekli de budur. Ülkelerin, istihbarat örgütlerinin güçlü ve teşkilâtlı olmalarına paralel olarak orduların istihbarat birimlerinin de iyi çalıştıklarını söyleyebiliriz. İstihbarat birimleri ne kadar düzenli ve güçlü ise, propaganda faaliyetleri de buna paralel olarak iyi ve sonuç alıcı olmaktadır. Osmanlılarda 1900'lere gelinceye kadar özellikle ordu istihbarat işlerinin Avrupa standartlarında olmadığını görüyoruz. Balkan Harbi'nin sonuna kadar Silahlı Kuvvetler de geniş bir istihbarat yapan teşkilât mevcut değildi. Balkan Harbi'nin acı sonuçlarından sonra çok zayıf bir teşkilât kurulmuştu. Orduda en büyük birim Genelkurmay İstihbarat Şubesi idi.[7] Ayrıca Almanlardan esinlenerek Enver Paşa'nın kurduğu Teşkilât-ı Mahsusa adlı örgüt de, kendi çapında oldukça önemli işler başarmıştır.

[3] Terence H. Qualter, Propaganda ve Psikolojik Harp, Özel Harp Dairesi Yayınları, s. 26.

[4] a.g.e.; s. 27.

[5] Yakın, a.g.e.; s. 196.

[6] Yakın, a.g.e.; s. 196, Başdoğan; a.g.e. s. 15-19; Psikolojik Harekât Doktrini, KKK. St 33-1 Seri Numaralı Talimnâme; s. 203.

[7] TSK. Tarihi 3'ncü Cilt 6'ncı Kısım 1'nci Kitap (1908-1920) Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1971, s. 380-381.

Levent Şahverdi Arşivi

Siyasi propaganda ve cephe gerisi (Stratejik ve İdârî) propaganda ve sonuçları ile ilgili birçok kitap ve broşüre rastlamak mümkündür. Arşivlerde olsun telif eserlerde olsun, propaganda konusu ile ilgili birçok örneğe rastlanmasına rağmen; cepheyi (Taktik Propağanda) ilgilendiren propaganda ile ilgili bilgi ve belgelere daha az rastlanmaktadır. Gerek cephe gerisi, gerekse cephede yapılan propaganda örneklerine yaygın ve esaslı bir şekilde 1900'lü yıllarda, özellikle de I. Dünya Harbi sırasında ve sonrasında rastlamaktayız.

A. MÜTTEFİKLERİN PROPAGANDASI

Çanakkale Muharebeleri'nde kullanılan taktik propaganda yöntemleri ile ilgili belgelere ATASE Başkanlığı Arşivi'nde yaptığımız çalışmalar sırasında rastladık. Propagandanın çok çeşitli vasıta ve yöntemlerle yapıldığını biliyoruz. Çanakkale Muharebeleri'nde gerek müttefikler ve gerekse Osmanlılar propagandalarında daha çok broşürler, beyannameler mektup şeklinde beyannameler kullanmışlardır. Müttefikler Türklere nazaran daha çok teknik imkânlara sahip olmalarına rağmen broşür, beyanname, mektup şeklindeki propaganda vasıtalarını kullanmışlardır. Zira propaganda vasıtasını seçerken hedefimizin imkânlarını da gözönünde bulundurmak durumundayız. Yani radyosu olmayan düşmana, radyo aracılığı ile propagandaya kalkışmak anlamsızdır. Uçaklar ve balonlar aracılığı ile her iki tarafta birbirlerinin bölgelerine ve özellikle siperlere bol miktarda propaganda beyanname ve broşürleri atmışlardır. Müttefikler silahlı çatışmaya girerek başarı kazanmaya çalışırlarken, cephede de Türk askerine karşı psikolojik savaşa devam etmişlerdir. Propagandadan olabildiğince faydalanmaya çalışmışlardır.

Taktik propagandada genel hedef cephedeki askerin savunma ve taarruz gücünü zayıflatmak, sonuç itibariyle muharebe azim ve gücünü kurarak savaşmaktan vazgeçirmeye çalışmaktır. Yani bir bakıma kaleyi içten fethetmektir. Çoğu zaman anlık gevşeme, panik ve duraklamalardan istifade edecek düşmanı yenmek hedefleridir. [8]

Taktik propagandanın hedeflerinden biri askerin içinde bulunduğu istismara müsait maddi ve psikolojik durumlardır. Askerin giyimi, kuşamı, yiyecek ve içecekleri kısaca imkânsızlıkları hatırlatılarak morallerinin bozulması sağlanmaya çalışılır. Bunu yaparken de düşman tarafına esir düşenlere yapılan iyi muamele, onlara sunulan imkânlar anlatılır. Çoğu

[8] Psikolojik Harekât Doktrini, KKK. ST33-1, s. 103.

Levent Sahverdi Arşivi

zaman fotoğraflarla da desteklenen bu broşür ve beyannamelerin imkânsızlıklar içinde yüzen karşı taraf askerleri üzerinde olumsuz tesirler yapacağı muhakkaktır.[9]

Esirlere çok iyi muamele yapıldığı, çok rahat oldukları anlatılarak böylece askerin düşman tarafına geçmeleri temine çalışılır. Çanakkale Muharebeleri sırasında 5. Türk Ordusu bölgesine Türkçe ve Almanca yazılmış olarak atılan beyannamelerde bunları çok açık bir şekilde görüyoruz. 28 Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'nda 3. Kolordu bölgesine ve 5 Haziranda da Şimal Grubu Komutanlığı'na bağlı 57. Alay siperlerine atılan beyannamelerde bu konular işlenerek şöyle denilmektedir. "Ey Türk Kardeşlerimiz! İngilizlerin aldıkları esirlere kötü muamele ettikleri ve hatta kestikleri hakkında çıkarılan rivayetler Almanların yalanlarıdır. Esir düştükleri zamanda aç, çıplak, perişan olan Osmanlı askerlerine İngiliz Hükümeti tarafından fevkalâde iyi bakılmıştır. Mezkûr yalanlara kulak vermeyip esir düşmüş arkadaşlarınızın refahına sizde iştirak ediniz."[10] 9 Mayıs 1915'te Süleyman Bey Çiftliği civarında Cenub Grubu Komutanlığı bölgesinde bulunan bir beyannamede de İngilizlerin insancıllığı ve yardımseverliği dile getirilerek şöyle denilmektedir: "... esir alınan zabitan ile ırkdaşlarınız kendilerine gösterilen hüsn-ü muameleyi takdir ile hergün teşekkür etmektedirler. İngiliz askerlerine verilen tedavi, yaralanan Türklere dahi tarafımızdan veriliyor."[11] 20 Temmuz 1915 yılında Şimâl (Kuzey) Grubu Komutanlığı bölgesinde 24 nolu sipere atılan bir mektupta da şöyle denilmektedir: "Türk Efendi! Orada nasıl bir vakit geçiriyorsunuz? Bizim burada geçirdiğimiz güzel vaktin yarısı kadar olsun güzel bir vakit geçirmediğinizi iddia ederim. Bizim tarafımıza geçip oturmak istediğinizi iddia ederim., Bizimle beraber olan birçok arkadaşlarımız, onlar da burada bulunmayı isterlerdi diyorlar."[12]

Müttefikler, Osmanlı esirleri ağzından mübalağalı bir şekilde çok rahat, huzurlu, iyi bir hayat yaşadıklarını anlatan mektuplarla da propagandalarına devam etmişlerdir. 27 Mayıs 1915 tarihinde Şimal Grubu bölgesine atılan bir beyanname buna en güzel örnektir. Siperlerdeki Türk askerine hitaben bu mektupta şöyle yazılmaktadır. "Sevgili arkadaşlar! Kardeşler bildiğiniz gibi biz arkadaşlarınız, yalancı Almanların hatırı için olan

[9] Başdoğan, a.g.e.; s. 21.
[10] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 1, 1-1, 1-2; 9,9, 9-1, 9-2.
[11] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 3-2.
[12] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 14, 14-1.

Levent Şahverdi Arşivi

bu muharebe muhitinden kurtulup, İngilizlerin eline geçmiş bulunuyoruz.. İngilizler bizi iyice yedirip, temiz su verdikten maada tütün ve her istediğimizi dahi veriyorlar. Buraya geldiğimizde yaralı olanlarımızı devlet hekimlerine tedavi ettirdiler. Hatta çalıştırdıkları neferlere dahi emeklerine mukabil ücret veriliyor" [13].

Taktik propaganda da göze hitap ta ihmal edilmemektedir. Karikatür, fotoğraf gibi unsurlarda çok sık olarak kullanılmaktadır. Gelibolu Yarımadası'ndaki Türk siperlerine atılan beyannamelerde Nil Nehri kenarındaki bir esir kampındaki hayat çok tatlı bir şekilde tasvir edilmiş, pembe bir tablo çizilmiştir. Beyannamelere neşeli, hayatından memnun, saz çalıp âlem yapan, sigara içen, kahkahalarla gelen birbiriyle sarmaş dolaş, çiçekler, güller arasındaki sofralarda yemek yiyen ve isimleri, bağlı oldukları birlikleri yazılı askerleri gösteren fotoğraflar basılarak Türk tarafına atılmıştır. Bu beyanname ve fotoğraflarla adeta bir esir cenneti tablosu çizilmiştir. 28 Temmuz 1915'te Kumkale bölgesine atılan bir beyannamede yukarıda anlatılan tabloyu desteklemektedir. Bu beyannamede de şöyle denilmektedir: "Osmanlı esirleri Nil kenarında gayet muntazam bir bahçede ikâmet ediyorlar. Herbiri için ayrı ayrı yataklar tahsis edilmiştir. Herkese çeşit çeşit tabaklarla yemekler verilmekte olduğu gibi hergün sigara, salam vesair dağıtılmaktadır... Üserây-ı merkume, millî âdetleri bulunan saz ve sâzendeler tedariki ile zamanı hoş geçirmeleri için eğitilmektedirler. Mısırlı dostları tarafından sazlar vesair oyuncaklar hediye edilmiştir. Esirleri ziyarete müsaade edilmektedir. Esir zabitan için ayrı ayrı daireler tahsis edilmiş, karyola, battaniye, çarşaf, sandalye, kanape ve masalar verilmiştir. Yiyecek ve içeceklerine itina edilmekte olup, bunlar özel işçiler tarafından hazırlanmaktadır. Üseraya yevmiye 4, 4,5 şilin verilmektedir. İkâmet eyledikleri bahçe içerisinde açtırılan hususi dükkânda her nevi meyve ve tatlılar vesaire, ehven (uygun-ucuz) fiyatla sattırılmaktadır. Üseray-ı zabitan ve neferler ile muhafazalarına memur olanlar arasında fevkâlade muhabbet ve samimiyet mevcuttur." [14]

Cephede propaganda yapılırken işlenen konulardan biri de düşman ile müttefikleri arasında şüphe, fesat tohumları ekilmesi ve düşmanın ken-

[13] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 6-1, 6-3. Osmanlılara bu beyannameyi gönderenlerin isimleri şöyledir : Yzb. Mehmed Ali, Jandarma Çavuşu Abdullah Hüseyin, Onbaşı Abdullah Hüseyin, Nefer Hüseyin Ali (14. Alay), Hasan Mustafa (27. Alay), Ali Rıza (33. Alay), Osman (57. Alay), Mehmet Oğlu Hasan (72. Alay), Bu isimlere bakıldığında bazılarının uydurma olduğu hissi uyanmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

di müttefiklerinin veya tarafsız ülkelerin toprakları üzerinde şüpheli emeller beslediği fikridir.[15]

Müşterek olarak cephede çarpışılıyorsa, başarısızlıklardan faydalanılarak müttefiklerin arasının açılmasına büyük gayret gösterilir. Çanakkale'de İngilizler, Osmanlı askerleri ile Almanların arasını açmaya ve Alman komuta heyetine karşı kin ve nefret aşılamaya çalışmışlardır. 30 Nisan 1915'te 15. kolordu bölgesine atılan bir bildiride Türk askerinin gururu okşanarak, sinsice fesat tohumlarının ekilmeye çalışıldığını görüyoruz. Beyannamede şöyle denilmektedir: "Osmanlı askerleri, Alman kumandanlarının ittihaz eylemiş oldukları yanlış askeri tedbirlerden ve idarecilikten dolayı İngiliz askerlerinin tecavüzatına mukavemet edemeyerek 25 km. çekilmeye mecbur olmuşlardır."[16] 9 Mayıs 1915 tarihli bir başka beyannamede de Türkler övülmekte ve "...şecaat ve cesaretiniz cihanın malûmudur. Ne için sırf Almanya'nın menfaatı hususiyesi için icra olunan muharebenin müddetini, beyhude temdid (uzatmak) ediyorsunuz?..."[17] denilmektedir. Hatta bazı beyannamelerde İngilizler muharebe etmekten çok üzülüyormuş gibi bir tavır takınmakta ve gelişlerinin maksadını, Türkleri çok sevdiklerinden dolayı Almanların tasallutundan kurtarmak şeklinde propaganda ediyorlar. 9 Mayıs 1915 tarihli beyannamede bu konu işlenmekte ve şöyle denilmektedir. "... Sizinle muharebe etmeye mecbur olmaktan dolayı (İngiliz askerleri) pek ziyade teessüf ediyorlar. Mamafih İngiltere Devleti kendisini erbab-ı siyasetinizin sizi ellerine teslim etmiş oldukları Almanlar'ın tasallutundan kurtarmak için halihazırda icra olunan harbi ittihaza mecbur oldu.."[18] Müttefikler propagandalarında esir Türklerin ağzından yazılmış mektuplardan da istifade ederek, cephedeki askerin pişmanlık duygularını körükleyerek savaştan vazgeçirmeye çalışmaktadırlar. Türklerin ağzından yazılan bir mektupta, Türk askerinin va-

[14] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 19, 19-1, 19-3.

[15] Terence H. Qualter, Propaganda ve Psikolojik Harp, Özel Harp Dairesi Yayınları, s. 102, Hans Rudolf Sehmid (Çev. Kur. Yzb. Şefik Gürgân), Harp Propagandası ve Propaganda Harbi, Ankara 1949, s. 18.

[16] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 2, 2-2.

[17] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 3, 3-2. Aynı beyannameler 27 Mayıs 1915'te Yenişehir siperlerinde, İstihkâm bölüğü erleri tarafından da bulunmuştur. 15. Kolordu bölgesinde bulunan belgelerle ilgili olarak Başkomutanlığa da bilgi verilmiştir. (ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 5, 5-1 5-2) 23 Temmuz 1915'te Maydos'ta teneke bir kutu içinde bulunan beyannamede de benzeri konular işlenmektedir ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 27, F. 18-2, 18-3).

[18] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 3, 3-2.

Levent Sahverdi Arşivi

tanı için mücadeleye geldiğini ancak "... bu muharebede, devlet-i aliyemiz menfaati için olmayıp, sırf Almanların menfaat ve faidesi için olduğundan muharebeden çekilip beyhude kanınızı Almanların hatırı için dökmeyesiniz..."[19] denilmektedir. Böylece Almanlarla ilişkileri pek de sıcak olmayan Türk askerini, esir düşmüş silah arkadaşları aracılığı ile Alman komutanlarla anlaşmazlığa düşürmek ve muharebeden vazgeçirmek istemişlerdir. Aynı şekilde 5 Haziran 1915 tarihli ve 57. Alay siperlerine atılan uzun bir beyannamede de Türk askerinin duygularına hitap edilerek şöyle denilmektedir: "Milletinizi tehlikeye ilka ile çoluk çocuk sahibi bu kadar dindaşlarınızın lüzumsuzca feda olmasına sebep olan şu Almanların ve hem fikirlerinin entrikalarına niçin kurban oluyorsunuz?"[20]

İngilizler güya Türk esirleri tarafından yazılmış beyannamelerin dışında, Hintli ve Mısırlı Müslümanların düşüncelerini ihtiva eden beyannamelerle de Türk askerine propagandalarına devam etmişlerdir. Türklerle Almanların arasını açmak için, müttefik olmasına rağmen Almanların Türk ülkesini işgal etmek gibi gizli emeller taşıdığını anlatan beyannameleri uçaklarla 11 Haziran 1915'te Çanakkale'de Asya Grubu bölgesine atmışlardır. Burada Türk askerlerine şöyle hitap edilmektedir: "... biz Müslümanlar pekiyi biliriz ki Almanlar hilekâr bir millettir. Tarih bile bunların böyle olduğuna şahittir. Bu halde Almanlar sizi aldatıyor ve memleketinizi mahvediyorlar. Bundan başka bunların fikri, yer ve yurdunuzu zaptetmek ve Almanlarla doldurmaktır... Emin olunuz ki bütün dindaşlarınız, Almanlar tarafından aldatıldığınıza canları acıyor ve gece gündüz Almanların elinden ve hilelerinden kurtulmanıza yürekten dua ediyorlar.."[21] Türklerin vatan ve millet duygularına hitap ederek onların Almanlarla bağlarını koparmaya çalışırken, Almanya'nın Avrupa'daki Türk topraklarının elden çıkışına karşı olan tavrı ve diğer Avrupalı bazı ülkelerin toprak bütünlüğüne karşı davranışları hatırlatılarak, Almanların yayılmacı ve güvenilir olmayan bir müttefik olduğu fikri pekiştirilmek istenmektedir. Bu maksatla yukarıda adıgeçen beyannamede şöyle yazılıdır

[19] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 2, F. 6-1, 6-3.

[20] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 9-2, 5. Ordu Komutanı Alman Liman Von Sanders hatıralarında Türk ve Alman subayları arasında çekişme olduğu haberi tamamen uydurmadır. Bu haberi sızdıran İstanbul'daki gizli kaynak bir anlaşmazlık çıkarmaya uğraşmakta ve fakat bunu başaramamaktadır." Türk ve Alman subayları arasındaki ilişkiler, düşünülebilecek en iyi şekildedir. Her iki tarafta cesur Osmanlı ordusunun başarısından iftihar duymaktadır." denilmektedir. Liman Von Sanders, "Türkiye'de 5 yıl," Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 118-119 Çev. M. Şevki Yarman).

[21] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 11, 11-3, 11-6, 11-7.

Levent Sahverdi Arşivi

: "Şimdiye kadar Almanların size ne faydası dokundu. Sizin Bosna - Hersek vilayeti(niz) Avusturya - Macaristan tarafından elinizden alınmadı mı? Ve buna karşı Almanya'nın size hiçbir yardımı oldu mu? Bilakis bunların gitmesine elinden geldiği kadar yardım etti... Alman, vermiş olduğu sözü ve imza etmiş olduğu kağıtları (andlaşmaları) ayak altına aldı.. Belçika'yı kan içine sokan Almanlar, memâlik-i Osmanîye'yi de mahvetmekten hiç utanmayacaklardır... Ey Türk kardeşlerimiz! O Almanlar ki doymak nedir bilmezler. Almanlar memleketinizi işgal edecek olurlarsa, memleketinizin bütün mahsulâtını ne suretle yutacaklarını çok sürmez görecek ve anlayacaksınız... O zaman ne hürriyetiniz kalacak, ne ehemmiyetiniz olacaktır.." [22]

Cephede savaşanlara yapılan propaganda da bazı duygulara da hitap edilir. Uzun zaman savaş meydanlarında bulunan askerlerin çoluk çocuklarını hatırlatarak onların hasret duygularını tahrik etmek taktik propagandanın hedeflerinden bir diğeridir.[23] Harplerin en büyük unsuru olan insanın da birtakım üstünlükleri ve zaaflarının bulunacağı şüphesizdir. Uzun yıllar cepheden cepheye koşmuş, sıla, aile ve çoluk çocuğundan ayrı kalmış, onları özlemiş Türk askerinin duygularını dikkatlerden uzak tutmamalıdır. Bu şartlardaki bir insanın psikolojisi iyi tahlil edilirse, onları istismar etmek ve etkilemek, savunma ve direnme gücünü gevşetmek, hatta yok etmek mümkündür. Nitekim müttefiklerde bu konuya eğilmişler ve propagandalarında bu noktayı da ihmal etmemişlerdir. 9 Mayıs 1915'te Cenub (Güney) Grubu Komutanlığı bölgesinde bulunan bir beyannamede bu konuya değinilmekte ve şöyle denilmektedir : "Artık muharebeye devam etmekten imtina ederek, silahlarınızı teslim ederseniz, kendi eşlerinize, çocuklarınıza avdet etmeye muktedir olursunuz. Ve biz dahi vatanımıza avdet ederiz." [24] İnsanın en hassas olduğu hususlardan biri de eş ve çocuklarına karşı beslediği duygulardır. Onlarla birlikte geçirilen rahat günler cephede hatırlatıldığı zaman askerin hangi karışık duygulara ve hayallere kapılacağını kestirmek gerçekten zordur. Bunu gözönüne alan İngilizler Çanakkale'de Türk askerine yönelik propaganda beyannamelerinde bu konuyu işlemişlerdir. 2 Haziran 1915'te 19. Tümen'e bağlı 57. Alay siperlerine atılan bir beyannamede şöyle denilmektedir : "Ey asker! uyanınız! Bize iltica edecek her Osmanlı eri için ağuşumuz açıktır. İstirahatiniz temin, hayatınız tahlis edilecek bir Evlâd-ü iyâlinize bir an evvel kavuşmak

[22] a.g.b. aynı yerler.
[23] Başdoğan, a.g.e.; s. 19, 21.
[24] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 3, 3-2.

Levent Şahverdi Arşivi

için bundan gayri hiçbir çare yoktur."[25] 11 Haziran 1915 tarihli başka bir beyannamede de aynı konu işlenmekte ve "...çoluk çocuğunuz ve aileniz ile rahat yaşıyor ve tarlalarınızda çalışıyordunuz.." "Balkan Muharebelerinin felâketlerinden kurtulduğunuzda pek âlâ aileleriniz arasında bahtiyar ve mesud oturuyor tarlalarınızı ekiyordunuz. Size ne oldu ki Alman kavminin güzel gözleri için ilân-ı harp ettiniz?"[26].

Ülkenin iç meseleleri de zaman zaman düşman tarafından cephede bozgunculuk aracı olarak kullanılmaktadır.[27] Çanakkale muharebeleri sırasında iç politikadaki partizanlıklarla, siyâsi kavgaların propaganda malzemesi olarak kullanıldığını görüyoruz. Bilhassa komuta kademesindekilerin, siyasî görüşleri gözönüne alınarak iktidardaki İttihat Terakki'ye muhalif Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne mensup subayların hoşuna gidecek ve ittihatçı subaylarla aralarını açacak şekilde propaganda yapılmaktadır. 2 Haziran 1915'te, 19. Tümen cephesinde 57. Alay siperlerine atılan bir beyannamede mevcut hükümetin politikası eleştirilmekte ve yanlış politikalar sonucu girilen bu savaş sonunda "...bir muvaffakiyet ihtimali, bir zafer ışığı görüyor musunuz?"[28] diye sorulmaktadır. Böylece savaşçılara gereksiz bir muharebede bu kadar direnmelerinin lüzumsuzluğu ima edilerek, gevşemelerine sebep olunmak istenmektedir. Yine iktidardaki İttihat ve Terakkiye bilhassa hücum edilmekte ve 11 Haziran tarihli Asya Grubu Komutanlığı bölgesine atılan bir beyannamede şöyle denilmektedir: "Biz pek iyi tahkik ettik ki Genç Türkler Alman parasının tesiriyle sizi aldatmışlardır. İşte biz size hakikati anlattık, tahminimizi de söyledik. Ümit ederiz ki, muazzam Britanya Hükümeti'yle muharebeden vazgeçer, silahlarınızı teslim edersiniz. Memleketin selâmeti için yegâne çare budur."[29]

Askerin moralini bozmak için Osmanlı ülkesinin genel durumu ve diğer cephelerdeki başarısızlıklardan da faydalanılmıştır. Çanakkale Cephesinin dışındaki cephelerle ilgili olarak gerçek veya gerçek olmayan yenilgi, bozgun v.s. gibi haberlerle askerin mukavemetinin kırılması istenmiştir. 27 Mayıs 1915'te Yenişehir siperlerine müttefik uçaklarından atılan bir beyannamede bu konu işlenmekte ve şöyle denilmektedir: "Van vilayeti şarkında Dilman ve Koçka Geçitleri arasında Halil Bey'in taht-ı kumandasında hareket eden ve 18000 askerden mürekkep olan ve üç gün devam eden

[25] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 9 9-1.
[26] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 11, 11-3, 11-7.
[27] Hans Rudolf Sehmid, a.g.e.; s. 18.
[28] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 9-2.
[29] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 11, 11-7.

Levent Şahverdi Arşivi

muharebe neticesinde birlik kâmilen mağlup olmuştur. Asâkir-i Osmaniye 3500 şehit vererek çekilmeye devam ediyor."[30] Görüldüğü gibi çizilen tablo çok kötü ve karamsardır.

Yine ülkelerin etnik ve sosyal grupları da düşman propagandasının hedeflerindendir.[31] Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürtler olduğu ve bunların ayrı bir etnik grup olduğu fikri, harpten önce de, harp sırasında da müttefiklerce işlenmiştir. Zaman zaman ajanları vasıtasıyla büyük paralar sarfederek, Osmanlı yönetimi ile tebasının arasını açmak için çok uğraşmışlar, fesat tohumları saçmakta da oldukça başarılı olmuşlardır. Çanakkale'de, Kürtlerle ilgili Londra'da yayınlanan gazetelerdeki bazı haberleri, beyanname şekline getirerek kullanmışlardır. Türk ordusu içinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu kökenli subay, astsubay ve erlerin varlığı gözönüne alınarak onların milliyetçilik duygularına hitap edilmiştir. Böylece harpte çok önemli olan emir-komuta zincirinin bozulmasını, dolayısıyla düşman karşısında bozgunu hedeflemişlerdir. 29 Temmuz 1915'te Kuzey (Şimal) Grubu Komutanlığı bölgesine atılan Türkçe bir propaganda bildirisinde bu konuya değinilmekte ve şöyle denilmektedir: "... Kürtler hükümet-i hazıra aleyhine isyan ile Muş, Harput vilayet merkezlerini işgâl eylemişler ve Abdurrıza Bedirhan Hazretleri vâli nâsb ve tayin edilmiştir."[32]

Burada propaganda da yalan unsurlar kullanıldığını görüyoruz. Aşiret ileri gelenlerinden olan ve Abdurrıza diye yazılan kimse Bedirhanlı aşiretinden Abdürrezzaktır. Görüldüğü gibi adını bile yanlış yazdıkları kişinin, bildirinin atıldığı sırada bir isyan teşebbüsü olmadığı gibi, Kürtlerin bu tarihte Muş ve Harput (Elazığ) vilayetlerini işgalleri de söz konusu değildir. 1913'te Abdürrezzak Rusların tesiriyle isyan teşebbüsünde bulunmuşsa da bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır. Ama propaganda beyannâmesinde haberin doğruluğundan çok, askerler arasında doğuracağı tesirler ve sonuçlar ön planda tutulmuştur.

Osmanlılar bilindiği gibi I. Dünya Harbi sıralarında "cihad-ı mukaddes" ilân etmişlerdi.[33] Bununla İngilizlerin sömürgesi durumunda olan İs-

[30] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 5, 5-3. Halil Bey (Enver Rıza'nın amcası) 1 Mayıs'ta Dilman'da - Ruslar'a yenilmiş, Van yakınlarında büyük kayıplar vererek, 20 Haziran'da Bitlis'e varmıştır. (Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, III. Cilt, 3. Kısım, Ankara 1938, s. 4-5; Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım, II. cilt, Ankara 1951, s. 205.)

[31] Hans Rudolf Sehmid, a.g.e.; s. 18.

[32] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 20, 20-2.

[33] Hamza Eroğlu, Türk İnkılap Tarihi, Ankara 1982, s. 75- 79; Haluk Ülman, I. Dünya Savaşına Giden Yol (ve Savaş), Ankara 1973, s. 224; T.S.K. Tarihi, III. cilt, 6. Kısım, 1. Kitap, Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1971, s. 385.

Levent Sahverdi Arşivi

lâm ahaliyi, onlara karşı tahrik etmek, cepheyi İngilizlerin aleyhine genişleterek, arkadan vurabilmek, özellikle Ortadoğu'da ilerlemelerini durdurmak, Hindistan ve diğer sömürgelerden gelecek asker ve maddî yardım engellenmek istenmişti. Türkler ve Almanlar bu maksatla Afganistan, İran ve Hint Müslümanları arasında geniş faaliyetlerde bulunmuşlardır. Osmanlı Teşkilât-ı Mahsusa'sı buralarda Çerkez Ethem'i görevlendirmiştir. Zaman içerisinde yeterli olmasa da bazı müspet sonuçlar elde edilmişti. İngilizler çağrının doğurabileceği kötü sonuçların bilincindeydiler. Zaten en çok çekindikleri olaylardan biri de Enver Paşa'nın Almanlar'la birlikte hazırlayıp ilân ettiği bu cihattı.[34]

Çağrının sadece İngiliz sömürgelerinde değil, cephelere sevkedilen Türk askerinin kuvve-i maneviyesini de artıracağı şüphesizdir. İngilizler sömürgelerinde cihad-ı mukaddese karşı tedbirler alırken, aynı zamanda cephelerde savaşan Türk askerinin mukaddes çağrıya olan inanç ve güvenini sarsmak için kafasında şüpheler doğuracak teşebbüslerde de bulunmuşlardır. Öyle ki, ilân edilen "Cihad-ı mukaddesin" yanlışlığını izah eden beyannameler sanki birer karşı fetva gibidirler. Hintli ve Mısırlı Müslümanlar tarafından yazılmış gibi siperlere atılan bildiriler de dinî izahatlar yapılmakta cihat nedir, ne değildir uzun uzun açıklamalar yapılmaktadır. 11 Haziran 1915'te Asya Grubu Komutanlığı bölgesinde bulunan bir bildiride, "... yabancı hatırı ve menfaati için harb-i din etmek istiyorsunuz. Bu muharebe mukaddes yani cihat değildir. Teessüf olunur ki İslâm karındaşlar birbirini Alman İmparatoru'nun uğruna öldürüyorlar"[35] denilmektedir. Bir başka bildiride de cihad ile ilgili dinî açıklamalar yapılmakta ve şöyle denilmektedir: "Cihad-ı mukaddes ancak şeriat-ı garraya ve haremin mahremine taarruz ve tecavüz edilmesine karşı ilân edilir. Şeriat-ı garranın hiçbir suretle tecavüz edilmediği bir sebeple cihad-ı mukaddes ilân edilmez. Almanların zafer ve galibiyetleri için ilân edilecek bir harp hiçbir suretle mukaddes olamaz. Almanya İmparatoru memnun olsun diye İslâm'ın İslâm'ı kesmesi nasıl tecviz edilebilir. Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'deki ihvanlarınız Müslüman ile Müslümanın kanının akıtıldığı böyle bir harbe dahil olduğunuzdan dolayı size darılıyor ve isyan ediyorlar. Bu kadar büyük bir günaha girmeniz sizin için ayıptır."[36]

[34] Hasan Köni, Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri, Dördüncü Askeri Tarih Semineri (Bildiriler), Ankara 1980 s. 287.

[35] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 11-11-3.

[36] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 11,11-7.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı asker ve subaylarının morallerini bozmak için, müttefikleri Alman ve Avusturyalıların zor durumda oldukları işlenen diğer bir konudur. Zira Türkler Almanya'ya güvenerek harbe girmişti. Almanya ve taraftarlarının aleyhine komşularının harp ilân ettiği bildirilerde yazılmaktadır. Bunu yaparken de yalana bile başvurmaktan çekinmemişlerdir. 2 Haziran 1915 tarihli ve 57. Alay bölgesine atılan bir mektupta şöyle denilmektedir. "Romanya ve Bulgaristan, Avusturya aleyhine ilân-ı harb etmiştir. İyilik onların üzerine olsun."[37]

Yine Almanya ve müttefiklerinin dünyada yalnızlığa itildiklerini anlatan 2 Haziran 1915 tarihinde 57. Alay bölgesine atılan bir başka bildiride de şunlar yazılıdır: "Almanlar tarafından sarfolunan bunca himemata rağmen hiçbir surette ifal edilemeyen İtalyanlar dahi bize el uzatarak Almanya'ya ve (bittabi müttefiki bulunduğumuz size de) harb ilânı ile Almanya'nın diğer alet-i mekâsıdını teşkil eden Avusturyalıları azim bir mağlubiyete giriftar eylemişlerdir."[38]

İngilizler Osmanlıların cihad-ı mukaddes ilân ederek kendileri ile savaşmalarının gereksiz ve haksız bir davranış olduğunu propaganda etmektedirler. İngilizlerin Müslümanlar tarafından uğruna ölünebilecek kadar sevilen ve Müslümanların koruyucusu olan bir devlet olduğu 2 Haziran 1915'te 57. Alay bölgesine atılan bir bildiride şöyle anlatılmaktadır: "... İngiltere Devleti'nin himayeperane ve idare-i ihraranesi sayesinde bugün milyonlarca ehl-i islâm asûdane bir ömür geçirmekte ve bunlardan binlerce dilâveran, bize karşı besledikleri şükran ve ubudiyeti ispat için gönüllü olarak sancağımız altına girerek bizimle beraber muhaliflerimize karşı cansiperane harb etmektedirler."[39] İngiltere, Müslümanların koruyucusu bir devlet olduklarını sadece kendilerinin değil, Hintli ve Mısırlı Müslümanlarında kabul ettiklerini anlatan bildirilerle yukarıda bahsettiğimiz fikirlerini destekleme yoluna gitmiştir. Çok içten ve duygulu bir şekilde İngiltere'yi öven ve bu beyannamelerle Çanakkale'de siperlerdeki Müslüman Türk askerlerini etkilemek istemişlerdir. Bu maksatla 11 Haziran 1915 te Asya

[37] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 8,8-2, 2 Haziran tarihli beyannamede atıldığında Bulgarlar henüz bir tarafta yer almamışlardı. Bu tarihten yaklaşık iki, ikibuçuk ay sonra yani eylülde iddia edildiğinin aksine Almanya'ya saldırmamış, Almanya'nın müttefiki merkezi devletler yanında yer almıştı. (Sanders, a.g.e.; s. 119), Romanya ise savaşa 1916 yılı 28 Ağustos'unda katılmıştır. Eroğlu, a.g.e.; s. 75; Fahir Armaoğlu, 20. yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 1984, s. 124.

[38] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 9, 9-2.

[39] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 9 9-2.

Levent Sahverdi Arşivi

Grubu Komutanlığı bölgesine atılan Arapça ve Türkçe beyannamelerde şöyle denilmektedir. "Ey bizim gazi ve sevgili Türk kardeşlerimiz! Mısır ve Hindistan'daki İslâm kardeşlerinizin sözünü ve sesini işitiniz.Mısır'da İngiltere'nin taht-ı idaresinde bulunan Müslümanlarla rahat ve saadettedirler... Hindistan şehzadeleri, üserası, umum ahalisi alem-i İslâmın sahih dostu olan İngiltere uğruna canlarını dahi esir gibi kullanacaktır..Ulu dinimizin evlâtları muazzez Türk kardeşlerimiz, milyonlarca Müslüman namaz ve niyazlarında cenab-ı hakka tazarru ederler ki üzerlerinden İngiliz Hükümeti lütfunu eksik etmesin. Ezan ve Kur'an-ı Kerim, İngiltere'nin himayesinde ki bilâd-ı İslamiyede okunuyor. Görmüyor musunuz ki Hindin ümerası, vüzerası, zabitanı, memurîni ve bütün ahalisi İslâmların hakiki dostu olan ve İslâmlara ilticagâh olan İngiltere'ye yardım uğrunda mallarını harcıyor, kanlarını akıtıyorlar... Almanlar tarafından aldatıldığını ve bütün Müslümanların en eski ve en namuslu dostu olan Büyük Britanya'ya karşı muharebeye sevk edildiğini görmek bizi mahsun ediyor. Onun içindir ki bu kardeşleriniz düşmanlarımızın fena desiseleri neticesinden sizleri saklanmasını ve uykudan uyanmanızı cenâb-ı haktan dua ve niyaz ediyorlar." [40]

B. KARŞI PROPAGANDA

Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı ordusunda kuvvetli bir istihbarat teşkilâtı kurulamamıştı. Avrupa ile özellikle Almanlarla temastan sonra ve Balkan Harbi yenilgisinde istihbarata önem verilmişti. Enver Paşa'nın kurdurduğu Teşkilât-ı Mahsusa kısmî de olsa birtakım işler başarabilmişti. Ancak müttefiklerin o dönemde her konuda olduğu gibi İstihbarat Teşkilâtı ve buna bağlı olarak propaganda konusunda da bizden çok çok ileride olduğu bir gerçektir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türkler de boş durmamışlar karşı propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Konumuz Teşkilât-ı Mahsusa'nın İslâm ülkelerinde, Türkistan'da yaptığı genel propaganda olmayıp Çanakkale Muharebeleri'nde Türklerin uyguladığı karşı taktik (cephede) propagandadır. Arşivde bulabildiğimiz kadarıyla taktik propaganda örnekleri sunmaya çalışacağız.

İngilizler I. Dünya Harbinde Müslüman ülkeler halkını propaganda bombardımanına tutarak onları kandırmışlardı. Çanakkale Muharebeleri'nde savaşmak üzere sömürgelerden getirdikleri Müslüman askerler Almanlarla savaşmaya geldiklerini sanıyorlardı. Propagandaya göre Almanlar

[40] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 11, 11-3, 11-6.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Müslüman halifesini esir almışlardı ve Hintli askerlerde halifeyi kurtaracaklardı. İngilizler bunun dinî bir borç olduğunu telkin etmişler ve inandırmışlardı. İngilizlerin bu propagandasını sezen Türkler de karşı propaganda faaliyetine başlamışlardı. Cephede İngiliz siperlerine yönelik olarak Ezan okutmuşlardı. Ezan sesini duyan Hintli Müslümanlar irkilmiş gerçeği anlamışlar ve savaş çabalarını azaltmışlardı. İngilizler bundan sonra pek Müslüman askerleri kullanmak istememişlerdi.[41]

Müttefiklerin propagandasından bahsederken, esirlere iyi davranıldığını, esirlerin ağzından yazılmış gibi Türk siperlerine attıkları beyannamelerden öğrenmiş idik. Müttefikler Türklere karşı bu propagandayı yaparken, kendi askerlerine Türklerin, esirlere çok kötü davrandıklarını, hatta parça parça ederek öldürdüklerini propaganda etmektedirler. İngilizlerin bu şekil propaganda yaptıklarını, esirlerden öğrenen Türk tarafı da hem bu propagandanın aslının olmadığını, hem de İngiliz askerlerinin savaşma istek ve azimlerini kırmak hatta teslim olmaya razı etmek için mukabil propagandalara başlamışlardır. 12 Mayıs 1915 yılında İngilizce 100 nüsha bastırılan beyannameler Boğaz ve Cenub Grubu Komutanlıklarına eşit şekilde paylaştırılmış ve uçaklarla İngilizler tarafına atılması uygun görülmüştür "... Ey İngiliz, Avustralyalı, Zelandalı, Fransız ve Hindliler.." diye başlayan beyannamelerde, Türklerin esirlere karşı yaptıkları muamelelerle ilgili haberleri yalanlanmakta "bizdeki üseranın rahat ve huzuru pek mükemmeldir. Onlara ettiğimiz muamele hukuk-i beynelmilele tamamen muvafık ve pek misafirperveranedir"[42] denilmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi müttefikler Almanların Avrupa'da yenildikleri propagandasını yaparak Türk tarafını ümitsizliğe düşürmek istemişlerdi. Aynı şekilde Türk tarafıda müttefikler tarafına attıkları bildirilerde Avrupa'da Fransa İngiltere ve Rusya'nın feci bir şekilde yenilgiye uğradıklarını propaganda ederek şöyle demektedirler : "... Ruslar Galiçya'da yeniden 100 bin esir verdi. Danzink bombardıman edilip, Varşova sükut etmek üzeredir..."[43] Bildirinin altında ise "Osmanlı Askerleri" imzası vardır.

14 Mayıs 1915 tarihli ve Enver Paşa imzalı bir emirde, 5. Ordu Komutanlığına İngilizce ve Fransızca 1000 adet bildirinin bastırılarak Uzedum Paşa'ya gönderildiği bildirilmektedir. Bunların uçaklarla Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerine atılmaları, ayrıca Hind lisanıyla yazılmış beyanna-

[41] T.S.K. Tarihi, III. C, 6. kısım (1908-1920), 1. kitap, Gnkur. Harp Tarihi Yayınları, Ankara, 1971, s. 385, 386.

[42] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 4, 4-1, 4-2.

[43] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 4-2.

Levent Sahverdi Arşivi

melerin de gönderileceği ve bunların hangi tarihte atılacağını, Uzedum Paşa'nın 5. Ordu'ya bildireceği yazılıdır.[44]

Başkomutanlık tarafından İngilizce ve Fransızca olarak gönderilen bildirilerde müttefiklerin metotlarına karşı hemen hemen aynı şekilde mukabele edildiğini görüyoruz. Düşmanın moralini bozmak için onların yaptıkları çıkarma harekâtıyla istihza edilmektedir. Çok büyük güç, birçok cephane sarfederek Gelibolu Yarımadası'nın içerlerine ilerlemek için "yaptığınız bütün teşebbüs ve gayretleriniz müthiş bir zayiatla akim kalmıştır"[45] denilmektedir. İngiliz donanmasına ait gemilerin Türk denizaltıları tarafından batırıldığı ve bu zayiatın telafisinin güç olduğu hatırlatılmakta ve gemilerin karadaki askerleri yalnız bırakarak emin bir yere çekildikleri dolayısıyla "artık istikbâlde onların size yardımda bulunmaları imkânsızdır"[46] denilmektedir. Böylece karaya çıkan askerlerin yalnızlığa itildikleri propagandası ile kuvve-i maneviyeleri kırılmak istenmiştir. Cephedeki askerin en önemli ihtiyaçlarının su, yemek, cephane olduğu bir hakikattir. Türkler müttefik askerleri, ümitsizliğe düşürmek için adı geçen ihtiyaç maddelerini taşıyan gemilerin, Türk denizaltıları tarafından batırdıldıklarını ve batırılmaya da devam edileceklerini bildirilerde ifade etmektedirler. Dolayısıyla yiyecek ve içecek gelmeyince "açlık ve susuzluktan dolayı ölmeye mahkum kalacaksınız" dedikten ve karamsar bir tablo çizildikten sonra "hayat pahası fedâkarlığınızdan kendinizi ancak teslim ile kurtarabilirsiniz. Biz de hüsn-ü kabul ve muamele bulacağınızdan emin olabilirsiniz. Biz de yiyecek çoktur. Sizleri iyi beslemeye ve kendi memleketinizde bulunduğunuzu ihsas edecek her türlü istirahat mevcuttur. Fazla tereddüt etmeyiniz, gelin teslim olun"[47] diye de çıkış yolu gösterilmektedir.

Müttefik askerlerin birbirlerine itimatlarını sarsmak ve aralarında ayrılık tohumları ekmek için İngilizlere hücum edilmekte ve "...siz bizlere karşı, ne sizin memleketinizin selameti, ne de bizlere karşı husumetinizden dolayı harp ettiniz. Bilâkis sizler hilekâr ve dünyaya tahakkümde haris olan İngiltere'nin perales itasıyla ifal edilerek harbe sevkedildiniz."[48] denilmektedir.

Yine diğer cephelerdeki durumun kötü olduğu, Almanların ve müttefiklerinin devamlı galip geldikleri İngiliz ve müttefiklerinin durumla-

[44] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 7.
[45] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 7-4.
[46] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 7-4.
[47] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 7-4.
[48] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 7-4.

Levent Şahverdi Arşivi

rının çok kötü olduğu şeklinde propagandaya devam edilmektedir. Alman ordularının Belçika'yı, Fransa'nın mühim yerlerini işgal ettiği, İtalya'nın İngiltere ve müttefiklerinin lehine savaşa girmesinin fazla birşey değiştirmediği, Rus ordularının Galiçya'da yenildikleri anlatıldıktan sonra "..bir vakitler bütün ümitlerinizi bina ettiğiniz Rus orduları şimdi kendiliklerinden yüzlerle, binlerle teslim oluyorlar. Onların yaptıkları gibi yapın. Şerefiniz emniyettedir."[49] denilmektedir.

Türkler, müttefikler kadar sık ve çok sayıda bildiriler atamasalar da yine bu faaliyetten geri durmamışlardır. Başkomutanlık Urduca ve Gurka dillerinde 250 adet bildiri bastırarak 5. Ordu'ya göndermiş ve Arıburnu ile Seddülbahir'de düşman tarafına atılmasını emretmiştir.[50]

3 Eylül 1915 tarihli bir emirde de, Müslümanlara hitaben "Arabiyülibâre" bastırılan 495 adet bildirinin gönderildiği ve bunların "tayyare vesair vasıtalarla" düşman tarafına atılması emredilmektedir.[51]

Taktik propaganda da bilgilerin çoğu doğru olduğu gibi, yanlışta olabilmektedir. Yalan propagandadan maksat, zaten kısa vadede panik yaratmak, gevşekliğe sebep olmak bir anlık tereddütün doğuracağı durgunluktan istifade ederek düşman cephesinde bozguna sebep olmaktır. Çoğu zaman bu propagandadan iyi sonuçlar alınabileceği gibi bazen inandırıcı olmayabiliyorda. Mesela İngilizler tarafından atılan bir bildiride "Alman dostlarınız hal-i hazırı biraz mübalağa ile resmediyorlar. Lâkin tasvir ettiğiniz kadar fena değildir işler."[52] denilmek suretiyle bildirilerde yazılanlara inanmadıklarını ifade etmektedirler. Aynı şekilde Türk tarafı da bildiriler : Şüphe ile karşılamakta ve bu yola başvurulmasını acziyet olarak kabul etmektedirler. Şimal (Kuzey) Grubu Komutanlığı'ndan 5. Ordu Komutanlığı'na yazılan bir yazıda bildirilerle ilgili olarak "...Geçen Balkan muharebesinde hükümet-i sağirenin bile tenezzül etmediği ve İngilizlerin aczinden başka bir şeye delâlet etmeyen böyle bir hezeyennameye orduy-u hümayunlarında hiçbir ferdin ehemmiyet vermeyeceği bilakis vazife-i vatanını daha büyük fedakârlık ve bir hiss-i intizam ile ita edeceği maruzdur"[53]

[49] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 7-4.

[50] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 10. 11 Haziran 1915 tarihli emirde Enver Paşa "... beyannamelerin düşman üzerine atılacağı günü Uzedum Paşa 5. Ordu'ya bildirecektir" demektedir.

[51] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 22. Aynı emir, 4 Eylül'de de, Güney Batı, İkinci Ordu ve Tayyare Müfrezesi Komutanlığı'na yazılmıştır. ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 22-1.)

[52] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 13-2.

[53] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 6.

Levent Sahverdi Arşivi

denilmektedir. Müttefiklerin propaganda imkân ve vasıtaların genişliği bu vasıtaların Osmanlılara nazaran daha geniş olarak kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Türk tarafının istihbarat ve dolayısıyla propaganda konularındaki çalışmaları müttefiklere göre daha az oranda gerçekleşmiştir. İncelenen belgelerde bu durumu tespit etmek mümkündür. Nitekim bu durum itilâf güçlerinin attığı bildiri sayısının fazlalığından da anlaşılmaktadır. Daha önce de bu konuda Türk tarafının yetersizliğinin sebeplerinden bahsetmiştik. Türklerin istihbarat ve propaganda tekniği açısından zayıflıklarının yanında maddi imkânsızlıklar içinde olduklarını da görüyoruz. Çok basit, ehemmiyetsiz ve ucuz olan bazı araç ve gereci dahi bulamamaktadırlar. Bildirileri düşman tarafına atacak uçak ve balon gibi vasıtaların bir elin parmağı kadar az olması bir yana (balon yok) bildirilerin yırtılmasını suya düşerek bozulmalarını önlemek için lâzım olan teneke kutu ve kavanoz dahi bulmakta güçlüklerle karşılaşıldığını görüyoruz. Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nın 5. Ordu Komutanlığı'na yazdığı 29 Haziran 1915 tarihli bir yazıda bu konuya değinilmekte ve şöyle denilmektedir : "Tayyarelerle düşman mevakiine atılmak için Başkomutanlık'tan gönderilen beyannamelerin İngilizce olanları tamamen kavanozlara konularak Arıburnu Seddülbahir bölgelerine atılmıştır. Fransızca, Urduca olanların bir kısmı, Gurka lisanında olanların az miktarı kavanoz bulunamadığı için atılamamıştır." [54]

SONUÇ :

I. Dünya Harbinde, dünyanın ileri gelen devletlerine karşı Almanya ve müttefiklerinin yanında yer alan Osmanlı Devleti, hemen her konuda düşmanları ile eşit şartlara sahip değildi. Eşitlik bir yana, imkânsızlıklar içindeki bir ülkenin, en tabii ihtiyaçları bile karşılanamayan ordusu, bir oldu-bitti sonunda kendini savaşın tam ortasında bulmuştu. Konumuz olan propaganda, istihbarat faaliyetlerinin bir koludur. Dolayısıyla istihbarat teşkilâtlarının gücü ve imkânları ölçüsünde propaganda faaliyetlerinde bulunulacağı şüphesizdir. Propagandanın psikolojik ve sosyolojik temellere dayalı bir teknik olduğunu yukarıda belirtmiştik. O halde bu işi yapacak eğitilmiş, bilgili tecrübeli insanlara ihtiyaç olduğu da bir gerçektir. İstihbarat konusuna yeni eğilmiş, yetiştirilmiş insan gücünden yoksun bir nevi

[54] ATASE Bşk. Arşivi; K. 3438, D. 26, F. 12, İngilizce olan bildirilerden 300 adedi 25 Haziran 1915'te uçurulan bir uçakla Arıburnu düşman karargâhı üzerine atılmıştı. (II. Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı, IX. cilt, Ankara 1969, s. 47.)

Levent Şahverdi Arşivi

amatör elemanlara sahip olan Osmanlı Devleti'nin, o günün en modern ülkelerine karşı bu konularda başarılı olmasını beklemek aşırı iyimserlik olacaktır. Takdire şayan olan nokta şu ki, Osmanlılar düşmanın metodunu kaparak ona göre karşılık vermeye çalışmışlardır. Burada, Almanya'nın birçok teknik konuda olduğu gibi, propaganda konusunda da katkılarını göz ardı edemeyiz. Düşmanın uçak ve balonlarla attığı beyannamelere karşı Osmanlılar da çok az sayıdaki uçakları ile karşılık vermeye çalışmışlardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi içine bildiriler koyarak atacak kavanoz veya teneke kutu bile bulamayan Osmanlı Devleti, yine de imkânları ölçüsünde düşmanın silahına karşı, aynı silahla mukabele etmeye çalışmıştır. Yapılan propagandaların o anda cephedeki askere ne derece etki yaptığını tespit etmek çok güç olmakla beraber gerçek olan bir şey var ki, o da İngilizler ve müttefiklerinin Türkleri bozguna uğratıp Çanakkale'yi geçememiş olmalarıdır.

Levent Sahverdi Arşivi

İZMİR MÜDAFAA-İ HUKUK-I OSMANİYE CEMİYETİ (Aralık 1918-Mart 1920)

Yrd. Doç. Dr. MESUT ÇAPA

Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ilki olan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (İMHOC), diğerleri gibi, yöresel faaliyetlerde bulunmuş ve Wilson'un ortaya attığı 14 maddelik Barış Prensiplerini çalışmalarına meşru bir dayanak olarak seçmiştir. Bilindiği gibi Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson, Birinci Dünya Savaşı'na son verecek barışın temel ilkeleri olmak üzere, 8 Ocak 1918'de, 14 maddelik prensiplerini Kongre'de açıklamıştı. Bunlardan 12. madde doğrudan Türkiye ile ilgili idi ve şöyle deniliyordu. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milliyetlere muhtar gelişme imkânları verilecek. Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu, milletlerarası garanti altına konacak"[1]. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kongre ve yayınlarında, zaman zaman bu maddeye atıfta bulunulduğunu görmekteyiz[2].

Kuruluş Devri (Aralık 1918):

İzmir ve çevresinin Yunanlılara verileceği haberinin duyulması ve Rum taşkınlıkları, bu bölgede Türk'ün hakkını koruyacak bir cemiyetin kurulmasını zarurî kılmıştı. Kurucuları arasında bulunan, Moralızade Halit ve Nail (Moralı) Beylerin, 12.3.1923'te, Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'ya gönderdikleri bir mektupta, Cemiyet'in tarihçesi özetlenmektedir[3]. Moralı'nın anılarında belirttiğine göre, Mütareke'nin imzalan-

[1] Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1984, s. 138-139.

[2] İMHOC'nin 1919'da yayınladığı broşürün kapağında, "Başkan Wilson'un benimsediği prensiplerin onikincisine göre, İzmir şehri, ötedenberi Türk Anadolu'nun bu Türk incisi, sahiplerinin elinde kalmalıdır" deniliyordu. bk. Smyrne Turque, Publication de la Société de Défense des Droits Ottomans-Smyrne, No: 4, İstanbul 1919.

[3] Nail Moralı, Mütarekede İzmir Olayları, Ankara 1973, s. 5-28.; ve yine aynı yazarın, Mütarekede İzmir, İstanbul 1976, s. 164-169. (Bundan sonra Mütarekede İzmir Olayları, MİO; Mütarekede İzmir, Mİ şeklinde verilecektir).

Levent Sahverdi Arşivi

masından sonra Rumlar kımıldanmaya başlamış ve tavırlarını değiştirmişlerdi. İtilâf Devletleri adına İzmir'e gelen İngiliz monitörünün kumandanı Komodor Dikson, rıhtımda Rumlar tarafından çoşkuyla karşılanmış; her yer Yunan bayraklarıyla, hatta, "zerzavatçı beygirleri bile mavi-beyazla" süslenmişti. Dikson'un İzmir'e çıktığı anda başlayan sürekli Rum çoşkunluklarının yanı sıra, gayrî müslimlerin çıkardığı gazetelerde yayınlanan yazılar, Ermenilerin sessiz çalışmaları ve daha önce Midilli'de faaliyet gösteren İngiliz istihbarat teşkilâtının İzmir'e taşınması, "vatan mefhumunu anlayan her vatan çocuğunda semamızı karabulutların kapladığı his ve kanaatini hasıl etmişti"[4].

Daha önce, kayıtsız şartsız vatanın savunulmasını amaç edinen bir cemiyetin kurulması tasarlanmış olduğu halde, toplantıya çağrılanlardan Tokadızade Şekip ve Sahlepcizade Hacı Midhat Beylerin ısrarı üzerine, Wilson Prensipleri esası dahilinde ve ilmî mahiyette çalışmak maksadıyla İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (İMHOC)'nin kurulmasına karar verildi. Ne var ki, Hürriyet ve İtilâf Partisi taraftarları bu teşebbüsü "İttihatçılık ve bir çeşit Bolşeviklik" şeklinde yorumluyorlardı. Düşüncelerini İngiliz ve Fransız temsilcilerine, bu şekilde yanlış aksettirdikleri takdirde Cemiyet'in çalışmaları engellenebilirdi; bunun için, heyetin açıktan faaliyete geçmesi geciktirildi. Cemiyet'in resmen kuruluşu İzmir'e gelen Vali Tahsin (Uzer) Bey zamanında gerçekleşebildi[5]. Gerek Nizamname'de, gerekse ilgili hatıralarda Cemiyet'in resmî kuruluş tarihi verilmemekle birlikte, bazı araştırmalarda, nizamname ve dilekçenin 1 Aralık 1918'de Valiliğe sunulduğu kabul edilmektedir[6].

Nizamnamesinin 2. maddesinde kuruluş gayesi, "Aksam-ı vatanın maddeten ve manen terakki ve tealisi esbabını temine çalışmak, efkâr ve hissiyat-ı memleketi âlem-i medeniyete iblağ ve isâl eylemek, bu maksadın husulüne mani olacak her türlü teşebbüsata karşı müdafaat-ı meşrua ve il-

[4] Nail Moralı, Mİ, s. 135 ve MİO, s. 6-7.; Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, İzmir 1955, s. 148.

[5] Celal Bayar, Ben de Yazdım, C.V, İstanbul 1967, s. 1619-1620.

[6] Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken İstanbul 1981, s. 125.; Cemiyet'in kuruluş tarihi olarak 26.XI.1918 ve 14.12.1918 tarihlerine de rastlamak mümkündür. bk. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952), İstanbul 1952, s. 481.; Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara 1986, s. 65-66. Liseler için hazırlanmış bir ders kitabında Cemiyet'in kuruluşu 2 Aralık 1918; 17-19 Mart 1919'da yapılmış olan Kongrenin tarihi ise, 2 Mart 1918 olarak verilmiştir. bk. Enver Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965), TTK Basımevi, Ankara 1978, s. 11.

Levent Sahverdi Arşivi

miyede bulunmak ve bu memlekette ekseriyeti teşkil eden anasırın hukukunu edille-i ilmiyye ve mukniası ile enzar-ı medeniyete karşı ispat eylemekten ibarettir" şeklinde belirlenen Cemiyet'in kurucuları şunlardı:

"Tüccardan mektubî-i esbak Ahmet Burhaneddin Bey, Doktor Hacı Hasanzade Edhem Bey, Alemdarzade Edhem Bey, muharrirîn-i Osmaniye'den Hasan Vasfi Bey, mütekaid binbaşı Hüseyin Lütfi Bey, Moralızade Halit Bey, Tokadızade Şekip Bey, Erkân-ı Harbiye miralaylığından müteakid Selahattin Bey, tüccardan Arif Bey, Erkân-ı Harbiye binbaşılığından mütekaid Abdurrahman Sami Bey, tüccardan Osman Nuri Bey, Selimzade Mehmet Bey, Naci Bey, Sahlebcizade Hacı Midhat Bey, mevlevi şeyhi Nuri Efendi hazretleri, Moralızade Nail Bey".

Valiliğe sunulan yazıda, Yönetim Kurulu'nu teşkil edenlerin isim, sanat ve adresleri ise şu şekilde belirtilmişti:

"Aydın Vilâyet-i Celilesine,

Cemiyetin ünvanı: Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti.

Merkez-i İdaresi:

Meclis-i İdareyi teşkil eden zevatın hurûf-ı hece sırasıyla;

İsimleri:	Sanat:	Mahall-i İkametleri:
1 — Hacı Hasanzade Edhem Bey	Doktor	Karantina
2 — Hüseyin Lütfi Bey	Mütekaid binbaşı	Uzunyol
3 — Moralızade Halit Bey	Tüccardan	Karşıyaka
4 — Tokadızade Şekip Bey	Tüccardan, mebus-ı esbak (Aynı zamanda cemiyetin kâtib-i umumîsidir).	Karşıyaka
5 — Selahattin Bey	Tüccardan, Erkân-ı Harbiye miralaylığından mütekait.	İkinci Salhane Mahallesi
6 — Arif Bey	Tüccardan	—
7 — Abdurrahman Sami Bey	Erkân-ı Harbiye binbaşılığından mütekait.	Karşıyaka
8 — Sahlebcizade Hacı Midhat Bey	Tüccardan (veznedar)	Karantina
9 — Moralızade Nail Bey	Tüccardan	Karşıkaya

Levent Sahverdi Arşivi

Cemiyetler kanunun altıncı maddesi mucibince teşkil edeceğimiz cemiyetin ismini ve maksadını ve merkez-i idaresi, ve müessislerin esamisini, ve meclis-i idaresinde bulunacak zevatın isim ve mahall-i ikametlerini havi tahrir olunan nizamname-i esasîsi ile izahat-ı lâzime-i kâfiye bâlâ derc ile işbu beyanname huzur-ı âli-yi vilâyetpenahilerine takdim kılındı"[7].

Tahsin Bey'in kısa bir süre sonra valilikten ayrılıp, yerine Hürriyet ve İtilâf Partisine mensup Ethem Bey'in atanmasıyla birlikte, Cemiyet'in çalışmalarında bir durgunluk devresi başladı. Nurettin Paşa'nın, 26 Ocak 1919'da, ikinci defa vali ve kumandan olarak İzmir'e gelmesine kadar herhangi bir değişiklik olmadı. Nurettin Paşa İzmir'deki parti, dernek ve tüccar klüplerinin delegelerinden oluşan bir istişare heyeti kurdu ve İMHDC'nin çalışmalarını destekledi. Cemiyet'in sesini içte ve dışta duyurabilmek amacıyla Vali Nurettin Paşa'nın iştirakiyle İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir vilâyetlerini temsil edecek delegelerden oluşacak bir kongrenin İzmir'de toplanabilmesi için hazırlıklara başlandı[8].

İzmir'de bu gelişmeler olurken, 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda bölgenin kaderiyle ilgili görüşmeler yapılıyordu. Konferans'ın kararlarına Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya hâkim görünmekle birlikte; bu devletlerin başkan ve dışişleri bakanlarının oluşturduğu Konseyde, esas itibariyle Fransa ve İngilterenin kararları etkili oluyordu. Barış Konferansı'nda, özellikle Llyod George İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesini savunacaktı[9].

İMHOC, kongre hazırlıkları devam ederken İstanbul'a bir heyet gönderdi. Heyetin görevi; padişah, Tevfik Paşa Hükümeti ve İstanbul'daki İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine birer muhtıra vermek ve Yunanlıların İzmir'e çıkmalarını önlemekti. Heyet, 3 Mart 1919'da Tevfik Paşa'nın Sadaretten ayrılmasıyla ne yapacağını bilemez bir duruma düştü[10]. Yine aynı günlerde Moralızade Nail (Moralı) Bey, İstanbul'da başlayan Millî Mücadele teşebbüslerini yakından takip etmek üzere İMHOC'nin temsilcisi olarak görevlendirildi. Nail Bey İstanbul'da bulunduğu süre içinde

[7] Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Nizamname-i Esasisi, İzmir 1334 (1918), s. 1-3,5. Sayın Tunaya'nın İMHOC'nin kurucusu ve idarecileri adı altında verdiği listedeki isimlerden bazısının, Nizamnamede verilenlerden farklı olduğu görülmektedir. bk. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 481.

[8] Celal Bayar, a.g.e., s. 1620, 1630.; Nail Moralı, MİO, s. 8.

[9] Sina Akşin, "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Ankara 1986, s. 174-185.

[10] Nurdoğan Taçalan, a.g.e., s. 154.

Levent Sahverdi Arşivi

Millî Kongre ileri gelenleri, Mütareke Komisyonu Başkanı Galip Kemali, Dr. Adnan (Adıvar) Beyler ve Halide Edip (Adıvar) ile görüşerek yardımlarını talep ediyordu. Câmi (Baykut) Bey'in[11] İMHOC'ne katılması o günlere rastlamaktadır. Nail Bey bu olayı anılarında şöyle anlatır: "Gazeteler, cemiyetimize İttihatçıların yavrusu, organı diye yaptıkları hücumları artırıyorlardı. Düşündüm taşındım, İstanbul'da Câmi Bey'i buldum. İttihatçıların sayılı muhalifi tanındığından hem bize paratoner,hem de bilgisi ile bize yardımcı olurdu. Beraber çalışma teklifimi hemen kabul etti. Bronzetti Torpidosu seyahatini onunla yapıp İzmir'e gittik"[12].

Bronzetti Torpidosu ile İstanbul'dan İzmir'e gelmekte olan Nail ve Câmi Beylerin gemide hazırladıkları 12 Mart 1919 tarihli bir muhtırayı, Comte Sforza Paris Barış Konferansı'na; İzmir Amerikan Koleji Müdürü Mr. Mac Lahlan da Wilson'a ulaştırdı. Muhtıra, İstanbul'daki İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine de iletildi[13].

Büyük Kongre (17-19 Mart 1919):

İMHOC, eski İttihatçılardan yardım görmüyor değildi; ancak, bu yardımların gayesi particilikten ziyade, bölgeye yönelik muhtemel tehlikeleri önlemek içindi. İzmir'de Teceddüt Fırkası'nı yöneten İttihat ve Terakki'nin İzmir eski Kâtib-i Mesulü Mahmut Celaleddin (Celal Bayar) Müdafaa-i Hukuk çalışmalarını gizlice destekliyordu; onunla Cemiyet arasında organik bir bağ yoktu, aralarındaki teması Dr. Hacı Hasanzade Et-

[11] Câmi Baykut (1973-1949): 1908'de Meclis-i Mebusan'a Fizan mebusu olarak katıldı. Mütareke döneminde Dahiliye Nezareti müsteşarlığı yaptı. Câmi Bey, İstanbul'da 4 Mayıs 1919'da kurulan Millî Ahrar Fırkası'nın kurucu ve "heyet-i siyasiye" üyeleri arasında olup, aynı partinin umumî kâtibi idi. İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçti. TBMM'ne Aydın mebusu olarak katıldı, 1921'de Ankara'nın Roma temsilciliğine atandı. bk. Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul 1987, s. 63-64; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler (1918-1922), C. II, Hürriyet Vakfı yay. 1986, s. 460-462.; Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, (1919-1922), C. II, İstanbul 1986, s. 67, dipnot: 2.; "Câmi Bey'in İstifası: Dahiliye Nezareti Müsteşarı Câmi Bey, dün makamına gelmemiştir. İcra ettiğimiz tahkikata nazaran Câmi Bey, kabinede vukubulan tebeddül üzerine istifanamesini takdim etmiş ve istifası kabul olunmuştur..." (Vakit, 10 Kânun-i sâni 1919, No: 442).; "Millî Ahrar Fırkası" (Vakit, 20 Mayıs 1919, No: 561).; "Câmi Bey'le Mülâkat: Muharrirlerimizden biri dün Millî Ahrar Fırkası Kâtib-i Umumîsi Câmi Bey ile mülâkat ederken, Meclis-i Mebusan'ın faaliyetine ve intihabata dair sualler sormuştur..." (Vakit, 20 Kânun-i evvel 1919, No: 762).

[12] Nail Moralı, Mİ, s. 64-65.

[13] Smyrne Turque, s. 11.; Nail Moralı, Mİ, s. 144-145., ve MİD, s. 47-54, 80.

Levent Şahverdi Arşivi

hem Bey gerçekleştiriyordu. Diğer yandan İzmir'de yayınlanan Islahat gazetesi, İMHOC'ne karşı, etkili bir muhalefet yapıyordu [14].

İMHOC adına ilk toplantı 13 Mart 1919 günü, Türk Ocağı ve bazı eski İttihatçıların da yardımıyla, İzmir tiyatrosunda yapıldı. Buradaki konuşmada İzmir'in Türk olduğu, Türk kalacağı tekrarlanarak, bunun aksini iddia eden fikirlere karşı çıkılıyordu. Toplantıda kabul edilen üç maddelik muhtıra İzmir'deki İngiliz, Fransız ve Amerika siyasî mümessillerine verildi.

Asıl büyük kongre, 17 Mart 1919'da Millî Kütüphane'nin Beyler Sokağı'ndaki sinemasında toplandı. Ege'nin bütün müftü ve belediye başkanlarıyla her kazadan iki ve livalardan üçer delege İzmir'e geldiler.

Kongre, Câmi Bey'i Umumî Kâtipliğe, başkanlığa İzmir Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa'yı, başkanvekilliklerine ise Balıkesir Belediye Başkanı Hafız Mehmet Emin, Denizli Belediye Başkanı Hacı Tevfik ve Muğla Belediye Başkanı Ragıp Beyleri seçti [15].

Umumî Merkez üyelerinin belirlendiği Kongre sonunda Câmi Bey Umumî Kâtipliğe, Halit (Moralızade) Bey de veznedarlığa getirildi. Kongre'de hazırlanan 20 Mart 1919 tarihli muhtıra, İstanbul'daki İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine telgrafla bildirildi. Bütün delegelerin imzaladığı bu muhtırada, İstanbul'un eskisi gibi Osmanlı payitahtı olarak kalması isteniyor ve Batı Anadolu sahillerinde Türkler'in "nüfus itibarıyla yüzde seksen, emlâk ve arazi serveti bakımından yüzde doksanbeş gibi ezici bir ekseriyete mâlik oldukları" hatırlatılıyordu. Yine aynı muhtıranın 4. maddesinde, "Büyük devletlerin adaletine güveni olan Türk milleti, istikbalini tehdit eden tehlikeler karşısında sükûnetini elden bırakmıyarak mevcudiyetini muhafaza kaygısıyla hakkını bilfiil müdafaa mecburiyetine düşemeyeceğini ümit etmektedir" [16] deniliyordu.

İstanbul'da yayınlanan gazetelerde, İMHOC ve Kongre ile ilgili haberlere sıkça rastlanıyordu. Kongre'nin İstanbul'daki yankılarını yansıtabilmek için Sabah ve Vakit gazetelerinde yayınlanan birkaç yazıyı örnek göstermek gerekecektir. Bu vesile ile İttihatçı-İtilâfçı çekişmesinin Kongre ile ilgili haberlere nasıl yansıdığını göreceğiz.

[14] Nail Moralı, MİO, s. 45.

[15] Celal Bayar, a.g.e., s. 1628-1630.; Nurdoğan Taçalan, a.g.e., s. 154.; "İzmir Kongresi", Vakit, 22 Mart 1919, No: 505.

[16] Celal Bayar, a.g.e., s. 1696-1697, Belge: 100.; Smyrne Turque, s. 12-13.; Nail Moralı, Mİ, s. 171-172.

Levent Şahverdi Arşivi

Sabah gazetesi Kongre'den sonra, İzmir muhabirinin bir telgrafına dayanarak, Umumî Merkez azalarından yedi kişinin istifa ettiğini yazınca; Vakit gazetesi bu habere atfen, bir yazı ile Kongre'ye katılanların grup halinde çekilmiş bir fotoğrafını yayınladı. Haberde şunlara yer veriliyordu:

"İzmir vilâyeti üzerindeki ecnebi ihtirasatına karşı, hukuk-ı millîyemizi müdafaa etmek üzere geçende İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti namiyle bir cemiyet teşekkül etmişti. Cemiyet her türlü siyasî düşüncelerin fevkinde ve münhasıran Hukuk-ı Osmaniyeyi müdafaa ile meşgul olacağı için muhtelif fırka ve sınıflara mensup bütün vatanperverler Cemiyet'e iltihak etmiş ve Mart'ın on yedinci günü, mülhakattan gelen 37 müftü, 37 belediye reisi ve yüzlerce ahalinin iltihakı ile, İzmir'de Millî Sinemada bir kongre akdedilmişti. Kongrede cereyan eden müzakerât neticesinde Türkler'in Aydın vilâyetindeki hukukunu irâe ve ispat eylemek üzere, bir muhtıra kaleme alınarak İtilâf mümessillerine takdim edilmiş ve on beş kişilik bir idare heyeti intihab olunmuştu. Dün İzmir'den Sabah refikimize gelen bir telgrafnamede, Kongre kâtib-i umumîsi Câmi Bey ile heyet-i idare azasından Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na mensup beş, bîtaraf iki zatın istifa ettiği bildirilmekte idi. Bu havadisin doğru olup-olmadığını henüz katî surette bilmiyoruz. Fakat, eğer Câmi Bey'le yedi refikinin istifası vaki ise, bunu teessürle telâkki etmemek kabil değildir. Pek halisane ve vatanperverane bir emel ile teşekkül eden Cemiyetin mesaisinin yarım kalmasını ve fırka ihtilâflarının bir tarafa bırakılarak vatanî meselelerde daima müttehid bulunulmasını temenni ederiz"[17].

Görüldüğü gibi Hürriyet ve İtilâf Fırkası ve gazeteleri, "Bu çeşit faaliyet İttihatçı sistemidir, yıkılması gerektir" derken, Vakit'de kullanılan üslûp daha mutedil ve yurdun içinde bulunduğu şartlar gözönüne alındığında daha olumludur. Nitekim Vakit, "Pek halisane ve vatanperverane bir emel ile teşekkül eden cemiyetin mesaisinin yarım kalmasını ve fırka ihtilâflarının bir tarafa bırakılarak vatanî meselelerde daima müttehid bulunulmasını temenni" ediyordu. Celal Bayar'ın deyimiyle, zaten," Cemiyetin kuruluşunda, kongrenin toplanışında yalnız millî menfaatleri korumak arzusu hâkimdi. Esasen başka türlü düşünmeğe memleketin ıstıraplı hali müsait değildi"[18].

Sabah gazetesinde yayınlanan haber, bir hafta sonra Vakit'te, Câmi Bey'in İzmir'den gönderdiği bir telgrafla tekzip edildi. Câmi Bey 5 Nisan tarihli telgrafında, "Bugünkü posta ile aldığım 10551 numaralı Sabah gazetesinde görülen Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nden bazı aza-

[17] Vakit, 1 Nisan 1919.

[18] Celal Bayar, a.g.e., s. 1630-1631.

Levent Sahverdi Arşivi

nın istifasına dair İzmir'den keşide edilmiş telgrafname müfâdı tamamen mugayir-i hakikattir. Irkımıza, istiklâlimize düşman, istilâkâr bir milletin her an tecavüzatına maruz Türk vatanının bu serhaddinde tehlike-i müştereke-i hariciye tesiriyle toplanmış millî bir cemiyet azasını fırkacılık ünvanı altında tasvir eden bir telgrafnamenin mahsul-i hayâl olduğunu ve heyet-i idare azasının deruhte ettikleri vazifeyi ifaya devam eylediklerini beyana müsâraat ederim"[19] diyerek Sabah'ta yayınlanan haberin asılsız olduğunu ve İMHOC üyelerinin birlik ve beraberlik içinde çalıştıklarını vurguluyordu.

İMHOC'nin 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında topladığı bu kongre, sonuçları ve delege sayısı dikkate alındığında, Vilâyat-ı Şarkiyye Cemiyeti'nin Trabzon ve Erzurum kongrelerinden sonra en büyük kongre niteliğini taşımaktaydı[20]. Zira, Kongre'ye, "Mülhakattan gelen 37 müftü, 37 belediye reisi ve yüzlerce ahali" katılmış; Batı Anadolu'da Kuva-yı Millîye Kongrelerinin toplanmasına ve millî güçlerin teşkilâtlanmasına zemin hazırlamıştır.

Ne var ki Cemiyet'in faaliyetleri, Nurettin Paşa'nın İzmir'den ayrılmasıyla birlikte yavaşladı. İzmir'in işgali için gittikçe daha açıkça görülmekte olan Yunan hazırlıklarına karşı Türk savunmasını zayıflatmak amacıyla İtilâf Devletleri, Nurettin Paşa'nın İzmir'den alınmasını istediler. Yerine 11 Mart'ta, daha önce Evkaf Nazırı ve Dahiliye Nazır Vekili olan (Kambur) İzzet Bey tayin edildi; 25'Mart'ta yeni vali göreve başladı[21]; Kumandanlığa ise, 22 Mart'ta, Ali Nadir Paşa atanmıştı[22].

Moralı bundan sonrasını şöyle anlatır: "İzzet Bey vali geldi ve en müşkül vaziyet tahaddüs etti. İzzet, Sulh Konferansı'na gönderilecek Kongre kararına iktiran eden Garbi Anadolu ahali heyet-i murahhasasından başlayarak her teşebbüsümüzün önüne geçmeye başladı. Maksad-ı cemiyeti ilga idi. Cemiyeti 'Siz taklib-i hükümet için çalışır bir müessesesiniz. Memleket hukukunu müdafaa elinizde bir kalkandır'; 'İttihatçılık ve Bolşeviklikle müttehemsiniz' diyordu. Bu son cümle İngilizleri ve Fransızları tahrik ederek bizi dağıtmak tasavvurunun mahsulü idi... Dağılmamızı temin edecek her türlü gayretleri sarfettiğimiz bu sıralarda İstanbul'da faali-

[19] Vakit, 7 Nisan 1919, No: 524.

[20] Şerafettin Turan, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, TTK. Basımevi, Ankara 1975, s. 150.

[21] Gotthard Jäeschke, a.g.e., s. 65.

[22] Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 54.

Levent Şahverdi Arşivi

yete geçmesi kararlaştırılmış olan Kâtib-i Umumî Câmi Bey, Halit Bey'i tevkil ile İzmir'den hareket etmiş bulunuyordu".

İMHOC, çalışmalarını güç şartlar altında konferanslar vermek, uluslararası teşekküllere, İtilâf Devletlerine; protesto telgrafları, broşürler göndermek; Avrupa'daki Türk dostu kişilerin dikkatlerini millî davaya çekmek ve içerde propagandaya devam etmek suretiyle İzmir'in işgaline kadar devam ettirdi. İşgalden bir gün önce, 14 Mayıs 1919 günü akşamı, "Redd-i İlhak Beyannamesi"nin hazırlanıp yayınlanmasında Cemiyet ileri gelenleri etkili oldu[23]. Bu hareket, Batı Anadolu'da Redd-i İlhak Cemiyetleri adı altında yeni bir mukavemet teşkilâtının kaza ve sancaklardan başlayarak nahiyelere kadar yayılması sonucunu doğurdu[24].

İşgalden Sonra:

İzmir'in işgalinden sonra Cemiyet, idare merkezini İstanbul'a naklet-mek zorunda kalmış; fakat uzunca bir süre hareketsizlik devresine girmişti. Alaşehir Kongresi'nde (16 Ağustos-25 Ağustos 1919), kongrenin son günü, alınan bir kararla yeni yönetim kurulu tesbit edildikten sonra faaliyetlerine tekrar hız verdi.

Alaşehir Kongresi'nin 23 Ağustos günkü toplantısında Sivas ve İstanbul ile muhaberenin kimler vasıtasıyla yapılacağı tartışıldı. Sivas'a daha önce Kongre'nin daveti üzerine bir temsilci gönderildiği için, yeni bir temsilci gönderilmesine gerek olmadığı oybirliği ile kabul edildi; İstanbul ile muhaberenin ise, İMHOC Umumî Kâtibi Câmi Bey vasıtasıyla yapılması kararlaştırıldı[25]. Nusret Hilmi (Meray) Bey İMHOC'nin, Kuva-yı

[23] Nail Moralı, MİO, s. 14-15, 25-26, 57.

[24] Şerafettin Turan, a.g.e., s. 151.

[25] "İlhami Bey, (Nazilli) — Efendim, İzmir fecayii hakkında Dersaadette Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti vardır. Zaten Câmi Bey de o cemiyetin kâtib-i umumisidir. Câmi Beyin şahsı namına yapmaktansa Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ile temas edilsin. Zahid molla, (Salihli) — Efendim bendenize kalırsa Câmi Bey ile muhabere daha muvafıktır. Bir de kendisine ücret verilsin efendim.

Galib Bey, (Alaşehir) — Bendeniz de iştirak ediyorum.

İlhami Bey, (Nazilli) — Bendeniz ücret verilmesini muvafık görmüyorum, izzet-i nefsini rencide eder.

İbrahim Bey, (Uşak) — Ne ücret ve ne de ikramiye mevzu bahis olmasın efendim.

Sesler: Câmi Bey ile hususî ve daimî temas mı yapalım yoksa doğrudan doğruya Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetine mi müracaat edelim?

Galib Bey (Alaşehir) — Efendim bendeniz Câmi Beyin muvazzaf olarak hususî bir surette tayin buyurulmasını muvafık buluyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Milliye Kongreleri ve Ankara arasındaki muhaberenin sağlanmasında Câmi Bey'e yardımcı oluyordu[26].

26 Ağustos 1919'da Alaşehir'de öğleden sonra yapılan bir toplantıda, daha önce 15 kişiden oluşan İMHOC yönetim kurulu üyelerinin sayısı 5 kişiye indirilerek yeniden tesbit edildi. Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, günlük anılarına bu kararı şöyle kaydetmişti:

"Madde 1) Umum Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyetleri murahhaslarından mürekkeben teşekkül ve Alaşehir'de inikad eden müttehit kongre azaları, kendilerini 17 Mart 1919 tarihinde ilk kongresini akdeden Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin aza-i tabiiye ve müessisinden addederek, cemiyet merkezinin İzmir'den Dersaadet'e naklindeki mazereti takdir eder ve merkez-i cedidini selâhiyetdar görür.

Madde 2) Cemiyet heyet-i idaresi beş azadan mürekkep olacaktır.

Madde 3) Kongre, Heyet-i idare-i cedideyi Câmi Bey (Kâtibi Umumi), Moralı-zade Halid Bey (Veznedar). Tüccardan Aydınlı Nazmi Bey ve Halide Edip Hanımefendi ve Ragıp Nurettin Beylerden mürekkep olarak intihap eder"[27].

İMHOC, İstanbul'daki önemli faaliyetlerine yeni yönetim kurulunun belirlenmesinden sonra başladı. Alaşehir Kongresi'ne katılan delegelerin tabiî ve kurucu aza sayılmaları dolayısıyla Cemiyet, aynı zamanda, Kuvayı Millîye kongrelerinin İstanbul'da önemli bir organı durumuna geldi.

Cağaloğlu'nda yerleşen Cemiyet, İstanbul basını ile iyi bir münasebet içine girmişti. İşgalden evvel ve sonra, Müdafaa-i Hukuk çalışmalarında Tasvir-i Efkâr, Akşam ve Yenigün gazetelerinin, dolayısıyla Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Ragıp ve Yunus Nadi Beylerin önemli yardımları olmuştu. Bunların da yardımlarıyla Propaganda ve Neşriyat Şubesi, hazırlayıp dağıttığı bültenlerle millî mücadeleyi destekledi[28]. İstihbarat Şubesi ise, işgal

---

Bahri Bey, (Manisa) — Câmi Bey zaten Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyetinin şahs-ı maneviyesini temsil ediyor. Ayrıca mezkûr cemiyete müracaata hacet yoktur. Câmi Beyin şahsı kâfidir.

Reis Hacim Beyefendi — Mesele tavazzuh etti. Câmi Beyin şahsı ile teması arzu buyuranlar ellerini kaldırsın. (Eller kalkar) Ekseriyet. Şu halde efendim, Câmi Beyin şahsı ile temas karargir oldu. (Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1967, s. 181).

[26] Nail Moralı, Mİ, s. 147.

[27] Hacim Muhittin Çarıklı, a.g.e., s. 45.

[28] Nail Moralı, Mİ, s. 141.

Levent Sahverdi Arşivi

bölgesi ve Redd-i İlhak Cemiyetleriyle devamlı irtibatta bulunuyor ve değişik kaynaklardan elde ettiği bilgileri bunlara bildiriyordu[29]. Cemiyet'in ilmî gayesi çevresinde İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine ve hükümetlerine muhtıralar gönderiliyordu. Nitekim Yunanlıların Aydın ve Nazilli taraflarında yaptıkları taarruz ve tecavüz hareketi, Kasım 1919'da Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Heyeti Aydın ve Havalisi Umum Merkezi Başkanı Ömer Lütfi imzasıyla bildirilince, bu olay İMHOC'den gönderilen telgrafa atfen İstanbul'daki Yüksek Komiserlikler nezdinde protesto edildi[30]. Bu arada Smyrne Turque (Türk İzmir) adıyla bir broşür yayınlanarak İstanbul, Avrupa ve özellikle Paris Barış Konferansı çevrelerinde dağıtıldı.

Moralı'nın anlattıklarına göre İMHOC, İstanbul'da faaliyet gösteren millî mücadele taraftarı gizli teşkilâtlarla işbirliği yaparak, birçok silah ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılmasına yardımcı oldu[31].

İzmir'den başlayan Yunan işgalinin Batı Anadolu'da genişlemesi üzerine, halk işgal bölgelerinden kaçmaya başlamış ve göçmenlerin sayısı 140 bine ulaşmıştı. Bunlara yardım için bölgeye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) heyetleri gönderilmekle birlikte, İstanbul'da ilk ciddî hareket üniversite (Darülfünûn) tarafından başlatıldı. 23 Kasım 1919'da bütün fakülteler dersleri tatil ederek öğretim üyeleri ve öğrenciler üniversite salonunda toplanıp, heyecanlı konuşmalar yapdıktan sonra Kızılay, İMHOC ile Muhacirîn Umum Müdürlüğü'nün raporları okundu. Toplantı sonunda, her fakülte dekan ve öğrencilerinden oluşan dokuz kişilik bir yardım komitesi kuruldu[32]. İMHOC bu çerçevede, öncelikle İstanbul'da kendilerine müracaat eden yardıma muhtaç birçok Batı Anadolu'lu yetim, göçmen ve işsizlerin ihtiyaçlarıyla ilgilendi, bu konuda Kızılay'ın yardımlarını talep etti[33].

Cemiyetin Sonu:

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesi, Osmanlı Mebuslar Meclisi gibi, İMHOC'nin de sonu oldu.

[29] bk. EK-I, II., ATASE Arşivi, Kls. 88. Ds. 232 (323), Fh.1, 6/2. Aynı dosyada, İzmir ve çevresindeki Yunan işgal ve mezalimiyle ilgili olarak, İMHOC'nin hazırladığı yirmiye yakın istihbarat raporu bulunmaktadır.

[30] M. Tayyib Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, C. II, Ankara 1965, s. 179.

[31] Nail Moralı, MİO, s. 16-17, 60-61.

[32] Tayyib Gökbilgin, a.g.e., 173.

[33] bk. EK-III, IV., Kızılay Arşivi, Ds. 121.

Levent Sahverdi Arşivi

Yönetim Kurulu üyeleri bu tarihten itibaren, millî mücadeleye katılmak üzere, Anadolu'ya gidince[34] İMHOC tamamen dağıldı. Üyelerinin bizzat Anadolu'daki millî mücadele hareketine katılmalarıyla, Cemiyetin kuruluşundaki amacın "İttihatçılık" gibi bir fırka hareketi değil, "millî menfaatleri korumak arzusu" olduğu bir daha ispatlanmış oluyordu.

BELGE – I

İzmir
Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti
Merkez-i Umumîsi-İstanbul
İstihbarat Kalemi
28

Nazilli Kuva-yı Millîye Karargâhına 27.11.35 tarihli telgrafıdır:

Ödemiş Cephesi'ndeki Umum Kumandanlığından alınan raporda dört saat evvel elde edilen Yunan istihbarat ifadesine nazaran, Yunanlılar üç günden beri Ödemiş ile İzmir arasındaki yolcu nakliyatını tatil ederek İzmir'e vagonlar ile mecrûh nakletmekte oldukları ve (...) mecrûhînin mikdarı tahminin fevkinde bulunduğu anlaşılmakla tamimen tebliğ olunur.

İzmir'den son alınan raporlara nazaran dahilden şehre pek çok Yunan mecrûhunun gelmekte olduğu, haberi teyid etmektedir.

Dersaadet, 30 Teşrîn-i sânî 335.

BELGE – II

Salihli Kuva-yı Milliye Cephesi Harp Kumandanlığından alınan 6.11.35 tarihli tahrirattan:

Gaddarâne hareketle tarih-i beşeriyette şimdiye kadar kaydedilemeyen vaka-i cinayatı, yetim ve bîmekân kalan binlerce felâketzedeler üzerine tatbik edilen ve âlem-i insaniyetin nefret ve telînlerle karşıladığı barbar Yunanlıların mezalim ve fecâyiine inzimâm edemediği cinayatı nazargâh-ı âlilerine arz ediyorum.

[34] Câmi (Baykut) ile Halide Edip (Adıvar) aynı zamanda Anadolu'ya geçmişlerdi. bk. Halide Edip Adıvar, s. 63-66, 69, 71 v.d.; Moralızade Halit Bey, kardeşi Nail (Moralı) Bey'den önce Anadolu'ya gitti. İstanbul'dan Rodos'a giden Nail Bey, daha sonra bir İtalyan vapuru ile Antalya'ya, oradan da Ankara'ya geçti., Nail Moralı, Mİ, s. 66, 68.

Levent Sahverdi Arşivi

Teşrin-i sanînin üçüncü günü vahşiyane hareketleriyle a'sâr-ı sabıkadaki engizisyon mezalimini unutturacak kadar zalimane (...) kudurmuş Yunanlıların işgal altında bulunan Ödemiş'in Evlak ve Hacı İlyas köyleri, katiyen haberdar olmadıkları bir zamanda, Yunan müfrezelerinin hücumlarına maruz kalarak kanlı elleri altında günlerce ve elyevm hapsedilmişlerdir. Bu canavarca hareketleri yetmiyormuş gibi, aynı tarihte, Ödemiş'in Uz ve Milli ve Narvan köylerine sabahleyin hücum ederek erkekleri olmayan ve sırf âlîl, ihtiyar, kadın ve çocuktan ibaret Bozanyüz ve Elli (?) köyler ahalisini dipçik darbeleri altında göğüslerine saplanan kanlı ve bîresm süngülerinin önünde insaniyet ve medeniyetin bir kadına ve çocuğa karşı yapılmasını hiçbir zaman tehâvün edemeyeceği bu fecâyii (...) iki köyü tamamiyle yakarak (...). Bu biçarelerden hiçbir şeysiz, çırılçıplak ve ancak sefaletleriyle kurtulabilen seksen beş nüfus bugün Salihli'ye iltica etmiştir. Bu zavallıların sefaletlerini musavver, fotografileri de leffen takdim ediyorum.

Mühür
(İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye İstihbarat Kalemi)

BELGE — III

İzmir
Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti
Merkez-i Umumîsi-İstanbul
3/99

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i Muhteremesi Kitâbet-i Umumîyesi Cânib-i Vâlâsına,

Arz-ı hürmetkârânemizdir:

Ahiren Çine'den gelen Aydın ve havalisine aid otuz yetimin künyelerini muhtevî cetvel, rabten takdim kılınmakla haklarında icab eden meâsir şefkat ve himayenin bî-dirîğ buyurulmasını rica ve bilvesile teyid-i tazimat ederiz, efendim hazretleri.

26.11.35 *Kâtib-i Umumî*
(İmza, mühür)

Cedvel, dârüleytâmlar müdiriyetine gönderilmiş ve cevapları yazılmıştır. 27/11/35."

Levent Şahverdi Arşivi

BELGE-IV

İzmir
Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti
Merkez-i Umumîsi-İstanbul
2/167

Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i Muhteremesi Kâtib-i Umumîliği Cânib-i Vâlâsına,

Arz-ı hürmetkârânemizdir:

Fakr ü sefalet-i hazırası cemiyetimizce malûm ve musaddık olan, hâmil-i vesika Bergama muhacirlerinden Âlim efendi ve ailesinin mazhar-ı himayet olmasına delâlet-i âliyelerini maa-lihtirâm rica ederiz, efendim hazretleri. 27/12/35.

Kâtib-i Umumî
(İmza, Mühür)

Levent Şahverdi Arşivi

İSTİKLÂL HARBİ'NDE "MİLNE HATTI"

MUSTAFA TURAN

İzmir'in işgalinden sonra Müttefikler, güneyde Aydın demiryoluna, güney-doğuda Aydın'dan Nazilli'ye, doğu ve kuzey-doğuda Manisa ve Turgutlu şehirlerine, kuzeyde ise Ayvalık ve Bergama'ya kadar uzanan sahayı Yunan işgal mıntıkası olarak tanımışlardı. Bu sahayı işgal maksadıyla Yunanlıların, İzmir'den Anadolu içlerine ilerlemeleri Millî Kuvvetlerin mukavemetine uğramış ve Yunan ileri harekâtı 3 Kasım 1919'da Milen Hattı'nda durdurulmuştur[1].

İzmir'in işgali ve burada cereyan eden olaylardan sonra, İzmir'i muvakkat kaydıyla işgal eden Yunanistan'ın bu bölgede yerleşmek ve ilhak niyetine karşılık Müttefiklerde, Yunanlıların, Türkleri idare etmek üzere hükûmet kurmalarına izin verilmesi için herhangi bir bölgenin kabulünün mümkün olmayacağı ve Yunanlıların bir an önce Anadolu'dan veya İzmir şehrinden başka bütün yerlerden çekilmelerinin zarurî olduğu kanaati hâkimdi. Nitekim Aydın civarında meydana gelen olaylardan[2] sonra Commodore Fitzmurice[3], General Nider ve Yüksek Komiser Sterghiades ile istişare ettikten sonra Amiral Calthorpe'a 2 Temmuz 1919 tarihinde gönderdiği telgrafta, Aydın Vilâyeti'nde barış için tek ümidin Yunan askerlerinin İzmir Sancağı'ndan çekilmeleri görüşünde olduğunu belirtmek-

[1] Türkân Ülkütaşır, "Mondros Mütarekesinin Sarsıntıları ve Karşı Direnişler" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C. IV, S. 23, (Ağustos, 1969), s.45.

[2] 28 Haziran 1919 tarihinde Yunan işgalindeki Aydın'a Millî Kuvvetlerin taarruzuyla başlayan müsademeden sonra Yunanlılar Aydın'ı terketmek zorunda kalmışlar, çekilirlerken de Türk mahallelerini ateşe vermişler ve Türk halkına bir çok zulümlerde bulunmuşlardır. 57. Fırka Komutanı Albay Şefik Bey sivil halka bir zarar gelmemesi için tedbirler almışsa da, işittikleri katliam haberleri ile çok kızgın olan bazı zeybekler Yunan askerleriyle birlikte hareket eden bazı Rumları öldürmüşlerdir. Bkz. Ömer Sami Coşar, İstiklâl Harbi Gazetesi, Yeni İstanbul Yayını, 1969, 1 Temmuz 1919. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, C. VI, İstanbul, 1968, s. 1969 vd.; Asaf Gökbel, Milli Mücadelede Aydın, 1964, s. 244 vd.; Hamdi Buytulluoğlu, "Milli Mücadele Başlıyor" BTTD, C. III, S. 18, (Mart, 1969) s. 5; Rahmi Apak, İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?, İstanbul, 1942, s. 82 vd.

[3] Amiral Calthorpe, Commodore Fitzmaurice'i 21 Mayıs 1919'da yerine bırakmıştı. Bkz. Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, (Çeviren: Cemal Köprülü), Ankara, 1986, s.88.

Levent Sahverdi Arşivi

teydi. Bütün bu kanaatlere[4] rağmen Paris Barış Konferansı'nda Yüksek Şura, Yunan ileri yürüyüşünü Milne Hattı olarak sınırlandırmaktan başka bir şey yapmamıştır[5].

Paris Barış Konferansı'nda, Yüksek Şura 18 Temmuz 1919 tarihinde Yunanlılar ile Türk Millî Kuvvetleri arasında bir sınır tesbiti yapılmasını ve bu görevin Kuzey Anadolu İtilâf Devletleri İşgal Kuvvetleri Komutanı General Sir George Milne'e verilmesini kararlaştırdı. Yüksek Komiserler 2 Ağustos 1919'da konuyla ilgili notanın metni üzerinde anlaştılar[6]. General Milne bu amaçla İzmir'e gelip karargâhını kurdu[7] ve General Milne başkanlığındaki "Tahdit-i Hudut Komisyonu" Yunanlılarla Türkler arasında hudut tayin ve tesbiti için çalışmalara başladı[8].

General Milne, İzmir'e gelmeden önce görevlendirdiği General Henry başkanlığındaki heyete bir ön çalışma ve inceleme yaptırmıştır. 13 Ağustos 1919'da Soma'ya gelen heyete başkanlık eden General Henry, görevlerinin Paris Barış Konferansı'nın kararıyla Yunan askerî kuvvetleri tarafından işgal edilen İzmir Sancağı ile Ayvalık Kazası hududunda tarafsız bir işgal mıntıkası tayin ederek çarpışmaların önüne geçmek ve göç edenlerin yerlerine dönmelerini sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Soma'da Redd-i İlhak Heyetleri ve Kuvâ-yı Milliye Komutanları adına kurulan heyetle bir görüşme yapan General Henry, 8 Ağustos 1919'dan itibaren Yunan kuvvetlerinin ileri gitmemeleri için tebligat yapıldığını söylemiştir[9].

General Milne, 10 Ağustos 1919 tarihinde Yunan Orduları Başkumandanlığı'na verdiği emirde, işgalleri altında bulunan sınırdan ileri geçmemelerini istemiştir[10].

Tayin edilen hudut, Yunan zulümlerinin önlenmesi ve işgal sahasının sınırlandırılması için alınan bir tedbir gibi görülmekteyse de, Balfour'un

[4] Bu konuda diğer görüşler için bkz. Jaeschke, A.g.e., s.88-89.

[5] Jaeschke, A.g.e., s.88.

[6] Jaeschke, A.g.e., s.87; Kararda sözü edilen kişi General Allenby olmakla beraber uygulamada onu General Milne temsil edecekti. Bkz. Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1976, s.464.

[7] Bayar, A.g.e., C. VII, İstanbul 1969, s. 2239; Jaeschke, A.g.e., s.87.

[8] ATASE (Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi Kl. 184, Ds. 19-88 F. 314.

[9] ATASE ARŞİVİ Kl. 30 Ds. 97-117 F. 2/1-4; Kl, 118 Ds. 81-423 F. 37; Kâzım Özalp, Milli Mücadele, C. I, Ankara, 1988, s.53-54.

[10] Bayar, A.g.e., C. VII, s. 2239.

Levent Şahverdi Arşivi

belirttiği gibi, bu hatta Yunan ilerlemesi belki de uzun süreli durdurulmuyordu[11].

Aydın Valisi Ahmet İzzet Bey, Dahiliye Nezareti'ne sunduğu 5 Ağustos 1919 tarihli raporunda Milne Hattı'nın tesisi ile ilgili gerekçeyi şöyle izah etmektedir: "... zannedersem İngiliz Generali'nin ilk işi, bir taraftan Yunanlılar ile İtalyanların nüfuz ve işgal çevrelerini tayin ve çeteler ile Yunanlılar arasında çarpışmaların çıkmasını önlemek için bir ara hat (hatt-ı fasıl) tesis etmek ve Yunan askerî işgalini İzmir ve civarına inhisar ettirmek ve bunlara fenalık yaptırmayarak vaziyeti ıslah eylemek olacaktır."[12].

Milne Hattı denilen sınır, Aralık 1919'da Konferansça kesinleşmiştir. Bu karar gereğince bütün Osmanlı askerleriyle, silâhlı çeteler, tespit edilen sınırdan 3 km. geriye çekilecekler ve talimat 12 Aralık 1919 tarihinden itibaren uygulanacaktır[13].

Milne Hattı ile sınırlandırılan bölge yaklaşık 15 km. derinliğinde olup Kuşadası-Aydın-Ödemiş-Kasaba (Turgutlu)-Manisa-Bergama hattının ilerisinde bulunmaktaydı. Milne Hattı konusunda alınan kararın uygulanmasında epeyce bir gecikme olmuş, bu sırada Yunanlılar ile Kuvâ-yı Milliye arasında çarpışmalar vuku bulmuşsa da, Müttefikler kararı uygulamaya ve tarafsız mıntıkayı tesise çalışmışlardır[14].

General Milne, 3 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne, sınırlandırılan hududu gösterir bir tezkire göndermiştir[15]. General Milne, Yunan kuvvetleriyle Türk kuvvetleri arasında tespit edilen hattın kabulünü ve Türk kıtaları ile Kuvâ-yı Milliye'nin bu hattın 3 km. gerisine çekilmesini de bir nota ile istemiştir. Hükûmet'in kararına bağlı olarak bu teklif Harbiye Nezareti'nce kabul edilmiştir[16].

24 Kasım 1919 tarihinde Yüksek Komiserler müşterek bir nota vererek General Milne'in kararı hakkında İstanbul Hükûmeti'nin görüşünü

[11] Akşin, A.g.e., s. 463.

[12] Buytulluoğlu, A.g.m., BTTD, C. IV, S. 24 (Eylül, 1969), s.30.

[13] Bayar, A.g.e., C. VII, s. 2254-2255.

[14] Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, C. II, Ankara, 1965, s.177.

[15] ATASE ARŞİVİ Kl. 30 Ds. 97-117 F.15; Milne Hattı'nı gösterir harita aynı Ds., F. 16'da mevcuttur. Ayrıca Kl. 405 Ds. (11-9) F. 101 de Milne Hattı'nın bir krokisi bulunmaktadır.

[16] ATASE ARŞİVİ Kl. 275 Ds. 113-78 F. 23.

Levent Şahverdi Arşivi

sormuşlardır. Bu notaya verilen cevapta, Paris Barış Konferansı'nın kararı yalnız İzmir istihkâmlarının işgali yolundayken Yunanlıların işgal mıntıkasını istedikleri gibi büyüttükleri, bu esnada Müslüman halka karşı zulümlerde bulundukları, tekrar kan dökülmesine mani olmak için iki cephe arasında ihdas edilen tarafsız mıntıkaya İtilâf kuvvetlerinin yerleştirilmesinin uygun olacağı belirtilmiş, Millî Kuvvetlerin işgal altında kalan yerler halkından olup canlarını kurtarabilenlerden müteşekkil bulunduğu, hükûmetin Yunan mezalimine karşı bu çaresiz insanları koruma mevkiinde bulunmadığından kendi hallerine bırakılmış olan bu günahsız insanların namus ve vatanlarını müdafaa için silâha sarılmak zorunda kalmış oldukları ilâve edilmiştir[17].

Esasen, Yunan tecavüzlerinin önlenebilmesi için böyle bir hattın oluşturulması Türk makamlarınca bir çare olarak görülmekte ve bazı önerilerde bulunulmaktaydı. Yunanlılara karşı yapılacak olan herhangi bir saldırının, onların ilerlemelerine ve tecavüzlerini artırmalarına bir sebep teşkil edebileceği korkusuyla da, bundan kaçınılması önemle istenmekteydi.

Sınırlandırılacak hatta Kuvâ-yı Milliye'nin hareketlerini önlemek için bu hattın askerlerle işgali ve Kuvâ-yı Milliye'nin Yunanlılarla temasının kesilmesi amacıyla Bursa'daki 56. Fırka'nın Balıkesir'e nakli, ayrıca İstanbul'dan kuvvet sevki düşünülmüştür. Harbiye Nezareti, emir verildiği anda hareket için 56. Fırka'nın hazır bulunmasını 16 Ağustos 1919'da 14. Kolordu Kumandanlığı'ndan istemiştir[18].

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, General Milne'e 17 Ağustos 1919 tarihli yazıya ek olarak gönderdiği yazıda, tayin edilecek tarafsız hattın saldırılardan uzak kalması için Türk Askerî Kıtaatı tarafından işgaliyle Kuvâ-yı Milliye'nin temasının kesilmesinin münasip olacağını, zira halkın bütün heyecan ve telâşının Yunan tecavüzleri karşısında ordusunun kendilerine yardım edemediğini görmekten ve Yunan mezaliminin önüne geçecek bir kuvvet bulunmamasından ileri geldiğini, halkın kendileriyle Yunanlılar arasında ordusunun bir perde teşkil ettiğini görmesi ve Yunan tecavüzlerinin men edilmesi hususunda İngiltere'nin kudretini hissetmesi halinde sakinleşeceğini ifade etmiştir. Harbiye Nazırı, General Milne'den bu amaçla civardaki mevcut kuvvetlere Konya, Afyon, Balıkesir ve Bursa gibi yerlerden asker nakledilmesine izin verilmesini istemiş, böylece şimdi-

[17] Galip Kemali Söylemezoğlu, Başımıza Gelenler, İstanbul, 1939, s.203.

[18] ATASE ARŞİVİ Kl. 183 Ds. 18-87 F. 55.

Levent Sahverdi Arşivi

ye kadar nefsî müdafaa mahiyetini geçmeyen millî hareketin kesinlikle ortadan kalkacağına inandığını bildirmiştir[19]. Harbiye Nezareti'nin bu şekilde Kuva-yı Milliye ile Yunan kuvvetleri arasına Türk Nizamiye Kuvvetlerinin yerleştirilmesi teklifi General Milne tarafından kabul edilmemiştir[20]. Daha sonraları (20 ve 28 Mayıs 1919) tespit edilen mıntıkanın Yunan kuvvetlerinin dışında bir İtilâf kuvvetiyle işgali teklif edilmişse de, bu teklif de cevapsız kalmıştır[21].

General Milne'in iş'arına göre, yalnız Aydın Sancağı'nın işgal edilen kısmı doğrudan General Milne'in emri altında bulunacak ve İtilâf kuvvetlerince işgal edilecektir. İşgal mıntıkasının kalan diğer kısımları Yunan kuvvetlerinin işgalinde kalacaktır[22]. Daha sonraları, Yunan saldırıları ve mezâliminin devam etmesi üzerine bu hatta İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin yerleştirilmesi isteğinde ısrar edildiği görülür.

Vükelâ Meclisi'nde 10 Kasım 1919 günü yapılan görüşmede, tarafsız mıntıka dahilinde kalacak köyler halkının, şimdiye kadar devam eden Yunan mezâliminden korkarak yerlerini, yurtlarını terketmelerine yol açmadan, kendilerine güven verilecek surette bu mıntıkaya İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinin yerleştirilmesi gerektiği İtilâf Devletleri Temsilcilerine acilen bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararda, Kuvâ-yi Milliye'nin bu hattan 3 km. geri çekilmesinin teklif edildiği, bunun kabul ve tatbik edilmesinin Yunan işgal sahasının genişlemesine ve bir çok köy halkının göç etmesine ve sefaletine yol açacağı belirtilmiştir[23]. Bâb-ı Âli'nin, bu arazinin İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edilmesi teklifi kabul edilmemiştir[24].

Harbiye Nezareti, 23 Ağustos 1919 tarihli tamiminde, General Milne'den alınan yazıyı aynen zikretmektedir. General Milne bu yazısında 11 Ağustos 1919'da Osmanlı kuvvetleri veya çetelerinin Akhisar yakınlarında bulunan Yunan kuvvetlerine saldırdıklarını, Marmara civarında da benzer saldırıların olduğuna dair bilgi edindiğini belirterek bu saldırıların devamı halinde Yunan kuvvetlerini, Osmanlı kuvvetleri üzerine salmak ve Yunan-

[19] ATASE ARŞİVİ Kl. 30 Ds. 97-117 F. 4/1-3.

[20] Kemal Atatürk, Nutuk, (1919-1927), Ankara, 1989, s. 235; ATASE ARŞİVİ Kl. 96 Ds. 153-344 F. 4.

[21] Atatürk, Nutuk, s. 235; ATASE ARŞİVİ Kl. 30 Ds. 97-117 F. 15.

[22] ATASE ARŞİVİ Kl. 87 Ds. 165-319 F. 13.

[23] Gökbilgin, A.g.e., C. II, s.178-179.

[24] Söylemezoğlu, A.g.e., s.203.

Levent Sahverdi Arşivi

lıların mevkilerinden ileri gitmeleri hususunda emir vereceği tehdidiyle acilen tedbir alınmasını istemiştir[25].

Harbiye Nezareti, 30 Ağustos 1919 tarihli tamiminde de General Milne'den alınan tezkirede, Manisa'ya hücum etmek üzere Manisa, Akhisar ve Alaşehir civarlarında Osmanlı kuvvetleriyle çetelerin toplanmakta olduğunun haber alındığını ve bu hücum vuku bulduğu takdirde ileri harekâtın durdurulması için Yunan kumandanına verdiği emri geri alacağını ve Türk çetelerini sürmek için Yunanlılara emir vereceğini bildirmekte olduğunu, 23 Ağustos 1919 tarihli tamimle emrolunduğu gibi her türlü taarruzdan kaçınılmasının vatanın menfaatı icabı olduğu, çete hareketlerine Osmanlı kuvvetlerinin hiçbir surette katılmamasının kesinlikle istendiği ifade edilmektedir[26].

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti, General Milne'e 27 Ağustos 1919 tarihinde askerî kıtalar tarafından şimdiye kadar herhangi bir saldırının yapılmadığını ve sonra da yapılmamasının emir ve temin edildiğini bildirmiştir. Bu yazıda Amiral Calthorpe'un notası hilâfına olarak Yunan kuvvetleri tarafından hayat ve namuslarına merhametsizce tecavüz edilerek meskenini, mal ve mahsülâtını terk ederek hicrete mecbur kalan halkın felâketlerinin sebebi olan Yunan kuvvetlerine karşı bir düşmanlık hissi taşıdıkları ve malları ile emlâkının geri alınması emeli de belirtilmiştir[27].

1 Aralık 1919'da General Milne, kendisi tarafından tayin edilen hattın Kuvâ-yı Milliye tarafından işgal edilmesi üzerine Harbiye Nezareti'ne bir protesto yazısı göndermiştir. General Milne bu yazısında, tahdit edilen hattın 21 Ekim 1919'da işgal edildiğini ve Yunan kuvvetlerinin önemli zayiata uğradığını haber aldığını, bu zayiatın silâhlı Türk kıtalarının bulunmaması gereken bir günde, Ödemiş'in güney-doğusundaki Gürciva civarında vukubulduğunu, bu harekete doğrudan itaatsizlik nazarıyla baktığını, hatta Türk kıtalarının kaldırılması için gayret gösterilmediğine hükmettiğini ve durumu Barış Konferansı'na bildireceğini söylemekteydi. Harbiye Nazırı Cemal Paşa 4 Aralık 1919'da General Milne'in bu yazısına verdiği cevapta: "... şayet çok kan akmış ise buna birçok arizamlarımla ilâm eylediğim veçhile o havalide nefs-i müdafaa zaruretinde bulunan ahaliye karşı

[25] ATASE ARŞİVİ Kl. 183 Ds. 18-87 F. 63; Özalp, A.g.e., s.55-56.

[26] ATASE ARŞİVİ Kl. 183 Ds. 18-87 F. 108; Kl. 426 Ds. (1-5) 4 F. 15 (Bu tamim 12., 14., 20., 23., Kolordu ve 57. Fırka Kumandanlıklarına çıkarılmıştır.).

[27] ATASE ARŞİVİ Kl. 30 Ds. 97-117 F. 6/1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

hiçbir an tahriklerden, zulüm ve itisafattan geri kalmayan Yunanlılar sebebiyet vermiştir." demiştir[28].

General Milne'in bu tavır ve tehditlerinin etkili olduğu görülmektedir.

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, 57. Fırka Kumandanlığı'na bir emrinde, General Milne'in bir yazı ile Aydın havalisinde Yunan kuvvetleri üzerine saldırı hazırlığında bulunulduğunu haber aldığını, bunun derhal önüne geçilmediği takdirde vahim neticeler verecek tedbirlere baş vuracağını bildirdiğini belirterek, memleketin kurtuluşu için her türlü saldırının önüne geçilmesini rica etmiş ve General Milne'in 135. Alay'ın Köşk-Çine hattının doğusuna alınmasını istediğini, bu alayın istenen hatta alınarak neticenin bildirilmesini istemiştir[29].

General Milne'in tebligatından sonra Kuva-yı Milliye'nin bu hattı ihlâl ettiği ve taarruzlarda bulunduğu söz konusu edilmişse de, bilâkis Yunanlılar tarafından saldırılarda bulunulmaktaydı.

Yunanlılar, 3 Eylül 1919 tarihinde Akhisar mıntıkasında Yeniçiftlik ve Saruhanlı civarında tarlalarında çalışmakta olan Rahmanlı köyü halkına ateş açmışlar, 7 Eylül 1919 günü de Terziler Köyü'ne saldırmışlardır[30]. Yunanlıların, Terziler ve Rahmanlı köylerine yapmış oldukları saldırılar Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa tarafından General Milne'e bildirilmiştir. Harbiye Nazırı konuyla ilgili olarak 14. Kolordu ve 57. Fırka Kumandanlıklarına bilgi vermiş ve taraflarından en ufak bir tecavüze meydan verilmemesi ve Yunanlıların yapacakları bir saldırının vakit geçirilmeden Nezaret'e bildirilmesini istemiştir. Harbiye Nazırı bu yazısında, General Milne'in Yunanlıların da Türk kuvvetlerinin saldırılarına maruz kaldıklarından şikâyet ettiklerini, Yunan kuvvetlerine bulundukları yerde kalmaları için emir verdiğini, verdiği emrin kıtaya ulaşması için uzun zaman geçtiğinden bu gibi olayların meydana geldiğini, ufak tefek olayların önlenmesinin mümkün olmadığından önemsenmemesi gerektiğini ve yakın bir zamanda bu tür olayların tamamen ortadan kalkacağına inandığını ifade ettiğini belirtmektedir[31].

[28] Gökbilgin, A.g.e., C. II, s.247-248.

[29] ATASE ARŞİVİ Kl. 183 Ds. 18-87 F. 58.

[30] ATASE ARŞİVİ Kl. 119 Ds. 56-427 F. 32;

[31] ATASE ARŞİVİ Kl. 184 Ds. 16-98 F. 169; General Milne'in yazısı için Bkz. ATASE ARŞİVİ Kl. 119 Ds. 56-427 F. 33-3.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuvâ-yı Milliye Kumandanı'nın 3 Eylül 1919 tarihinde 12. Kolordu Kumandanlığı'na bildirdiğine göre, Yunanlılar Umurlu'nun kuzeydoğusundaki mevkilere taarruz etmişlerdir. Durum General Milne'e bildirilmiştir[32].

General Milne'e Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yazılan 7 Ekim 1919 tarihli muhtırada, Yunanlıların Aydın ve Nazilli cephesinde taarruza başlamış oldukları, mahiyeti ve genişliği ne olursa olsun bir taarruzun bütün cepheye yayılabileceği ve çarpışmaların yeniden başlamasına sebep olacağı vurgulanarak, Yunan tecavüzlerinin derhal durdurulması istenmiştir. Bu muhtırada ayrıca Yunan tecavüzlerini haber alan Kuvâ-yı Milliye'nin cepheyi takviyeye başlamış olmalarının Osmanlı kuvvetleri tarafından bir taarruz hazırlığı olduğu anlayışına yol açmaması için 14. Kolordu Kumandanlığı'na emir verilmiş olduğu belirtilmektedir[33].

Yunanlıların Aydın ve Nazilli taraflarında yaptıkları taarruz ve tecavüzler İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nce gönderilen telgrafa atfen Yüksek Komiserler nezdinde protesto edilmiştir. İngiliz Yüksek Komiserliği bu iddiayı reddetmiştir. İngiliz subaylarının yaptıkları tahkikata göre, Yunanlılar tarafından hiçbir saldırının yapılmadığı, bilâkis 8 Ekim 1919'da Osmanlı topçularının Ömerli'nin doğusundaki Yunan mevkilerini bombaladıkları ve 150 kişilik bir kuvvetle hücum yapmışlarsa da püskürtüldükleri İngiliz Yüksek Komiserliği'nin raporunda ifade edilmekteydi[34].

Dahiliye Nazırı Namına Müsteşar imzalı 8 Kasım 1919 tarihli tezkirede, Yunanlıların tespit edilen tarafsız mıntıkaya tecavüzle Türk halkını öldürmekte ve köyleri yakmakta olduklarının Soma Türk halkı adına Müfti Efendi ve arkadaşları tarafından çekilen telgrafnameden anlaşıldığı ifade edilmektedir[35].

Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif imzasıyla Sadaret'e gönderilen 9 Kasım 1919 tarihli yazıda Yunanlıların tarafsız mıntıkayı tamamen işgal ederek

[32] ATASE ARŞİVİ Kl. 96 Ds. 153-344 F. 4 (Dahili memleket olayları hakkındaki 21 maddelik bu raporda, durumun 14. Kolordu ile 57. Fırka'ya yazılarak Yunan tecavüzlerine karşı halkın müdafaada bulunmalarının makul olacağı, ancak askerî kıtaların taarruzda bulunmalarının mahzurlu olduğunun bildirildiği ifade edilmektedir.).

[33] ATASE ARŞİVİ Kl. 119 Ds. 56-427 F. 35.

[34] Gökbilgin, A.g.e., C. II, s.180.

[35] ATASE ARŞİVİ Kl. 26 Ds. 92-104 F. 60.

Levent Sahverdi Arşivi

Bergama'nın Cumalı Köyü'nde askerî bir hat kurdukları, Çenke ve Çerkesköy halkının tamamen hicret ettiği ifade edilmektedir[36].

Yunanlılar, Milne Hattı ile alâkalı olan Ödemiş'in Kaymakçı Köyü güneyindeki sırtları işgal için 21 Kasım 1919 tarihinde yaptıkları taarruz sırasında müsademe ile alâkası olmayan Kızca, Ayasuluk, Çaylı, Kaymakçıkebir, Uzundere, Gaziköyleri 3 saat kadar top ateşine tutmuşlardır. Bu atışlardan müteessir olan bu köyler halkı civar köylere kaçmışlardır. Dağlara da sığınan bu insanların bir kısmının telef olduğu, kaçamayan bazı insanların katledildikleri, kadın ve kızlara tecavüz edildiği Aydın ve Havalisi Umum Kumandanı Demirci Mehmet Efe'nin 30 Kasım 1919 tarihli Erkân-ı Harbiye'ye raporunda ifade edilmektedir[37].

Yunanlıların bir bahane ile Türk kuvvetleri tarafından sebebiyet verilmiş gibi göstererek tahrik ile olaylar çıkartmak suretiyle tecavüzî maksatlarını icra etmelerinin ihtimalden uzak tutulmadığı da General Milne'e bildirilerek dikkat çekilmek istenmiştir[38].

Yunanlılar, Trakya'da da tesis edilmiş olan Hatt-ı Fasıl'ın doğusundaki Türk köylerine ve halkına tecavüzlerde bulunmaktaydılar[39].

General Milne, 7 Ekim 1919 tarihinde, 3 Ekim 1919 da Köşk civarında bir Osmanlı bataryası tarafından Yunan kuvvetleri üzerine ateş edildiğine dair bir haber aldığını, topçu ateşi kullanılması konusunda 14 Eylül 1919 tarihli mektubu ile dikkat çekmiş bulunduğunu ve bu tür hareketlere son verilmesini Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir[40].

General Milne 11 Ekim 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne Yunan kuvvetlerinin Küre'ye doğru ilerlemelerine izin verildiğini bildirdi. General bu karara sebep olarak bazı kötü niyetli Türklerin, Yunan kuvvetlerine saldırmış olduğunu göstermiş, buna benzer nizamsız ve düşmanca bir harekete tevessül edilmiş olan bir yerin işgalinin kaçınılmaz olduğunu da ifa-

[36] Gökbilgin, A.g.e., C. II, s.177.

[37] ATASE ARŞİVİ Kl. 119 Ds. 56-427 F. 43/2-3.

[38] ATASE ARŞİVİ Kl. 119 Ds. 56-427 F. 34.

[39] Rumeli Hatt-ı Fasıl Komiseri Kaymakam (Yarbay) Keramettin Bey'in 10 Mart 1921 tarihli Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne yazısında bu husus belirtilmekte ve Barış Konferansı nezdinde herhangi bir teşebbüste bulunulması düşünülürse Komiserlik'te bulunan kayıtlara nazaran bir vukuat listesinin derhal tanzim edilebileceği belirtilmektedir. Bkz. ATASE ARŞİVİ Kl. 536 Ds. 48-168 F. 13-1.

[40] ATASE ARŞİVİ Kl. 119 Ds. 56-427 F. 35-3.

Levent Şahverdi Arşivi

de etmiştir. General Milne ayrıca, Türklerin tecavüzî hareketlerden uzak kaldığı sürece Yunan kuvvetlerinin topçu ateşi kullanmalarına ve ilerlemelerine izin vermeyeceğini bildirmiştir[41].

Sadrazam Adına Müsteşar imzasıyla Harbiye Nezareti'ne 12 Ekim 1919 tarihinde gönderilen tezkirede Tire'nin doğusundaki Küre'nin Yunanlılar tarafından işgaline izin verilmiş olduğunun General Milne tarafından bildirildiği ve konunun Vükelâ Meclisi'nde görüşüldüğü belirtilmiştir. Vükelâ Meclisi'nde, işgalin başından beri Yunanlılar tarafından yapılan mezalimden dolayı halk ile Yunan kuvvetleri arasındaki çarpışmalara mani olmak üzere İtilâf Devletleri'nce görevlendirilen Komisyon tarafından işgal mıntıkasının tayin ve tahdit edildiği, Yunan mezaliminin "Beynelmilel Tahkik Heyeti"[42]nce sabit görülmekle Aydın Vilâyeti'nin tahliyesinin beklendiği bir zamanda Yunan işgal kuvvetlerinin bazı yerlerde kuvvetlerini artırmakta olmalarından dolayı Küre'nin işgali hakkındaki teklifin kabul ve tatbikinin mümkün olamayacağı, durumun Anadolu'da galeyanın bir kat daha artmasına yol açacağından, Yunanlıların işgal ettikleri yerlerdeki tahkimat ve sevkiyatlarına mani olunması ve işgal mıntıkasının genişletilmesi hakkındaki karardan vazgeçilmesi için İtilâf Devletleri nezdinde teşebbüste bulunulmasına karar verilmiştir[43].

Aynı konu, 23 Ekim 1919 tarihinde de Vükelâ Meclisi'nde görüşülerek, Yunan kuvvetlerinin bir taraftan sürekli ve tedrici olarak ilerlemelerine ve yer kazanmalarına izin verilmekte olduğu, diğer yandan da onların ellerinde bulundurdukları noktaları tahkim ve temin için bazı yerlerin tahliyesinin istendiği, bu durumun halk arasında kötü bir tesir ve heyecan yaratmakta olduğu belirtilerek, General Milne'e uygun bir şekilde, dostane tavsiyelerde bulunulması için Temsilciler nezdinde teşebbüste bulunulmasına karar verilmiştir[44].

[41] ATASE ARŞİVİ Kl. 119 Ds. 56-427 F. 37-4.

[42] Yunan işgal ve mezalimi konusunda yapılan müteaddit şikâyetleri incelemek üzere Paris Barış Konferansınca General Bunoust başkanlığında muhtelit bir komisyon kurulmuştur. Komisyon yaptığı tahkikat sonunda tanzim ettiği mufassal raporu 7 Ekim 1919 tarihinde Konferansa sunmuştur. Beynelmilel Tahkik Heyeti'nin raporunda Yunanlılar İzmir ve civarında meydana gelen olaylardan mesul tutulmaktaydı. Bkz. ATASE ARŞİVİ Kl. 118 Ds. 81-423 F. 74; Türk İstiklâl Harbi, Gn. Kur. Harp Tarihi Dairesi, C. II, Kısım. 2, Ankara, 1963, s. 361 vd.

[43] ATASE ARŞİVİ Kl. 31 Ds. (62-A) 120 F. 36.

[44] Gökbilgin, A.g.e., C. II, s.100-101.

Levent Şahverdi Arşivi

Milne Hattı'nın tesisine rağmen Yunan tecavüzlerinin ortadan kalkmaması, buna karşı Kuvâ-yı Milliye'nin geri aldırılması hakkında General Milne'in yeni talep ve tekliflerde bulunması üzerine 26 Şubat 1920 tarihinde Vükelâ Meclisi'nde konu tekrar ele alınmıştır. Alınan kararda, Kuvâ-yı Milliye'nin Yunan mezâlimine uğrayan insanlardan meşru müdafaa amacıyla kurulmuş olduğu, bunların geri çekilmeleri için Hükûmet tarafından tebliğ yapılmasının mümkün ve faydalı olmayacağı, bunların ellerinde kalan yerlerin kısmen de olsa terk ve tahliyesinin teklif edilmesinin heyecanı artırarak daha büyük heyecana yol açacağı[45] cihetle yeni hudut tashihinin gerekli olduğu belirtilerek, keyfiyetin General Milne'e anlatılması Hariciye Nezareti'ne havale edilmiştir[46].

İtilâf Devletleri Temsilcileri, Milne Hattı konusundaki kararın tatbikinde ısrar ettiklerinden, hükûmet 1 Mart 1920 tarihinde cevabî bir nota ile millî kuvvetlerin ne maksat ve ne surette toplandıklarını açıklayarak bu teşkilâtın hükûmetin emri altında bir askerî kuvvet olmaması sebebiyle General Milne'in istediği gibi emir verilemeyeceği, verilse bile bir faydasının olmayacağı, Yunan mezâliminden canları yanmış olan ve İtilâf Devletlerinin adaleti ile öz topraklarının kendilerine geri verileceğini bekleyen bu insanlara kendinizi savunmayınız demenin bunların büsbütün galeyanına sebep olacağı, böyle bir zamanda hududun geri alınmasının mümkün ve münasip olmayacağını bildirmiştir. Bu notanın verildiğinin ertesi günü Yunanlılar harekete geçerek, General Milne'nin istediği hattı cebren işgal etmişlerdir[47].

Bir çatışma çıkmaması için Kuvâ-yı Milliye ile Yunan kuvvetleri arasına İtilâf Devletleri kuvvetlerinin girmesini isteyen Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Milne Hattı'nı memnuniyetle kabul etmiştir[48]. Kuvâ-yı Milliye ise bu hattı, Yunanlıların emellerine yağ sürmekten başka bir işe yaramayacağı düşüncesiyle kabul etmemiştir.

[45] 14. Kolordu Kumandanı Kâzım Bey, Harbiye Nezareti'ne 25 Ağustos 1919 tarihli raporunda, başlangıçta Yunan işgalini reddetmek maksadıyla silâha sarılan halkın Yunanlıların yaptıkları zulümlerden bir kat daha heyecana gelerek, eşraf ve yüksek tahsil görmüş aydınların ve ordudan terhis edilen ihtiyat subaylarının katılmasıyla millî kuvvetler vücuda getirdiğini, vatanı müdafaadan başka bir amaçları olmadığını söyleyen bu insanların halkın yardımını gördüklerini ifade etmektedir. Bkz. ATASE ARŞİVİ Kl. 184 Ds. 19-88 F. 285.

[46] Gökbilgin, A.g.e., C. II, s.341-342.

[47] Söylemezoğlu, A.g.e., s. 203-204.

[48] Bayar, A.g.e., C. VII, s. 2255-2256.

Levent Sahverdi Arşivi

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Harbiye Nezareti'ne 27 Aralık 1919 tarihli yazısında, Milne Hattı ile ilgili olarak, henüz barış yapılmamış olması ve Yunanlılara Anadolu'da herhangi bir yer verilemeyeceğinin tabii olması sebebiyle Yunanlılar ile Türkler arasında herhangi bir hattın tayin edilmesi ve "Tahdit-i Hudut Komisyonu" adıyla çalışılmasının Hükümetçe kabul edilemeyeceğini bildirmiştir[49].

18 Kasım 1919'da Heyet-i Temsiliye'nin Mustafa Kemal Paşa başkanlığında yaptığı oturumda Milne Hattı üzerinde durulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Milne Hattı konusundaki endişelerini şöyle dile getirmiştir: "... buraya gönderilen İngiliz, Fransız askerlerinden maksat ne, anlaşılmıştır. Bunların, Yunanlıların şimdiye kadar harben işgal edemediği mevâzii işgal edip Yunanlılara teslim etmeleri ağleb-i ihtimaldir... Hatt-ı fasıl mütarek içindir. Halbuki Kuvâ-yı Milliye mütareke kabul etmez ve kabul etmemiştir"[50].

Atatürk, Nutuk'ta General Milne'in doğrudan doğruya Harbiye Nazırı'na emir ve talimat vermesini, daha doğrusu verebilmesini eleştirmekte ve şöyle demektedir: "... Bu hâl, ne teşkilât-ı milliyeye karşı izzetinefis meseleleri çıkaran Harbiye Nazırı'nın ve ne de Osmanlı Devleti'nin istiklâlini temin etmek mesuliyetini deruhte etmiş olan kabinenin izzetinefis ve haysiyetine dokunmuyor. Bu hâlin kendilerinin haysiyetini ve devletin istiklâlini çoktan rahnedar eylemiş olduğunu farketmek istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa bu tasallut ve tecavüz-i istiklâlşikenaneye vasıta olmayız diye feryada cesaret edemiyorlar..."[51].

İsmet Paşa da, Yunan ordusunun Milne Hattı'nı dinlemeyerek bütün cephelerde taarruza geçmesi üzerine, "Yunan ordusu, güya İngiliz Generali Milne'in adına nispetle Milne Hattı denilen bu hattın ilerisine geçmeyecekti"[52] demek suretiyle bu hattın bir aldatmacadan ibaret olduğunu vurgulamıştır.

14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, 1 Aralık 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne şifresinde, Yunan işgal sahası sınırlandırılmış olsa da, Kuvâ-yı Milliye'nin bu hattı kabul etmediğini belirtmektedir[53].

[49] ATASE ARŞİVİ Kl. 184, Ds. 19-87 F. 314.

[50] Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, 1969, s.56.

[51] Atatürk, Nutuk, s. 237.

[52] Sebahattin Selek, İsmet İnönü, Hatıralar, C. I, İstanbul, 1985, s.209.

[53] ATASE ARŞİVİ Kl. 26 Ds. 92-104 F. 94.

Levent Şahverdi Arşivi

Demirci Mehmet Efe de, Erkân-ı Harbiye'ye çektiği 30 Kasım 1919 tarihli telgrafında Yunanlıların işgal ettikleri yerlerde yaptıkları mezâlimden uzun uzadıya bahisle, Yunanlıların yaptıkları bu zulümlere General Milne'in nasıl razı olduğu sorusunu sorar ve bir Türk kalıncaya kadar mücadeleye devam edeceklerini belirtir[54].

13 Mart 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'da Saruhan (Manisa) mebusu sıfatıyla bir konuşma yapan Celâl Bayar bu konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Yunan İşgal Kumandanı, İzmir'e ilk ayak bastığı zaman diyordu ki, işgalimiz muvakkat ve ancak İzmir ve civarına şamildir." Benim, İzmir ve civarına şamil kelimesinden anladığım mana İzmir ve civarındaki birkaç köyden ibarettir.

Eğer (Yunanlıların) karşılarına silâhlı bir kuvvet (Kuvâ-yı Milliye) çıkmamış olsa idi, sırf milletin sinesinden nebeân eden o kuvvet, o zalimlerin, o cebîn zalimlerin karşısına dikilmemiş olsa idi, Yunanlılar işgal sahasını bir taraftan Eğridir'e, diğer taraftan Bandırma'ya kadar temdit edeceklerdi. (Yunanlıların mezâlimini anlattıktan sonra)... bu fâcialar mutlak sükûtla karşılaştığı gibi, bu yetmiyormuş gibi bir de, zulümlerini devam ettirmek için Yunanı kolundan tuttular ve ileriye doğru yürütmeye başladılar. O da Efendiler, General Milen'in koludur. Bu kol Türk Milleti'nin vicdanını tazyik için oynuyor.

Milne Hattı denilen nazarî bir hat, vatanın bir kısmını düşman işgaline terk ederek, öylesine tertip ve tanzim edilmiştir ki, sırf şeref ve millî istiklâlini müdafaa için, canını dişine takarak çalışan bir avuç kahramanı aciz bırakmak için, binlerce halkın sefaletine, mahvına sebep oluyor..."[55].

Heyet-i Temsiliye, 15 Aralık 1920 tarihinde Milne Hattı'nı aşmak için vaki Yunan taarruzlarına karşı tahkimata önem vererek müdafaada bulunmasını Demirci Mehmet Efe'ye bildirmiştir[56].

Yunanlılar, 22 Haziran 1920 tarihinde Milne Hattı'ndan umumî bir taarruza geçerek[57] isteklerinin bu hattın daha ilerisi olduğunu göstermişlerdir.

[54] ATASE ARŞİVİ Kl. 119 Ds. 56-427 F. 43/2-3.
[55] Bayar, A.g.e., C. VII, s.2256.
[56] ATASE ARŞİVİ Kl. 256 Ds. 5-6 F. 39.
[57] Atatürk, Nutuk, s. 308.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

GEDİZ TAARRUZU
(24 Ekim 1920)

Dr. AYFER ÖZÇELİK

Gerek meydana gelişi ve gerekse kendisinden sonra gelişen olaylar açısından Gediz Taarruzu, Millî Mücadele tarihimizin önemli hadiselerinden biridir. Nitekim o güne kadar gerçekleştirilmesi istenilen, düşünülen düzenli ordunun kurulması meselesi bu taarruz ve sonrasında gelişen hadiseler neticesinde kesin bir şekle sokulacaktır.

Bilindiği gibi Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra memleketin yer yer işgali ve bu işgallerin ileride daha da genişleyeceğinin anlaşılması, bütün yurt sathında bir takım kuruluşların doğmasına yol açmış ve nihayet milletin silaha sarılarak nefis müdafaasına girişmesi başlangıçta işgal bölgelerindeki mahalli birliklerin ve giderek bütün Millî Mücadele'nin adı haline gelecek olan Kuva-yi Millîye Hareketi'nin meydana gelmesine sebeb olmuştur.

İşte Millî Mücadele'nin kesin bir zaferle kazanılması hususunda en faal ve hassas bölge olan Batı Anadolu'da da Yunan işgallerinin başlaması ile birlikte bahsedilen bu teşekküller de ortaya çıkmıştı.

Anadolu'nun ve Millî Mücadele Hareketi'nin tek elden yönetilmesi düşüncesiyle Heyet-i Temsiliye teşkil edilirken, ilk icraatlerinden biri olarak 9 Eylül 1919 tarihinde Ali Fuat Paşa'ya "Garbi Anadolu Umum Kuva-yi Millîye Kumandanı" unvanı verilmiş ve Aydın Vilayeti Murahhasları'nın isteği üzerine bu cepheye Fuat Paşa'nın muktedir bir kumandan tayin ve tavsiye etmesi istenmiştir[1].

Ali Fuat Paşa Umum Kuva-yi Millîye Kumandanı olarak, o gün için en mühim gördüğü İngilizler'in Ankara'ya kadar demiryoluna hakim olarak, Ankara ve Sivas'ı Batı Anadolu Kuva-yi Millîyesi'nden ayırma tehlikesini ortadan kaldırmak için I. ve II. Eskişehir Harekâtları'nı yürütmüş ve

[1] Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi No: 114/52363, Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 183-184; Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara 1974, s. 1-2. Ali Fuat Paşa bu cephe için Refet Bey'i (Bele) tavsiye edecek, fakat bu husus kesin bir karara bağlanmadan Garp Cephesi Kumandanlığı kuruluncaya kadar devam edecektir. (Baykal, *a.g.e.*, s. 96).

Levent Şahverdi Arşivi

böylece İngilizler İzmit'e kadar demiryolu hattından atılmıştır. (27/28 Mart 1920)[2].

Daha, Büyük Millet Meclisi açılmadan önce, 1919 yılı Aralık ayı başlarında Yunanlılar'ın İzmir'i resmen ilhak ederek işgal sahalarını genişletecekleri[3], bu taarruzun Kuva-yi Millîye tarafından durdurulmayacağı kanaati belirmiş,[4] ve bu sebeble de Ali Fuat Paşa tarafından genel seferberlik ve yığınak planları hazırlanarak bütün kolordulara tebliğ edilmişti[5]. Başkumandanlık vazifesinin Mustafa Kemal Paşa tarafından yürütüleceği bu planın esası, bundan sonraki askerî hareketin düzenli ordu tarafından yürütülmesi, Kuva-yi Millîye'nin ise bu ordu içinde ve ondan emir almak suretiyle üstüne düşen vazifeyi (Harb-i Sağir) yapması idi.

Beklenen bu Yunan Taarruzu'nun başlayacağı günlerde ise, Kuva-yi Millîye denilen çetelerin çeşitli sebeblerle zaman zaman birer yük hatta zararlı unsur oldukları görülmektedir. Özellikle iç isyanların bastırılmasında oldukça etkili oldukları için kendilerine sık sık başvurulan Ethem Bey ve kardeşlerinin disiplinsiz, hak ve adalet kavramlarına uygun olmayan davranışları, bolşevik cereyanların etkisi altında kalmaları, Ankara için bir rahatsızlık kaynağı olmakla beraber belki de henüz kendilerinden faydanılmak düşüncesiyle meselenin halli zamana bırakılmıştı.

18 Haziran 1920 tarihinde Yunanlılar Batı Anadolu'da taarruza geçerken, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından Ali Fuat Paşa'ya Garp Cephesi Kumandanlığı vazifesi verilmiş ve 24/25 Haziran 1920 tarihinde bu durum bütün makamlara duyurulmuştu. Ordu Kumandanlığı selahiyet ve vazifesine sahip Garp Cebhesi Kumandanlığı ile bundan sonra bu bölgedeki hareket tek elden ve B.M.M.'ne bağlı olarak yürütülecekti[6].

[2] Bu harekâtlar için Bk. Cebesoy, *a.g.e.*, s. 156-319; Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy (Hayatı-Faaliyetleri)* Basılmamış doktora tezi. Ankara 1989, s. 196-269.

[3] *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi* (HTVD), Yıl 6, Haziran 1957, s. 20, Vesika no: 502-510.

[4] *HTVD*, Yıl 6, Haziran 1957, s. 20, Vesika No: 511; ismet İnönü, *Hatıralar I. Kitap*, Ankara 1985, s. 209 vd.

[5] *HTVD*, Yıl 6, Haziran 1957, s. 20, Vesika no: 519; Cebesoy, *a.g.e.*, s. 285-287, (Bu plan çeşitli sebeblerle hiç bir zaman tatbik edilemeyecektir. Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş Ve Sonrası*, İstanbul, 1970, s. 213-214).

[6] *HTVD*, Haziran 1965, Yıl 14, s. 52, Vesika no: 1189.

Levent Sahverdi Arşivi

Fakat taarruzun başlamasından hemen sonra ve çok geniş bir cephede kurulmuş böyle bir kumandanlığın, ilk anda kendisinden istenileni verebilmesi şüpheliydi. Nitekim 8 Temmuz 1920'de Bursa ve 29 Ağustos 1920'de de Uşak kaybedilecek, bu durum düzensiz Milis kuvvetleri ve zayıf askerî birlikler ile Yunan ilerleyişinin durdurulamayacağını bir kere daha ispatlayacaktır.

Her ne kadar Yunanlılar hareketlerini Bursa-Uşak hattında durdurmuşsa da, bu iki şehrin kaybedilişi Büyük Millet Meclisi'nde büyük bir infiale sebeb olduğu gibi, cephedeki askerin ve halkın maneviyatı üzerinde de olumsuz bir rol oynamıştır[7]. Batı Cephesi'nde halk akın akın iç kısımlara göç etmeye çalışırken, hükümet merkezinin de Sivas'a nakli düşünülmüştü[8].

Böylece Ağustos ayı sonundan itibaren cephede askerî harekât açısından genel bir durgunluk başlamış, Garp Cephesi'nce Yunanlılar'ın bundan sonraki hareketlerinin Eskişehir, dolayısıyla Ankara olacağı düşüncesiyle plan ve hazırlıklar yapılmaya başlanmıştı.

Gerek bu durgunluk ve gerekse Konya'da patlak veren isyan cephede firar hadiselerinin günden güne fazlalaştığı görülmekteydi. Yunan Ordusu'nda ise seçimler dolayısıyla karışıklıklar meydana geldiği firar ve hatta isyân olayları görüldüğü haberleri alınmaktaydı[9].

Bu şartlarda 1920 yılı Eylül ayı ortalarında Garp Cephesi'nde, Yunanlılar'ın Gediz'de bulunan ve bir tümen, olduğu tahmin edilen kuvvetine taarruz etme, ve kazanılacak sınırlı da olsa bir zaferle halkın ve askerin moralinin yükseleceği fikri doğmuştu[10].

Özellikle Ethem Bey ve Ertuğrul Grubu Kumandanlarının bu konuda istekli oldukları anlaşılmaktadır.[11] Ethem Bey'in Garp Cephesi Kuman-

[7] *T.B.M.M. I. Devre, C. 2,* s. 248-269; Kemal Atatürk, *Nutuk,* c. II, Ankara 1981, s. 461-462; Cebesoy, *a.g.e.,* s. 439-441.

[8] Cebesoy, *a.g.e.,* 475-477; Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* İstanbul 1988, s. 827-828.

[9] *Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi* No: 1/4285, Klasör No: 565, Dosya No: 22 (35), fihrist 5-1.

[10] Mustafa Kemal Paşa 29.12.1920 tarihinde mecliste şunları söylemekteydi "Bu kanaat bütün orduya ve bütün rüesayı memurini mülkiye vesaireye sirayet etmişti ve oradaki halkın kaffesine şirayet etmişti hatta oraya gidip gelen mebus arkadaşlara sirayet etmişti" *(TBMM Gizli Celse Zabıtları* (GCZ), C.I, Ankara 1985, s. 276).

[11] *ATASE Arşiv* 1/4285, Kl. 565, Dosya 22(35) fh. 6, "Bunun için elde toplu bulunan ve taarruza istekli görünen, müteaddid defalar teklif ve ısrar eden Ertuğrul Grubu ile (11 ve 61. Fıkralar) Kuva-yi Seyyare Kütahya ve havalisinde toplanmış bulunuyordu" (Bk. *a.g.y.*).

Levent Sahverdi Arşivi

danlığı'na gönderdiği raporlarda sürekli Yunan Ordusu'ndaki bu karışıklık ve memnuniyetsizlikten bahs edilirken, Konya İsyanından haberdar olan Yunanlılar'ın bir kaç gün içinde Eskişehir yönünde taarruza geçebilecekleri ihtimali de belirtilmektedir. [12]

Bir müddet sonra Ali Fuat Paşa'da da bu kanaat hasıl olmuş olmalı ki, yukarıdaki gerekçelerle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet (İnönü) Bey'e 13.10.1920'de durumu bildirmiş ve bu konuda görüş bildirmesini istemiştir. İsmet Bey 14.10.1920'de verdiği cevapta elde mevcud piyade cephanesinin devamlı bir muharebe için yeterli olmadığı, başarı ihtimali zayıf olup, neticede Yunanlılar'ın Eskişehir yönünde taarruzunu davet edeceği gerekçeleriyle böyle bir hareketi mümkün olduğu kadar tehir etmek gerektiğini belirtmiş ve Yunanlılar'ın bize müsaid olduğu zannedilen durumlarının daha fazla açığa çıkmasının beklenmesini istemiştir.İsmet Bey aynı zamanda bu hususları görüşmek üzere bir kaç gün içinde Garp Cephesi Karargahı'na geleceğini de bildiriyordu. [13]

Ali Fuat Paşa bu görüş ayrılığının giderilmesi hususunu elzem kabul ettiği için İsmet Bey'den özel bir trenle ya kendisinin yada Kurmay Başkanı'nın 16.10.1920'de Eskişehir'e gelmesini tekrar rica etmiş [14] ve görüşme 17.10.1920'de gerçekleşmiştir. [15] Fakat bu görüşme sırasında da İsmet Bey'in fikrinde ısrar etmesi üzerine, meselenin bir de taarruza katılması düşünülen kuvvetlerin kumandanlarıyla tartışılması ve eğer bu kumandanlar cephaneyi kafi görürlerse, taarruzun gerçekleştirilmesi kararı alındı. [16]

Bu karar üzerine bölgeyi daha evvel keşif ve tetkik etmiş olan Ertuğrul Grubu Kumandanı Kâzım (Özalp) 11. Tümen Kumandanı Mehmed Arif ve 61. Tümen Kumandanı İzzettin (Çalışlar) Beyler ve Kurmay Başkanları ile, Kuva-yi Seyyare Kumandanı Ethem Bey, Fuat Paşa tarafından Alayund'da Ertuğrul Grubu Karargahın'da toplantıya çağrıldılar. [17]

[12] *ATASE Arşiv,* 4/4478, Kl. 648, Dos.18(12), fh. 81, 87, 101, 106, 110.

[13] *ATASE Arşiv,* 4/4478, Kl. 648, Dos. 18(12), fh. 73; *Nutuk C.II,* s. 496; İnönü, *a.g.e.,* s. 213.

[14] *ATASE Arşiv,* 4/4478, k. 648, Dos. 18(12), fh. 99.

[15] *ATASE Arşiv,* 4/4478, Kl. 648, Dos. 18(12), fh. 88-3.

[16] *ATASE Arşiv,* 1/4285, Dos. 22(35), fh. 7-3. Aynı gün Ethem Bey'den de taarruzun daha fazla ertelenmeyerek bir an önce yapılması gerektiğine dair telgraf alınmıştı (Bk. *ATASE Arşiv* 44/4478, Kl. 648, Dos. 18(12), fh. 106).

[17] *ATESE Arşiv,* 4/4478, Kl. 650, Dos. 18(12), fh. 80.

[18] *ATASE Arşiv,* 4/4478, Kl. 650, Dos. 18(12), fh. 112. Toplantıda "Ethem Gediz'de bulunan düşmanın münferid bir fırka olmasından baskın halinde yapılacak bir taarruzla hem bunun imhası ve hemde cephane ve sair muharebe eşyası olarak bir çok ganaim alı-

Levent Şahverdi Arşivi

18.10.1920'de gerçekleşen bu toplantı neticesinde adı geçen kumandanlar mevcud cephanenin düşünülen taarruz için yeterli olduğu görüşünü belirtmişler ve durum aynı gün Ali Fuat Paşa tarafından İsmet Bey'e, taarruzun yapılacağı gün ve ayrıntılı planı ilave edilerek bildirilmiştir.[18] Buna göre birlikler bulundukları yerden hareketle 22/23.10.1920'de hazırlık mıntıkalarına girecek ve 23/24.10.1920 sabaha karşı da taarruz edeceklerdi. Ali Fuat Paşa 19.10.1920 tarihinde de birliklerine taarruz emrini vermiştir.[19]

Nitekim Taarruz'a katılan birlikler kendilerine emredilen bölgelere ilerlemiş, 23.10.1920'de bu bölgelerde istirahat etmiş ve 24.10.1920 günü emredilen taarruza başlamışdır. Yapılan planlara göre, bu harekâttın bütün başarı ümidi ani bir baskın şeklinde yapılmasına bağlı idi. Böylece 11. Tümen Merkezde olmak üzere sağ ve sol cenahlardaki 61 Tümen ve Kuva-yi Seyyare ile birlikte baskından doğacak şaşkınlıktan da istifade ile Gediz'deki 13. Yunan tümeni imha edilecek ve hareketin gelişmesine göre belki Uşak tekrar zabt edilecekti.

Fakat gerek 11. Tümen'in harekata başladığı anda 61. Tümenin henüz taarruza geçememiş olması, gerekse 11. Tümenin ileri hatlardaki olaylarının sis yüzünden birbirleriyle irtibat kuramamaları ve Kuva-yi Seyyare'nin ise harekata hemen hemen hiç bir tesirinin olmaması sebebleriyle yapılan bu plan gerçekleşememiştir.[20]

---

narak, cephane ihtiyacımızı da temin edebileceğimizi ve bir harekette Kuva-yi Seyyare'nin (Uşak-Gediz) yollarını keserek Yunanlılar'ın Uşak'tan takviye kıtaatı almasına, yahud Gediz'deki düşmanın Uşak'a çekilmesine mani olacağı ve bu muvaffakiyeti yüzde yüz temin edeceğini söyledi.

11. Fırka Kumandanı Arif Bey de Ethem Bey'i takviye edecek mütalaada bulundu. Ben...61. Fırkanın da muharebe edebilecek ve vazifesini ifa edebilecek kudrette olduğunu söyledim. Ertuğrul Grubu Kumandanı da... lehine olduğunu ihsas etti." (İzzettin Çalışlar, *İstiklâl Harbi Hatıratı, II. Kısım, 61. Fırkanın Gediz ve Kütahya Muharebeleri,* İstanbul 1932, s.6-7) "Bu konuşmalar sırasında Ethem Bey,Demirci Muharebelerinde olduğu gibi Gediz Savaşlarında da aynı gayret ve cesareti göstereceğinden bizi tereddüd ve endişeye düşürmemişti. Bilakis çok hahişker (istekli) görünmüştü" (Cebesoy, *a.g.e.,* s. 498).

[19] *ATASE Arşiv,* 1/4285, Kl. 565, Dos. 22(35), fh. 7-4; 4/4478, Kl. 648, Dos. 18(12), fh. 121.

[20] ATASE Arşiv 1/4285, Kl. 565, Dos. 22(35), fh. 6, Mustafa Kemal Paşa taarruzun seyri hakkında "dalgalı ve disiplinsiz emrü kumandansız" ifadesini kullanırken (Kemal Atatürk, *Nutuk, C. II,* İstanbul 1981, s. 497), Ali Fuat Paşa "Eğer Birinci Kuva-yi Seyyare bütün gün bir düşman, taburu karşısında seyirci kalmasa ve Demirci Muharebelerindeki cesaret ve faaliyeti burada da göstermiş olsalardı, kahraman piyadelerimizin araziden iyi istifade ederek yapmış oldukları cesurane hücumları ile düşmanı daha gündüzden mevzile-

Levent Sahverdi Arşivi

Ali Fuat Paşa taarruzun gerçekleştiği 24.10.1920 günü öğleye doğru cephede yaptığı gözetlemede yukarıda açıklanan sebeblerle hareketin başarılı olmadığını görmüş, fakat bu vaziyette beklemenin, Türk tarafının takviye alma ihtimalinin bulunmamasına karşılık, Yunanlılar'ın böyle bir imkâna sahip olmaları yüzünden düşman lehine olacağına karar vererek güneşin batmasından önce tekrar taarruza geçmelerini birliklerine emretmiştir. Bu emir Ertuğrul Grubu, Kumandanı tarafından tümen kumandanlarına duyurulurken, 11 ve 61. Tümenler harekete geçmişlerse de kuvvetle tutulmuş (özellikle makinalı tüfeklerle) Yunan mevzilerine bir türlü girilememiş, Kuva-yi Seyyare ise ikinci defa taarruz emrini de yerine getirmemiştir.

Bu durumda akşam saat sekizde Ali Fuat Paşa tarafından taarruza devamın, tümenlerin kayıplarının çok olması sebebiyle gereksiz ve tehlikeli olduğu kanaatiyle geri çekilme emri verilmiştir.[21] 11. Tümen ricat emrine uyarak geri çekilirken, 61. Tümen daha önceki emir gereğince taarruz halinde ateş hattında bulunduğu için gece yarısı üç'e kadar çarpışmaya devam etmek zorunda kalmış bu saatten sonra çekilmeye başlamıştır.[22]

Geri çekilme sürerken Gediz'den gelen bir şahıs düşmanın kasabayı boşalttığı haberini getirmiş, durum araştırılıp, doğruluğu anlaşılınca durum Ertuğrul Grubu'nca hem Garp Cephesi Kumandanlığı'na ve hemde Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir.[23]

Ali Fuat Paşa bu durum üzerine Kuva-yi Seyyare'ye Gediz'e girmesi ve bütün imkânlarını zorlayarak şiddetle takip etmesi emrini vermiştir.[24]

Kuva-yi Seyyare'nin bu emir gereğince Gediz'e girmesi ve daha Güney'e ilerleyerek Hamidiyehanı civarında Yunan artıklarıyla muhabereye girişmesi, onda nizami kuvvetlerle takviye edilmiş Kuva-yi Seyyare'nin oldukça şiddetli bir takib yapılabileceği ve XII. Kolordunun da bu takibe katılmasıyla Yunanlıların Uşak'da da tutunamamasının temin edileceği ümidini uyandırmıştı.[25]

---

rinden atabilirlerdi" (Cebesoy, *a.g.e.*, s. 499) diyor. Nitekim başarı ümidi biraz da taarruza katılan bu kuvvetlerin istekliliğine bağlanmıştı (*ATASE Arşiv* 1/4285, Kl. 565, Dos. 22(35) fh. 6-3.

[21] *ATASE Arşiv*, 4/4478, Kl. 648,Dos. 20-A(19), fh. 49, 49-1.

[22] *ATASE Arşiv*, 4/4478, Kl. 648, Dos. 20-A(19), fh. 58-65.

[23] *ATASE Arşiv*, 4/4478, Kl. 648, Dos. 20-A(19), fh. 58-1.

[24] Bu emre göre, 61. Tümen hemen, II. Tümen de dinlendikten sonra Gediz'e girecekti (*ATASE Arşiv* 5/1135, Kl. 826, Dos. 2, fh. 2-24).

[25] *ATASE Arşiv*, 1/4285, Kl. 565, Dos. 22 (35), fh. 6-8.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu ümid ve düşüncenin İsmet Bey'e 25.10.1920'de bildirirken[26], İsmet Bey 26.10.1920'de verdiği cevabta, Uşak'a karşı yapılması düşünülen böyle bir harekata Refet (Bele) Bey'in de bir atlı ile katılmasının uygun olacağı görüşünde olduğu cevabının vermiştir.[27]

Kuva-yi Seyyare'ye, bu amaçla Hamidiyehanı'ndaki düşman artıklarını mutlaka imha ederek Uşak'a giden yolları tutmaları emredilmiştir.[28]

Bütün bu yazışmalardan anlaşıldığı üzere Ali Fuat Paşa, Gediz'in boşaltılmasından da aldığı cesaretle Uşak'ı Kuva-yi Seyyare ve XII. Kolordu ile geri almak istemekte, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye de bazı mütalaalar ile bunu tasvip etmektedir.

Fakat gerek Uşak istikametine çekilen Yunanlılar'ın yeterince takip edilmemesi ve gerekse 27.10.1920'de Hamidiyehanı civarında Yunanlılar ile temasa geçen Kuva-yi Seyyare'nin bir olay olduğu tahmin edilen düşman kuvveti karşısında tutunmaması ile bu harekat uygulanamayacaktır. Üstelik Hamidiyehanı'nda mağlup olması üzerine Yunanlılar tekrar harekete geçerek 31 Ekim 1920'de mukavemet görmeden Gediz'i ele geçireceklerdir.[29] Bilindiği gibi Yunanlılar 25 Ekim 1920 tarihinde de Bursa Cephesi'nde taarruza geçmiş, İnegöl ve Yenişehir'i işgal etmişti.

[26] *ATASE Arşiv*, 4/4478, Kl. 648, Dos. 30-A(19), fh. 59, 59-1, 59-3.

[27] *ATASE Arşiv*, 4/4478, Kl. 648, Dos. 20-A(19), fh. 77.

Bu sırada Ankara gerek cepheden çelişkili haberler almaları gerekse Yunanlıların 25.10.1920'de Bursa cephesinden taarruza geçmeleri sebebiyle endişe içinde olmalı ki, Mustafa Kemal Paşa 26.10.1920'de, Ali Fuat Paşa'yı telgraf başına çağırarak "Şimdiye kadar vermiş olduğunuz rapor ve emir suretlerinden vaziyet-i hakikiyeyi anlamak ve istimâ edildiği (şifre) olan muvaffakiyetin mevsukiyetine inanmak mümkün olmamıştır. Meclis ve bütün memleket hareket neticesi hakkında kati beyanatına muntazırdır. Binaenaleyh en son ve mevsuk makamata müstenid raporlarınıza telgraf başında intizar ediyorum" emrini vermiş (*ATASE Arşiv* 4/4478, Kl. 648, Dos. 20-A(19), fh. 91-3), Ali Fuat Paşa'da cevabında mevcud tek telgraf hattının ancak cephe emirlerine kâfi geldiği ve bu yüzden geçikmeler olduğunu, düşmanın Gediz'de mağlup edilen kuvvetinin Uşak'a çekildiği fakat şiddetle takip edildiği, Yenişehir ve İnegöl taraflarında taarruz eden Yunanlıların ise 24. Tümen tarafından durdurulduğu haberini vermiştir. (*ATASE Arşiv* 4/4478, Kl. 648, Dos. 20-A(19), fh. 91-2; *TBMM Zabıt Ceridesi C. IV*, s. 198; Cebesoy, *Millî*... s. 505).

[28] *ATASE Arşiv*, 4/4478, Kl. 648, Dos. 20-A(19), fh. 85.

[29] Genelkurmay Harb Tarihi Başkanlığı Yayınları, *Türk İstiklâl Harbi (TİH) II. Cild, II. Kısım*, Ankara 1965, s. 329, 330. Uşak'ın kurtarılması düşünülürken, Hamidiye hanındaki Kuva-yi Seyyare'nin bu yenilgisi Ali Fuat Paşa'yı oldukça üzmüş olmalı ki, çektiği "tehiri mucib-i idam" bir telde kullandığı çok sert ifadelerle Kuva-yi Seyyare'nin böyle birden bire çekilmesinin uygun olmadığını bildirmiştir (*ATASE Arşiv* 4/4478, Kl. 648, Dos. 20-A(19) fh. 121).

Levent Şahverdi Arşivi

Daha ileri günlerde Yunanlılar kışlık karargahlarına çekilmek üzere Gediz'i tekrar tahliye etmiş ve kasaba Türkler'de kalmıştır. Böylece Gediz Taarruzu iki tarafın da kesin bir başarı olmadan sona erecektir.[30]

Böylece, Ali Fuat Paşa'nın kazanılacak mevziide olsa bir zaferle, halkın ve askerin maneviyatını yükseltmek amacıyla gerçekleştirdiği bu hareket sonunda aksine o güne kadar mevcut anlaşmazlıklar su yüzüne çıkmıştır.

Daha muharebe devam ederken, bu taarruzun "amil-i mühimmi ve sebebi olmakla kendilerinden en ziyade hizmet beklenilen" Kuva-yi seyyare'nin "Bir çok kan, malzeme ve fedakarlık sarfıyla yapılan bugünki muharebede en basit bir iş ve hizmet görmemiş"[31] olmaları, tümen kumandanları tarafından amaçlarının yeni kurulmakta olan muvazzaf kıtalarını kırdırmak, zayıflatmak şeklinde değerlendirilmiştir.[32]

Kuva-yi Seyyare ise Gediz Taarruzu'ndan istenilen neticenin elde edilmemesinden dolayı nizami kuvvetleri suçluyordu.[33]

Ali Fuat Paşa her ne kadar soğukkanlı davranarak iki tarafı yatıştırmaya çalıştıysada o da bu muharebede kendilerinden çok şey beklediği fakat umduğunu bulamadığı Kuva-yi Seyyare'yi suçlamaktadır.[34]

Garp Cephesi'nde bütün suçlama ve tartışmalar devam ederken Ali Fuat Paşa cepheden alınarak 10.11.1920 tarihinde İsmet Bey Garp Cephesi Kumandanlığı'na getirilmiştir.[35] İsmet Bey'in Cephe kumandanlığı sıra-

[30] Bu taarruz sırasında cephede hizmet gören Rahmi Apak'a göre Gediz Taarruzu iyi düşünülmüş makul bir hareket idi. Boş durmaktansa düşmana karşı bir faaliyet göstermek lâzımdı. Fakat askerlerin ve subayların talim ve terbiye noksanı henüz kurulmakta olan kıtaların emir ve kumanda heyetlerinin birbirleriyle kaynaşmamış olmaları ve çetelerin gizli maksatları yüzünden sonuçlandırılamadı (Bk. Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu,* İstanbul 1948, s. 211) Ethem Bey ise Gediz Taarruzunun Yunanistana seçimlere ve dolayısıyla cepheye tesir ettiğini anlatmaktadır, (Bk. Çerkes Ethem, *Çerkes Ethem*'in *Ele Geçen Hatıraları,* 1962, s. 119-120).

[31] *ATASE Arşiv,* 1/4285, Kl. 565, Dos. 22(35) fh. 6-9.

[32] *TİH. II. Cild, II. Kısım,* s. 324.

[33] *TBMM, GCZ, C. I.* s. 476; *Nutuk, C. II,* s. 499, Ethem bu muharebe'de üzerine düşen görevi yerine getirmediklerini iddia ve ifade etmektedir, (Bk. *Çerkes Ethem'in Ele Geçen Hatıraları,* s. 119).

[34] *TBMM. GCZ. C.I.,* s. 276, *Nutuk, C. II,* s. 499; Cebesoy, *a.g.e.,* s. 499-500.

[35] *ATASE Arşiv,* 4/4478, Kl. 654, Dos. 4(41), fh. 8; İnönü, *Hatıralar, I. Kitap,* s. 213-214.

Levent Şahverdi Arşivi

sında daha da şiddetlenerek devam eden tartışmalar Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesine rağmen sürmüştür. Nihayet Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Garp Cephesi Kumandanına gönderdiği bir yazıyla 29.12.1920 Ethem Bey'in derhal kumandadan çekilip hakkında kanuni takibat yapılmasını istemesiyle[36] bağlar tamamen kopmuş, Ethem ve arkadaşlarının Yunanlılar'a sığınmasıyla neticelenmiş, böylece düzenli ordunun kuvvetle tesisi sağlanmıştır.

[36] *ATASE Arşiv*, 4/4478, Kl. 655, Dos. 22(43), fh. 16, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey'in 31.12.1920 tarihinde yayınladığı Beyanname Ethem ve arkadaşlarının durumlarını göstermek bakımından ilginçtir. Buna göre (Özetle)

Beyanname

1 — Büyük Millet Meclisi eşhas ve cemaat tarafından para toplamayı men etmiştir. I. Kuva-yi Seyyarenin başında bulunan Ethem ve Tevfik Bey'ler de ahaliden hod be hod para almak hususunda Büyük Millet Meclisi'nin verdiği evamire katiyen itaat etmeye mecbur olur.

2 — I. Kuva-yi Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler hükümet tarafından verilen evrak ve paranın nereye sarf olduğundan hesap vermeye mecburdurlar. Hükümet tarafından I. Kuva-yi Seyyareye verilen para...Kumandanlarının, efradının maaşlarına ve iaşe ve techizatlarına mahsus olup, Ehem ve Tevfik Beyler'in hususat-ı zatiyesine mahsus değildir. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin müfettişleri bütün makamları kumandanları olduğu gibi I. Kuva-yi seyyarenin kasalarının, muamelatını, mevcud-ı askeriyesini ve takibatını teftiş etmeye memur ve mecburdurlar.

3 — Büyük Millet Meclisi hıyanet-i harbiye ve hıyanet-i vataniye gibi ceraimlerin muhakemesini İstiklâl mahkemesine tevdii etmiştir. Kuva-yi Milliye'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler ahaliyi hod be hod tecziye ve teshib etmek selahiyetinde değillerdir.

4 — Büyük Millet Meclisi ahaliden asker, vesait-i harbiye alınmasına ancak ahz-ı asker şuabatı vasıtasıyla icra eder. I. Kuva-yi Seyyare'nin başında bulunan Ethem ve Tevfik Beyler'in kendi adamları vasıtasıyla köylerden istedikleri gibi asker, silah at toplamak hakkından mahrum ve memnudurlar.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE SIRASINDA MARAŞ'A YAPILAN YARDIMLAR

Yrd. Doç. Dr. YAŞAR AKBIYIK

Milli Mücadele dönemi milletimizin topyekün milli birlik ve beraberlik içinde, işgalci güçlere karşı durduğu, tarihimizin altın sayfalarından birini teşkil eder. Bu dönemde halkımız ihtiyaç hissedilen bölgelere elinden geldiği ölçüde yardım ve destekte bulunmak için adeta yarışa girmiştir. Bu yardım ve destekler iki şekilde kendini göstermiştir. Birincisi düzenlenen mitinglerle işgalci güçlerin protesto edilmesi şeklinde ortaya çıkan psikolojik veya manevi destek, diğeri ise yiyecek, giyecek ve para yardımı şeklinde görülen maddi destekdir.

Milli Mücadelenin ilk zaferi olan Maraş savunmasında, bölge halkının verdiği örnek mücadeleye, milletimizin gerek maddî ve gerekse manevî açıdan destek sağladığını görüyoruz. Maraş'ın önce İngilizler ve daha sonra da Fransızlar tarafından işgalinin Anadolu'nun çeşitli kent ve kasabalarında yapılan mitinglerle protesto edildiğini biliyoruz.

Bu protestolar kısa zamanda etkisini göstermiştir. Nitekim gösterilen bu tepki üzerine, İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Robeck 12 Kasım 1919 tarihinde Lloyd George'e gönderdiği raporda, Suriye ve Güney Anadolu'nun İngiliz işgalinden Fransız işgaline devri hususundaki kararın açıklanması üzerine gösterilen tepkinin, Adana ve civar bölgelerin, Türkiye'nin tâbi ve ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini bir kere daha ortaya koyduğunu belirtiyordu. Bunun yanında İstanbul'daki Müttefik Devletlerin Yüksek Komiserlerine Anadolu'dan gönderilen telgraflarda, Fransızların Antep, Urfa ve Maraş'ı işgallerinin protesto edildiği, gelen telgrafların hemen hemen aynı formun tekrarından ibaret olmasının, millî hareketin teşkilatlanışının yaygın ve süratli olduğunu gösterdiğini ifade ediyordu. Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Türk yönetimi altındaki toprakların taksimini öngören sulh konferansı kararının tanınmaması fikrinin ne derece yaygın hale geldiğini ve bu hususta milliyetçi hareketin büyük bir gayret içinde bulunduğunu göstermesi bakımından da protestoların önem taşıdığı belirtilen raporda, Mustafa Kemal tarafından Müttefik Devletler Yüksek Komiserlerine gönderilen Türkçe ve diğer dillerde bir çok gazetede yayınlanan 12 Kasım 1919 tarihli genelgenin, bilhassa Fran-

Levent Sahverdi Arşivi

sız Yüksek Komiserliğinde büyük telaş yarattığı bildiriliyordu. Bunun üzerine Fransız Yüksek Komiseri De France'nin İngiliz ve İtalyan meslektaşlarını, İstanbul hükümetini ilgilendiren bir konuda, Mustafa Kemal'in ağır bir dille doğrudan doğruya kendilerini itham etmesi karşısında, Babıali'ye görüşünü açıklaması için teşebbüste bulunmağa çağırdığını belirtiyordu. [1].

Bu rapordan anlaşıldığı gibi Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri Fransızları hayli endişelendirmiştir. 21 Kasım 1919 tarihinde Beyrut'a gelen, Fransa'nın Doğu Orduları Başkumandanı General Gouraud'a "Mustafa Kemal Paşa ile yapılacak bir andlaşmanın Şam'da Faysal'ın İstiklâl mücadelesi ile uğraşan Fransa için faydalı olacağını" [2]. söyleten ve bu devleti Türkiye ile antlaşmaya sevkeden amil, Türk milletinin kararlı tutumudur.

Türk milletinin güney vilâyetlerimizin işgali karşısında gösterdiği bu manevi desteğin yanısıra, Maraş bölgesine önemli ölçüde maddi yardım yaptığını da görüyoruz. 21 Ocak 1920'de başlayan ve 11 Şubat 1920 tarihine kadar devam eden şehir içindeki çarpışmalar sırasında Maraş halkı varını yoğunu harcamıştı. Bu sebeple savaş sırasında Maraş'ta önemli ölçüde yiyecek ve giyecek eksikliği hissedilmiştir. Bu durumu yerinde tesbit eden Mustafa Kemal Paşa, 10 Şubat 1920 tarihinde yurt çapında bir genelge yayınlandı. Mustafa Kemal Paşa bu genelgede şöyle diyordu :

"İnsaniyetin tüylerini ürpertecek zulümlere maruz kalan Maraş'lı kardeşlerimizin ihtiyacını karşılamak ve imdatlarına yetişen kahraman Kuvay-ı Milliye fertlerinin zaruri masraflarına sarf edilmek üzere toplanacak yardımların, Maraş Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi emrine ödenmek üzere Ziraat Bankası Elbistan şubesine gönderilmesi rica olunur. [3].

Diğer taraftan, Dahiliye Nezareti de Sivas Valiliğine aynı mealde bir emir göndererek, Maraş'ta çarpışmalar sonrasında zahireye pek fazla ihtiyaç duyulduğunun anlaşıldığını, bu sebeple en yakın şehir ve kasabalardan mümkün olduğu kadar zahirenin Maraş'a gönderilmesinin gerekli olduğunu bildirdi. [4].

[1] Tamer Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1970, Sayfa:25

[2] Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, Ankara 1970, Sayfa:210

[3] Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), Atatürk arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-3.

[4] T.İ.T.E. Arşivi, belge no 10-2859. Bakınız ek-1.

Levent Şahverdi Arşivi

Yurdun çeşitli yerlerinden gönderilecek olan maddi yardımlar Ziraat Bankası Elbistan Şubesinde açılacak olan bir hesapta toplanacak ve III. Kolordu Komutanı Albay Selâhattin Bey'in gözetimi altında ilgili yerlere sarfedilecekti[5].

12 Şubat 1920 tarihinde düşman işgalinden kurtulmuş olan Maraş'ta yirmi iki gün süren kanlı çarpışmalar sebebiyle açlık başgöstermişti. Ziraat Bankası Maraş şubesinde sadece onbin lira kalmıştı. Bu banka şubesinin kendi imkanlarıyla halkın ihtiyacını gidermesi mümkün değildi. Ancak yapılacak yardımların mahalline ulaştırılmasına yardımcı olacaktı[6].

Yapılan girişimler üzerine, Anadolu'nun birçok şehir ve kasabasından Maraş'a yardım gelmeye başladı. Maraş'a yardımda bulunan şehir ve kasabalardan tesbit edebildiklerimiz şunlardır :

Sivas'dan yapılan yardım :

Sivas Heyet-i Merkeziyesi Maraş halkına yardım edilmesi hususunda köylere ve kasabalara duyuruda bulundu.[7] İlk iş olarak Sivas yardım sandığında bulunan ikibin lira Ziraat Bankası vasıtasıyla Maraş'a gönderildi[8]. Sivaslı Türk kadınlarıda Numune Mektebinde toplanarak Kuran-ı Kerim hatim etiler ve heyecanlı bir konuşmada bulundular. Bunu müteakiben Maraş'a gidecek Kuvay-ı Milliyeye sarfolunmak üzere yardım toplanmaya başlandı. Yarım saat içinde üçyüz lira toplandı.[9]. Daha sonra bu para üçyüzonsekiz liraya tamamlanarak, Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti tarafından Maraş'a gönderilmek üzere, Sivas Heyet-i Merkeziyesine verildi[10]. Kadınlar cemiyetinin açtığı bu yardım kampanyası, daha sonra da devam etti. Toplanan yardım miktarı beşyüz liraya ulaştı[11].

Kastamonu'dan yapılan yardım :

Kastamonu kadınları Mekteb-i Sultani konferans salonunda, Maraş halkına yardım maksadıyla bir musikî yarışması düzenlendi. Bu yarışmada Maraş'a gönderilmek üzere hanımlar kendi aralarında yüzaltmışbeş li-

[5] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist, 1-20, 1-22

[6] T.E.T.E. Arş-ivi, Belge no: 10-2618, Bakınız ek:2.

[7] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-15

[8] ATASE Atatürk Arşivi, dosya 1336/14-5, fihrist 1-27. İrade-i Milliye Gazetesi 16 Şubat 1336, numara 25

[9] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-4, fihrist 10

[10] T.İ.T.E. Arşivi, belge no: 10-2847

[11] İrade-i Milliye Gazetesi, 1 Nisan 1336, numara 34.

Levent Şahverdi Arşivi

ra yardım topladılar[12]. Daha sonra Kastamonu'da kurulan bağış komisyonu herkesin durumuna göre yardım toplamaya başladı. Toplanan bin lira Maraş halkına verilmek üzere Ziraat Bankası Elbistan şubesine, 8 Şubat 1920 tarihinde gönderildi[13]. Bu faaliyetler üzerine Elbistan Heyet-i Merkeziyesi tarafından Kastamonu Heyet-i Merkeziyesine bir telgraf çekilerek yapılan yardımlar için teşekkür edildi[14].

Amasya'dan yapılan yardım :

Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine gönderilmek üzere Amasya Halkı ile ilk etapta bin lira yardım topladı. Toplanan bu yardım Ziraat Bankası Amasya şubesi vasıtasıyla Maraş'a gönderilmek istendiyse de ilgili banka şubesi bunu kabul etmedi. V. Fırka Kumandanı Cemil Cahit ve Amasya Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi reisi Tevfik Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü nezdinde bu hususta teşebbüste bulunmasını istediler[15]. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüsü sonucu toplanan yardım Ziraat Bankası Amasya şubesince Maraş'a gönderilmek üzere kabul edildi[16].

Merzifon'dan yapılan yardım :

Maraş halkına yardım için Merzifon'da da altıyüz lira toplandı. Ancak bu para Ziraat Bankası Amasya şubesince kabul edilmeyince Heyet-i Temsiliye'ye müracaat edilerek bu hususta ilgili yerlere emir verilmesi istenildi[17]. Mustafa Kemal Paşa'nın paranın Ziraat Bankası tarafından kabul edilmesi hususunda emir verdiğinin bildirilmesi üzerine Merzifon halkı tarafından toplanan yediyüzyirmibeş lira yirmiüç kuruş Ziraat Bankası ilgili şubesi vasıtasıyla Maraş muhtaçlarına gönderildi[18].

Samsun'dan yapılan yardım :

Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi namına Şükrü Bey Heyet-i Temsiliye'ye bir telgraf çekerek, Maraş'ta zulme uğra-

[12] Açıkgöz Gazetesi, 29 Şubat 1336, numara 36.

[13] Açıkgöz Gazetesi, 8 Şubat 1336, numara 33,

[14] Açıkgöz Gazetesi, 8 Şubat 1336, numara 33, T.İ.T.E. Arşivi, belge no: 10-2936. Bakınız ek: 3

[15] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-24, 1-25

[16] T.İ.T.E. Arşivi, belge no. 10-2858

[17] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-36

[18] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-37, 1-40, T.İ.T.E. Arşivi, belge no: 10-2734, bakınız ek: 4

Levent Sahverdi Arşivi

yan halka Samsun'lular tarafından yardım olmak üzere bin liranın toplandığını ve bu paranın Ziraat Bankası vasıtasıyla, Elbistan Heyet-i Merkeziyesine gönderildiğini bildirdi[19]. Mustafa Kemal Paşa da Maraş ve Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, Samsun halkı tarafından bin lira yardım gönderildiğini haber verdi ve alınıp alınmadığınını bildirilmesini istedi[20].

Denizli'den yapılan yardım :

Denizli Heyet-i Milliye Reisi Müftü Ahmet Hulusi Bey, Elbistan Heyet-i Merkeziyesinin yardım istediğini, bunun yerine getirileceğini ancak paranın mahalline nasıl gönderileceğini Heyet-i Temsiliye'den sordu[21]. Mustafa Kemal Paşa paranın Maraş Heyet-i Merkeziyesi adına Ziraat Bankası Elbistan şubesine gönderilmesini bildirdi. Bunun üzerine toplanan dörtyüz lira yardım Ziraat Bankası vasıtasıyla Elbistan'a gönderildi[22].

Antalya'dan yapılan yardım :

Mustafa Kemal Paşa, Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesine gönderdiği yazıda Maraş'lıların acılarını hafifletmek için onlara yardımcı olunmasını istedi. Bu amaçla yapılacak yardımın madeni veya kağıt para olmasında bir sakınca olmadığını bildirmesi üzerine, Antalya halkı tarafından toplanan bin ikiyüz lira Elbistan'a gönderildi[23].

Boyabat'dan yapılan yardım :

Boyabat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı, İzmir ve Maraş'ın mağdur halkına yardım için bir yarışma düzenlendi. Ayrıca Dağıstanlı Hafız Hakkı tarafından musikî konseri verildi. Bu faaliyetler sonucu toplanan üçyüz lira İstanbul Hilâl-i Ahmer Cemiyetine (Kızılay) gönderilmek üzere bankaya verildi[24]. Mustafa Kemal Paşa, Boyabat halkının topladığı bu paranın İstanbul Hükümeti tarafından Maraş veya İzmir Halkına gönderileceği şüphelidir. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa yapılan yardımlar için teşekkür etmiş, fakat toplanan yardımların Heyet-i Temsiliyenin bilgisi ve tebliği olmadan hiç bir tarafa gönderilmemesini istemiştir[25].

[19] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-17
[20] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-16
[21] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-1
[22] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-34.
[23] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-10, 1-32.
[24] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-55.
[25] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-58.

Levent Sahverdi Arşivi

Elbistan'dan yapılan yardım :

Elbistan Heyet-i Merkeziyesi ve Maraş halkının yaralarını hafifletmek için yardım toplamayı kararlaştırdı. Kısa zamanda yüzseksendokuz lira para, on tona yakın buğday, iki tona yakın arpa, üçyüz kundura, yirmibeş çift çarık toplandı. Bunların yanısıra yardım sürdürülerek ilerleyen günlerde Maraş'a sekizyüz lira daha gönderildi[26].

Bolu'dan yapılan yardım :

Bolu halkı tarafından Maraş'a yardım olmak üzere önce yedi yüz lira, daha sonra sekizyüz lira gönderildi. Bolu Mutasarrıflığı da köylere elemanlar göndererek oralardan da yardım toplattırıldı. Bu faaliyetler sonucu toplanan üçbin liranın, bin lirası Maraş'a gönderildi. Kalan ikibin lirası ise İzmir muhtaçlarına gönderilmek üzere ayrıldı[27].

Çankırı'dan yapılan yardım :

Yardımsever Çankırı halkı da Maraş'a yardım elini uzattı. Bu amaçla yüz lira toplanarak Ziraat Bankası Elbistan şubesine gönderildi[28].

Cide'den yapılan yardım :

Cide halkı da Maraş'a yardım kampanyasına katıldı. Bu amaçla toplanan elli lirayı Maraş'a gönderen Cide'liler şehir halkının yanında olduklarını gösterdiler[28].

Gerede'den yapılan yardım :

Gerede Mutasarrıfı Lütfi Bey, Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği yazıda fedakâr Maraş halkına yardım için yüz lira toplandığını, ayrıca İzmir halkı için de yardım toplanacağını bildirdi[30].

Tesbit edilen bu il ve ilçelerimizin haricinde başka merkezlerden de yardım yapıldığı görülmektedir. Bunlar arasında Burdur'dan ikiyüz lira,[31] Isparta'dan ikiyüz lira,[32] Tefenni'den dörtyüz lira,[33] Eğridir'den ikiyüz li-

[26] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 12, klasör 298, fihrist 7, T.İ.T.E. Arşivi belge no: 10-2920. Bakınız ek: 5

[27] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-46.

[28] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-18.

[29] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-8.

[30] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-19.

[31] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-33.

[32] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-41.

[33] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-54.

Levent Şahverdi Arşivi

ra,[34] Havza'dan ikiyüz lira,[35]. Gümüşhacıköy'den üçyüz lira,[36]. Çivril'den ikiyüzelli lira,[37]. Darende'den yüzon lira para, iki tona yakın buğday, Gürün'den yüzoniki lira para yardımı yapıldığı görülmektedir[38].

Bunların haricinde, Tercan'dan Maraş'a yardım toplamak için., köylere adamlar gönderildiği, miktarı bilinmemekle birlikte para yardımı yapıldığı anlaşılmaktadır[39]. Sivrihisar halkının da miktarı tesbit edilememekle birlikte maddi yardımda bulunduğunu biliyoruz[40].

Bazı merkezler ise yardımda bulunamadıkları için üzüntülerini belirtmişlerdir. Meselâ, Feke Müdafaa-i Hukuk reisi adına Mustafa Bey, Heyet-i Temsiliye'ye halkın mali gücü zayıf olduğundan yardım yapılmasının mümkün olamadığını bildirmiştir[41].

Maraş halkına, ferdî yardımlarda da bulunulduğunu görmek mümkündür. Bayburt halkından küçük Mustafa'nın yardımı buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Mustafa, Maraş halkına yardım için elinde mevcut olan bir miktar para ile silahını verdi. Küçük Mustafa Bayburt Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine gönderdiği mektubunda şöyle diyordu :

"Bu aciz evlâdınız Bayburt muhacirlerindendir. Hicret esnasında annem ve babam vefat ettiğinden kimsesiz kaldım. Kendim henüz küçük bir çocuğum. Fakat dinim büyüktür. Deveyi yiyen bilir, acıyı tadan bilir, fetvasınca, şu son zamanlarda Maraş'taki İslâm kardeşlerime yapılan facialar bende de intikam hissi uyandırdı. İşte intikam maksadı ile tedarik etmiş olduğum cüzi bir para ile bir adet fişengimin kabul buyurularak, çaresiz kalan İslâm kardeşlerime ulaştırmanızı efendilerimden istirham ederim."[42]

Küçük Mustafa'nın milli duygu ve düşüncelerle dolu bu mektubunda, milletimizin en küçük ferdinde bile birlik ve beraberlik şuurunun ne derece canlı olduğunu tesbit etmek mümkündür.

[34] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-52.
[35] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-29. İrade-i Milliye Gazetesi, 16 Şubat 1336, numara 25.
[36] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-30.
[37] Öğüt Gazetesi, 5 Mart 1336, numara 296.
[38] İrade-i Milliye Gazetesi, 9 Şubat 1336, numara 24.
[39] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-2.
[40] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-9, 1-12.
[41] ATASE, Atatürk Arşivi, dosya 1336/13-5, fihrist 1-11.
[42] İrade-i Milliye Gazetesi, 9 Şubat 1336, numara 24.

Levent Şahverdi Arşivi

Yardımların toplanış şekillerine baktığımızda, baskı ve zorlama kesinlikle yoktur. Halkımız bu harekete gönüllü olarak katılmıştır. Yardım etmek isteyen fakat maddi durumu zayıf olup da yardımda bulunamayanların yardım yapamasalar bile en azından konuya bir açıklama getirmeye çalıştıkları görülmektedir. Bazı vilayetlerimiz yardım toplamak için çeşitli yarışmalar düzenlemişler, musikî konserleri tertip etmişler, Kur'an-ı Kerim hatim ettirmişlerdir. Bazı merkezlerde konuyu dile getiren toplantılar ve konuşmalar yapılmıştır. Diğer bazı yerlerde ise köylere kuryeler gönderilerek, kırsal kesimden de yardım toplanmıştır. Yardım toplama işini vilayet çapında organize eden kuruluşlar genelde Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin de yardım faaliyetlerine iştirak ettiği görülmektedir. Yardımda bulunan kişi veya meslek gruplarına baktığımızda esnaf kesiminin önde geldiği görülmektedir.

Maraş bölgesine yapılan yardımların yeri ve miktarı şöyle gösterilebilir :

Yardım yapılan yer :	*Yardım Miktarı (Lira olarak)*
Sivas	*2.510.—*
Kastamonu	*1.000.—*
Amasya	*1.000.—*
Merzifon	*725.23*
Samsun	*1.000.—*
Antalya	*1.200.—*
Denizli	*400.—*
Boyabat	*300.—*
Elbistan	*8.989.—*
Bolu	*2.500.—*
Çankırı	*100.—*
Cide	*50.—*
Gerede	*100.—*
Burdur	*200.—*
Isparta	*200.—*
Tefenni	*400.—*
Eğridir	*200.—*
Havza	*200.—*
Gümüşhacıköy	*300.—*
Çivril	*250.—*
Darende	*110.—*
Gürün	*112.—*
Toplam	*21.864.23*

Levent Sahverdi Arşivi

Bu yazıda Maraş halkına yapılan yardımları tesbit etmeye çalıştık. Öyle inanıyoruz ki bu konu Milli Mücadele boyunca bütün Anadolu sathında ele alındığında çok daha büyük miktar ve fedâkarlık ölçüsünde yardımların diğer illere de yapıldığı ortaya çıkacaktır.

Milli Mücadele dönemindeki bütün faaliyetlerde olduğu gibi, yardım hususunda da belirli bir plan ve program dahilinde hareket edildiği ve işin tek elden yürütüldüğünü görüyoruz. Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Maraş'a yardım yapılması için yurt çapında duyuruda bulunulması ve yapılan yardımların koordinesi Heyet-i Temsiliye tarafından yürütülmüştür. Bunun yanında Dahiliye Nezaretinin de Maraş'a yiyecek yardımında bulunulması için Sivas Valiliğine talimat verdiği görülmektedir. Heyet-i Temsiliye başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın bu hususdaki gayretleri büyüktür. Maraş'a yapılan para yardımlarının mahalline ulaştırılması işini Ziraat Bankası üslenmiştir. Bu banka şubelerine yurdun çeşitli yerlerinden yatırılan paralar Elbistan şubesinde açılan bir hesapta toplanmıştır. Toplanan yardımlar III. Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey tarafından ilgili yerlere ve muhtaçlara dağıtılmıştır. Bu yardımlar çarpışmalar sırasında vatan ve millet uğrunda varını yoğunu harcamış olan Kahraman Maraş halkına, yaralarını sarması için Türk Milletinin mütevazı bir desteğidir.

EK : 1

Suret

Dahiliye Nezareti
Mektubi kalemi

Maraş'ta şu aralık zahireye pek ziyade ihtiyaç bulunduğu anlaşıldığından en yakın kazalardan oraya hemen mümkün olabilecek zehairin irsali ile beraber, kaç güne kadar ve ne kadar zahire gönderilebileceğinin ve şimdiden vuku bulan sevkiyat miktarının izharı, Meclis-i Vükela kararıyla tebliğ olunur.

Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesine

Dahiliye Nezaret-i Celilesinden tevarüt eden 22 Şubat 336 tarihli telgrafın sureti balaya nakl ve keyfiyet Darende, Gürün, Aziziye kaymakamlıklarına ehemmiyetle tebliğ edilmiştir. Bu babda Hükümete muavenet edilmek üzere tarafınızdan mahal-i emr-i merakizine tebliğat-ı seria ifası faideden hâlî olamayacağını zannediyorum efendim. 26 Şubat 1336.

Sivas Valisi
Reşit

Ankara Üniversitesi
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Arşivi, belge No : 10/2859.

Levent Şahverdi Arşivi

EK 2

Sivas Vilayet-i Aliyesine
Atufetlü Efendim Hazretleri.

17.2.36 Raporudur.

1. Kolordu mıntıkasında vukuat olmamıştır.

2. Maraş'ta açlık hükümfermandır. Ziraat Bankasında onbin lira bulunduğu anlaşılmıştır. Mal ve canlarından olan mesaimizde halkın tehvin-i ihtiyacatı için, Hükümet-i Seniyyece muhacirin tertibinden veya suret-i ahir ile muavenet-i kafiyyenin banka vasıtasıyla mahalline derhal temini ve mürüvvetmendan halkca muavenet-i acilede bulunulması taht-ı vücübededir.

3. Nezaret-i Celiliye ve kolordulara arz edilmiştir. 18.2.1336.

3. Kolordu Kumandanı
Selahattin

Ankara Üniversitesi
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Arşivi, belge No : 10/2618

EK : 3

Sivas Heyet-i Merkeziyesi Riyasetine *Elbistan*

1. Kastamonu vilayetindeki dindaşlarımız Maraş ahali-i Islamiyesinin, alem-i İslamı dilhun eden feryadlarına, ulaşan mücahidinin idare ve maişetlerine medar olmak üzere mahallin heyet-i merkeziyesinden, Elbistan Heyet-i Merkeziyesine bin lira muavenet-i nakdiyede bulunduğuna vaki olan iş'aratı üzerine mahallin Ziraat Bankası vasıtasıyla gönderilmesi arz edildi.

2. Vilayet-i mezküredeki kardeşlerimizin mücahidin namına olan şu mesailerine arz-ı şükranımızın iblağ edildiği, mücahidin-i İslamiyenin mahall-i vak'ada görülen cansiperane fedakarlıklara arz-ı şükran bulunduğu, Bitlis Defterdarının hanımının almış olduğu mavzer, ile, düşmanlarımıza ders-i ibret veren kurşunlarla, sekiz düşman imha ettikten sonra, hemşiremizin erkek elbisesini labis olarak mücahidine iltihak ile müsademeye iştirak ve mahall-i vak'adan salimen avdet ettiği, mahallî rapordan anlaşılmakla beray-ı malumat arzolunur.4.2.336.

Elbistan Heyet-i Merkeziyesi

Ankara Üniversitesi
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Arşivi, belge No: 10/2936.

Levent Sahverdi Arşivi

EK: 4

3. Kolordu Kumandanı Selâhattin Beyefendiye *Ankara*

1. Merzifondan Maraş için ihzar olunan altıyüz liranın Maraş için Ziraat Bankasınca kabul edilmediği Amasya'dan bildirilmiştir. Mezkür tebliğin Sivas Heyet-i Merkeziyesi namına, Ziraat Bankası vasıtasıyla irsali cevaben yazıldı. Vürudundan ahz ve iş'arı rica olunur efendim.

2. 3. Kolordu Kumandanı Selahattin Beyefendiye, Maraş ve Elbistan Heyet-i Merkeziyelerine yazılmıştır. 21.2.336.

Heyet-i Temsiliye Namına
Mustafa Kemal

Ankara Üniversitesi
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Arşivi, belge No: 10/2734

EK : 5

Bilumum Kuvay-ı Milliye Riyasetine *Elbistan*

Elbistan'ın son ittihaz eylediği karar ve ahali-i hamiyyet Maraş cephesine sevk edilen ve edilecek efradın mesarif-i zarurisine sekizyüz kuruş madeni mesarifi heyet-i idare ahz eylemiştir. Tahsilat ve sevkiyat devam ediyor ve bu ise mesarifatı temine kafi gelmiyor. Lütfen.... Miktar-ı muavenette bulunmanızı rica ederiz. 29.2.36.

Elbistan Heyet-i Merkeziyesi

Ankara Üniversitesi
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Arşivi No: 10/2920.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

I. İNÖNÜ MUHAREBESİ VE SİYASÎ SONUÇLARI ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER*

Yrd. Doç. Dr. NURİ KÖSTÜKLÜ

I. İnönü Muharebesi'nin siyasî sonuçları üzerinde değerlendirmelere geçmeden önce, muharebe arifesindeki siyasî tabloyu ortaya koymamız gerekecektir.

I — Muharebe Öncesi Siyasî Durum :

Yunanistan'a baktığımızda bugünlerde iktidar mevkiinde önemli değişikliklerin olduğunu görüyoruz. 1920 sonlarında Venizelos seçimi kaybetti. Türk-Yunan savaşını devam ettirmesi kaydıyla, İngilizlerin teşvikiyle Kral Konstantin iktidara getirildi. Mustafa Kemal'in de BMM'nde belirttiği gibi, İngilizler kendi emperyalist emelleri doğrultusunda Konstantin'i tazyik ettiler[1]. Konstantin de krallığını ispat ettirebilmek, İngilizler'e yaranabilmek için fırsat kolladı. İşte bu sırada idi ki Ethem olayı patlak verdi ve cephedeki Türk birliklerinde bazı kaydırmalar oldu. Konstantin bu fırsatı değerlendirmek istedi ve Yunan kuvvetleri İnönü istikametinde saldırıya geçti. Muharebe arefesindeki bu durumu değerlendirecek olursak, özellikle şu noktaya dikkat çekmek istiyoruz; Görünüşte cereyan edecek muharebeler Türk-Yunan çatışmasıdır. Ancak gerçekte ise bu, yalnızca Türk-Yunan çatışması olmayıp, taraflardan biri Türk, diğeri ise Yunan'ın nezdinde, Avrupa politikasını elinde tutan İngilizdir. Dolayısıyla bütün Hristiyan Avrupadır. Bir başka ifadeyle bu, "Şark meselesi"nin halli yolunda atılan bir adımdır. Meseleyi böyle değerlendirmek lâzımdır. Yalnızca İnönü değil, Millî Mücadele boyunca cereyan eden bütün Türk-Yunan muharebeleri bu çerçevede değerlendirmelidir.

İlerleyen düşman kuvvetleri 9 Ocak'ta İnönü mevkiine geldi. Türk kuvvetlerinin üç katı olan 15 bin civarında Yunan kuvveti öğleden sonra saldırıya geçti. Yunanlıların çok üstün kuvvetlerle İnönü mevzilerine karşı giriştikleri bu taarruz, çetin Türk direnişi karşısında kırıldı ve düşman eski mevzisine çekilmek mecburiyetinde kaldı[2]. Bu başarı, TBMM'nde ve baş-

* Selçuk Üniversitesi'nce 9.1.1991 de düzenlenen "I. İnönü zaferi" konulu Panelde tebliğ olarak sunulmuştur.

[1] TBMM ZC, Cilt: 7, Ankara 1944, s. 278.

[2] Bu muhârebenin askerî açıdan günü gününe değerlendirilmesi ve ayrıntılı bilgi için bkz, İ. Hakkı Tümerdem, Yunanlılarla İstiklâl Harbi, İstanbul 1939, s. 9-39.

Levent Şahverdi Arşivi

ta Nutuk olmak üzere, yakın tarihimizin bellibaşlı kaynaklarında, I. İnönü Zaferi olarak adlandırılmıştır. Fakat Yunanlar bunu bir yenilgi olarak kabul etmeyip bu harekâta "taarruzî keşif" adını verdiler[2]. Hatta, 3 Mart'ta Yunan uçaklarının Bozöyük üzerinden attıkları bir bildiride, I. İnönü Zaferiyle ilgili şunlar yazılıydı; "Sahtekâr kumandanlarınız bir İnönü Zaferi çıkararak sizi sarhoş ettiler. İçinizde Mustafa Kemal'den başka düşüncesiz yoktur. Pişman olacaksınız."[3] General Fahri Belen'in isabetli olarak dediği gibi, "ne derlerse desinler strateji kurallarına riayet etmedikleri için Yunanlar dünya efkârında mağlup duruma düştüler"[4]. Kaldı ki, Yunanların kendi dediklerine göre bu "keşif"de, 8 Yunan subayı ile 49 Yunan eri ölmüş, 9 subay ve 145 er de kaybolmuştu[5]. Bu zafer yurtta ve yurtdışında fevkalâde yankılar uyandırdı.

II — I. İnönü Zaferinin Siyasî Sonuçları :

1 — Yurt İçindeki Yankıları : I. İnönü Zaferi'nin gerek BMM'nde, gerekse, Türk kamuoyunda fevkalâde yankıları oldu. Zafer haberi duyulur duyulmaz, BMM adına Mustafa Kemal Paşa, Albay İsmet ve ordu efradına bir kutlama telgrafı gönderdi[6]. Meclis'in 13 Ocak günkü oturumunda özellikle İnönü başarısı büyük bir coşku içinde kutlandı. Zaferi değerlendiren konuşmalar yapıldı. Burada bazı konuşmalardan örnek vermek istiyoruz[7].

Fevzi Paşa — "....İnönü Muharebesi düşmanın felaketiyle neticelenmiş ve BMM'nin genç ordusu, daha henüz ikmal olunmamış ordusu ilk rüşdünü bu suretle ispat etmiştir... Millet bu azim ve iradeyi bu vahdet ve tesânüdü gösterdikçe inşallah, gelecek genç ordumuz, daha kuvvetli olacak ve kemale erecek, düşmanlarımıza her arzumuzu kabul ettirecektir..."

Mazhar Müfit (Hakkari) — "...Efendim İnönü Meydan Muharebesinde, cihanda ölümden daha müthiş, daha sâil bir şey olduğunu gösterdik... o gösterdiğimiz şey ise İslâm ruhu, Osmanlı kabiliyeti, Osmanlı vatanperverliğidir... Efendiler, makâsıd-ı ulviyemizi istihsal emrinde İnönü muhârebâtının bize pek büyük bir yardımı olmuştur. Yani istihdâf ettiğimiz gayeye emin olunuz ki, bizi daha ziyade takarrup ettirmiştir..."

[3] İ. İnönü, "Milli Mücadele", Ulus Gazetesi, 14.05.1968.
[4] Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1983, s. 279.
[5] Türk İstiklâl Harbi, ATASE yayını, C. 2, Kısım: 3, s. 247.
[6] Telgrafın tam metni için bkz., TBMM ZC, C. 7, Ankara 1944, s. 279.
[7] TBMM ZC, C. 7, s. 278-286.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa — "...Milletimiz bugün, bütün mazisinde olduğundan daha çok ve ecdadından daha çok ümidvardır. Bunu ifade için şunu arzediyorum. Kendilerinin tabiri veçhile cennetten vatanımıza nigehbân olan merhum Kemal demiştir ki :

Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini,

Yok mudur kurtaracak bahtı kara mâderini,

İşte ben bu kürsüden bu meclis-i âlinin Reisi sıfatıyla, heyet-i âliyenizi teşkil eden bütün âzanın her biri namına ve bütün millet namına diyorum ki :

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini,

Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini"

Mehmet Şükrü B. (Karahisar-ı sahip) — "... İnönü Zaferinden bir fali hayır tefeül ediyorum. Efendiler, bina-yı devlet ve saltanat-ı Osmaniye teessüs edeceği zaman İnönü'nde Osman Gazi'nin bir harbi vardı. O harbte muzaffer oldu ve saltanat-ı Osmaniye teessüs etti. Bizim bu muzafferiyetimiz de yine o mevkide bizim gayemizi istihsal edeceğimize pek muhik ve meşru olan ve bu hususta hiçbirimizin kalbinde zerre kadar bir şüphe olmayan... tarihî bir delildir."

Bu konuşmalar sırasında, İnönü muharebesinde fedakârlığı görülen subay ve efradın bir derece terfi ettirilmesi ve orduya tütün ve 25 lira gönderilmesi teklif ve kabul edildi.

Bu konuşmaları tahlil edersek Zaferin BMM'ndeki yankısı hususunda şu neticelere varıyoruz :

1 — Herşeyden önce bu başarı, Meclisin içerde ve dışarda otoritesini artırmıştır. Yunan ileri harekâtı sebebiyle zor durumda kalmış olan Ankara Hükûmeti rahatlamıştır. Meclis üyelerine güven duygusu gelmiştir.

2 — Millî Mücadele azmini kamçılamıştır, moral vermiştir.

3 — Düzenli ordunun batıda kazandığı ilk zafer olup, düzenli orduya itimat artmış ve bundan sonra ordu teşekkülüne hız verilmiştir.

4 — Bir muharebenin, Mecliste, pek büyük coşku içinde kutlanması, zaman zaman mübâlağalı değerlendirilmelere girilmesi, yakın Türk tarihinde mağlubiyetlerin çokluğu yüzünden psikolojik bir eziklik içine giren Türk milletinin, zaferle birlikte bu halet-i ruhiyeden aniden kurtuluşu ile izah edilebilir. Bu bir bakıma Türk milletinin mağlubiyeti hazmedemiyen, istiklâle herşeyin üstünde önem veren bir karakter yapısına sahip olduğunun delilidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan kuvvetlerinin düzenli Türk ordusu karşısındaki bu ilk yenilgisi, basında ve Anadolu'nun her tarafında coşku ile kutlandı. İkdam gazetesi, Yunanlarla alay ederek, Yunanların esir ve ganimet aldıkları yolundaki haberlerin yalan olduğunu yazdı[8]. Konyada yayınlanan Öğüd, İnönü Zaferi üzerine Anadoluda yapılan gösterilere uzun uzadıya yer verdi.

Türk ordusunun İnönü başarısı üzerine Anadolu'nun her tarafında vatan için gösteriler yapıldı. BMM'ne kutlama telgrafları gönderildi. TBMM'nin 17 Ocak 1921 günkü birinci celsesinde Meclise gönderilen tebrik telgrafları okundu. Tebrik gönderen yerler şunlardı: Bayezit Mebusu Süleyman Bey, 12. Kor. K. Fahreddin Bey, Gürün'de Bayezit eşrafı ve mültecilerinden İbrahim ve Rüfekası, Sinop Meclis-i umumî reisi ve azaları, Sivas Vilâyeti, Yabanabat Meclis-i idare Belediye ve Müdâfaa-i Hukuk riyaseti, Göyrük Kaymakamlığı, Gerede Belediye reisi, Bitlis Vilayeti, Canik mebusu Şükrü Bey, Mudurnu ahalisi namına Belediye riyaseti, Kayseri mutasarrıflığı, belediye ve Müdafaa-i Hukuk Riyaseti, Antalya ahalisi namına Şeyhülislam-ı sâbık Hayri Bey, Kırşehir, Bolu, Mucur Belediye riyasetleri, Diyarbakır vilayeti, Kürreinühas Türk Birleşme Derneği ve belediye riyaseti, Bitlis belediye riyaseti, Hacıbektaş belediye riyaseti, Kırşehir Mutasarrıflığı ve Müdafaa-i Hukuk Riyaseti, Mebus Müfid Efendi[9].

Tebriklerin yanısıra yurdun her tarafından orduya bağışlar ve yardımlar yağmaya başladı. Bir-iki örnek verecek olursak: Mudurnu halkı Batı ordusuna 60 don, 66 gömlek, 353 çift çorap gönderdi[10]. Haymana'dan orduya 64 beygir hediye edildi[11].

Bütün bu tebriklerin ve maddi yardımların yanısıra Anadolu'nun hemen her tarafında bir bayram havası esmeye başladı. Meselâ Isparta'da zafer haberi duyulunca Cuma gecesi zaferi kutlamak üzere öğrenciler ve halk tarafından fener alayları yapıldı. Bunu takip eden günlerde de hemen bütün Ispartalıların katıldığı camilerde yedi Hatm-i şerif ve bin fetih suresi okundu. 70 bin kerre "Allah" adı zikredilerek dualar yapıldı[12].

Bütün bu davranışlar, halkın Ankara Hükûmetine ve ordusuna güvenini göstermektedir. I. İnönü başarısı bu bakımdan milletin moral kazan-

[8] Öğüd Gazetesi, 20.01.1921.
[9] TBMM ZC, aynı cilt, s. 291.
[10] Öğüt Gazetesi, 22.01.1021.
[11] Aynı gazete, 3.02.2921.
[12] Süleyman Sami, Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi, İstanbul 1983, s. 374.

Levent Sahverdi Arşivi

ması ve Millî Mücadele azmini teşvik etmesi bakımından kamuoyu üzerinde fevkalâde tesirler bıraktı.

2 — Yurtdışındaki Yankılar : Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Yunanlar ve Yunan basını hezimet ile ilgili hiçbir haber yayınlamadı. Hatta bunun Türkler için bir zafer olduğunu kabule bile yanaşmadılar. Fakat başta İngilizler ve Fransızlar olmak üzere Batı alemi, I. İnönü muharebesinin Yunanlar için bir hezimet olduğunu kabul edip, Ankara Hükûmetini eskisine göre daha da dikkate almaya başladılar. Le Tems Gazetesi 20.01.1921 tarihli nüshasında I. İnönü savaşı ile ilgili şu haberi verdi: "...amacı Eskişenhir'i almak olan Yunan kuvvetleri İnönü mevkiine kadar ilerlediler; orada komutan İsmet Bey yönetiminde bekleyen milliyetçilerin bir ordusu saldırarak Yunanları yendi. Yunan ordusu Bursa civarındaki eski mevkilerine çekildi, oralarda çarpışmalar milliyetçilerin lehine gelişiyor." [13] Böylece Türk'ün gücünü idrak etmeye başlayan İtilâf devletlerinin bu zamana kadar takip edegeldikleri politikalarda Türkiye lehine bazı değişiklikler görüldü. Morning Post Gazetesi Yunan siyasetinin esaslı bir şekilde değiştiğini Sevr Anlaşmasının yeniden düzeltilmesi gerektiğini yazdı [14]. Nitekim kısa bir süre sonra İtilâf devletleri Türkiye ile münasebetlerini yeniden gözden geçirip, Şark meselesi'ne yeni bir hal tarzı bulmak için Londra'da bir konferans toplamayı kararlaştırdılar. Ankara Hükûmeti'nin bu konferansa davet edilmesi [15] İnönü başarısının bir bakıma siyasî neticesi olarak değerlendirilmelidir. Gerçi konferansta olumlu bir netice elde edilemedi, fakat Ankara Hükûmetine, batılı devletler nezdinde yapacağı temaslara zemin hazırladı. Öteyandan Rusya ile dostluk antlaşması imzalamak üzere Moskova'da yapılan görüşmeler, İnönü başarısının akabinde gelişme kaydetti ve bu gelişmeler antlaşmanın imzalanmasıyla neticelendi. Moskova'daki Türk heyeti bu antlaşmayı yapmadan yaklaşık iki hafta önce Afganistan ile de bir dostluk antlaşması imzalamış idi. [16].

Dış politikadaki bütün bu gelişmeler, zamanın şartları içinde Ankara Hükûmeti'nin meşruluğunu ispat hususunda fevkalâde gelişmeler olup, I. İnönü başarısının siyasi neticeleri çerçevesinde yer alır.

[13] Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, Ankara 1988, s. 212

[14] Yücel Özkaya, "I. ve II. İnönü Başarısının Avrupa Kamuoyundaki Yankıları", Ahmet Şükrü Esmer Armağanı, Ankara 1981.

[15] Mustafa Kemal'in bu konudaki değerlendirmeleri için bkz., Nutuk, C. 2, Ankara 1987, s. 770 vd.

[16] İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C. 1, Ank. 1983, s. 24.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SAMSUN-ÇARŞAMBA DEMİRYOLU'NUN TEMEL ATMA TÖRENİ VE REİSİCUMHUR GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN GEZİSİ

Araş. Gör. KEMAL ARI

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarında, demiryolu yapımına verilen önemin büyüklüğü bilinmektedir. Öyleki; demiryolları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk tarafından, bir ülkeyi *"medeniyet ve refah nurlarıyla aydınlatan kutsal bir meşâle"* olarak nitelendirilmiş[1]; ulusal amaçlar yönünden demiryollarının çoğaltılması, genel yol politikasının en önemli unsurunu oluşturmuştur[2]. Gerek yabancı işletmelerin elinde bulunan demiryollarının satın alınması ve gerekse, hükümetler ve yerli sermayenin yapımıyla kısa denilecek sürede önemli bir demiryolu şebekesi oluşturulmuş; Türk Kurtuluş Savaşı'nda, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ölüm-kalım savaşımı vermiş olan Türk ulusunun, Cumhuriyet döneminde *"ulusal bir gurur"* ve *"övgü"* nedeni saydığı bu konu; *"Demir ağlarla ördük anayurdu dört baştan"* dizesiyle, bütün ulusun büyük bir coşkuyla söylediği Cumhuriyetin kuruluşunun *10. Yıl Marşı*'nda işlenmiştir. Cumhuriyetin kuruluşu ile, Türk insanının önünde açılıveren bu yeni evrede, demiryolu yapımına bu denli önem verilişinin nedeni; başlatılan kalkınma ve bir iktisat devleti olma düşünce, arzu ve çabasında ve uygar bir ulus olmada demiryollarına duyulan gereksinimdir. Bu durum, yeni bir kimlik edinme çabası içinde olan Türkiye'nin, yeni amaçlara yönelişte, *"ulusal davası"* haline dönüşmüştür. Ulusal sınırlar içinde kalkınmış bir ülke, bayındır bir vatan, güçlü bir devlet; gürbüz bireylerden oluşmuş aydınlık kafalı, refah içinde bir halk yaratma arzusu; bu yeni dönemde, bu yeni devletin genel amacı olmuştur.

Ülke bir iktisat ülkesi olacaksa köyü kasabaya, kasabayı kente, kentleri de büyük ihracat ve ithalat merkezlerine bağlayacak sağlam, verimli ve

[1] Atatürk'ün, TBMM'nin V. dönem, III. toplanma yılını açış konuşmasından; bk: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C.I, Ankara, 1961, s.416.

[2] Cumhuriyet döneminde limanların, demiryollarının ve karayollarının birlikte ele alınarak, yurdun en ücra köşelerini büyük kentlere ve limanlara bağlanması gereğine değinen plânlama için bk: *Umur-u Nafia Programı,* İstanbul, 1923; yine bk: Ziya Gürel, *Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk,* TTK yay., Ankara, 1989.

Levent Sahverdi Arşivi

yüksek kapasiteli yollara gereksinim vardı. Oysa, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyu izlediği politikalar Anadolu'ya pek bir şey kazandırmamıştı. Bu nedenle, Anadolu'da taşımaya elverişli hiçbir yol yok gibiydi. Atatürk: *"Dün livâ olan bugünkü vilayetlerimizde, yediyüz senede, yediyüz kilometre yol yapılamaz mı idi?.. Senede bir kilometrelik yol yapılamaz mı idi?"* diye sorarak; Anadolu'nun içinde bulunduğu genel yolsuzluk sorunu konusunda, Osmanlı Devleti'ni tarih önünde, yapabilecekken yapmadıkları hakkında sorgulamaktaydı[3].

O zamana değin Anadolu Türkü vergi vermiş, askere gitmişti[4]. 20. yüzyılın başına değin, Türk toplumu, sanayi toplumu olmak bir yana, tarım toplumu olma kimliğini bile kazanamamıştı[5]. Kapalı bir toplum yapısı, kendi kendine yeten bir tarım üretimi vardı. Kapalı ekonomiden kurtulmak için; kullanılabilecekten fazla ürün üretmek, pazara inmek, mal alıp-satmak gerekiyordu. Bu ise, kolay ve ucuz biçimde ulaşım yapılabilmesi ile mümkündü. Oysa Türk köylüsü, bunları yapabilecek alışkanlığa ve olanaklara kavuşabilmiş değildi. Türlü olanaksızlıklar içinde Türk köylüsü fazla ürün yetiştiremiyor; yetiştirse pazara indiremiyor; indirse, sattığı malın tutarı, çekilen zorlukların karşılığı olamıyordu. Ürün kalitesiz, oran az, üretim araçları yetersiz; yol şebekesi ise zayıftı. Öküz ve karasapanla ekilen, köylünün kol gücüyle üretilen ürünü iskelelere ve büyük yerleşim merkezlerine taşımak için çekilen zorluk, düşünülebilenin de ötesindeydi. Taşıma pahalı, kent pazarlarında fiyat yüksekti. Yolların yetersizliği yüzünden, cumhuriyet idealinin savaşçıları için, onur kırıcı durumlar ortaya çıkıyordu. İstanbul, İzmir ve Karadeniz sahillerindeki kentlerin iaşesi için, Amerika, Romanya, Bulgaristan ve Sovyetler Birliği'nden un getiriliyordu; ama, örneğin, Harput, Malatya ve Konya gibi tahıl fazlası olan yerlerde, gereksinimi olan yerlere taşınamayan buğday, *'hebâ'* olup gidiyor; toprak altında saklanmaya çalışılan buğday çürüyüp giderken, kıyı kentlerinde açlık çekiliyordu[6]. Kıyı kentlerinde de pek çok un fabrikası ve değirmen vardı; ama, yol yokluğu ve taşıma araçlarının yetersizliği ve ilkelliği yüzünden buralara buğday götürülemiyor, bu değirmenler ve fabri-

[3] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C.II, Ankara, 1981, s.193.

[4] *a.g.e.,* s.121.

[5] Başlıca şu eserlere bk: Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),* Yurt Yayınları: 4, Ankara, 1982; Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929),* Yurt Yayınları: 3, Ankara, 1982; yine bk: Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzarai Umumiye,* İstanbul, 1971.

[6] Aziz Sami, "Yollarımız", *Haber,* (Samsun'da çıkan haftalık gazete), 14 Şubat 1924.

Levent Şahverdi Arşivi

kalar işlemiyordu. Bu durum karşısında, Amerika'dan deniz yolu ile un getirilmekteydi[7]. İç Anadolu'yu diğer bölgelere bağlayan karayollarının büyük bölümü patika biçimindeydi. Demiryolları ise yetersiz; şimendiferler de düşük kapasiteli ve onarıma muhtaç bir haldeydi. 1923 yılında, Konya Mebusu Hacı Bekir Efendi, kıyı kentlerindeki iaşe sorununun TBMM'nde görüşülmesi sırasında şunları söylemekteydi: *"Bendeniz otuz senedir, buğday ticaretiyle iştigal eden bir adamım. İstanbul'a her sene külliyetli zahire ihraç edenlerdenim. Anadolu'da külliyetli zâhire olduğu zaman, mahsûl meydana geldiği halde, hiçbir vakit İstanbul'a şimendiferle buğday nakledilip de İstanbul'un doyduğunu görmedim... Her vakit için Bulgarya, Romanya, Amerika unlarına, buğdaylarına İstanbul'un ihtiyacı vardır"*[8].

1923 yılında, kıyı kentlerinde buğdayın kıyyesi 14-15 kuruşken, Ankara'da 7-8 kuruştu[9]. Bu çelişkili durumun tek nedeni, yolların ve taşıma araçlarının yetersizliğiydi. Örneğin, Amerika'dan bir çuval unun gemiyle İstanbul'a getirilmesinin tutarı, Çorum'dan ya da Merzifon'dan Samsun'a, ancak şose yollardan ve at arabalarıyla ya da kağnılarla taşınabilen bir çuval unun taşıma tutarından, neredeyse iki kat daha azdı[10].

Bu durumda yapılması gereken şey, üretimi artırmak, dünya piyasalarında yer edinebilmek için yollar, limanlar, şimendiferler yapmaktı. Bunun bilincinde olan Atatürkçü kadro, o zamana değin görülmemiş bir ilgi ile soruna yaklaştı[11] ve 1924 yılında 16 milyon lira gibi o zamana göre oldukça yüksek bir ödeneği, Nafia Vekâleti'ne verdi[12]. Bu paranın 10 milyon lirası demiryolu yapımı, 3 milyon lirası da şimendifer alımı için kullanılacaktı; oysa, 1923 yılında Nafia Vekâleti'nin bütçesinin tümü, yalnızca 2.110.000 liraydı[13].

[7] Türk deniz ticaret filosunun kuruluşu, Osmanlı Devleti, Türk Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilk yıllarında nicelik ve nitelik yönlerden karşılaştırmalı durumu için bk: "Türk Ticaret-i Bahriyesi", *Ayın Tarihi,* II/6, ss.617-622.

[8] *TBMM Zabıt Ceridesi,* I, 3, C. XXVI, Ankara, 1960, s.242.

[9] *a.g.e.,* s.243.

[10] *Haber,* aynı sayı;

[11] Üretilen çözüm yollarının genel niteliğinin, her yönden ulusal çıkarlara uygunluğu ve ulusal ekonomi ilkesiyle paralellik taşıdığı dikkat çeker.

[12] *TBMM Zabıt Ceridesi,* II, I, C. VI, Ankara, 1968, s.169.

[13] *a.g.e.,* s.169; 1924 yılı bütçesinin genel harcama kalemi 128 milyon 900 bin lira; gelir kalemi ise, 120 milyon 400 bin liraydı; bk; *a.g.e.,* s.166; bu rakamlara göre, 1924 yılında Nafia Vekaleti'ne verilen 16 milyon liranın ne derece büyük bir oran olduğu ortadadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Gerçekten de demiryolları, yoksulluk zincirini kıracak en etkili yatırımlardı. Türkiye'de varolan kömür havzaları ve kurulacak çağdaş kömür işletmeleri ile, dışa bağımlı kalınmadan ulaşım sorununun çözümü düşünülmekteydi. Gerçi eski idareler de demiryollarına az-çok ilgi göstermişlerdi; ama, o zaman, mevcut demiryollarının yapımını ve işletmeciliğini yabancı sermaye üstlenmiş; yabancılar, demiryollarının kontrolünü, verilen türlü ayrıcalık ve garantilerle, neredeyse tümden ele geçirmişlerdi. Ülkenin yeraltı ve yerüstü zenginlikleri batı ülkelerine, hammadde gereksinimleri için transfer edilmişti[14]. Ama, geçmişin acı deneyimlerinin sonuçlarını görmüş ve yaşamış olan Atatürkçülerin, Türk toplumunu bir dev ahtapotun kolları gibi saran yokluk ve gerilik zincirini kırmak için, her şeyden önce ve her yönden *"ulusal"* politikalar güttükleri ortadaydı. Bu ulusal politikalarda, yerli sermaye de üzerine düşen görevi yapmalı; üstelik, kimi büyük projelerde etkili olan çekimserlik ve cesaretsizlik unsuru kırılmalıydı. İşte, ulusal demiryolları yapmada ve yerli sermayede görülen bu gibi olumsuz unsurların kırılmasında ilk ve en etkili örnek, Samsun-Çarşamba Demiryolu'nun yapımı olmuştur. Üstelik bu demiryolu, bu özellikleri yanında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ölümsüz önder Atatürk'ün temelini atması ve söylediği kimi güzel değerlendirmelerle de onurlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 19 Mayıs 1919 tarihinde ayak basarak, özgürlük ve bağımsızlık ateşini yaktığı kent olan Samsun, Karadeniz'in bütün kıyı çizgisinin, tarih boyunca sosyo-ekonomik, kültürel oluşum ve biçimlenişinde önemli bir rol oynamıştır. Coğrafî konumu gereği, İç Anadolu'ya ve Anadolu'nun diğer bölgelerine, deniz ulaşımı dışında, denize paralel uzanan dağlar nedeniyle sanki dağlardan örülmüş bir duvarın kıyıya sıkıştırıp bıraktığı Karadeniz kentlerini Samsun bağlıyordu. Orta ve Doğu Karadeniz kentlerinin bağlantısını kesen dağlar, ancak Samsun'dan geçit veriyordu. Bu nedenle bu kent; kara ve demiryolu taşımacılığı konusunda, uzun kıyı şeridinin ekonomik potansiyelini başka bölgelere aktaracak, değişmez bir miğfer gibiydi. Bundan dolayı, demiryolu ve karayolu yapımında çizilen projelerde, Karadeniz'e çıkmanın yolu, Samsun'dan ge-

[14] Konu ile ilgili olarak başlıca şu eserlere bk: Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, 3. baskı, Ankara, 1982; İlber Ortaylı, *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Ankara, 1981; Lothar Rathman, *Berlin-Bağdat: Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, (Haz: R. Zarakolu), 2. baskı, İstanbul, 1982; yine bk: Ünsal Yavuz, "Askeri Strateji Açısından Türkiye'deki Demiryolları (1856-1923)", *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler:* II, Ankara, 1983, ss.179-187.

Levent Sahverdi Arşivi

çiyordu. Bu durum gözönünde tutulduğundan, Samsun-Sivas demiryolunun yapımına başlanmış ve bu demiryolunun temeli 9 Kasım 1923'te atılmıştı. Cumhuriyet hükümetlerinin pek önem verdikleri bu yolun inşaatı hızla devam ediyordu. Ama, bir başka sorun da şuydu: Samsun-Sivas demiryolu, Samsun'u İç Anadolu'ya ve oradan da yurdun başka bölgelerine bağlayacaktı; ama, yol vermez dağların dibinde, kıyıya sıkışıp kalmış Karadeniz kent, kasaba ve köylerini, bu demiryoluyla hangi yol şebekesi birleştirebilecekti?

Karayollarının durumu, tek sözcük ile *"perişandı"*. Samsun'u Doğu Karadeniz'e bağlayacak şoseler vardı; ama, pek çok yerde bu şose yollar sık sık bozuluyor, zaman zaman çamur batağı ve çakıl yığını altında kalıyorlardı. Küçük yerleşim merkezlerine ise, ancak patika yollardan ulaşılabiliyordu. Samsun-Çarşamba arasındaki yol şoseydi. Başta Mert Irmağı olmak üzere, irili ufaklı pek çok nehir ve dere, yağmurlu günlerde taşıyor, yollar bozuluyordu. Çarşamba Ovası, tahıl ürünleri ve bahçe bitkileri yönünden, büyük bir potansiyele sahipti. Aynı şey Bafra Ovası için de geçerliydi. Samsun-Çarşamba ve Samsun-Bafra şose yollarının yapım ve onarımı için hükümetten para istenmiş; eldeki olanaklarla da, hiç zaman kaybedilmeden Samsun-Çarşamba karayolunun onarımına başlanmıştı[15]. Ama istenilen bu para alınamadı; çünkü Nafia Vekâleti, yalnızca Samsun-Havza yolu için ödenek ayırmıştı. Böylece, sözkonusu yolların yenilenmesi, özel idare bütçelerinin *"himmet"* ve *"gayretine"* kalmıştı. Bu olanaklar zorlanarak, 1924 yılı için, Çarşamba, Terme, Bafra, Alaçam yollarının onarılmasında kullanılmak üzere, özel muhasebe bütçesine 123.000 lira konulmuş; bu paranın 33.000 lirası Çarşamba, 50.000 lirası Bafra, 20.000 lirası Terme ve 20.000 lirası da Alaçam yollarında kullanılmak üzere ayrılmıştı. Bu paranın 42.000 lirasını Maliye Vekâleti'nin ödemesi beklenirken, elde hazır bulunan 81.000 lira, Samsun Valisi Fahri Bey'in gayretleri sonucu 150.700 liraya çıkarılmış; bu koşullar altında, *"hummalı"* bir çalışma başlatılarak, Abdal Irmağı'ndan kayıklarla çekilen taşların kullanılmasıyla, Samsun-Çarşamba yolunun onarımına girişilmişti[16].

Oysa, hem Çarşamba ve ötesinin, hem de Bafra ve ötesinin ekonomisini güçlendirebilmek için, bu çabalardan elde edilecek sonuç yeterli değildi. Sorunun çözümü ancak, Samsun-Sivas demiryolunun, bu havzalara uzatılabilmesi ile gerçekleşebilir gibiydi. Olabilecek en kısa zamanda yur-

[15] *Haber*, 13 Mart 1924.

[16] Aziz Sami, "Yolların İnşaatı", *Haber*, 3 Nisan 1924.

Levent Sahverdi Arşivi

dun önemli merkezlerine demiryolu şebekesini uzatmak, yaşamsal bir önem taşıyordu. Ulusal bir ekonomi, ulusal sermaye yaratma arzu ve özleminde olan Türkiye'nin, demiryolu yapımı gibi önemli bir mühendislik ve inşaat dalında yerli kaynaklarla, yani yerli sermayenin finanse etmesi ile bir örnek yapıt ortaya koyabilmesi ile gelecekte büyük işler yapabilme özlemini, gerçekleştirmeye dönük bir adım atabilmesi kolaylaşacaktı. İşte bu özlem ve istek, temeli 1924 yılında atılan Samsun-Çarşamba demiryolunun yapımı ile gerçekleşmiş oldu. Böylece, bu demiryolu, Türkiye'de ilk kez yerli sermayenin finanse etmesiyle gerçekleştirilen ulusal yapıt olma onurunu taşır ve bu yapıt, Türk sermayesinin ulusal davalardaki simgesi olmuştur.

1924 yılında, Samsun-Çarşamba-Bafra çizgisinde yapımı plânlanan demiryolunun inşaat imtiyazını, Samsun'un tanınmış sanayicilerinden olan Nemlizadeler kazandı. Alınan imtiyazın koşullarına göre, demiryolu hattı bir uçtan Samsun'dan Çarşamba ve Terme'ye ve bir uçtan da Bafra ve Alaçam'a kadar uzanacaktı. Hat genişliği standart ölçülere göre 75 santimdi. Samsun-Çarşamba kısmının inşası zorunlu olarak, imtiyazı alan şirketçe yapılacaktı. Diğer kısımlar için, mukavelename tarihinden sonraki üç sene için *"hakk-ı ihtiyâr"* verilmişti[17]. Haber gazetesinin başyazarı Aziz Sami'nin de belirttiği gibi, Samsun böylece *"mühim demiryolu ağının merkezi olmaya namzed"* olmuştu[18]. Bu koşullar içinde, ön etüdler için, geniş bir mühendislik kadrosuyla çalışmalar başladı; ama, demiryolunun inşaat temeli, ancak 21 Eylül 1924 tarihinde, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal tarafından atılabildi.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, önceden belirlenen gezi plânı gereği, Doğu ve Orta Karadeniz kentlerini de kapsayacak bir geziye çıkmıştı. O, 31 Ağustos günü, 11 Eylül 1924'te Bursa'nın kurtuluşunun ikinci yıldönümü kutlama törenlerine katılmak için, Bursa'ya gelmiş; 11 Eylül 1924'te, Bursa'dan Mudanya'ya geçmişti. Mudanya'da Hamidiye kruvazörüne binerek, İstanbul üzerinden, Trabzon'a hareket etmişti. 15 Eylül 1924'te Trabzon'a gelen ve büyük bir törenle karşılanan Gazi, ilk kez geldiği bu kentte, 17 Eylül 1924 tarihine kadar kaldı[19]. Trabzon'da belediye

[17] *Haber,* 27 Mart 1924.

[18] Aziz Sami, *aynı makale.*

[19] *Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Sonbahar Seyahatleri (1924),* Ankara, 1925, ss.66-81; yine bk: Utkan Kocatürk, *-Doğumundan Ölümüne Kadar- Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,* İş Bankası yay., t.y., ss.248-249; ayrıca bk: aynı yazar, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi,* TTK yay., Ankara, 1983, s.417; Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri,* İş Bankası yay., Ankara, 1975, s.296.

Levent Şahverdi Arşivi

meclisi üyelerini, yabancı konsolosları ve dernek üyelerini kabul eden Gazi, gezi gereği Rize'ye, oradan da Samsun'a geçmeyi düşünüyordu. Henüz Trabzon'dayken; ön etüdleri tamamlanarak fennî raporları Nafia Vekaleti'nce onaylanan Samsun-Çarşamba demiryolunun yapım imtiyazını kazanan Nemlizade Mahdumları'ndan, Galib Bey'in şu telgrafını aldı:

16 Eylül 1340

Trabzon'da; Hamidiye Kruvazöründe Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerine:

İlk eser-i celil-i devletleri olarak imtiyazı tasdik ve şirketimizi tevzif buyurulan Samsun-Çarşamba-Bafra temdid-i şimendifer hattının güzergâh tayini ve haritalarının tanzimi gibi muamelât-ı evveliye hitam bularak evrak-ı fenniye Nafia Vekâlet-i celilesince tasdik edilmiştir. Bu hafta içinde ameliyata başlanması takarrür ettiği bir sırada, zât-ı sâmî-i fehimanelerinin Karadeniz sahilini şerefbahş seyahatte olmalarını maal-mesârr istihbâr ettiğimizden; müessisleri, heyet-i fenniyesi Türk olan şirketimizin şimdiye kadar harita üzerinde meydana getirdiği eserin, bundan böyle toprak üzerinde başlayacak ilk ameliyatının zât-ı sâmî-i devletleri tarafından lütfen ifa buyurulması istirhamını arza müsâde-i celilelerini rica eyleriz. Raikân buyurulacağından katiyyen emin olduğumuz lütf-ü celil-i devletleri tarih-i cumhuriyetimizin sahife-i iktisadiyâtında ilk defa imza buyurduğumuz imtiyaz müsadesinin taraf-ı devletlerinden fiilen başlanmış bir eserini yazdırıp Türk milletinin de hatıra-i şükrânına hin eyleyecek ve Türk sermayedarına da taziyânen şevk-ü gayret olacaktır. Samimiyet-i ruhiyemizden doğan istirhamatımızı lütfen kabul ile Samsun halkını tesrir ve istihzarat-ı lâzıme için teşrif-i devletlerinin zamanını emir buyurmanızı ihtiramat-ı mahsusamıza terdifen rica ve arzeyleriz, paşa hazretleri.

Nemlizade Mahdumları
Galib

Nemlizadelerden Galib Bey'in telgrafını alan Mustafa Kemal Paşa, O'na şu karşılığı verdi:

16 Eylül 340

Samsun'da; Nemlizade Mahdumları Galib Bey'e,

Samsun-Çarşamba-Bafra temdidi şimendifer hattının toprak üzerinde başlayacak olan ilk ameliyesinde bulunmak benim için

Levent Sahverdi Arşivi

fevkalâde mucib-i meserrettir. Ancak Samsun'a yevm-i muvasalatımızı henüz tesbit mümkün olmadığından inşaatın bu yüzden tehir edilmemesini de rica ederim.

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal

Galib Bey'in gönderdiği telgraf metnine[20], Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği bu karşılık[21], O'nun ulusu ilgilendiren konularda ne derece titiz ve ne kadar heyecanlı olduğunun en güzel örneğidir. İnşaata başlama tarihinin gecikmemesini isteyen Atatürk, bu örnekte de görüldüğü gibi, ulusal ülküye yönelik projelerin gecikmesine asla dayanamayacak *"millî his"* sahibi bir insandı.

Gazi'nin bu isteğine uyulmuştur. Resmî temel atma töreni, O'nun geleceği güne ertelenmiş; ama, demiryolunun geçeceği güzergâhta, yapılabilecek işlere devam edilmiştir. Böylece, ulusal sermaye için bir haz, övgü ve cesaret sembolü olacak bu eserin inşaatını başlatma onuru, Atatürk'ün temel atmasıyla kazanılmıştır. Gazi ise, 20 Eylül gününe kadar Rize, Giresun ve Ordu'yu gezmiş; Samsun'a ise, 20 Eylül günü gelebilmiştir[22].

O gün, Samsun ve Samsunlular, Haber gazetesinin yazdığına göre; "hatırası kalblerde ebediyen menkuş kalacak büyük, tarihî bir gün yaşadılar. Beş yıl evvel üzerinde zulüm ve esaret bulutları dalgalanırken, sessizce bağrında sıktığı aziz misafirini o günlerin yâd-ı hüznüyle tekrar karşılayan memleket; sevinç ve hasret duygularıyla sarsıldı"[23]. Atatürk'ün Samsun'a bu gelişi; 19 Mayıs 1919 tarihinden sonraki ilk gelişiydi. Gazi'yi taşıyan Hamidiye Kruvazörü, 20 Eylül 1924 günü, öğleüzeri saat bir buçukta Samsun limanına girdi. Sokak ve caddeleri birer mahşer kalabalığı gibi dolduran Samsunlular, sahile doğru, Gazi'yi bir an önce görmek için sabırları taşmış olarak akıyorlardı. Halkın, Tartib Heyeti'nin önceden hazırladığı karşılama programına uyduğu yoktu. Gazi, Tophane İskelesi'nden Samsun kentine ayak basacaktı. Burada hazırlanmış, meşe ve defne yapraklarıyla süslenmiş bir büyük takın üzerindeki levhada, şu ibare yer al-

[20] *Haber,* 18 Eylül 1924.

[21] *Haber,* aynı sayı.

[22] Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,* s.250; aynı yazar, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi,* s.418.

[23] *Haber,* 24 Eylül 1924.

Levent Sahverdi Arşivi

maktaydı: *"Samsunlular; Kurtuluş Yolunda Parlayan Deha Yıldızı Minnet ve Şükran Çelenkleriyle Hâleler"*[24].

Hamidiye Kruvazörü denizin durgun sularında süzülürken, Samsun valisi Fahri Bey ve fırka kumandanı Gazi'yi gemide karşılamak için iskeleden hareket ettiler. Hükümet erkânı, mebuslar ve mülkiye grupları, fen ve bilim heyetleri, tüccarlar, kent eşrafı, basın üyeleri, baro heyeti, idman ocakları üyeleri, yabancı kuruluş temsilcileri, esnaf kuruluşları; iskelede kurulan taktan itibaren, düzgün bir sıra oluşturmuşlardı. Gemiden atılan selam topları, karşılayanları daha da heyecanlandırıyordu. Gazi'nin Hamidiye Kruvazörü'nden inerek bindiği motor iskeleye yaklaşırken, bütün çevreyi derin bir sessizlik kaplamıştı. Gazi, 19 Mayıs 1919 tarihinden sonra ilk kez, Tophane İskelesi'nde, Samsun topraklarına ayak bastı. O'nun ayak bastığı noktada kurbanlar kesildi. Haber gazetesinin deyişiyle; *"Halk gözlerine inanamıyor ve güya pek tatlı bir efsanenin titretici dakikalarını yaşıyordu"*[25].

Gazi taka yaklaşırken, kadın-erkek, çocuk-genç, yaşlılardan oluşan kitlelerin sahile doğru akını başladı. O, tak önünde, kendini karşılayanların ellerini teker teker sıktı. Gazi'nin yanında kendisine eşi Lâtife Hanım eşlik etmekteydi. Eşiyle birlikte merasim askerlerine yaklaştı ve kontrol etti. İstiklâl Ticaret Mektebi geçilene kadar halkın arasına karıştı. Halkın yarattığı izdihamın artması üzerine, zorunlu olarak arabalara binildi. Halk coşkun bir kalabalık içinde, Gazi'yi izliyordu. Saathane Meydanı'ndan halkı selamlayarak geçen Gazi, Küçüksokak üzerinden belediye meydanına girdi. Meydan okul öğrencileri, askerler ve halkla hınca-hınç dolmuştu. Belediye binasının yakınına kurulmuş bir takın üzerinde şunlar yazıyordu: *"Ey Zafer Nuru, Büyük Gazi - Bugün Bastığın Her Yer; Beş Yıl Evvel Bize Bahşettiğin İlham İle Titrer"*[26].

Belediye Heyeti, Öğretmenler Heyeti ve diğer gruplar, arabadan inen Gazi'yi selâmlarken; kız mektebi öğrencilerinden iki kız öğrenci heyecan dolu, kısa bir konuşma yaptılar ve Gazi ile Lâtife Hanım'a birer buket verdiler. Belediye binası içinde, mermer merdiven üzerinde kordon teşkil eden kız mektebi öğrencileri, teker teker Gazi'yi ve eşini selamladılar. Gazi, başkanlık odasında kısa süre dinlendi. Arkasından, Vali Fahri Bey tarafından kendisine takdim edilen heyetleri karşıladı. Bu arada, belediye bi-

[24] *Haber,* aynı sayı.
[25] *Haber,* aynı sayı.
[26] *Haber,* aynı sayı.

Levent Sahverdi Arşivi

nası önünde yığılan Samsun halkının yoğun tezahüratı binanın içini bile çınlatıyordu. Bunun üzerine Gazi binanın balkonuna çıktı ve halkı selâmladı[27]. Saat üçbuçukta, alkış tufanları içerisinde arabasına binen Gazi, eşiyle birlikte, kendisi için ayrılan ve hazırlanan Şahinzade Remzi Bey'in konağına hareket etti[28].

Akşamleyin fener alayları kent içinde geçit yaptılar. Gazi Samsun Belediyesi'nin onuruna verdiği akşam yemeğine katıldı. Yemeğin sonuna doğru, Belediye Başkanı İbrahim Veysi bir konuşma yaptı. İbrahim Veysi Bey'in konuşmasına teşekkür ederek yanıt veren Gazi, yurt idaresinde yükümlülük taşıyan heyetin ülkü ve amaç itibarıyla bütün ulusa yayılan unvanının, Halk Fırkası olan *"Cumhuriyet Fırkası"* olduğunu ve ülkeyi *"selâmet ve saadet sahasına"* götürecek tek ve belirli yol durumunda bulunduğunu belirtti. Bunun üzerine Belediye Başkanı ayağa kalkarak, Atatürk'ün ardında duran bir koltuğu gösterdi ve: *"Bu koltuk Reisicumhur hazretlerinin Samsun'a ilk geldikleri zaman Belediye dairesinde oturdukları koltuktur. Teberrüken buraya getirilmiştir"* dedi. Bu güzel anımsatmadan son derece duygulanan Gazi, anılarının tazelendiğinden söz ederek, şu cümleleri de içeren bir konuşma yaptı: *"Bu kıymetli memleket, bu temiz şuurlu fedakâr halk; zaman zaman lâyık olduğu derecede temsil edilememiş bulunmakla beraber; ben Samsun'u ve Samsunlular'ı ilk gördüğüm ve bugün tekrar gördüğüm gibi tasavvur etmekte asla tereddüt etmedim"*[29].

Gazi, Samsun'daki ikinci gününde, yani 21 Eylül 1924'te, Türkiye'nin ilk kez yerli sermaye ile inşaa ettiği Samsun-Çarşamba Demiryolu'nun temel atma törenine katıldı. Bir gün öncesinden tören alanında zarif bir tak hazırlanmış, aralıklı biçimde gölgelikler yapılmıştı. Bütün çevre temizlenmiş defne yaprakları ve bayraklarla süslenmişti[30]. Tören alanına devlet erkânıyla gelen Gazi yerini aldıktan sonra, törene geçildi. Demiryolu hattının imtiyaz sahibi olan Nemlizade Galib Bey kürsüye gelerek bir konuşma yaptı. O'nun konuşması şöyleydi:

"Reisicumhur Hazretleri!

Tarihimizde yeni bir devir açan büyük gazanızın şimdi yeni bir semeresini görmekle mübâhi bulunuyoruz. Dehanızla bekasını temin eden vatanımızın bir

[27] *Haber,* aynı sayı; yine bk: Mehmet Önder, *a.g.e.,* s.303.

[28] *Haber,* aynı sayı.

[29] Konuşmanın tamamı için bk. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C.II, Ankara, 1981, ss.190-192.

[30] *Haber,* aynı sayı.

Levent Şahverdi Arşivi

cüz'inde mühim bir teşebbüsün vaz'ı esasına muvaffakiyetle bahtiyarlığımıza kani oluyoruz. Bahusus bu mübâhat, bu bahtiyarlık huzur-u devletinizle ayrı bir mümtaziyet ihraz ediyor. Daha doğrusu sâî ve gayretiniz; iktisadî fikirleriniz, feyizli müzaharetinizle tevhid ediyor. Teşebbüsümüz, şimdilik küçük bir mukaddime; fakat esasında mevcut manevi kıymetler, ona geniş bir ufk-u inkişâf bahşediyor. Şimdi siz, lütfen vaz'ı esasını icra buyuracağınız Samsun-Çarşamba Demiryolu yalnız bir teşebbüs-ü nafi değil, memleketimizde ebedi Türk hakimiyetinin nişanesi, Türk iktisadiyatının tamamen millî bir eseri, Türk erbâb-ı fenninin, ecnebi muavenet-i ilmiyesinden müstağni bir numune-i irfanıdır.

Eğer siz; vatan müncisi olmasaydınız, biz Nemlizade mahdumları da bu yolun müteşebbisi olamazdık. Eğer tesis buyurduğunuz cumhuriyet hükümetimizin müzahereti olmasa idi, gayretimiz, emellerimiz böyle yakın bir zamanda tahakkuk etmez, bugünkü merasime muvaffakiyet hasıl olmazdı. Nihayet Reisicumhur Hazretleri, halkta, halkın efkârında bir emniyet ve rabıta husule gelmeseydi, vilâyetin her tarafından memleketimizin hemen her noktasından teşebbüsümüzde mazhar-ı teşvik ve iştirak olmazdı.

Riyaset-i cumhur-u millete intihabınızdan sonra, ilk defa imtiyaznamesini imza buyurduğunuz bu yolun taliin, pek şerefli ve kıymetli mazhariyetiyle ilk kısmının vaz'ı esası da yine siz ey gazi-i mükerrem; zât-ı fehametsematınıza tasyib ve müyesser olmuştur. Biz bununla ebediyyen iftihar edeceğimizi arzeder ve vaz'ı esasa mütedair irade-i devletinize intizar eyleriz"[31].

Galib Bey'in bu konuşmasından sonra Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmasında şunları söyledi:

"Efendiler,

Vatandaşlarımızın millî bir sermaye ile memlekette demiryolu inşa etmek teşebbüsü, izaha muhtaç olmayan birçok nokta-i nazarlardan fevkalâde mühimdir. Böyle millî teşebbüslerin Hükümet-i Cumhuriyemiz ve riyaset tarafından ne kadar büyük memnuniyet ve mefharetle karşılanmakta olduğu suhuletle tahmin edilebilir. Demiryolu yapmakta ilk millî teşebbüsün tatbikatına başlandığını bizzat görmek fırsatı cidden benim için mutlu bir tesadüftür. Memleketimizin asırlardan beri yolsuz bırakıldığı ve bir demiryoluna olan ihtiyacın şiddeti düşünülürse, bu hususta müteşebbis olanları ne kadar takdir etmek ve onlara ne derece müzahir olmak lâzım geleceği pek güzel anlaşılır. Nemlioğullarını bu teşebbüs ve muvaffakiyetlerinden dolayı hararetle tebrik ederim.

[31] *Haber,* aynı sayı.

Levent Sahverdi Arşivi

Efendiler, memleketin her tarafında olduğu gibi bu defa ziyaret ettiğim vilâyetlerimizde de, en büyük sıkıntının yolsuzluk olduğu bütün efrad-ı millet tarafından acı bir surette tekrar olundu. Bu teellüme iştirak tabiidir. En derin teessürle alâkadarlardan sordum ki vilâyetin yolu kâfidir, denebilmek için kaç kilometre yol inşasına lüzum vardır. İfade olunan rakamlar ikiyüz, üçyüz, dörtyüz kilometre idi. Bu rakamları gördüğüm vilâyetler için beşyüz hatta yediyüz kilometreye kadar iblağ ettikten sonra düşündüm; dün livâ olan bugünkü vilâyetlerimizde yediyüz senede yediyüz kilometre yol yapılamaz mıydı? Daha basit ifade edeyim; senede bir kilometrelik yol yapılamaz mıydı? Bu hesabı bütün milletin yapması ve bunun esbabı üzerinde her gün daha derin düşünmesi lâzımdır. Bu hesap ve mülâhaza bugünkü idare adamları hakkında insaflı bulunmaya da medar olur. Efendiler, bu münasebetle şunu da beyan edeyim ki, memleket idaresinde, bilâperva, zata müteallik müşevveş mütalealarla ne yapılmak arzu ettiğini bilmeyenlere, halkın akl-ı selimine müracaatı tavsiye etmelidir. Halk, köylüler bana her yerde iş programını şu iki kelime ile ihtar ettiler: Yol, mektep. Hatta yoldan bahsederlerken yol köylünün kanadıdır, demeleriyle her şeyden evvel ona ehemmiyet verdikleri anlaşılıyor. Filhakika bütün iktisadiyat birinci kelimede ve her şey ikinci kelimede mündemiçtir. Efendiler, merkezi Anadolu'nun iskelesi olan Samsun'u Sivas'a rabtedecek olan demiryoluna başlanırken, Nemlioğulları'nın hakiki programa fiilen tevessülleri ne kıymetli bir misal olmuştur. Samsun-Çarşamba Demiryolu'nun ne kadar feyiz ve refah yolu olacağını düşünerek iftihar edebilirler"[32].

Gazi bu konuşmasını bitirince, temel atma törenine geçildi. Önceden hazırlanan gümüş kazma ve kürekle temele ilk harcı Mustafa Kemal Paşa, ondan sonra da Vali Fahri Bey koydu. Demiryolu boyunca kesilen kurbanlarla törene son verilirken; Gazi, *"maiyet-i erkânıyla"* hükümet dairesine geçti[33].

Böylece, Türkiye'de ulusal sermaye ile ilk kez yapımına başlanan demiryolunun temeli, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın eliyle atılmış oluyordu. Yeni iktisat devletinin onur kaynağı olan bu girişim, Türk girişimciler için de bir cesaret örneği olmuştur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa ise, üç gün daha Samsun'da kalmıştır. Temel atma töreninin yapıldığı alandan, memurlara iltifat ederek ayrılan Gazi, Fırka Kumandanlığı'nı, Askerî Hastane'yi, Ayyıldız Spor Klübü'nü ve beş yıl önce, yani 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında karargâhını

[32] *Haber,* aynı sayı; tam metin için yine bk. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C.II, s.193-194.

[33] *Haber,* aynı sayı; kısmen bk. Mehmet Önder, *a.g.e.,* s.303.

Levent Sahverdi Arşivi

kurarak ikamet ettiği Mıntıka Palas'ı gezdi[34]. Mıntıka Palas'ın sahipleri, Gazi için güzel anılarla dolu bu binayı O'na armağan ettiler[35]. Gazi, bu güzel armağandan pek çok etkilenmiştir. Bu bina, daha sonraları Gazi'nin Samsun'a çıktığı zaman kullandığı eşyaları sergileyen bir müze haline getirilmiştir.

İkamet ettiği Remzi Bey'in konağına geçen Gazi, sevgi dolu tezahüratla ve milli marşlar söyleyerek geçen küçük bir gruptan etkilenmiş ve bu grubu pencereye çıkarak selâmlamıştır. Daha sonra da, otomobille, İstiklâl Tiyatro Binası'na gitmiştir. Bu bina, Ayyıldız Spor Klübü tarafından, oldukça göz alıcı biçimde döşenmişti. Bu sırada Samsun'da pek alışılmamış bir görüntü de bu binada gerçekleşmiş, Haber'in deyimiyle; Türk Tiyatro Salonu'nda, Türk hanımları da *"arz-ı vücûd"* etmişlerdi[36].

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Samsun'daki üçüncü gününde, gününün bir kısmını, kendisini kaldığı evde ziyaret edenlerle geçirdi. Lâtife Hanım da, gruplar halinde gelen Samsunlu kadınlarla ilgilendi. Akşam ise, İstiklâl Ticaret Mektebi'nin daveti üzerine, okul salonunda öğretmenler tarafından verilen çay ziyafetine katıldı. Mustafa Kemal Paşa, bu toplantıda Atatürkçü düşünce sisteminin; diğer bir deyişle Atatürkçü İdeoloji'nin bilimsel yönünün açıklanmasında kullanılan ünlü cümlesinin de yer aldığı önemli bir konuşma yaptı: *"Muhterem hanım, muhterem beyefendiler. Bu çay ziyafetini tertib edenlere suret-i mahsusada teşekkür ederim. Bu vesile beni Samsun'un çok münevver bir muhitinde bulundurmuş oldu. Bu vesile beni dimağları ilim ve fen ile müzeyyen olan kıymetli insanlardan mürekkeb bir heyetin huzurunda pek mesut etti... Dünyada herşey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir..."*[37].

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün (23 Eylül 1924), Samsun'a iskân olunan Drama ve Kavala göçmenlerinin ziyaretlerini kabul ederek, onların durumları hakkında bilgi aldı, gereksinimlerini öğrendi ve arzularını dinledi. Eşi Lâtife Hanım da, Samsunlu hanımlara karşılık ziyaretinde bulundu[38]. Gazi ise, ayrıca belediyede ilgili kişilerle bir toplantı yaparak, şehrin sorunları, gereksinimleri hakkında bilgi aldı. Geri kalan zamanını ise, Samsun Kütüphanesi'nden getirttiği tarih kitaplarını oku-

[34] *Haber,* aynı sayı.

[35] Mehmet Önder, *a.g.e.,* s.303.

[36] *Haber,* aynı sayı.

[37] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C. II, s. 194-199.

[38] *Haber,* aynı sayı.

Levent Sahverdi Arşivi

makla geçirdi[39]. Aynı gün, Samsunda kaldığı süre içinde 'ikamet' ettiği Şahinzade Remzi Bey'in evinde, aile albümüne anı olarak şu cümleleri yazdı: *"Samsun'da kaldığım günler zarfında misafir olduğumuz Şahinzade Remzi Bey'in hanesinde sahib-i hâne tarafından gördüğümüz misafirperverliği ve nezaketi suret-i mahsusada kaydederim"*[40].

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da kaldığı dört günün sonunda; 24 Eylül 1924 tarihinde, çarşamba günü, sabah saat 9'da, Erzurum'a gitmek için Samsun'dan ayrıldı[41]. Haber gazetesi, Gazi'yi uğurlayan yazısının bir yerinde şunları söylüyordu: *"Mücahede-i istihlâsa başladığınız Samsunumuz, sizi kucağında taşıyarak, mahsud ve mesud olduğu dört günde, bizim istikbal yolumuzu dehânızın nurlarıyla tenvir ve irahe buyurdunuz. Vecd ve heyecan içinde, kalbimize hîn ettiğiniz ulvî hitablarınız, ahenin düsturlarınız teâlî ve telâkkî yolunda rehberimiz olacaktır"*[42].

Bu dört gün içinde, kentin sosyo-ekonomik, kültürel pek çok sorunlarıyla ilgilenen büyük önder; Türkiye'nin ilk kez ulusal sermaye ile yapılmış olan Samsun-Çarşamba Demiryolu'nun temelini 21 Eylül 1924 tarihinde atmıştır. Ülkenin o gün için, içinde bulunduğu köklü sorunlar ortasında, yola duyulan gereksinim; pek çok sorunun çözümünde anahtar rolü oynuyordu. Uzunluğu 45 km. olan Samsun-Çarşamba Demiryolu 1925 yılının sonunda büyük ölçüde tamamlanmış; ne var ki, 1950'li yıllardan sonra karayollarına ağırlık veren ulaşım politikalarının ilgisizliği yüzünden, gittikçe eski işlevini yitirmiş; sonuçta, 1980'li yıllarda bu demiryoluna yeniden el atılmış ve yol yenilenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik alanlardaki kalkınma hamlelerinde, demiryollarının olumlu işlevinin ne olduğu bilinmektedir. Bu yönden de, Samsun-Çarşamba Demiryolu'nun olumlu katkıları, küçümsenebilir gibi değildir. Yukarıda da değinildiği gibi, ekonomik yönden, *'ulusal diriliş'*in sembolü olacak ve başka pek çok ve daha büyük yapıtın ortaya konulabilmesi için de, Türk girişimciler açısından, *'kendine güven'* duygusunun berkitilmesinde büyük rol oynayacak olan bu yapıt; temeline ilk harcın, 20. yüzyılın başında, Türkler'i yok olmanın eşiğinden kurtarmış olan Mustafa Kemal Atatürk'ün elinden konulması onuruna erişmiştir.

[39] Mehmet Önder, *a.g.e.*, s.304.

[40] Cemal Kutay, *Bilinmeyen Tarihimiz*, İstanbul, 1974, s.400; Mehmet Önder, *a.g.e.*, s.304.

[41] Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, s.420.

[42] Gazi'yi uğurlama programı ve Samsun Belediyesi'nin Gazi'ye gösterilen sıcak ilgiden dolayı Samsun halkına teşekkürü: *Haber*, aynı sayı.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN GÜVENDİĞİ BİR KİŞİ: DOKTOR RÂSİM FERİD TALAY

Dr. FETHİ TEVETOĞLU

Atatürk'ün biyografisi üzerinde ciddî, ilmî bir metodla çalışanlar, O'nun çocukluğundan, gençlik çağından başlayarak, ölümüne kadarki yıllarda çevresinde bulunmuş yakınlarını bir bir incelemek ve tanımak zorundadırlar.

Olayları önceden sezmek, kişileri ilk görüşte değerlendirmek gibi olağanüstü birçok yüksek yeteneklere sahip Atatürk'ün bir üstün yanı da, insan seçmekteki hüneridir. Atatürk'ün askerlik ve devlet başkanlığı dönemlerinde yanında çalıştırmak üzere seçtiği yâverleri, özelkalem müdürleri, haber alma - haber iletme elemanları ve koruma görevlileri bir bir incelenince bu gerçek daha iyi anlaşılır. Atatürk'ün, Millî Mücadele yolculuğuna çıkarken, karargâhını oluşturan subayları seçişindeki titizlik, buna bir örnektir.[1]

İş, dava, mefkûre, ve mücadele arkadaşlarını seçerken de -bir iki müstesnası ile- Atatürk'ün asla yanılmadığı görülür.

Atatürk'ün uzun yıllar güvenini ve dostluğunu kazanmış ve bunu hiç zedelemeden ömür boyu sürdürmüş kimselerden biri: Dr. Râsim Ferid Talay'dır.

İlginç bir önemli nokta da, aynı Dr. Râsim Ferid'in, Atatürk'ün hayatındaki en yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar'ın da başlıca güvendiği bir kişi oluşudur.[2]

Dr. Râsim Ferid (Talay)'in Mustafa Kemal (Atatürk) ile tanışma ve arkadaşlığı, asker ocağından değildir. Bu dostluk ve güven, Ömer Naci, Ali Fethi (Okyar), Mehmed Nuri (Conker), Ali Fuad (Cebesoy), Salih (Bozok), vb. gibi askerî okul ve sınıf arkadaşlarınınki kadar çok gerilere de

[1] Dr. Fethî Tevetoğlu: Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, 1. Baskı, Ankara 1971; Genişletilmiş ve tamamlanmış 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Atatürk Dizisi: 24, Ankara 1987.

[2] Dr. Fethî Tevetoğlu: a) Ali Fethî Okyar'ın Günlük Hatıraları, *Belgeler,* Cilt : XII, 1987, Sayı : 16, s. 129; b) Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete : Minber, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Kasım 1988, Cilt: V, Sayı : 13, ss. 185-6.

Levent Şahverdi Arşivi

gitmemektedir. Tespitimize göre, Mustafa Kemal (Atatürk) - Dr. Râsim Ferid (Talay) arasındaki yakınlık ve ilişki 1910'lu yıllarda başlayıp ölümlerine kadar aralıksız sürmüştür.

Bu konu ile ilgili olarak ilk kez Yusuf Hikmet Bayur tarafından Atatürk'ün Viyana, Nablus ve Haleb'den gönderilmiş şu üç mektubu yayımlanmıştır: [3]

"Aşağıda görülecek üç mektup, Mustafa Kemal'in en yakın ve en çok haberleştiği arkadaşlarından, o sırada İstanbul Vilâyeti Sıhhiye Müdürü olan (Cumhuriyet devrinde Bursa ve Niğde saylavlığı etmiştir) Dr. Râsim Ferid'e gönderilmiştir.

5 Haziran 1918 günlü olan ilk mektup, zarf üzerindeki damgalardan da anlaşıldığına göre Viyana'dan postaya verilmiş ve 13 Haziran'da İstanbul'a varmıştır.

Bilindiği gibi, Mustafa Kemal tedavi için o zamanın Veliahd'ı Mehmed Vahideddin Efendi ile yaptığı Almanya gezisinden (Aralık 1917 - Ocak 1918) döndükten sonra Mayıs 1918'de Avusturya'ya gitmişti. Bu mektup ve onun zarfı, hastalığının ne olduğunu belirtiyor ve Lâtin harflerinin kabulünden on yıl önce bu harfleri kullanış ve onlarla kendi adını yazış biçimini gösteriyor."

Viyana 5 Haziran 1918

Doktor Râsim Ferid Beyefendi'ye

Azizim Doktor;

İstanbul'a avdet etmiş olduğunuzu kabul ederek bu mektubu yazıyorum.

Sizce malûm olan rahatsızlığım, burada doktor Buyes'nin tavsiyesiyle müracaat ettiğim Profesör Zuckerkandl tarafından da aynen kabul edildi. Kolibasil'den başka bir şey bulunmadı. Cottage Senatoryumu'na girdim. Profesör bizzat tedavi ediyor.

Üç hafta burada kaldıktan sonra üç hafta kadar da "cure" için bir hamama gitmeyi tavsiye ediyor. Rahatım çok iyidir. Istırabım yoktur.

[3] Hikmet Bayur: Mustafa Kemal'in Üç Mektubu, *Belleten,* Ocak 1960, XXIV/93, ss. 129-137.

Levent Şahverdi Arşivi

Eşyalarım kâmilen kayboldu. Çırçıplak kaldım. Cevad'ın işini ne yaptınız? Kendisinden aldığım telgrafnâmesinden bir tam mana çıkaramadım. Daha sarih cevap beklerim.*

Gözlerinden öperim kardeşim.

Üç hafta zarfında "Cottage Sanatorium - Wien" adresiyle yazınız.

M. Kemal

Nablus, 11 Eylûl 1918

Kardeşim Râsim Ferid;

Nablus'a geldim. Suriye'yi baştanbaşa bir daha "étude" ettim, muharebe hatlarını baştanbaşa gezdim. Kumandan, zâbit, efrâdımızı gördüm. Netice-i müşâhedâtım şöyle hulâsa edilebilir: Suriye umumiyetle şâyân-ı merhamet bir hâle gelmiştir. Vali yok, kumandan yok, İngiliz propagandası çok, İngiliz teşkilât-ı hafiyesi her tarafta hâl-i faaliyette, ahâli Hükûmetten müteneffir, bir an evvel İngilizlerin vüruduna muntazır. Düşman kıtaatça, vesaitçe kuvvetli, biz onun karşısında pamuk ipliği.

İngilizler şimdilik muharebeden ziyâde propaganda ile bizi kazanacaklarını zannediyorlar. Her gün tayyareleriyle bombadan ziyâde beyannâmeler atıyorlar ve daima Enver ve şürekâsından bahsediyorlar. Bu mektubu hâmil Erkân-ı Harp Kaymakamı Ârif'ten beyannâmeleri isteyip okuyunuz.

Rûşen Eşref Bey'e ve refikası hanıma mahsus selâm ve ihtiram...

Benim burada, ıstırabım çoğaldı. Yaverliğin saçma olduğunu zannederim. Hasretle gözlerinizden öperim kardeşim.

M. Kemal

Haleb, 27 Eylûl 1918

Kardeşim Doktor,

Dün akşam üzeri Haleb'e muvasalat ve geceyi burada imrar eyledim. Bugün de burada kaldıktan sonra akşam Cenuba hareket edeceğim. Seyahat ve burada hüsn-i kabûl pek parlak olmuştur. Her an sizi hatırladım ve bittabi hatırımdan çıkmanızın ihtimâli yoktur.

Gözlerinizden öperim. Bütün tanıdıklarımıza mahsus selâm ve ihtiram.

M. Kemal

* Cevad Abbas (Gürer), Harbiye Nezareti'nce başka bir hizmete verilmek istenmişti.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu üç mektup daha sonra Sadi Borak'ın derlediği "Atatürk'ün Özel Mektupları" arasında da yayımlanmıştır. Bunlardan son ikisine bir dalgınlık eseri "Ağustos" diye tarih atılmış olduğunu fark eden Borak, Atatürk'ün o aylarda bulunduğu yerleri günü gününe vererek durumu aydınlığa kavuşturmuş ve bu tarihi "eylül" diye düzeltmiştir.[4]

Kısa bir süre içinde yazılmış bu üç mektuptaki önemli askerî ve siyasî bilgi ve görüşler; "Her an sizi hatırladım ve bittabi' hatırımdan çıkmanızın ihtimâli yoktur" gibi samimî ifade ve hitaplar, - Bayur'un da belirttiği gibi- Dr Râsim Ferid'in Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın, güvendiği ve en çok haberleştiği bir arkadaşı olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul dışında bulunurken, bazı önemli konularda Başkent'teki yüksek makamlar ve şahsiyetlerle haberleşmesi gerektiğinde, yazılı - sözlü mesajlarını, güvendiği arkadaşı Dr. Râsim Ferid aracılığı ile yollamıştır.

Birinci Dünya Harbi sonunda, Bâbıâlî için mütarekeye yanaşmaktan başka bir seçenek kalmadığı ve Talat Paşa'nın istifası üzerine yeni kabineyi kurmakla görevlendirilen Tevfik Paşa'nın karşılaştığı güçlükler yüzünden hükûmet kurmaktan vazgeçtiği, Dr. Râsim Ferid tarafından özel şifre ile Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir. Bu çok kritik günlerde durumu dikkatle izleyen Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, vatanı kurtarma çareleri aramaktadır. O'nun bu bunalım günlerinde İzzet Paşa tarafından kurulmasını ve içinde Fethi (Okyar), Rauf (Orbay), Tahsin (Uzer), İsmail Canbolat, eski valilerden Azmi Beylerle, Şehülislâm Hayri (Ürgüplü) Efendi'nin ve kendisinin (Mustafa Kemal Paşa'nın) bulunmasını ileri sürdüğü "kurtarıcı hükûmet" hakkındaki mektubu (şifre teli), Sultan Vahideddin'e ulaşmak üzere yine Dr. Râsim Ferid eliyle yerine verilmiştir.[5]

Çok mahremdir *14.x.1918*

Ser Yaver-i Hazret-i Şehriyârî Naci Beyefendi'ye

Talât Paşa Kabinesi'nin mefluç bir halde, Tevfik Paşa Hazretleri'nin muayyen bir kabine teşkilinde müşkülâta maruz bulunmakta olduğunu haber alıyorum.

[4] Sadi Borak : a) Atatürk'ün Özel Mektubları, 2. Baskı, İstanbul 1970, ss. 94-95; b) Atatürk'ün Resmî Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri, Ankara 1980, ss. 126-130.

[5] Yusuf Hikmet Bayur: Atatürk, Hayatı ve Eseri, Ankara 1963, s. 164.

Levent Sahverdi Arşivi

Ordular muharebe kudretinden mahrum ve zaten kuvay-i mevcude müdafaadan âciz bir hâle getirilmiştir. Düşman her gün daha müsaid ve ezici şartlar ibraz etmektedir. Müttefikan olmadığı takdirde münferiden ve behemehal sulhu takarrur ettirmek lâzımdır ve bunun için fevt olunacak bir an dahi kalmamıştır. Aksi takdirde memleketin kâmilen elden çıkması ve devletimizin gayri kâbil-i telâfi mehâlike maruz kalması baid-ül-ihtimâl değildir. Muhterem Padişahımıza olan sadakat ve merbutiyetim ve vatanımın temin-i selâmeti itibariyle arz ederim ki Tevfik Paşa Hazretleri filhakika müşkülâta tesadüf etmişlerse Sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretleri'ne tevcihi ve müşarünileyhin de esası Fethi, Tahsin, Rauf, İsmail Canbolat, Azmi, Şeyhülislâm Hayri ve âcizlerinden mürekkep bir kabine teşkil etmesi zaruridir. Zevât-ı mezkürenin vücude getireceği kabinenin vaziyete hâkim olabileceği zan ve itikadındayım. Tevfik Paşa Hazretleri, size isimlerini söylediğim zevâta müracaat ettiği takdirde mazhar-ı teşkilât olabilir zannederim. Mümkünce bu zevâtın Şevketmeap Efendimiz'e arzını rica ederim.

Fahrî Yâver-i Hazret-i Şehriyârî

Mustafa Kemal

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi : 63/17436

Dr. Râsim Ferid, bu çok gizli teli Dolmabahçe Sarayı'nda Başyâver Nâci (Eldeniz) Bey'e götürünce, O, İzzet Paşa'nın hükûmetini kurmak üzere içeride huzurda bulunduğunu söyler. Doktor da: "Teli vermenin tam zamanıdır" der. Başyâver de teli götürüp Padişah'a verir.

İzzet Paşa hükûmeti 14 Ekim'de çıkan Hatt-ı hümâyun ile kurulduğuna göre, Mustafa Kemal'in teli Haleb'den 11 - 13 Ekim günleri arasında çekilmiş demektir.

Kendisi için Harbiye Nâzırlığını, Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığını düşünmüş Mustafa Kemal Paşa'yı kabinesine almayan İzzet Paşa O'na: "Barıştan sonra Allahın lütfu ile işbirliği yaparız" yollu bir tel çeker. Mustafa Kemal Paşa O'na şu karşılığı verir: [6]

"Sulh gecikecektir, sulha kadar çok buhranlı anlar geçireceğiz, bu devrede vatana faydalı olabilirsem düşüncesiyle Harbiye Nezareti'ni istemiştim. Yoksa sulha vardıktan sonra onun huzur ve sükûnu içinde Harbiye Nâzırlığı'nı benden çok mükemmel ifa edecek zevat bulunabilir. Buna nazaran bâdessulh refakatimizi hiç de zarurî, hatta lüzumlu görmüyorum."

[6] Hâkimiyet-i Milliye, 5 Nisan 1926.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa'ya bu teli çekerken, Dr. Râsim Ferid'e de 16 Ekim 1918 günü şu şifreyi yollar :

"İzzet Paşa'nın bana Harbiye Nezareti ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ni vermemesinin sebep ve müessir-i hakikîsini tahkik ile serian işarını rica ederim. Bu babta bizzat Rauf ve Fethi Beylerle de görüş ve sor."

Mustafa Kemal Paşa'nın şahsıyla ilgili bu kadar gizli ve önemli hususları öğrenip acele bildirmesini istediği Dr. Râsim Ferid'e, kabinede Bahriye ve Dâhiliye Nazırı olan arkadaşları Rauf ve Fethi Beyler pek bilgi vermezler. Ancak İzzet Paşa'nın Yâveri Muzaffer Bey, Doktor Râsim Ferid'e saraydan çıkarken paşasından duymuş olduğu şu sözleri tekrarlar :

"Bak ne günlere kaldık. Mustafa Kemal, beni Sadrıâzam yapılmak üzere Padişah'a tavsiye ediyor."

Görüldüğü gibi, bu dönemdeki önemli bilgilerin acele Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşması ve O'nun bu bilgiler ışığında İstanbul'daki zevâta yazdığı (şifre tel) mektuplar, hep Dr. Râsim Ferid aracılığı ile yerlerine ulaşmıştır. Dr. Râsim Ferid, şifrelerin gelip gitmesini ise, VII. Ordu'nun İstanbul'daki sevk memuru Üsteğmen Ahmed Efendi'nin yardımı ile sağlamıştır.

Atatürk üzerinde en dikkate değer ve güvenilir biyografi çalışmasını yapan Yusuf Hikmet Bayur, birçok önemli olayları kendisine - pek çoğuna bizzat tanık olduğu anlaşılan - Dr. Râsim Ferid Talay'ın anlattığını belirtmektedir.

Bunlardan bir tanesi de Enver ve Mustafa Kemal Paşalar arasında ağır hakarete ve karşılıklı tabancalarına davranmaya kadar ileri gitmiş kavgadır ki[7], bu sert çatışmanın ayrıntılı hikâyesini, kavgayı bizzat önleyen Vehib Paşa (Kaçı)'nın yeğeni sayın Kâzım Taşkent'ten - Amcasının anlattığı şekliyle - biz de duyduk ve tespit ettik.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa, Veliahd'la birlikte Almanya'ya gönderilecektir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Türkiye'ye yaptığı ziyareti karşılamak üzere, dâvet olunan yaşlı ve hasta Padişah Sultan Mehmed Reşad yerine, Aralık 1917 ve Ocak 1918 aylarının bir kısmını kapsayan günlerde Veliahd Vahideddin, Alman Umûmî Karargâhı'nı ziyaret etmek için Almanya'ya gidecektir.

Bayur kitabında bu gezi ile ilgili olarak Atatürk'ün Hâkimiyet-i Milliye ve Milliyet gazetelerine anlattıklarını "22 - 30 Mart 1926" ve "Gazi'nin

[7] Y. Hikmet Bayur: a.g.e., ss. 135-136.

Levent Sahverdi Arşivi

Hayatı" adlı eseri (ss. 41-57) kaynak gösterdikten sonra: "Olan bitenleri, bunlara, Atatürk'ün bize verdiği bazı ayrıntılara ve Dr. Râsim Ferid Talay'ın şahit bulunduğu bazı olaylara göre anlatacağız" demektedir.[8]

Mustafa Kemal, Veliahd'la tanışmak için O'nun Vaniköy'deki köşküne gider. Beşiktaş'tan karşıya geçtikleri istimbotta Dr. Râsim Ferid (Talay) ile Yâveri Cevad Abbas (Gürer) vardır. Doktor istimbotta bekler. Mustafa Kemal dönüşünde O'na Veliahd için: "Ya çok zeki, ya çok imbécile (abdal), anlayamadım" der.

15 Aralık 1917'de Sirkeci'den demiryolu ile yola çıkılacaktır. Mustafa Kemal, Dr. Râsim Ferid ve Cevad Abbas ile istasyona erken gelirler.

Görülüyor ki Dr. Râsim Ferid, tıpkı Yâveri gibi, her yerde Mustafa Kemal (Atatürk)'in yanındadır ve O'na Veliahd hakkındaki izlenimini açıklayacak kadar da yakındır, sırdaştır. Atatürk'ün Sabiha Sultan'la evlenmemesi yolunda fikir yürütecek, öğüt verecek derecede şahsî, gizli konularda da Râsim Ferid'in yakın ilgisi, tesiri ve rolü görülmektedir. Bu olayı da Dr. Talay'dan dinlemiş Bayur, şunları yazmaktadır:

Almanya'dan döndükten sonra, daha Mustafa Kemal Karlsbad'a tedaviye gitmeden, bir gün Vahideddin'in Müsâhib'i İbrahim Bey, onun evine gelir. Kendisi evde yoktur. Müsâhib'i İbrâhim Bey, onun evine gelir. Kendisi evde yoktur. Müsâhib, Yâveri Cevad Abbas'a işi açar. Veliahd'ın, kızı Sabiha Sultan'ı Mustafa Kemal Paşa ile evlendirmek istediğini söyler.

Daha sonra Sadrıâzam Talat Paşa, Fethi ve Rauf Beyler gibi kimseler de, Mustafa Kemal Paşa'nın bunu kabul etmesini uygun görür, teşvik ederler. Sultan Reşad'ın ölmek üzere olması yüzünden, düşünce ve tasarılarına pek güvenmedikleri Vahideddin'e içlerinden birinin yakın olmasını istemektedirler. Mustafa Kemal Paşa bir süre için ne evet, ne de kesin olarak hayır der.

Bir gece, bir eğlence âleminden birlikte dönüşlerinde Mustafa Kemal Paşa, Dr. Râsim Ferid'in koluna girip onu yürüyerek Maçka Kışlası karşısındaki parka kadar götürür ve bir sıraya otururlar. Mustafa Kemal sırdaşına bu Sultan'la evlenme işini açıp Doktor'un düşüncesini öğrenmek ister. O, açıktan açığa bu işin kökten aleyhinde bulunarak şunları söyler :

1) Sen iki ay içinde herhangi bir kadından bıkarsın.

[8] Ibid, s. 137 (Dipnot: 70).

Levent Şahverdi Arşivi

2) Bir sultanla evlilik hayatı sana ağır gelecek merasime tâbidir; yanına gidebilmek için bile izin istemelisin veya onun davetini beklemelisin.

3) Eğer bir sultanla evlenirsen ta'n ettiğin (yerdiğin, ayıpladığın) Enver Paşa'ya benzersin.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa: "Doktor, tek gerçek dostum sen imişsin; herkes bu işi yapmam için ayak diriyor" der ve evlenmesi için onu sıkıştıranlara artık bu işi ağıza almamalarını söyler.

Yıllar geçip Hilâfet ortadan kalkıp Hanedan sınır dışı edildiği gece Mustafa Kemal Paşa, Dr. Râsim Ferid'i sofrasına çağırır ve herkes önünde bu neticede onun rolünü ve payını belirtir.[9]

Enver Behnan Şapolyo kaynak vermeden[10], Celâl Bayar ise Atatürk'ün bizzat kendisinden dinlediğini belirterek[11] aynı olayı: "... Fethî Bey'in tutuklanmasından birkaç gün sonra, Mustafa Kemal'in misafir kaldığı evin hanımı Selma Fansa'yı, Vahideddin'in kızkardeşinin kızı Prenses Münibe ziyaret eder ve Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan'ı Mustafa Kemal'le evlendirmek istediğini duyurur" şeklinde anlatmaktadır.

Atatürk'e hazırlanan bir suikast, öldürme teşebbüsü olayında da yanında Dr. Râsim Ferid bulunmaktadır.

Türk Ordusu'nun en ünlü komutanlarından biri olan Mustafa Kemal Paşa'nın işsiz bulunuşundan ve "Generaller Komplosu" kuruntusundan doğan kuşkulara, bir de Sultan'la evlendirmek istendiği söylentileri eklenmiştir. O'nun, Padişah'ın yakını sanılmasından, Padişah'la görüşmelerinde Hükûmet aleyhinde telkinlerde bulunmasından, Enver'in unvanını değiştirttikten sonra onun yerine geçmek istediği yolundaki söylentilerden doğan kuşkular, birbirine eklendikçe eklenmiştir. Bu sırada bir gece, Mustafa Kemal Paşa ile Dr. Râsim Ferid, 76 Numaradaki bilinen eve gitmek üzere Akaretler Yokuşu'nu inerken, Valide Çeşmesi'nden az aşağıda yolun daraldığı, Vişnezâde Camii'ne giden köşesinde Paşa yavaşça: "Doktor, tabancan var mı?" diye sorar. O, "yok" deyince: "Benim sol ceket cebimde

[9] Ibid, ss. 148-149.

[10] Enver Behnan Şapolyo : Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi, İstanbul 1958, ss. 193-195.

[11] Celâl Bayar: Ben de Yazdım, C. VIII, İstanbul 1972, ss. 2551-2553.

(Yazarın notu: Fethi Bey'in tutuklanması 10 Mart 1919'dur. Olayın, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nın Karlsbad'a tedaviye gitmeden önce olduğunu yazan Bayur'un -Dr. Râsim Ferid Talay'dan dinleyerek- anlattıkları bizce daha akla yakındır. F.T.)

Levent Şahverdi Arşivi

bir tane var. Al ve tetiğini aç, arkamızdan bir adam geliyor, bir suikast yapacak" der.

Doktor tabancayı alınca, Mustafa Kemal de sağ tarafındaki tabancayı çekip döner ve arkadan gelene, "Dur!" der.

Adam, iri yarı bir Kanun Çavuşu'dur. İdris Çavuş şaşırıp, eline almış olduğu parabellum tabancasını yere düşürür. Doktor eğilip tabancayı alır ve Çavuşu önlerine katarak eve gelirler. Mustafa Kemal Paşa kendi adamına Çavuşu içeri alıp misafir etmesini, ancak üzerini yoklamasını söyler. O, sorguya çekilince, Mustafa Kemal'i öldürmekle görevlendirildiğini itiraf eder[12].

Atatürk'le ilgili hatıralarda, Râsim Ferid'le zaman zaman evlerinde birbirlerini ziyaret ettikleri, evlerinde düzenlenen toplantı ve ziyafetlere katıldıkları anlaşılmaktadır.

24 Haziran 1917 günü Haleb'teki komutanlar toplantısına katılan ve kendisine VII. Ordu Komutanlığı teklif edilen Mustafa Kemal Paşa, Temmuz 1917 tarihinde bu atama işlemi tamamlanınca, karargâhını oluşturmak üzere İstanbul'a gelir. Bir ay kadar kaldığı İstanbul'da özel ve resmî birçok temaslarda bulunur. Bu arada, Pangaltı'da Dr. Râsim Ferid Bey'in evinde 16 Temmuz 1917 Perşembe günü yapılan bir toplantıda Mustafa Kemal Paşa, Almanların Birinci Dünya Harbi'ni kaybedeceklerini kesinlikle söylemiştir.[13]

Mayıs 1917 : Fransız direnişi sonuç vermiyor. Almanlar ilerliyor.

25 Mayıs : Almanlar Paris üzerine yürümektedir.

Temmuz 1917 : Almanlar Doğu Avrupa'da Galiçya'yı ve Riga'yı ele geçirmiştir.

Atatürk'ün, Dr. Râsim Ferid Talay'ın evinde savaşın sonucu üzerine yaptığı konuşma, böyle bir döneme rastlamaktadır. Şimdi, Mustafa Kemal'in çocukluk ve gençlik arkadaşı Âsaf İlbay'ın hatıralarından o geceki konuşmaları izleyelim :

Nâfıa Nezareti Fen Heyeti Müdürü Mühendis Selânikli Osman Fıtrî Bey, memuriyetinde bir derece yükselir. Bu olayı aralarında kutlamak için de Dr. Râsim Ferid Bey'in evinde arkadaşlarına bir ziyafet verilir. Ziyafet-

[12] Hikmet Bayur: a.g.e., s. 154.

[13] Sadi Borak: Ata ve İstanbul, İstanbul 1983, ss. 55-56.

Levent Sahverdi Arşivi

te Üstâd-ı âzam Mehmed Ali Baba, Muhtar Burhaneddin, Süleyman Sırrı ve daha birçok sivri kişiler vardır.

Müzakere konusu, bütün cephelerde zaferden zafere koşan Almanların harbi kesin olarak kazanacakları ve İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin başarılı yönetimidir.

Atatürk, bütün bu söylenenleri sonuna kadar dinler, sonra :

"— Yanılıyorsunuz Efendiler!" diye söze başlar. *"Bu dış görünüşe aldanmayınız. Zaman, Almanların aleyhine işlemektedir."*

"....Bu dış görünüşün ardındaki gerçeklere iyi nüfuz etmek gerekir. Zaferden zafere koşan Alman Orduları, Fransız hatlarında durmuştur. Müthiş saldırılarla çelik kal'aları yıkan Alman Ordusu'nun tam kati neticeyi alacağı zamanda ve meydan muharebesinin en canlı faal devresinde durması iyi manaya gelmez. Benim görüşüme göre Alman Ordusu'nun durmasıyla mağlûp olması müsavidir. Memleketim için çok feci sonuçlar hazırlayacak olan bu kanaatim, ne yazık ki kuvvetlidir. Alman Orduları ve müttefikleri mağlûp olacaktır. Hatta yenilmiştir bile. Alman Ordularının birkaç gündenberi devam eden en şiddetli taarruzlarının durdurulması, mukabil Fransız - Amerikan taarruzunun başlamasını mûcib olacak, bu da Alman Ordularının çözülmesiyle neticelenecektir."

7 Kasım 1918 günü VII. Ordu Karargâhı'nın lağvedilmesinden sonra Başkent'e dönmek üzere yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, 10/11 Kasım günü Adana'dan hareket eder ve 13 Kasım 1918 Çarşamba günü saat 12.45'de İstanul'a varır. Bir askerî müfreze tarafından törenle karşılanan Mustafa Kemal Paşa'yı Haydarpaşa Garı'nda Dr. Râsim Ferid Bey beklemektedir.

İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden oluşan, Marmara'yı doldurmuş 61 parçalık düşman filosu da o gün, Haydarpaşa önünden geçmekte ve karaya bir miktar kuvvet çıkarmaktadır. Bu iş bitinceye kadar Anadolu ve Rumeli kıyıları arasındaki gidiş-geliş seferleri yasak edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile Dr. Râsim Ferid bu geçişi çok acı düşüncelerle seyrederler. O sırada Mustafa Kemal Paşa: *"Hata ettim, İstanbul'a gelmemeliydim. Ne yapıp yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı"* der.

Yunan savaş gemisi Averof'un da aralarında bulunduğu düşman donanmasının gösteri geçişi son bulunca, Mustafa Kemal Paşa ve Dr. Râsim Ferid, Kartal İstimbotu ile saat 15'den sonra Galata'ya geçmektedirler. Limanı dolduran düşman zırhlılarına büyük bir üzüntü ile acı acı bakan

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, yanında bulunan. Dr. Râsim Ferid ve Yâver Cevad Abbas Beylere şu sözü söyler: *"Geldikleri gibi gideceklerdir!"*[14]

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da Perapalas Oteli'ne iner. İstanbul İşgal Komutanı İngiliz Generali William Riddell Birdwood da karargâhıyla aynı otele yerleşmiştir. Bu iki ünlü general birbirlerinin adını Çanakkale cephesinde duymuş bulunuyorlar. General Birdwood, Mustafa Kemal Paşa'nın Perapalas'da kaldığını öğrenince, 16 Kasım 1918 Cumartesi günü, Refakat Subayı sporcu Sedad Rıza, Dr. Râsim Ferid'e, generalin kendisiyle görüşmek istediğini söyler ve buna aracı olmasını rica eder. Doktor bunu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirince o da General Birdwood için "hemen gelsin" der. Görüşme sırasında Dr. Râsim Ferid de hazır bulunmuştur.

Anzaclara ve 1915 - 1916'da Gelibolu Yarımadası'nın boşaltılmasında İngilizlerin Çanakkale Ordusu'na komutanlık eden Birdwood bu görüşmede son derece saygılı davranmış ve birkaç nezaket sözünden sonra aralarında şu konuşma olmuştur :

B. — Excellence, bizi nasıl yendiniz?

M. K. — Sizin de, bizim de tarih ceridemiz var, tarih yazar.

B. — Sizin ağzınızdan duymak, öğrenmek istiyorum.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Dr. Râsim Ferid Taylan'dan kâğıt - kalem ister. O da bir reçete kâğıdı ile altın kurşun kalemini verir. Mustafa Kemal Paşa bir kroki çizer ve onu göstererek şöyle der :

M. K. — "Şu tarihte karaya çıktınız. Filanca saata kadar siz şu, biz bu durumda idik. Herşey lehinizde idi; neden şu çizgide durdunuz ve ilerlemediniz?"

"B. — Askerlerimiz çok yorulmuştu."

Bundan sonra Conkbayırı'nın krokisini çizen Mustafa Kemal Paşa : "Siz filan gün şu doğrultudan hareket ettiniz ve şu durumu aldınız. Niçin ilerlemediniz?

B. — Biz ilerledikçe arkadan su yetişmedi, asker susuz kaldı ve durdu.

M. K. — Görüyorsunuz ki ben bir şey yapmadım; önce yorgunluk, sonra susuzluk ordunuzu durdurdu.

[14] Cevad Abbas Gürer : Ebedî Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak, İstanbul 1939, s. 166.

Levent Sahverdi Arşivi

Ayağa kalkan Birdwood : "Sizin gibi kahraman ve uluvv-i-cenâb sâhibi bir general tanımadım" der; iki general kalkar, kucaklaşır ve sonra otururlar. Birdwood giderken: "Müsaade ederseniz bu kâğıtla bu kalemi bir hatıra olarak saklayayım" der. [15]

Rûşen Eşref Ünaydın'ı Mustafa Kemal Paşa'ya tanıtan ve Yeni Mecmua'da Çanakkale konusunda bir "kalem seferberliği" açmaya karar verenler adına derginin idare müdürü Küçük Talat (Muşkara) Bey'in Ünaydın'dan istediği Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal'le Mülâkat'ın gerçekleşmesini sağlayan da Dr. Râsim Ferid Talay olmuştur.

Rûşen Eşref Bey, Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in Nişantaşı'ndaki apartmanında Doktor Râsim Ferid Bey'e rastlar. Râsim Ferid, Rûşen Eşref'i ertesi akşam kendi evinde düzenlediği, Mustafa Kemal Paşa'nın da katılacağı sazlı bir ziyafete davet eder. 15 Mart 1918 akşamı Dr. Râsim Ferid'in Mustafa Kemal Paşa'ya tanıştırdığı Rûşen Eşref Bey'i yine Râsim Ferid 24 Mart 1918 Pazar günü, Mustafa Kemal Paşa'nın Beşiktaş - Akaretler 76 Numara'daki evine götürür ve o gün başlayan Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'le Mülâkat, 28 Mart 1918 Perşembe günü son bulur.

Atatürk'le en yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar'ın çok güvendikleri ve sevdikleri bir kimse olan Dr. Râsim Ferid Talay'ı, ortaklaşa çıkardıkları Minber Gazetesi'ne sorumlu müdür seçmeleri de üzerinde dikkatle durulacak bir husustur. 1 Kasım 1918 Cuma günü çıkmaya başlayıp, 22 Aralık 1918 Pazar günü yayımlanan 51. sayısı ile son bulan Minber Gazetesi'nin yayımını Dr. Râsim Ferid yürütmüştür. [16]

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden iki gün önce, 11 Kasım 1918'de kurulan Tevfik Paşa Hükûmeti, henüz Mebusan Meclisi'nden güven oyu almamıştır. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelir gelmez, Fethi (Okyar) Bey'le birlikte, henüz Sadrıâzam Konağı'ndan ayrılmamış bulunan İzzet Paşa'yı ziyaret ederler. Bu görüşmelerde aldıkları karar, İzzet Paşa'nın makamında kalmasını ve Tevfik Paşa Hükûmeti'nin güven oyu alamamasını sağlamaktır.

İlk oylamada 84 olumlu, 27 olumsuz ve 3 çekimser oy çıkmıştır ki, toplamı 114'dür. Yeter sayı 129 olduğundan, 19 Kasım'da yeniden son bir oylama yapılması gerekir.

[15] Hikmet Bayur: a.g.e., ss. 230-31.

[16] Dr. Fethî Tevetoğlu: Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Kasım 1988, Cilt : V, Sayı: 13, ss. 183-93.

Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa bu son toplantıdan önce, Dr. Râsim Ferid'le birlikte Meclis'e gelerek birçok mebusla görüşürler ve onlardan Tevfik Paşa Hükûmeti aleyhinde oy kullanmalarını isterler. Olumlu bir sonuç alınamaz. Fakat bu siyasî çaba ve faaliyetlerde de Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine güvendiği Dr. Râsim Ferid'in daima yanında bulunduğu görülmektedir.

19 Ağustos 1918 Pazartesi günü Mustafa Kemal'le Tevfik Fikret'in Âşiyanını ziyaret eden ve buradaki deftere: "Tavâf-ı tahatturunda bulunmakla mübahî perestişkerân-ı Fikret" diye imzalayanlardan biri, yine Râsim Ferid'dir. Diğer imzalar ise: Mustafa Kemal, Faik Âlî, Süleyman Nazif ve Muslihiddin Âdil'dir[17].

Bayur, Atatürk'ün İstanbul'da temas ettiği şahısları üç ayrı grupta sıralarken en başta: "Kendisine yakın sandığı, yanlarında açıldığı ve bazan tasarılar kurduğu kimseler" içindeki Talay'ı şöyle tanıtmaktadır: "... Gerek Suriye'de iken, gerekse Anadolu'ya geçtikten sonra İstanbul'da başlıca muhâbere vasıtası olan yakın arkadaşlarından Dr. Râsim Ferid Talay". Ayrıca dipnotta şu ayrıntılı bilgiyi de vermektedir :

"Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtikten sonra Dr. Râsim Ferid Talay, Hükûmet haberlerini bir süre için Nâfıa Nâzırı Ferid (Tek)'den, Saray haberlerini de Tevfik Paşa'nın oğlu Damad İsmail Hakkı (Okday)'dan alıp O'na ulaştırırdı. En çok Dillizâde Murad Bey adında bir nakliyecinin takaları da mektupları taşırdı." [18]

Dr. Râsim Ferid, bu İstanbul'daki haber alma - haber verme hizmetlerini başarı ile yürütürken, Kurmay Binbaşı Râgıp oğlu Ekrem (321-3) (sonra Korgeneral Ekrem Baydar) başkanlığındaki 20 kişilik asker kadrosu ile işbirliği yapanların başında geliyor; Felâh Grubu kadrosunda yararlı faaliyetlerde bulunuyordu.

1921 Haziranı'nda Dr. Râsim Ferid'in Ankara'ya gelmesi yolunda Atatürk'ün İçişleri Bakanlığı'na yazdığı yazı şöyledir : [19]

[17] Niyazi Ahmed Banoğlu: Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı (1899-1919 — 1927-1932), I, İstanbul 1973, s. 54.

[18] Hikmet Bayur: a.g.e., s. 281, (Dipnot: 61).

[19] *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* Kasım 1973 - Ocak 1974, Sayı: 74-76, s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara: 9 Haziran 1921

İçişleri Bakanlığı'na

İstanbul'dan Gülnihâl Vapuru ile İnebolu'ya gelecek olan Doktor Râsim Ferid Bey'in Ankara'ya gelmesine müsaade edilmesini rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

1921'de Ankara'ya gelen, IV. dönemde 27 Nisan 1931'de Bursa'dan mebus seçilerek parlamentoya katılan Dr. Râsim Ferid, V., VI. ve VII. dönemlerde de Niğde'den mebus seçilerek teşriî hayatını sürdürmüştür. Dr. Talay, Ankara'da iken de daima Atatürk'ün yanında, sofrasında bulunmuştur.

1931 - 1938 yıllarında Atatürk'ün çevresinde bulunan arkadaşlarını da göstermeye yarayan "Atatürk'ün Nöbet Defteri" adlı değerli eser incelenince, Dr. Râsim Ferid Talay'ın - 5 Kasım 1931'den 19 Ekim 1937'ye kadar - ayrı ayrı tam 149 gün Atatürk'le birlikte olduğu ve Atatürk'ün Ankara ve İstanbul'da iki kez kendisini evinde ziyaret ettiği görülmektedir[20].

Vakit Gazetesi sahibi Hakkı Tarık Us'un çabasıyla Türk Basın Birliği adına düzenlenen İkinci 50 yıl Jübilesi'ne katılan 93 yazardan biri de Dr. Râsim Ferid Talay'dır.

Atatürk'ün birçok faaliyetlerinde yanında bulunmuş, sırdaşı olmuş, güvenini ve sevgisini kazanmış Dr. Râsim Ferid Talay'ın hayat hikâyesini, Hakkı Tarık Us'un kaleme aldığı kısa makale[21], "Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi"[22] ve özellikle T.B.M. Meclisi'ndeki özel dosyasında kendisi tarafından yazılmış biyografisini[23] kaynak alarak meydana getirdik. Ayrıca, Subhi Nuri (İleri)'nin 1921-22'de çıkardığı 1-24 sayılık "Yarın" kolleksiyonunu tarayarak Dr. Râsim Ferid'in Manyatizma - İspritizma vb. konular üzerindeki ilginç yazılarını da tespit ettik.[24]

[20] Özel Şâhingiray: Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955, ss. 24-183.

[21] Hakkı Tarık Us: Basın Hayatında 50 Yıl, İstanbul 1948, Vakit - Yeni Gazete'nin 2 Ekim 1948 günkü, eki. Ayrıca Bk. Doktor Râsim Ferid Talay, Vakit - Yeni Gazete, 12 Ekim 1948 Salı, Yıl: 31-1, Sayı: 11140 - 388, ss. 1 ve 3.

[22] Türkiye Terâcim-i Ahval Ansiklopedisi, İstanbul 1929, Cilt: 2, s. 486.

[23] T. B. M. Meclisi, Kimlik Dosyası, Nu. 784.

[24] Yarın (3 Kasım 1921 - 30 Mart 1922) tarihleri arasında, Nu. 4, 5, 7, 9, 10 - 19 ve 24. sayılarda (Dr. R.F.) ve (Doktor Râsim Ferid) imzalı, ikisinde (Sayı: 24, s. 6), (Sayı: 16,

Levent Şahverdi Arşivi

T.B.M. Meclisi'ndeki dosyasında kendi el yazısı ile yazılmış, altı Bursa Mebusu Dr. Râsim Ferid diye imzalı biyografisinde şu bilgiler bulunmaktadır :

"Halil Rifat ahfâdından Kâtiboğlu Dr. Râsim Ferid

Babası : Lofcalı Mehmed Ferid Paşa

Annesi : Ayşe Sâbire Hanım

Doğum Yeri : Trablusgarb

Doğum Târihi : 1888

Evli (Eşi : Fatine Hanım); Bir kızı var (Feyha Talay, İstanbul 1923- a.y. 25.2.1068)

Mebusluğu : Bursa, Oturduğu Yer : İstanbul (Boğaziçi - Yeniköy) (Ev); Nişastacıyan Han - Galata (İşyeri)

1908 senesinde İstanbul Mülkiye Tıbbiyesi'nden çıktım. Paris'te cerrahlık ihtisâs ettim. Trablusgarb ve Balkan Harblerinde Hilâl-i Ahmer Reisliği'nde bulundum. 1913 sonunda Sıhhiye Müfettişi oldum. 1915 sonunda İstanbul Sıhhiye Müdürü oldum. 1918 sonunda istifa ettim. 1923 senesinde İstanbul Sıhhiye Müfettişi oldum. Bu sene (1923) nihayetinde İstanbul Çocuk Hastahanesi Baş Operatörü olarak iki sene hizmet ettim.

1925 senesinden beri Anonim Şirketler Müdürlüğü'nde bazı şirketler Meclis âzâlığında, ticarî mümessilliklerde ve teşebbüsât-ı ticariye ve iktisâdiye ile meşgulüm.

Bursa Mebusu
Dr. Râsim Ferid

Başlı başına eserim yoktur. Fakat çok makalelerim matbuatta çıkmıştır."

Dosyasındaki kayıtlardan IV. Dönem'de 27/4/1931'de Bursa'dan mebus seçildiği ve 4 Mayıs 1931'de T.B.M. Meclisi'ne katıldığı, V, VI ve VII. Dönemlerde ise Niğde'den Milletvekili olduğu anlaşılmaktadır.

---

s. 12) fotoğrafının da bulunduğu makalelerinin başlıkları şunlardır: (Manyatizma - İspritizma), (Manyatizma Tezahürâtı), Manyatizma - İspritizma Tezahüratı), (Telepati), (Tütün ve Meşâhir), (Rûyâ'nın Fennen İzâhı), (Manyatizma ve İspritizma'da Müşabehetler ve Farklar), (Irk-ı asfer), (Irk-ı ebyaz), (Kâğıdın Tarihi).

Levent Sahverdi Arşivi

Parlamentolar Birliği Konseyi'ne ve Konferansı'na

T.B.M.M. Parlamentolar Grubu nâmına Bursa Mebusu Dr. Râsim Ferid Bey iştirak etmek üzere Cenevre'ye gidecek, beraberinde refikası ve kerimesi de bulunacaktır.

Muktezi diplomatik pasaport itâsını rica ederim, Efendim.

Dr. Râsim Ferid Talay'ın tek evlâdı Feyha Talay (İstanbul 1923 - a.y. 25 Şubat 1968), Ankara Maarif Okulu (1935), Ankara Kız Lisesi (1938)'nden sonra Cenevre Konservatuarı'nda eğitimini tamamlamış; yüksek viyolonsel diplomasi (1945) ve birincilik ödülü almıştır. Ayrıca ünlü Cazals ve Caspar Cassado ile de çalışan Feyha Talay, İtalya'nın Siena Şehri Müzik Akademisi Vürtüozite Kursları'ndan da mezun olmuştur (1948). Paris Millî Konservatuvarı Jüri üyesi ve Paris, Cenevre, Atina radyoları solisti, İstanbul Konservatuarı Viyolonsel ve Musiki Tarihi Öğretmeni olan Feyha Talay, 1965'de görevinden ayrılmıştır. Musiki Tarihi adlı eserini yayınlamış; ayrıca Opera, Sazlar ve Notasion Tarihi adlı üç eserini de yayına hazırlamışken 25 Şubat 1968'de vefat etmiştir.[25].

Râsim Ferid Talay'ın basınla ve özellikle Atatürk'ün Okyar'la ortaklaşa çıkardıkları (Minber) Gazetesi ile ilişkisini belirten Hakkı Tarık Us, şunları yazmaktadır :

"Paris'te çocuk cerrâhisi ve ortopedi ihtisâsı yapmış doktorumuzun basına nisbeti, babasının Görüce Mutasarrıflığı zamanında başlar. Kastamonulu şâir Sâdık Vicdânî'nin Lofcalı Ferid Paşa'ya mektupculuğu, Râsim Ferid için basınla beşiği oluyor. Selânik'de çıkan Çocuklara Rehber mecmuasındaki şiir "Ferid Paşazâde Râsim" imzalı küçük satırlar, sevgili doktora İstanbul'da ilk Minber'i kurmak için zemin hazırlıyordu.

Bilirsiniz, hayatı boyunca Atatürk'ün izinde ve emrinde kalan Râsim Ferid bu Minber'i Çanakkale kahramanı Mustafa Kemal'in memlekete seslenmesi için yükseltiyordu.

Ondan sonra İleri Gazetesi'nde sık sık kavuştuğumuz Râsim Ferid, Yarın Mecmuası'nda yarının en mühim bir davasını, ruh adı verilen tabiat muammasını çözmeğe uğraştı durdu.

Jübilemiz kafilesinin yaşça en genci olan Doktor, zannediyorum, yakın âşinâsı olduğu o ruh âlemi ilminden bize taze eserler taşıyacaktır."

[25] a) Dr. Osman Nebioğlu: Türkiye'de Kim Kimdir, İstanbul 1961-1962, s. 584; b) Vural Sözer: Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi, İstanbul 1964, s. 410; c) Meydan Larousse, C. 11, s. 859.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK İSTİKLÂL MÜCAHEDESİ KONFERANSLARI

CEVDET KERİM İNCEDAYI

Yayına hazırlayan : Hüsamettin ÜNSAL

Cevdet Kerim İncedayı tarafından 1927 yılında Ankara Türkocağı'nda, İstanbul Üniversitesi'nde ve Ankara Öğretmenler Kursu'nda dizi konferanslar halinde verildikten sonra yine aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı tarafından "Türk İstiklâl Mücahedesi Konferansları" adıyla kitap haline getirilen İstiklâl Harbi konferansları, hitabet değeri yanında Millî Mücadele Tarihimizle ilgili ilk araştırmaları da oluşturmaktadır.*

Bu yazı dizisi içinde Mondros Mütarekesi'nden Lozan Antlaşması'na kadarki dönemi kapsayan söz konusu beş konferansın önemli bölümlerini -metin diline dokunmaksızın- sunuyoruz.

Ankara 15 Mart, 1927

BİRİNCİ KONFERANS

1 — GİRİŞ :

Türk milletinin iman ve mefkûre kaynağı, en samimî ifadesi ile ana ocaklarından biri olan Ankara Türk ocağı'nda Maarif Vekâleti'nin tertip ettiği mühim ve kıymetli konferanslar meyanında İstiklâl Harbi'ne ait vezaif de bendenize tevdi edildi. Hiç şüphe yok ki Maarif Vekil-i muhteremi Necati Beyefendi, bu yüksek teşebbüsleri ile memlekette inkılâp terbiyesi için pek lâyık ve lâzım bir çığır açmış oldular. Necati Beyefendinin halk konferanslarını muntazam bir teşkilâtla, vatanın her tarafında tatbike geçmiş olmaları, bendenizi, bu kutsî vazifeyi İstanbul Darülfünun Salonunda da tekrar şerefine mazhar kıldı.

İstiklâl Harbi, bugünkü nesle bugünkü ve yarınki hareketi için bir düstur, yarınki nesle bütün ömrünce bir kitab-ı istikamettir. İstiklâl Harbi,

* Cevdet Kerim İncedayı (1894-1971) Sitop'ta doğmuştur. Harp Okulu'nu ve Harp Akademisi'ni bitirdikten sonra çeşitli askerî görevlerde bulundu. Kurtuluş Savaşı'na kurmay subay olarak katılan İncedayı, Kurtuluş'tan sonra, askerlikten ayrılarak siyasî hayata atıldı. Milletvekilliği ve çeşitli bakanlıklarda bulundu.

Levent Şahverdi Arşivi

Garp âleminin artık ebediyen öldü diye cesedinin başına dikildikleri bir zamanda her vakitten daha ziyade zinde, her türlü inkişaf ve teali kabiliyetleri ile mücehhez bir millet olduğumuzu ispata vesile olan mukaddes bir hadisedir. Eğer tehlike karşısında doğan o vahdet ve iman olmasa idi, filhakika kenarında durduğumuz adem çukuruna düşecek ve bir daha çıkamayacaktık. Fakat bu kabiliyeti gösterebilmek için Türk olmak lâzımdır. Nitekim Harb-i Umumî'nin hitamında bizden her cihetten çok müsait vaziyette olan o günkü müttefiklerimizin bugünkü hâli göz önündedir.

İstiklâl Harbi, yalnız bizim için değil, kavilere, zayıflara karşı hareketlerinde teenni ve ihtiyat tavsiye etmesi, zayıf ve esir milletlere, reha ve halâs için cüret, kuvvet ve iman telkin eylemesi dolayısıyla cihan için ders teşkil eden vatanperverlik eseridir.

İstiklâl Harbi, bütün bir âleme değin Türk'ün, ölümünden hayat, fenadan beka, ademden vücut yarattığı bir harikadır. İtiraf ederim ki her ferdimizin teker, teker kahramanı olduğu bu büyük hadiseyi lâyık olduğu kutsiyet ve azametini vererek tesbit ve takrir edememek korkusu içindeyim. Ne de olsa böyle şerefli ve kutsî bir vazifeyi ifa fırsat ve müsaadesini bendenize bahş buyuran Maarif Vekâlet-i Celilesine ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaset-i Celilesine şükranlarımı arz eylerim. Bendeniz, elde edebildiğim vesaike göre bu vazifeyi bu kadar yapabildim. Salâhiyettar ve daha fazla sahib-i malûmat olanlar, milletin öz malı olan bu hadisatı ikmal ve itmam etmek mecburiyeti altındadırlar.

Evvelce İstiklâl Harbi hakkında (Türk İstiklâl Harbi) namıyla yazdığım kitabın Mondros'dan İnönü Muharebesi'ne kadar olan aksamının ikinci bir kitap halinde mufassalan neşrini sonraya bırakmıştım. Konferansların tabı bu noksanı kısmen ikmal etmiş oldu.

İstiklâl Harbimizi ikmal eden büyük inkılâbımız da, aynı derecede mühim bir hadise-i âlemdir. Birbirine karışarak, birbirini tamamlayarak bir kül teşkil eden Türk istiklâl ve inkılâp hareketi kendinden evvelki hadisatı küçülten ve yirminci asrın tarihine mühim bir fasıl katan siyasî, iştimaî millî bir hadisedir. Yarınki nesle bunu vuzuh ile intikal ettiremezsek tarihin ağır muvahezesinden kendimizi kurtaramayız.

Türk istiklâl ve inkılâp hareketi yalnız hissî bir hareket değildir. Bilâkis, kaynağı, Türk'ün heyecan, vicdan ve imanı olan bu hareket her şeydir. O yalnız bir tarih değil, bizim için Fransa inkılâbı kibrinde, 1870 seferinden daha müfit, nefsülemre uygun beşerî ve insanî zaruretlere ait en kuvvetli esasları sinesinde saklayan, yeni bir hakikattır. Bu sebeple bizi

Levent Sahverdi Arşivi

mutlak bir ölümden, en iptidaî telkinlerden kurtaran, emniyetle, teceddüt ve itilâ yoluna tevcih eden büyük inkılâbımızın terbiye ve telkini meselesi hayatî bir mahiyeti haizdir.

Âlimlerimiz, sanatkârlarımız, alâkadarlarımız için dünün ızdırap ve heyecanı yanındaki şehamet ve kudretimizi, bugünün pek haklı gurur ve tesellisini, yarının ihtiyaç ve vazifelerini bir lahza düşünmek, bu hususta esaslar kurmak için kâfi derecede menba-ı feyz ve ilham olmaz mı?

Hülâsa kendilerini büyük itimat ve iştiyakla beklediğimiz çocuklarımızı yetiştirecek olan mürebbiler ordusuna en akdem ve ehem olan inkılâp terbiyesi vazifesini ifa için muhtaç ve muntazır oldukları vesaiti hazırlamak, derhal ifası zarurî olan borcumuzdur. Binaenaleyh ilk mekteplerimizden darülfünunumuza kadar tedrisat programlarımızda Türk inkılâbı hakkında geniş fasıllar ayırarak yeni neslin takviyesi ihmal olunmamalıdır.

Muhterem Köprülüzade Mehmet Fuat Beyefendi'nin inkılâp terbiyesi hakkında yazdıkları çok kıymetli makalelerini, bu hakayıkı pek vakıfane ve âlimane teşrih etmesi itibariyle maruzatıma ilâve ettim.

İNKILÂP TERBİYESİ

Geçen sene "Türk İstiklâl Harbi" namıyla yalnız askerî değil millî terbiye itibariyle de bir eser neşreden Erkan-ı Harp Binbaşılarından Cevdet Kerim Bey Maarif Vekâleti'nin teşebbüsü üzerine iptida Ankara'da verdiği konferansları ahiren Darülfünun Konferans Salonu'nda da tekrar etti. Halkın çok büyük ve samimi bir alâka ile takip ettiği bu konferansların, inkılâp terbiyesi itibarıyla ne kadar mühim ve müessir olduğunu söylemek bile zaittir. Çünkü hatibin müciz ve vazıh ifadesini aynen kullanarak diyebiliriz ki: "Doğrudan doğruya milletin kendi eseri olan İstiklâl Mücahedesi, Türk'ü asırlar dolduran muazzam mazisinden müstağni kılacak ve yalnız kendisiyle fahr-ı teselliye kifayet edecek olan başlı başına bir menkıbedir. İstiklâl Harbi, bugünkü nesle bugünkü ve yarınki hareketi için bir düstur yarınki nesle bütün ömrünce bir kitab-ı istikamettir."

Hakikaten, inkılâbımızın muhtelif safhalarını, "Mondros" dan "Lozan"a ve "Dinî Saltanat" şeklinden "Asrî Cumhuriyet" idaresine kadar dikkatle takip eden bir müşahit için, bu inkılâbın azamet ve şümulu karşısında Türk milletinin hayat kabiliyetine ve Türk hayat ve kabiliyetini bütün kuvvetiyle temsil eden büyük Gazi'ye hayran ve meftun kalmamak imkânsızdır.

Levent Sahverdi Arşivi

İşte Cevdet Kerim Bey'in konferansları; inkılâbımızın vüsat ve azametini yalnız dimağlara değil, ruhlara da hitap etmek suretiyle, geniş bir halk kitlesine anlatmakla inkılâp terbiyesine azamî hizmet etmiş oldu.

Büyük inkılâplar yapan milletler için, inkılâptan sonra, "İnkılâp terbiyesi"ne azamî ehemmiyet verilmek icap eder. Hele bizim inkılâbımızın memleketi "Kurun-u vustaî" telkinlerden kurtaran çok derin ve şumüllü bir inkılâptan sonra, bu terbiye ve telkin meselesi, büsbütün hayatî bir mahiyet alır. Rusya'da dolaştığım zaman, orada bu meseleye ne kadar büyük ehemmiyet verildiğini ve Rus inkılâpçılarının bu hususta ne büyük mesai sarfettiklerini görmüştüm. Her tarafta bilhassa büyük merkezlerde açılan mükemmel "İnkılâp müzeleri" büyük gayretlerin mahsulü idi. Halkın muhtelif tabakalarına mensup insanlar ve binlerce mektep talebesi bu müzeleri geziyorlar, Rus inkılâbının muhtelif safhalarına dair hatipler tarafından verilen izahatı dinliyorlardı.

Kitaplar, grafikler, haritalar, heykeller çok sanatkârane yapılmış tablolar, hatibin izahatını samilerin gözü önünde bir kat daha canlandırmakta idi. Çok defalar sinema filmleri de gerek bu müzelerde, gerek memleketin en ücra köşelerinde bu "telkin ve terbiye" işine azamî muvaffakiyetle yardım ediyordu.

Halka inkılâp terbiyesi vermek, yani, inkılâbın mefkûrelerini ilk mektep sıralarındaki çocuklardan, okuyup yazma bilmeyen ihtiyar köylülere kadar tekmil içtimaî tabakalar arasına yaymak için komşularımızın sarf ettikleri bu mesaiye hayran olmamak imkânsızdır. Müzeler, konferanslar, filmler, en yüksek fikrî seviyedeki insanlardan en basit köylülere kadar muhtelif seviyelerde halka hitap eden ayrı ayrı zengin neşriyat, bu hususta çok kuvvetli vasıtalardır. Fakat bunlardan başka, şairler, tiyatro müellifleri, musikişinaslar, ressamlar da sanatlarının sihir telkiniyle aynı gayeye hakimdirler. Denilebilir ki bu hususta adeta "Manevî bir seferberlik" ilân edilmiştir.

Bu faaliyeti büyük bir taktir ile gördükten sonra, duyduğum ilk his, memleketimizde de böyle bir faaliyetin başlamasını temenni etmek olmuştu. İşte Cevdet Kerim Bey'in kıymetli ve canlı konferansları, bu temennilerimizin - biraz yavaş olsa da - tahakkuk etmeye başladığını göstermek itibarıyla bize çok ümitbahş oldu. Artık anlaşılıyor ki Maarif Vekaleti'miz inkılâp mefkûrelerini yalnız mektep sıralarındaki gençlere telkin etmekle iktifa etmeyecektir. Bu mefkûreleri geniş halk kütleleri arasına yaymak için konferanslardan, kitaplardan, filmlerden, hulâsa bütün fikir ve sanat vasıtalarından istifade edecektir. Türkiye'nin, Türk milletinin istikbali, bu

Levent Sahverdi Arşivi

halk sınıflarının inkılâp mefkûreleri etrafında kemal-i hararetle toplanmasını istilzam ediyor. Muallim ve mütefekkirlerimiz, sanatkarlarımız bu hakikati şüphesiz herkesten daha iyi anlamışlardır. Binaenaleyh Maarif Vekaleti'nin başladığı bu büyük işe onların bütün kuvvetleriyle iştirak etmeleri pek tabiîdir.

İstiklâl mücadelemizin zengin ve yüksek hatıralarını bugünkü ve yarınki nesillerin hafızasına daha kuvvetle nakşetmek için bir "İnkılâp müzesi" tesis lüzumunu da bu münasebetle tekrar hatırlatmak isteriz.

Maarif Vekâleti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ile teşrik-i mesai etmek suretiyle sürat ve suhuletle böyle bir müze tesisine muvaffak olabilir kanaatindeyiz.

İnkılâbımızın muhtelif safhalarına ait muhtelif vesikaları, hatıraları, eşyayı, grafikleri, haritaları, resimleri, buna ait bütün fikir ve sanat eserlerini ihtiva edecek olan böyle bir müzenin "İnkılâp terbiyesi" için ne kadar kıymetli ve canlı bir amil olacağı izahtan müstağnidir. Bilhassa resmin ve ressamların bu hususta çok büyük yardımı olacaktır. Çünkü mücerret fikirlere ve izahlara kafi derecede alâkadar olamayacak, onları lâyıkıyla anlayamıyacak büyük bir ekseriyet, şahsî şeylere daha büyük bir alâka gösterir. Bir müverrihin sayfalar dolduran izahatından ziyade bir ressamın canlı bir levhası onda daha kuvvetli bir iz bırakır. "Terbiyevî" nokta-i nazardan böyle bir müzenin tesisi fevkalâde müfit olacaktır. Teşkil edilecek böyle bir inkılâp müzesi, aynı zamanda ilim nokta-i nazarından da büyük bir boşluğu dolduracaktır. İnkılâbımızın en eski menşelerinden başlayarak bugüne kadar tarihimizin muhtelif safhaları hakkında ilmî usullere göre tesis edilecek zengin bir kütüphane ve "Arşiv" sayesinde inkılâp tarihi hakkında tetkikatta bulunmak isteyen mütetebbilerin çalışması imkanı da temin edilmiş olacaktır. Almanlar Cihan Harbi hakkında tetkikat-ı tarihiyede bulunmak maksadıyla muazzam bir kütüphane vücuda getirerek bu hususta bütün eserleri ve vesikaları bir yere toplamışlardı. İşte bizim inkılâp müzemizin kütüphanesi ve hazine-i evrakı sayesinde de millî tarihimizin bu çok mühim devri hakkında tetkikatta bulunmaya başlanır, az zamanda mühim neşriyat vücuda getirilebilir. Esasen, inkılâp müzesinin "terbiyevî, vazifesini kuvvet ve muvaffakiyetle ifa edebilmesi için mutlaka çok sağlam bir ilmî esas"a istinat etmesi zarurîdir. Millî hayatımız için zarurî bir ihtiyaç olan ve lüzumu her gün daha kuvvetle duyulan bu inkılâp müessesini kurmak için maddeten çok büyük bir fedakârlık ihtiyarına lüzum olmadığı noktasında bilhassa ısrar ediyoruz. Yeter ki yapmak isteyelim ve yapmasını bilelim.

Köprülüzade Mehmet FUAT

Levent Sahverdi Arşivi

2 — İSTİKLÂL HARBİ'NE TAKADDÜM EDEN HADİSAT-I SİYASİYE :

İstiklâl Harbi vekayiine başlamazdan evvel onu doğuran hadisat-ı siyasiyeyi hulâsa edelim:

Malûmdur ki, asırlardan beri Türkiye'ye müteveccih imhakar bir siyaset cereyanı vardır. Buna tekmil cihan söz birliğiyle şark meselesi demiştir. Vakıa mesail-i tarihiye mevzuları riyaziye kaziyyeleri gibi kati ve sarih ifade edilmiş değildir. Muhtelif müverrihler tarihî bir mevzuu muhtelif zamanlarda, başka başka nokta-i nazardan muhakeme ederek bir türlü tarif ve tespit etmişlerdir. Şark meselesi aşağı yukarı böyle ise de bu hususiaki muhtelif tahlillerin nikat-ı esasiyesinde müşabehet vardır. Bununla bilhassa meşgul olan meşhur müverrihlerin tespitlerine gelince:

Müverrih Sen Bübas kitabında, "onsekizinci asırdan itibaren Rusya ve Avusturya devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu istilâya ve Hıristiyan tabasını kıyam etirmeye çalıştılar. 1815'de Osmanlı İmparatorluğu elan tamamiyet-i mülkiyesini muhafaza ediyordu. Rusya'nın mütemadî tehdidi karşısında Devlet-i Osmaniye'nin ne olacağı bir mesele idi. İşte bu meseleye bir zaman sonra isim takıldı ve şark meselesi denildi" diyor.

Sorel, "Şark Meselesi" namındaki kitabında, Türklerin Avrupa'ya ayak bastığı ondördüncü asır ortalarından itibaren şark meselesi tekevvüm etmiştir diyerek saha ve sahneyi daha genişletiyor.

Burjova'ya gelince, o, "Türklerin Avrupa'ya geçmesi, İstanbul'u zaptetmesi şark meselesinin yalnız bir perdesidir. Şark meselesi, kurun-u vusta cemiyetlerinin, inkişaf-ı haricisinde esas bir mesele idi. Bu, barbar Asya akvamı ile garplılar arasında tahaddüs eden mesail-i siyasiyedir" diyerek tarihî ve coğrafî hududunu büsbütün tevsî ediyor.

Derbiyo, şark meselesine büsbütün başka bir mahiyet veriyor ve "ehl-i İslâm ile gayr-i Müslimlerin kavgasıdır" diyerek kendi kanaatince nefsül emre daha uygun bir tavsif yapıyor.

Derbiyo, bu tarifiyle demek istiyor ki; şark meselesi, Padişah Mehmed'in İstanbul'a ayak basmasıyla değil, Peygamber Muhammed'in dünyaya gelmesiyle hasıl olmuştur :

İslâmiyet, yalnız Arabistan'ın aksam-ı muhtelifesini bir din ile tevhit ve bir lisanla temsil ederek bir devlet teşkil etmekle kalmadı. Zuhurunun daha ilk asrında Arabistan'ın şark ve garbındaki İran ve Şarkî Roma Kayserliği'nin memalikini de istilâ ederek tevessüe başladı.

Levent Şahverdi Arşivi

Halid Bir Velid "634" sene-i milâdisinde "Ecnadin" de Kayser Herakliyus'un biraderi Teodor'un kumandası altında bulunan Hıristiyan Ordusuna karşı İslâm tarihlerindeki "Yermuk" Meydan Muharebesi'ni kazanarak bunun bir kaç kilometre şimalindeki "Kudüs"e girdi ve 637'de "Hazret-i Ömer" muzafferane bir surette Kudüs'e dahil oldu. İşte böylece İslâm âlemiyle Hıristiyan dünyası daha yedinci asırda Kudüs'te çarpışmaya başladılar. Sonradan şark meselesi namını alan ve en son bütün muhacemat karşısında Türk'ün asırlarca yapayalnız mücadeleye mecbur bırakıldığı hadisat, İmamülmüslimin'in Kudüs'e galip ve muzaffer girdiği günden başlamıştır. Bundan sonra İslâm âlemi memalik-i Rum'u zapt ve istilâda o kadar seri muvaffakiyetler gösterdi ki, bu istilâ karşısında Hıristiyan âleminin ilk müdafaa hattını teşkil eden Şarkî Roma yani Bizans İmparatorluğu'ndan Afrika müstemlakâtını, Suriye kıtasını, Anadolu'nun bir kısmını zaptettiler. Kilikya'ya geçip Toros'a tırmandılar ve hatta "669" ve "717" inci milât senelerinde iki defa İstanbul'u bile muhasara ettiler. Bu savlet karşısında Hıristiyanlar da bittabi din ve medeniyetlerini, memleket ve saltanatlarını muhafaza ve müdafaaya çalışıyorlardı ki bu mütemadî ve şedit mücadelât arttıkça şark meselesi de girift bir şekil alıyor ve kök salıyordu. Araplar zamanında bir kol Bizans'a kadar dayandığı gibi bir kol da Afrika'ya geçerek Septe'ye ve oradan Avrupa'ya atlayarak İspanya'nın kısm-ı azamına sahip oldu ve Pirene'yi aşıp cenubî Fransa'ya yayıldı. Fakat bu iki koldan biri İstanbul surları önünde İmparator Leon ve diğeri Puatye'de Şarl tarafından mağlup ve tevkif edildi. Nihayet Abbasiler zamanında dokuzuncu asır sonlarına doğru artık tevakkuf ve ricata başlayan İslâm âlemine canlı, kudretli yeni bir unsur karışıyor: Türkler (Biz).

Ecdadımız, az zamanda İslâm'ın hakim ve sahibi olarak bidayette ricatı tevkife ve müteakiben savlete başladılar ve derhal Afrika'daki kolu idareleri altına alarak müdafaaya ve son devrelere kadar mukavemete muktedir oldular. (Malûmdur ki Tarablus'tan Mondros Mütarekenamesi'yle, Mısır'dan Lozan Muahedenamesi'yle tamamen Keff-i yed ettik) Diğer taraftan garptan vaki olan ehl-i salip hücumlarını durdurarak ve bu cephede taarruza geçerek Bizans tahtını yıktık ve dehşeti Eflak, Buğdan içerilerine ve Viyana kapılarına götürdük. Aynı zamanda diğer bir Türk kolu Altınordu namıyla şimalden yürüyerek tekmil Rusya'yı çiğnedi. Avrupa içerilerine daldı. Bir kol da (Gürgani Türkleri) cenuba teveccüh ederek Bahr-ı Muhit-i Hindî sahillerine kadar dayandılar ve bugün İngilizlerin tevarüs ettiği Hint saltanatının sahibi oldular.

(İşte böylece gökten aldığı işaretle şarktan garba geçerek dokuzuncu asırda sahneye çıkan ecdadımız, yedi asır içinde gök gürültülerini andıran

Levent Şahverdi Arşivi

velvele ve heybetle cihanı sarsarak yenilmeyen kuvvetleri yendi, taç ve tahtlar yıktı. Mağrur başlı kralları önünde eğdi ve onaltıncı asr-ı serapı kendine münhasır kıldı.)

(Eğer Araplar'ın ricatının kuvvetle başladığı dokuzuncu asırda sahneye Türkler çıkmasaydı, bugün Araplık ve İslâmlık Arabistan çöllerinin bir köşesinde basit ve gittikçe eriyip kaybolan küçük bir kabileden ibaret kalmış bulunacaktı. İslâmlık ve Araplık bugünkü mevcudiyetini Türklüğün himaye, sahabet, kudret ve şahametine medyundur. Fakat gerek Harb-i Umumî'nin içinde ve gerek sonunda Suriye'yi bıraktığımız zamanlarda Araplar, bunun diyetini ihanetle, zilletle ödeyerek mahiyetlerini göstermişlerdir. Arapların, bu hakayık-ı tarihiye ile faziletkâr Türk milleti aleyhine irtikap ettikleri o çirkin hareketlerini karşılaştırdıkları vakit daima hicap ve azab-ı vicdanî duymaları icap eder.)

Cihanı sarsan, bu "İslâm-Türk" savleti karşısında "Hıristiyan-Garp âlemi" endişeye düştü, Ehl-i salip orduları artık makamat-ı mukaddeseyi istirdat ve muhafaza için değil yıkan ve ezen bu kuvveti durdurmak, medeniyet ve devletlerini muhafaza etmek için birleştiler. Nihayet öyle bir an oldu ki, bir tarafta yalnız Türkler, diğer tarafta bütün cihan!

Hanımlar ve efendiler; burada mühim bir noktaya temas ediyoruz. Gurur ve ihmalin milletlerin hayatındaki tesiri, şahısların hayatına olan tesirinden çok fazla ve acıdır. Bu azamet ecdadımızı mağrur etti. O gurur ihmale sevk etti. Mütemadi zaferlerin neşesi ve cem edilen servetin tesiriyle safahat başladı. Garp âlemiyle sıkı temasımız neticesinde o âlemin daha ziyade seyyiatıyla ülfete dalındı. Bu gibi tesirlerle Türk'ün doğum yatağında bağlandığı bekâret ve vahdet düğümü çözüldü, tevakkuf başladı. Bu tevakkuf yılgın ve fırsatçı Avrupalı'ya vakit verdi. Daha o zamandan başlayan itilâf ve ittifaklarla zaman zaman taarruza geçtiler.

Evvelâ, Moskova Büyük Knezi Üçüncü İvan ilk defa onbeşinci asırda Altınordu'ya cizye vermeyerek isyan etti. Bu onaltıncı asır içinde bu Türk kolunu mağlup ederek Ruslar hakim mevkiine geçti. Elan Rusya içinde gittikçe eriyen birer nokta gibi kalan Kazan, Astrakan.....ilâ, gibi Türk yuvaları o günün metrukatındandır.

İkinci mühim ricat da Hindistan'da vuku buldu. Çünkü Ruslar şimaldan muvaffakiyete başladıkları zaman Hıristiyan dünyası, İslâm âlemini arkadan kuşatmak için Hint'e taarruz fikri kurmuştu. "1492" milât senesinde Amerika'yı keşfeden ve insaniyete hizmet kastıyla hareket ettiği zannedilen "Kristof Kolomb" belki daha ziyade garptan yürüyüp Hint'e

Levent Sahverdi Arşivi

varmak ve bu suretle Türk'ü ve İslâm'ı arkasından vurmak ve beşiğinde ezmek istiyordu. Buna, o, muvaffak olamadı. Müteakiben onyedinci asırda Hollanda'lılar, Fransız'lar ve İngiliz'ler bu keşif yolunda devam ederek Hindistan sahillerinde yerleştiler ve nihayet İngilizler onsekizinci asırda rakiplerini buralardan kâmilen atarak yalnız kaldılar.

Bidayette basit ve merhamet dilenen bir bezirgân gibi buralara yerleşen İngilizler ondokuzuncu asırda Saltanat-ı Gürganiye'yi mahvettiler ve son hükümdar Bahadır Şah'ı tevkif ederek öldürdüler ve 1857'de pek muhteşem olan bu saltanatı yıkıp enkazı üzerine bugünkü imparatorluğu kurarak milyonlarca insanı o gündenberi esir ve ecir ettiler.

Ruslar şimalden Türk hükûmetlerini mahvederek ondokuzuncu asır nihayetinde Pamir yaylasının şimal eteklerine geldikleri vakit çevirme yapan İngilizler de aşağıdan bu yaylanın cenup yamaçlarına varmış ve Türk âlemini bu veçhile iki büyük kavisle tamamen kuşatmış bulunuyorlardı.

Bu çevirmeye, maruz kaldığı mütemadî taarruzlara, Hıristiyan tabasının kıyam ve isyanlarına, gayri Türk Müslüman anasırdan bazılarının hiyanetlerine rağmen yirminci asra kadar merkez kolunu teşkil eden Türkler, kendi mıntıkasını kahramanca müdafaada devam ediyorlardı. (İşte bu son ve kuvvetli cepheye yapılan mütemadi ve fasılasız taarruzata müteallik mesail-i siyasiyedir ki mahdut manasıyla "Şark meselesini" teşkil eder).

Fakat çok geçmedi. Merkez cephesinde de inhitat ve ricat başladı. Çünkü hakim-i mutlak olan padişahlar zaman geçtikçe idare, siyaset ve harp yerine istilâ ettikleri memleketlerden akıp gelen servet, cariye ve ihsanlarla saraylara kapandılar. Tarihlerin kaydından taşan zevk ve safa âlemlerine daldılar. Bütün cihanın aleyhlerine kurdukları ittifaklara mukabil onlar habaset âlemleri, Lâle devirleri kurdular. Zaten fethedilen ülkelere derin kökler salamayan devlet idaresi bu suretle gevşedi ve onyedinci asırdan itibaren Devlet-i Osmaniye zayıfladı. Bir taraftan harici muhacemat, diğer taraftan dahili isyanlar dolayısıyla hudutlar geri çekildi. Kurumuş bir meyve gibi usaresini kaybetti, buruştu gitti.

Buraya kadar takip ettiğimiz vukuat şark meselesinin dinî mahiyette devamını gösterir. Fakat bundan sonra mahiyet değişiyor.

Türk'ün ve İslâm'ın ricatı dolayısıyla garp ve Hıristiyan kurtulmaya ve ilerlemeye başladıkça kendi aralarında zaman ile tesadüfler ve tesadümler oldu. Rekabet başladı. Aynı zamanda biz artık bu gayr-ı kabil-i içtinap hal alan mütemadi harplerle meşgul iken garpta onsekizinci asır-

Levent Şahverdi Arşivi

dan itibaren sanayi ve bugünkü manasıyla sermaye (kapital) tahaddüs etti. Buhar kuvvetiyle işleyen makineler çıktı. Bunların eskisine nazaran fevkalâde süratli ve çok miktarda imal ettikleri eşyanın vucuda getirilebilmesi, çalışan amelenin işsiz kalmaması ve fabrikalara yatırılan sermayenin temettü vermesi için bir taraftan külliyetli mevadd-ı iptidaiyeye, diğer taraftan mamulâtın sürülebileceği yerlere ihtiyaç hasıl oldu. Buralar ise bu kabil sanayiin teessüs etmediği yakın, orta ve uzak şark memleketleri idi.

Avrupa'da büyük sanayi ve sermayedarlık vücut bulurken, mahallî küçük sanayii kemirip bitirdiği gibi şark memleketlerindede aynı imha hareketine devam ederek oraları büsbütün sanayiden mahrum, bütün eşyayı mamuleyi Avrupa'dan almaya mecbur kılabilirdi, yahut şarkta ihdas edilecek büyük sanayi, Avrupa kapitalistlerinin yedd-i inhisarında kalabilirdi. Bu suretle şarklılar, Avrupalılara yalnız mevadd-ı iptidaiye yetiştiren, bütün mamul eşyayı Avrupalılardan almaya mecbur olan iptidai amele kitlelerinden ibaret kalacaklardı. İşte kendilerini sermayedarlarının menafiini temin ile mükellef bilen Avrupa hükûmetleri bu gayeye varmak istiyorlardı. Bu maksatla şarkı, sermayedarlarının taht-ı istismarına almak için Avrupa hükûmetleri ve bir müddetten beri Amerika Hükûmeti bu ülkelere musallat olmuşlardır. Tasalluta uğrayan milletler hayat ve mevcudiyetlerini korumağa çalışmakta olduklarından ve tasallut edenler ise münhasıran kendi sermayedarlarının menafiini temine çalıştıklarından arada birçok rekabetler, nizalar, muharebeler zuhura gelmiş ve bu yüzden devletler arasında ve yekdiğeri aleyhinde bîhat ve hesap tasavvurlar, muhabereler, mukavele ve muahedeler vücut bulmuştur. Buna binaen şark meselesi onsekizinci asırdan beri dinî mahiyetini kaybederek "iktisadî bir mahiyet" kesbetmiştir. Bu suretle asrımızda siyasetin avamil-i asliyesini mesail-i iktisadiye esas ve zaruretleri teşkil emektedir. Bütün bu muhacematın merkez sıkletinin Türkiye'ye ve Türklere müteveccih olmasının sebebi artık kolayca ve kendiliğinden tezahür eder.

Bir defa, memleketimiz bizatihi mevadd-ı iptidaiye ambarıdır. Aynı zamanda büyük sanayimiz olmadığından "bu hal devam ettikçe" Avrupalılar için mütemadi ihraç menbaıyız. İkincisi, Avrupa'ya mevadd-ı iptidaiye yetiştirecek ve onların muazzam istihsalâtını istihlâk edecek vasî ülkelerin memrinde bulunmaktayız. Üçüncüsü, bizden ziyade onlarca pekiyi malûm olan millî kabiliyetimiz, bilhassa bugünkü intibahımız.

Yarını gören ve o günü bugünden kazanmak için çalışan ve dolaplar kuran Avrupalılar elbet istihlâk ülkelerinin yollarını tıkatmak istemezler.

Levent Sahverdi Arşivi

Binaenaleyh Avrupalıların yegane gayesi tabiaten şarkın muhafaza ve müdafaa kalesi olan Türkiye'yi muasır malzeme ile mücehhez bir vaziyette değil, vustaî bir toprak yığını halinde bırakmaktır. O kalenin şeci ve kahraman muhafızları olan bizleri, kabiliyetimizin ve ruhumuzdaki feyzdar çoşkunluğun sevkettiği kemale yetişmesine imkan bırakmak değil, harabelerde inleyen biçareler halinde yaşatmaktır. Fakat Türk yolunu tutmuştur. Hedefine mutlaka erecektir.

Vakıa beşer hilkattenberi durmamıştır, daima mücadele etmiştir. Fakat bu mücadele medeniyetin tarakkisi nispetinde çoğalmış ve çetinleşmiştir. Fen ve sanayi koşuyor, mücadele bununla mütenasiben artıyor. Bunun karşısında dik ve sağlam kalabilmek için süratle ve bilâistisna aynı vesait ile mücehhez olmak lâzımdır. Aksi taktirde bugünkü şekil ve manadaki hukuk ve istiklâl bir hayalden ibaret olur. Zaten bir kaide-i tabiiyedir. Hava, halâya hücum eder. Fen ve sanat da böyledir. İşte sanayi ve kapital arttıkça sarf ve istihlâk menabiinin kifayetsizliği Avrupalıları büsbütün rekabete düşürmüş ve dünkü Harb-i Umumî'yi vücuda getirmiştir.

Harb-i Umumî'nin sevaik-i asliyesini de keza iktisadî sahada buluruz. Almanya bilhassa son asır içinde iktisadî sahada şiddetle tevessü ediyordu. Gittikçe artan bu tevessü ile İngiltere kendi sınaî ve ticarî tefevvukunun binnetice kendi cihan hakimiyetinin tehdit edilmekte olduğunu görüyordu. Almanya bilhassa deniz aşırı mıntıkalarda İngiltere'ye karşı korkunç bir rakip olmaya başlamıştı.

İktisaden sahneye nisbeten yeni atılan ve atıldığı günden beri seri ve kavî bir inkişafla rakiplerinin ürktüğünü anlayan Almanya bir gün taarruza maruz kalacağını ve saika-i menfaatla birleşebilecek müteaddit hasımlar karşısında yanlız kalarak tecavüze uğrayacağını hesaba katarak dahilde de pek kuvvetli bir ordu vucuda getirmeyi ihmal etmiyordu. Almanya'nın bu iki başlı faaliyeti gün geçtikçe aynı nokta üzerinde Almanya ile ve yekdiğeri ile menfaatları çarpışan Rusya, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın hatta Amerika'nın endişesini artırıyordu. Bu yüzden bidayetlerde bunlardan her biri iktisadî menafiin arzusu dahilinde tahkim ve herhangi bir tecavüz karşısında mevcudiyet ve hakimiyetini temin için siyasî sahada mütemadî mücadelelerde ve vakit vakit şekil ve mahiyetini değiştiren ihtilâf ve ittifaklarda bulundular. Bu vadideki siyaset cereyanlarının mihrakını da bilhassa yine Türkiye'nin teşkil etmekte olduğunu görürüz. Çünkü, Fransa'nın asırlardan beri Suriye, Garbî Anadolu, Kilikya ve İstanbul'daki iktisadî ve malî maksat ve faaliyeti ve bu hususta ihtiyar eylediği fedakârlık, Rusya'nın Boğazlara hakim olmak hevesi ve Slav ırkına mensup Balkan hükû-

Levent Sahverdi Arşivi

metleri vasıtası ile Balkanlarda ve Rumeli'de takip ettiği siyaset, İtalyanların Türk Afrikası'nda takip ettiği hatt-ı hareket ve Akdeniz kıyılarını ele geçirmek hevesi, Almanların müttefikleri olan Avusturya - Macaristan vasıtasıyla Balkanlarda ve Rumeli'de oynamakta oldukları rol ve bilhassa Şark-ı Karip'te artan iktisadî faaliyetleri bariz bir şekilde çarpışmaya başlamıştı. Hele Almanların vücuda getirdiği Anadolu-Bağdat demiryolları İngiltere'yi pek hassas vaziyete sokmuş ve Almanya için bir düşman yapmıştı. İşte gittikçe tekasüf eden bu iktisadî ve siyasî cereyan, bu devletleri binnetice Türkiye'nin inkısamında ve cazip varlıklarına tevarüste anlaşmaya kadar sevk eylemişti. 1908 senesi Temmuzunda yapılan Türkiye İnkılâbı Avrupalılara birden bir duş tesiri yapmış ve bu inkılâp Türkiye hükûmetinin tamamen parçalanmasının başlangıcı mı, yoksa tarsin ve takviyesi mi diyerek intizara sevk etmiş ve aynı zamanda taksim hususundaki arzu ve endişeleri de inkılâbın vereceği tabiî sarsıntıdan istifade maksadıyla yeniden canlandırmıştı. Hepimiz pek iyi biliriz ki meşrutiyet idaresi Avrupalıların bu devre-i tereddüdünden asla istifade edemedi. O da saltanatın müstebidane idaresi gibi cereyana tâbi oldu. Bilâkis dahilen bir çok idare yolsuzlukları içinde işi biraz daha geciktirmekten başka birşey yapamadı. En nihayet memleketin inhilâline seyirci kalmak zavallılığına düştü. Meşrutiyet İnkılâbının pek az zaman sonra bir köpük mahiyetinde olduğunu gören Avrupalılar kararın tatbikatına girişerek ve Bosna-Hersek'ten başlayarak kararlarının tahakkukuna doğru yürüdüler. Alman müelliflerinden "Karl Helferich" Büyük Harbin evveliyatı diye yazdığı eserinde kendileri için iltizamkâr olmakla beraber bu hususta çok güzel esaslar tespit etmiştir.

Milletin tekmil kabiliyet ve fedakârlığının hulâsalarını toplayarak saraylarına kapanıp âlemayş ü nûşa dalan padişahlar, son üç asırdan beri vatanın semasında biriken ve kararan bu siyaset tufanı karşısında lâkayt kaldılar. Ciddî tedbirler alacak yerde tevekkül ve itaat siyaseti takip ederek, her darbede bir vatan parçası terk ederek, devletin necip ve hayatî haklarından bir çoklarını feda eyleyerek bizi Mondros önüne kadar getirdiler ve nihayet kanlarını emerek iskelet haline getirdikleri milleti yalnız başına bu dehheş siyaset tufanı ve gaddar Avrupa karşısına bırakıp çekildiler.

Burada kendiliğinden bir sual varit oluyor. Şu halde Harb-i Umumî'ye niye ve kim için girdik? Uzun zamandan beri temin edilmiş menfaatli bir ittifak icabı mı idi? Buna dair henüz hiç bir vesika çıkmadı. O halde henüz Balkan Harbi'nin ızdırap ve felâketiyle sendeleyen ve bu

Levent Sahverdi Arşivi

dehşetli ateşe karışmak için bir kıvılcımı bile bulunmayan milleti Harb-i Umumî'ye sürüklemek benim kanaatimce anî doğan bir heves ve bir sergüzeşt idi. Harb-i Umumî'ye girmek lâzım mı idi, değil mi idi. Bu cihet henüz katiyetle tespit edilebilmiş değildir. Bunu her erbab-ı ihtisas ve merak ayrı nokta-i nazardan muhakeme ederek ayrı ayrı hükümler vermektedir. Kanaatimce müsellâh bitaraflık en faideli bir şekil olurdu.

Madem ki girildi hiç olmazsa ilk kışı atlatmak ve girdikten sonra vatanın kuva-yı umumiyesini tedbir ve endişe ile kullanarak israf etmemek icab-ı mantık ve siyaset idi. Harb-i Umumî'deki askerî ve dahilî idare, Osmanlı saltanatı için büyük bir şaibe ve Türk milleti için bir faciadır.

Ordumuz, sevkcülceyş ve tabiye kavaidinin tamamıyla haricinde ve Almanların keyif ve arzuları için bir kukla gibi kullanılmıştır. İdare-i dahiliyeye gelince, bu hataları halen hepimiz çok kuvvetli hatırlıyoruz. Dahilde her türlü habaset gayr-i meşru ıdhar-ı servet, enva-ı safahat devam ederken cephelerdeki asker aç, çıplak bırakıldı. Düşmanların mebzul mühimmatı karşısında, zabite attırdığı tek fişeğin, topçuya tek merminin hesabı soruldu. Biran geldi ki İtilâf ordularının nihayetsiz imha ve tahrip vesaiti karşısına Türk ordusu yalnız imanı ile cesedini koydu, nihayet maneviyat sarsıldı ve netice de Çanakkale tablosunu çizen, Kütülamare'de İngiliz ordularını esir eden, kanalda elini yıkayan, şarkta Rusları ricata mecbur kılan ordular yıkıldı. Suriye ve Irak mağlubiyetiyle iç Anadolu'ya doğru hezimet başladı. Bu sırada Avusturya, Macaristan ve Bulgar orduları büsbütün bozulmuş, Almanlar büyük İtilâf taarruzlarına dayanamayarak çekilmeye başlamış, aynı zamanda Alman milleti sarsılmış ve müttefikler için artık vaziyet kaybedilmişti.

3 — MONDROS MÜTAREKENAMESİNİN AKDİ VE MÜTAREKE MADDELERİ

Bu vaziyet içinde İstanbul'daki kabine erkânı Suriye'den çekilebilen kuvvetleri tensik ederek mümkün olan bir hatta mukavemeti temine çalışmak, diğer cephelerden yapılacak iktisatla Çanakkale'yi takviye etmek ve Trakya'da bir cephe kurmak suretiyle harbi idame gibi bazı tedbirler düşünmek istemişlerse de hiçbirisini yapabilecek halde olmadıklarından sanki Türkiye'de çalışan yabancı Alman generalleri imiş gibi memleketi ve milleti mukadderatıyla baş başa bırakıp, çekilip gittiler. Yerine geçen İzzet Paşa Kabinesi'nden büyük bir şey beklenemezdi. Aynı zamanda Düvel-i İtilâfiye'nin mağlup milletleri büsbütün gevşetmek için cihan efkâr-ı umu-

Levent Şahverdi Arşivi

miyesine haykırdıkları mahut Wilson prensipleri de bir taraftan müessir olarak Kütülamare esiri General Townshend'in delâletiyle 30 Teşrinievvel (Ekim) 1918'de Mondros'ta Agamemnon zırhlısında bir tarafta Bahriye Vekili Rauf Bey'in riyasetinde Reşat Hikmet ve Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Sadullah Beylerden müteşekkil Osmanlı heyeti, diğer tarafta Amiral Calthorpe olmak üzere suretini şimdi okuyacağım Mütarekename imzalandı.

DEVLET-İ OSMANİYE İLE DÜVEL-İ İTİLÂFİYE ARASINDA YAPILAN MÜTAREKENAME

İngiltere Hükûmetinin müteffikleriyle bilitilâf salâhiyettar kıldığı İngiltere Hükûmeti Bahr-i sefit Başkumandanı Ferik Amiral Sir Arthur Calthorpe Hazretleri ile Hükûmet-i Seniye canibinden haiz-i salâhiyet Bahriye Nazırı Devletlu Rauf Beyefendi Hazretleri, Hariciye Müsteşarı Atıfetlu Reşat Hikmet Beyefendi Hazretleri, Erkân-ı Harbiye Kaymakamlarından Sadullah Beyefendi arasında kararlaştırılıp aktedilen mütareke şeraiti :

Madde 1 — Bahr-i Siyaha mürur için Çanakkale ve Bahr-i Siyah Boğazlarının küşadı ve Bahr-i Siyah'a mürurun temini, Çanakkale ve Bahr-i Siyah istihkâmatının müttefikler tarafından işgali.

Madde 2 — Osmanlı sularındaki bilcümle torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevazii ve mevani-i saire gösterilecek ve bunları taramak veya refetmek için talep vukuunda muavenet edilecektir.

Madde 3 — Karadeniz'de mevcut torpil mevkileri hakkındaki malûmat-ı mevcude ita edilecektir.

Madde 4 — İtilâf Hükûmetine mensup üsera-yı harbiye ile Ermeni üsera ve mevkufini İstanbul'da cem edilecek ve bilâkayt ve şart İtilâf Hükûmetlerine teslim edilecektir.

Madde 5 — Hudutların muhafazası ve asayiş-i dahilînin idamesi için lüzum görülecek kuva-yı askeriyeden madasının derhal terhisi (İşbu kuva-yı askeriyenin miktarı ve vaziyetleri İtilâf Hükûmatı tarafından Devlet-i Âliyye ile müzakere edildikten sonra takrir ettirilecektir.)

Madde 6 — Osmanlı karasularında zabıta ve buna mümasil hususat için istihdam edilecek sefain-i sagire müstesna olmak üzere Osmanlı sularında Devlet-i Âliyye tarafından işgal edilen sularda bulunan kâffe-i sefain-i harbiye teslim olunup gösterilecek Osmanlı liman veya diğer limanlarda mevkuf bulunacaktır.

Madde 7 — Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkülceyş noktasını işgal hakkını haiz bulunacaktır.

Levent Sahverdi Arşivi

Madde 8 — Elyevm Osmanlı işgali altında bulunan bilcümle liman ve demiryolu mahallerinden itilâf sefaini tarafından istifade edilmesi ve itilâfla hal-i harpte bulunanlara karşı mesdut bulundurması süfün-u Osmaniye'de ticaret ve ordunun terhisi hususlarında şerait-i mümasileden istifade edeceklerdir.

Madde 9 — İtilâfiyun Osmanlı tersane ve limanlarındaki bilumum sefain tamiratı vesait-i teshiliyesini istimal edeceklerdir.

Madde 10 — Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

Madde 11 — İran'ın şimal-ı garbî kısmındaki kuva-yı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir icra edilecektir. Mavera-yı Kafkas'ın evvelce kuva-yı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emir edildiğinden kısm-ı mütebakisi müttefikler tarafından vaziyet-i mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir.

Madde 12 — Hükûmet muhaberatı müstesna olmak üzere telsiz telgraf ve kabloların İtilâf memurları tarafından murakabası.

Madde 13 — Bahrî, askerî ve ticarî mevad ve malzemenin men-i tahribi.

Madde 14 — Memleketin ihtiyacatı tatmin olunduktan sonra mütebaki kömür, mayi mahrukat ve bahrî levazımının Türkiye menabiinden mübayaası için teshilat ibrazı (mevadd-ı mezkûrenin hiçbiri ihraç olunmayacaktır).

Madde 15 - Bilcümle hutut-u hadidiyeye İtilâf murakabe zabitleri memur edilecektir. Bunlar meyanında elyevm Hükûmet-i Osmaniye'nin taht-ı murakabesinde bulunan mavera-yı Kafkas hutut-u hadidiyesi aksamı dahildir. İşbu Kafkas hututu serbest ve tam olarak itilâf memurlarının taht-ı idaresine vazedilecektir. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazar-ı dikkate alınacaktır. İşbu maddeye Batum'un işgali dahildir. Hükûmet-i Osmaniye Bakû'nun işgaline muteriz bulunmayacaktır.

Madde 16 — Hicaz'da ve Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaat en yakın İtilâf kumandanına teslim olunacaktır. Ve Kilikyadaki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktezi miktarından madası beşinci maddedeki şeraite tevkifen takarrür ettirelecek vechile geriye çekilecektir.

Madde 17 — Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zabitleri en yakın İtalyan muhafaza kıtaatına teslim olunacaktır. Hükûmet-i Osmaniye teslim emrine itaat etmedikleri takdirde muhaberat ve muvanati katetmeyi taahhüt eyler.

Madde 18 — Mısır da dahil olduğu halde Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın itilâf muhafaza kıtaatına teslimi.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde 19 — Alman ve Avusturya bahrî, berrî, sivil memurin ve tebasının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda memalik-i Osmaniye'yi terk etmeleri.

Madde 20 — Beşinci madde mucibince terhis edilecek Kuva-yı Osmaniye'ye ait teçhizat, esliha, cephane ve vesait-i nakliyenin tarz-ı istimaline dair ita edilecek talimata riayet olunacaktır.

Madde 21 — Müteliflerin menafiini sıyanet için iaşe nezareti nezdinde İtilâf mümessilleri bulunacak ve kendilerine bu bapta lüzum görülecek kâffe-i malûmat ita edilecektir.

Madde 22 — Osmanlı üsera-yı harbiyesi İtilâf devletleri nezdinde muhafaza edilecektir. Sivil üsera-yı harbiye ile esnân-ı askeriye haricinde olanların tahliyesi nazar-ı dikkate alınacaktır.

Madde 23 — Hükûmet-i Osmaniye, merkezî hükûmetlerle bilcümle münasebatı katedecektir.

Madde 24 — Vilâyat-ı Sitte'de iğtişaş zuhurunda vilâyetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler.

Madde 25 — Müttefiklerle Hükûmet-i Osmaniye arasında muhasemat 1918 senesi Teşrin-i evvelinin otuzbirinci günü vasatî saat-ı mahallî ile vakt-i zâhirde tatil edilecektir.

İngiltere Hükûmet-i Kraliyesi Sefain-i Harbiyesinden Limmi'de, Mondros limanında lenger endaz Agamemnon zırhlısında 1918 senesi Teşrin-i evvelinin otuzuncu günü nüshateyn olarak imza edilmiştir.

Arthur Calthorpe *Hüseyin Rauf* *Reşat Hikmet* *Sadullah*

İşte bu mevad ve ahkâm ile Türkiye istiklâlini tamamen kaybediyor ve akıbetini Düvel-i İtilâfiyenin karar ve insafının tecelliyatına terk etmiş bulunuyordu.

Esasen, zahiren mülayim ve insanî görünen mahut Wilson prensipleri kendi muhasımları olan mağlup milletlerin nim itminanla bera-yı tetkik o maddelere eğildikleri sırada enselerinden kılıçlamak için mezkûr devletler tarafından tertip edilmiş bir iğfalnâme idi. Bunlar binnetice Avrupa siyaset ananekârisini daima hacil bırakacak bir vesika-i tarihiyedir.

Levent Sahverdi Arşivi

4 — TÜRK İSTİKLÂL MÜCAHEDESİ NASIL BAŞLIYOR?

Efendiler;

İşte bu kara günlerin başlangıcında, gören bir göz, işleyen bir dimağ beliriyor: "MUSTAFA KEMAL" O, vakıa daha Harb-i Umumî'nin bidayetinde ve sonra muhtelif cephelerde ordularını yüksek sevk ve idaresiyle pek büyük hizmetler yapmıştı. Fakat milletine karşı vazife-i asliyesinin ancak şimdi başladığını kabul ediyordu.

19-20 Eylül 1918 gecesi Suriye Cephesinde başlayan İngiliz taarruzu, Almanların pek fena ve hatalı olarak tertip ve tabiye ve muannidane fikirlerle idare ettikleri Osmanlı ordusunu perişan etmiş, yalnız Mustafa Kemal Paşa, emrindeki ordusunu kurtararak Halep ve civarında kadar getirmiş bulunuyordu. Tehlikeyi içinden gören müşarünileyh, bir dereceye kadar önüne geçmek için daha felâketin ilk anında Padişah'a, İzzet Paşa'nın riyasetinde kendisi de Harbiye Nazırı olmak üzere bir kabine teşkilini teklif ediyordu. Biraz sonra İzzet Paşa Kabinesi Mustafa Kemal'siz mevki-i iktidara geldi.

Bu sırada Osmanlı Ordusu şu vaziyette idi :

Şark'ta : Kafkas İslâm Ordusu Azerbaycan hududu dahilinde, Dokuzuncu Ordu, Ahılkelek, Gümrü, Ardahan, Batum, Kars mıntıkalarında

Irak'ta : Altıncı Ordu Musul dahil olmak üzere Hanikin-Islahiye-Kerkük ve imtidadı hattında İngilizlerle temasta

Suriye Cephesinde : 25-26 Teşrin-i evvel 1918'de Halep tahliye edilmiş, İkinci ve Yedinci Ordulardan mürekkep Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığını, Liman von Sanders Paşa'dan devren Mustafa Kemal Paşa deruhte etmiş olup karargahı Adana'da, kıtaatı Bağdat hattının şimalinde idi.

Maan, Hicaz ve Yemen'deki kuvvetler esir addedilebilirdi.

Çanakkale'deki ve diğer menatıktaki kuvvetler şayan-ı ehemmiyet bir mahiyette değiller idi.

Mustafa Kemal Paşa bu vaziyette emrindeki 2 ve 7 inci ordularla Musul mıntıkasındaki Altıncı Ordu'dan istifade ederek yeni bir teşkil ile bu felâket içinde Türk sesini yükseltmek teşebbüs ve teklifleri içinde iken Sadrazam ve Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Reisi olan İzzet Paşa'dan (Düvel-i İtilâfiye ile aktedilen mütarekename şeraiti berveçhizirdir. Malû-

Levent Şahverdi Arşivi

mat husulüyle her ordunun kendine ait hususatı derhal tatbiki elzemdir. Bu bapta lüzum görüldükçe izahat ve talimat verilecektir) emrini almıştı.

Mütarekenamenin tetkikinden, Devlet-i Osmaniye'nin bununla kendini bilâ kayıt ve şart düşmanlara teslim değil, memleketi düşman istilâsı için ona muaveneti de vaat ettiğini gören Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bu mevadın olduğu gibi tatbik edildiği taktirde memleketin baştan başa istilâya uğrayacağını düşmanların her dediğine semina ve itina deniyorsa Türkiye'de müstevlilerin hakim olacağını ve bir gün Osmanlı kabinesini düşmanların tayinine kadar varacağını etrafa anlatmakla beraber 3.11.1918 de mütareke mevadının tatbikatı için mühim nikatın tenvirini İzzet Paşa'dan istizah eyledi. Bittabî nüfuz ve salâhiyeti kalmayan bir makamdan istediği sarahâtle cevap almak kabil olmadı. Arada geçen birçok muhaberattan sonra bilhassa şu şifreyi de yazdılar:

Adana

8.11.1918

İstanbul'da Sadrazam İzzet Paşa Hazretleri'ne

İskenderun şehrinin İngilizlere teslimi hakkındaki emirleri alındı. İskenderun limanından ve Halep şosesinden istifade edebilecekleri hakkında İtilâfiyunun vukuubulan ilk müracaatlarına tarafımızdan sert ve barit ceap verilmiş olduğu hakkındaki zehab-ı devletlerinin sebeb-i tevellüdü anlaşılamamıştır. Muhtelif sebep ve bahanelerle İngilizlerin İskenderun'u işgal için vukuubulan ilk ve son müracaatlarına oradaki kumandanımız tarafından verdiğimiz talimata tevfikan ita olunan cevap pek ziyade nazikâne ve hükûmet-i seniyenin bize tebliğ eylediği mütareke şartnamesi münderecatına ve zat-ı devletlerinin evamirine tamamen mutabık olduğu Grupça vesaike müsteniden iddia olunur. Bu bapta sert ve barit cevap alındığı, Britanya Hükûmeti'nin murahhasları tarafından dahi söylenmiş olduğuna dair bir kayıt ve işaret yoktur. Binaenaleyh İngilizlerin dehşetli bulduğunuz en son cevaplarının esbabını başka yerlerde aramak lâzımdır. Ve bittedriç bütün memleketimizi istilâya kadar varacak olan böyle dehşetli cevapların tekerrürüne şüphe olmadığından arz ettiğim esbabın derin düşüncelerle nazar-ı muhakemeye alınması lüzumunun arzını vazife addederim.

Halep'te bulunan İngiliz Kumandanı tarafından, istifade etmelerini talep ettikleri İskenderun - Halep şosesini taht-ı emniyette bulundurabilmek için kıtaatımızın Kilis-Payas hattının şimaline alınmasını İngiliz Başkumandanlığının İstanbul'a teklif ettiğini ve vakit ziyaına mahal kalmamak üzre Halep - İskenderun şosesinin şimdiden keşfine müsaade olunması lüzumunu bildirmiştir. 6 ıncı Ordu Ku-

Levent Sahverdi Arşivi

mandanlığının 7.11.1918 raporu da manzur-u devletleri buyurulmuştur. Bu rapor muhteviyatına nazaran İngilizlerin (Nusaybin-Cerablus-Halep) şimendiferini işgale işaret olan ve İngiliz Ordusu Başkumandanlığının Musul'un derakap terki, aksi takdirde cebren gireceği hakkındaki teklifi ne surette tefsir olunur?

Görülüyor ki meselenin tarafımızdan İngiliz murahhazlarına karşı vukubulduğu zannolunan bürudete hamle mahal yoktur. Mütalâat-ı mesrudeden maksad-ı âcizanem şudur ki her ne sebebe binaen olursa olsun İngilizlerle aktedilen mütarekenamenin imza tahtına giren şekl-i mazbutu, Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin siyanet ve selâmetini kâfil mâna ve mahiyette değildir. Mevadd-ı mezkûrenin müphem ve şamil medlüllerinin bir an evvel tespiti lâzımdır. Yoksa İngilizlerin tekâlifine bugüne kadar olduğu tarzda mukabelede devam edildiği takdirde bugün Payas-Kilis hattına kadar olan araziyi isteyen İngilizlerin, yarın Toros'a kadar olan Kilikya mıntıkasını ve daha sonra Konya-İzmir hattının lüzum-u işgali teklifinin, yekdiğerini veli edeceğini ve binnetice ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idaresi ve hatta Heyet-i Vükelâ-yı Osmaniye'nin Britanya Hükûmeti tarafından lüzum-u intihabı gibi tekâlifin karşısında kalmak müstebâd değildir. Acz ve zaafımız derecesini de pek iyi bilirim. Bununla beraber devletin yapmaya mecbur olduğu fedakârlığın derecesini de tayin ve tahdit etmek lâzım geleceği kanaatini muhafaza ederim. Yoksa Almanya ile müttefikan sonuna kadar harbe devam etmek halinde, büsbütün münhezim olunduğuna nazaran İngilizlerin istihsal eyleyebilecekleri neticeyi onlara kendi muavenetimizle bahşetmek tarihte Osmanlılık için ve bilhassa Hükûmet-i hazıramız için pek kara sayfalar vücuda getirir. Şayet Hükûmetçe İngilizlerle ciddiyet ve samimiyetine itimat olunabilecek bir İttifak-ı hafi yapılmış veya yapılması ihtimal-i kavi derecede bulunmuş işe bu hususun meçhulümüz kalması bittabi yanlış muhakemata sevk edebileceğinden mümkünse bu bapta imaen olsun tenvir edilmekliğimi rica ederim. Akıbe-i vatanla endişenâk olmaktan mütevellit ve samimî bulunduğuna şüphe edilmemek lâzım gelen mütalâatımızın münakaşa mahiyetinde telâkkisine temayül buyurulmamasını hassaten rica ederim.

Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı
Mustafa Kemal

Paşa, hatıratında bizzat buyurdukları üzere bu vesika Türk münevverlerini, vicdanî, fikrî mülâhazaya davet edecek mahiyettedir. Bundan biraz sonra İzzet Paşa kabineden çekiliyor. Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'da bulunmasının lüzumlu olduğunu ihsas ediyor. Paşa İstanbul'a geldiği zaman Meclis'te Tevfik Paşa kabinesine rey verileceğinden Meclis'e koşuyor ve Meclis'i tenvir ederek adem-i itimat reyi verilmesinde ve İzzet Paşa'nın tekrar mevki-i iktidara geçmemesinin temininde ısrar ediyor. Fakat muvaffak olamıyor. Müteakiben padişahla yaptığı mülâkat neticesinin de akim

Levent Şahverdi Arşivi

kaldığını görünce Şişli'deki evine çekilip yeni programıyla meşgul olmaya başlıyor.

5 — DÜVEL-İ İTİLÂFİYE TARAFINDAN MÜTAREKE MADDELERİNİN TATBİKİ :

Bir İngiliz risalesinin yazdığına göre, İtilâf Devletleri Harb-i Umumî'den evvel aralarında Türkiye'nin inkısamına karar vermişlerdi. Fakat Rusya'nın inhilâl suretiyle aralarından çıkmasından istifade eden ve daha kavi bulunan İngilizler evvelce verilmiş olan bu kararı kendi lehlerine kısmen tadil etmişlerdi.

Türk'ün celâdeti önünde vaktiyle yeis ve hicap ile dönen İtilâf ordu ve donanması müsaade edilen Çanakkale geçidi önünde mütareke akdedileli bir hafta geçtiği halde tereddüt ve endişe ile bekliyor ve torpil hatlarının tathiriyle meşgul oluyordu. Nihayet 13 Teşrin-i sani 1918'de İtilâf donanmaları İstanbul'un ve her Türk'ün arşa dayanan matemi arasında saltanat sarayının önüne yığıldı. O zaman bu kafileye Yunan donanmasının da karışması izzet-i nefs-i millîmizi büsbütün incitmiş ve tehlikeyi daha o dakikada tefhim eylemiş bulunuyordu. Türk'ün içine sızan gözyaşına mukabil yerli Rum ve Ermenilerin şakrak istikbaliyle İstanbul'a yerleşen İtilâf askeri ve idaresi, çöllerde günlerce susuz kalmış mahlukatın ani tesadüf ettikleri bir su başında gösterdikleri istical ve şaşkınlığa benzer bir tavırla ilk günden izhar-ı kast ve tıynet eylediler.

Adlarını kendileri taktıkları Düvel-i Muazzama'ya öyle gelmişti ki önünde aylarca haib ve hasr kaldıkları Çanakkale'den geçmekle, milletin o zamana kadar Kâbe-i Harsı olan İstanbul'u Karadeniz'den işgal etmekle Şark Meselesi'nin halli kuvve-i karibeye gelmiş ve asırlardan beri gaye edindikleri Türkiye inkısam ve inhilâli hasıl olmuş demekti.

Halbuki, ne Fas, ne Cezayir, Mısır ve Arabistan ve ne de Türkler onlardı. Asırlarca emek ve servet sarf ederek Şark'ı tetkik ve tahlil ettiklerini zanneden Garp devletleri bizi anlayamamışlardı. Hür doğan ve daima hür kalan Türk'ün ruhunun zillet ve esarete tahammülsüzlüğü hakikatine erişememişlerdi. Mazur idiler. Çünkü Türk'ün taktir mahiyetine akl-ı beşer kifayet edemez.

Mütareke akdinden altıbuçuk ay sonra 15.6.1919'da ordumuz bilmecburiye şöyle bir vaziyet almıştı: Bu tarihe kadar geçen zaman zarfında Mütarekenamenin hemen bütün mevadı en acı şekliyle tatbik edilmiş ve şu vaziyet hasıl olmuştu. Karadeniz'e geçmek için Boğazlar açılmış Çanakkale ve Karadeniz Boğazı istihkâmatı Mütelifin kuvvetlerine teslim edilmiş.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı sularındaki torpiller kaldırılmış sefain-i harbiyemiz ve esirleri kendilerine teslim edilmiş, demiryollarımız ve muhabere vesaitimiz kendi memurları tarafından işgal edilmiş, eski müttefiklerimize ait eşhas memleketten kâmilen çıkarılmış ve bu hükûmetlerle bilumum münasebetimiz kat olunmuş, Hicaz, Asir, Yemen'de bulunan ve uzun zamandan beri anavatanla irtibatsız kaldıkları halde tahammülsüz mahrumiyetler içinde şan-ı millimizi muhafaza etmiş olan kuvvetlerimiz en yakın İtilâf kumandanına, Trablusgarp ve Bingazide elan mücadele eden zabitlerimiz İtalyan kumandanlarına teslim edilmiş. Ordularımız Kilikya, Musul, Adana, Maraş, Urfa havalisini ve Kafkasya'yı tahliye etmiş, ordu, terhis edilerek mevcutlar adeta kadro haline indirilmiş, terhis dolayısıyla depo edilen ve evvelce ihtiyaten depolarda bulunan esliha ve cephaneyi zaptetmişler, İngilizler cenupta Musul havalisini, Urfa ve Maraş'ı (Urfa ve Maraş'ı bilâhare Fransızlar işgal ettiler) şimalde Samsun, Merzifon ve İzmit'i.

Fransızlar cenupta Kilikya'yı, şimalde Bandırma ve Zonguldak'ı İtalyanlar Konya, Söke ve Antalya havalisini, ayrıca Fransız ve İngiliz ve İtalyanlar müştereken İstanbul'u işgal etmişler ve karargâh-ı umumîlerini İstanbul'da tesis etmişlerdi. Bundan başka İngilizler Batum ve Tiflis'i işgal ederek Ermeni ve Gürcü hükûmetlerini kurdular. Bu suretle de şarkta bir set vücuda getirmeye çalıştılar. Bu vaziyet dahil-i memlekette de çok fena sarsıntılar yaptı. Maneviyat kırıldı. Her tarafta şekavet başladı. Hele Rum, Ermeni ve hatta Yahudilerin terbiyesizliği gayr-i kabil-i tahammül bir hal almıştı. Her Rum evi mavili beyazlı, her Ermeni dükkânı turuncu ve mor renkteki bayraklarla donanmış ve Yahudiler bile İzmir'deki hahamhanelerine kendi bayraklarını takmıştılar. Hulâsa Türkiye hiçbir milletin uğramadığı akibete uğramıştı. Bunun en korkuncu Harb-i Umumî'deki bazı yolsuzlukları hatırasında büyüten münevver tabakanın da zabitanımıza düşmanlığı ve bu suretle düşmanların arzularını teshil etmeleri idi. Halbuki bu felâketi durduracak yeniden akacak kanlardı. Zabitan henüz nefes almadan bu kudsî vazifeye hazırlanırken bilhassa münevver kitle tarafından maruz kaldıkları bu gibi hasmane his ve hareketler ne kadar haksız ve yanlıştı. Bu hususta o kadar ileri varanlar oldu ki ezcümle Cenap Şahabettin adlı bir adam, kahraman zabitlerimizin kati bir istihkar-ı hayatla bütün Harb-i Umumî seneleri, serhatlarda yalçın kayalarda kararttığı mahmuzlarını ve apoletlerini eline dolayarak en adi bir düşman gibi sütunlar dolusu yazılar yazdı, bereket versin bu feci hatadan ekseriyet çabuk caydı. İngilizler biliyordu ki bir milleti inkıraza uğratmak ve onun cazip varlıklarına tevarüs eylemek için o vatanda her şeyden evvel duçar-ı zaaf edilecek iki kuvvet vardır. Biri milletin ruhu, diğeri ordunun ruhu.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sebeple evvelemirde bu iki kuvvet ve kudret unsurunu yok etmek yolundan yürüdüler.

Biraz evvel arz ettiğim üzere İtilâf devletleri memleketi her taraftan işgal ve orduyu vesait-i tedafüiyeden tecrit ederken kuvvetlerinin hakim olduğu yerlerde namuskâr ve liyakatli kumandanları birer vesile ile ele geçirip hapsediyorlar ve rütbesi ne olursa olsun her Türk zabitini kendi zabitlerine selâm ve ihtirama mecbur tutuyorlardı. Bu meyanda milletin ruhunda teşettüt husule getirmek için Hürriyet ve İtilâf Fıkrası mensubunini körüklediler. İzzet-i nefsimizi kırmak ve bizi büsbütün yıldırmak için kadın erkek, ihtiyar genç her ferdimize her türlü fenalıkları tatbike kalkıştılar. Kendilerine istinat eden bu hizip vasıtasıyla birçok vatanperver zevatı İttihat ve Terakki'ye mensup, tehcir ve nakil ile alâkadar diye tazyik ve hapsettiler. Bu suretle milleti tefrikaya ve nevmidiye düşürdüler. Diğer taraftan bu tedhiş siyaseti karşısında memleketin münevver geçinen bazı zavallılarını da manda ve saire gibi kendi kendimizi aldatan ve bilmeden esarete razı kılan propagandaları yapmaya sevkettiler.

Hatta bunlardan bazıları kasd-ı ihanetle ve bir kısmı saika-i cehil ve gafletle maalesef her şey bitmiştir diye Düvel-i Muazzamaya teslimiyetten başka çare kalmadığı tavsiyelerine kalkıştılar. Âdeta herkes birbirinden çekinmeye başladı. O kadar muvaffak oldular ki her şeyin nihayet bulduğunu zanneden ve milletle en riyasız alâkası olması icap eden padişah (Sultan Vahdettin) yalnız kendisinin ve tevabinin sefihane hayatını kurtarmak için zilletten zillete koştu. Milletin mukaddes mücahedesini doğmadan öldürmek için düşmanlardan ziyade çalıştı. Dini şerre âlet ederek esaret gerektir diye fetvalar verdi. Sarayında mücahitler için idam kararları imzalandı. İşte Türk Devleti'nin, Endülüs Devlet-i Emeviyesinin yıkılışı gibi elim bir akıbetle karşılaştığı demde onun padişah ve mensubini bu derekeye inmişti. Bunlara rağmen kendilerini yalnız vatandan tart cezasıyla iktifa etmekle fazilet gösterilmiştir. Bağrı yanan Türk milleti bunları bir daha harimine kabul etmek değil bu vatanda hayal ve hatıralarını yad ve tahayyüle bile müsaade etmeyecektir. Biz saltanat idaresinin ne olduğunu hilâfetin neye mal olduğunu asırlardan beri çok acı tecrübe ettik ve artık biliyoruz. Memleketi işgal harekâtının en mühimlerinden biri de İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgalidir. Bir devlet kabinesi reisi değil, İngilizlerin maksat ve arzularını icra için tertip edilmiş olan komite reisi mahiyetinde bulunan Damat Ferid'in mevki-i iktidara geçtikten sonra yegane gayesi düşmanların arzularının suhulet ve süratle husulüne mani olacak

Levent Şahverdi Arşivi

anasırı iş başından çekmek oldu. Ezcümle İzmir Vali ve kumandanı olan Nurettin Paşa'yı değiştererek Kambur İzzet namıyla maruf birini valiliğe ve mütekaidinden Ali Nadir Paşa'yı da kumandanlığa getirmişti.

14 Mayıs 1919'da Amiral Webb, Paris Konferansı kararına tevkifen İzmir kalelerinin kuva-yı İtilâfiye tarafından işgal olunacağını Sadrazam Ferit Paşa'ya bildirdi. Aynı günde saat 9'da İzmir'de bulunan Amiral Calthorpe da İzmir Vali ve Kumandanı'na aynı mealde bir nota verdi. Vali bunu İstanbul'a bildireceği cevabını verdi ve gemilerine giderek Calthorp'u ziyaret etti ve esna-yı işgalde bir hadiseye mahal verilmemesini rica etti. İstanbul'da o zaman Harbiye nazırı bulunan Şakir Paşa'dan bu işgalin mütareke icabatından olduğu cevabını almışlardı. Aynı gün öğleden sonra nefs-i İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunan Ordusu tarafından işgal edileceği ve bu esnada tahaddüs edecek asayişsizliği İzmir limanındaki Düvel-i İtilâfiye donanmasının bertaraf edeceği mealinde ikinci nota verildi. Bugün Fransızlar Foça'yı, İngilizler Kösten adasını (Uzunada), Yunanlılar Yenikaleyi işgal eylemişlerdi. 15 sabahı Yunan kıtaatı evvelce verilen karar İzmir civarı olduğu halde, Punta'dan ve Kordon'da Kramer civarından olmak üzere iki noktadan ihraca başladılar. Yunan kıtaatı hükûmet dairesine ve kışlaya doğru ilerlerken Rumlar tarafından atılan bir silâhı bahane ederek birçok bigünaha ateş ve şehit ettiler ve her türlü yolsuzlukları irtikâp ederek İzmir'i tamamen işgal eylediler. İzmir'e çıkan bu ilk fırka Zafiriu kumandasındaki Larisa fırkası idi. İzmir'in işgalinden bir iki gün sonra bir Yunan taburu da Urlaya giderek Urla'yı işgal eylemişti.

Bu suretle kıtaatın inhilâli, bu mıntıkada ilk an mukavemet edecek bir kuvvet bırakılmamış ve bu ani hıyanetin tesiriyle ahali de neye uğradığını bilememiş olduğundan Yunanlılar az zamanda İzmir, Urla, Seydiköy, Tire, Ödemiş, Manisa ve Menemen'i işgal eylemişlerdi.

Daha evvel İzmir'in bir felâketle karşılaşacağını anlamaya başlayan İzmir halkı işgalden bir gün evvel yakın bir tehlikenin başları üzerinde dolaştığını hissediyor ve herkes kulaktan kulağa birbirine ne felâket haberi duyduğunu soruyordu. Vilâyet ve kolordu makamı sakıt ve her vaziyeti, halktan gizleyerek idare-i umur ve esaret-i zilletle, acz ve meskenetle kabul etmek ve etirmek için milleti avutmaya çalışıyorlardı. Bu esnada ecnebi menabiinden tereşşuh eden haberler artık İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini bir emr-i vaki olarak gösteriyordu. Bu haber, heyecanla muzdarip bir halde bulunan halkın kalplerinde feveran ve galeyan şeklinde tecelli

Levent Sahverdi Arşivi

ediyor. Fakat hiç kimse ümitsizliğin ve tehlikenin bıraktığı korku ve tereddüt içinde bir teşebbüse geçmeye cesaret edemiyordu. İlk hareket İzmir Türk Ocağında toplanan gençlik kitlesinde tezahür etti. İdadî mektebinde yapılan toplanmalardan sonra halk protesto mahiyetinde tezahürat yapmak için geceleyin Yahudi Maşatlığı denilen mahalde toplanmaya davet edilmiş ve asıl maksat gizli tutulmuştu. Matsat şu idi : Her ne pahasına olursa olsun İzmir kendisini kan dökmeden Yunanlılığa teslim etmeyecekti. Bu hareketin içinde elyevm maarif vekili ve o esnada İzmir gençliğinin içinde bariz bir mevkide bulunan Mustafa Necati Bey ile Türk Ocağı Kâtib-i Umumî'si Ragıb Nurettin Bey bulunuyordu. Gece cephanelik yağma ettirilmiş ve halka teslim olunarak yarın için mukavemet esasları hazırlanmaya teşebbüs olunmuştu. Bir taraftan da Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey'in çıkarmakta olduğu Anadolu gazetesi matbaasında redd-i ilhak beyannameleri tab ettirilerek halka tevzi ettirilmiş ve bütün Anadolu'ya Yunanlılar güzel İzmirimizi ve memleketimizi istilâ ediyorlar. İzmir halkı silâhıyla mukavemet ediyor, vatanını seven herkes için İzmir'e doğru koşmak vazifedir. İzmir Anadolu'yu ve efelerini bekliyor şeklinde mufassal beyannameler, telgraflarla her tarafa çekiliyordu. Filhakika ertesi sabah Düvel-i Muazzama Yunanlılara İzmir'i işgal ettirmiş fakat İzmir halkı da o dakikadan itibaren kan dökerek ve mücadele ederek bu vaziyeti protesto etmiştir. Bundan sonra İzmir etrafında umumî harekât başlamıştır.

Şayan-ı teessüftür, yüzlerini gasıp devletlere çeviren, vicdanlarını onlara satan padişah ve hükûmeti bir defa olsun milletin bu vicdanî temayülâtına ve eser-i merdanegisine bakmıyor ve bu kutsî kuvvet ve kudretten acaba istifade edebilir miyim demiyor, bilâkis hain bir teşkilâtla İtilâf Devletlerinin hizmetindeki aylıklı Rum ve Ermeniler gibi vatanı ve milleti esaret zinciriyle sardırmaya yardım ediyordu. Yunanlılar İzmir'den sonra aynı suretle Ayvalığı da işgal etmek istediler. Fakat o mıntakada bulunan 127 inci Alay Kumandanı halen Afyon Karahisar Mebusu Kaymakam Ali Bey, bulunduğu mıntıkayı ve elindeki kuvveti Yunanlılara teslimi zül addederek ateşle mukabele etti ve bu suretle denilebilir ki bu vaziyet garpta İstiklâl Harbi'nin ilk kıvılcımı oldu.

Ayvalık vakası hülâsaten şöyle başlar: 28 Mayıs 1919'da bir Yunan Salib-i Ahmer ve bir nakliye gemisi Ayvalık limanına geldi. Görüşmek üzere kaymakamla, mevki kumandanını davet etti. Ali Bey talimat-ı lâzımeyi verdiği gibi tabur kumandanlarından birini terfik etti. Kendisi gemiye gitmedi ve neticede yalnız Salib-i Ahmer heyetinin çıkmasına müsaade

Levent Sahverdi Arşivi

edildi. Gece karaya çıkmaya başlayan Salib-i Ahmer heyetiyle beraber Yunan kıtaatı da çıktı. Ve müsademe başladı. 29 Mayıs 1919 zevalinden sonra Ali Bey, faik düşman karşısında ve şehre kapanıp kalmak tehlikesi önünde Ayvalığı terk ederek cenub-u şarkisindeki sırtlara çekildi. Bilahare bu cephe kuvvet bularak uzun zaman Yunanlıların ilerlemesine mani oldu. Yunanlılar Ayvalığı ve Menemen'i ele geçirdikten sonra 12 Haziran'da Reşadiye Nahiyesi üzerinde yürüyerek Bergama'yı işgal ettiler ve Soma istikametine ilerlemeye başladılar. Bu sırada Kara Efe namını taşıyan Binbaşı Halit Bey de bu mıntıka cephesini tutmuştu. İzmir'in işgali haberi üzerine 130 kişilik bir müfreze ile Bandırma'dan bu mıntıkaya yetişen mümaileyh bu havalide gerek Yunanlılar ve gerekse Anzavur'a karşı mühim vazifeler ifa etmiştir. Bu mıntıkalarda Kemal Bey, Derviş Bey (Halen 1. Kolordu Kumandanı Derviş Paşa) müfrezeleri de taazzuv ederek cephe oldukça kuvvet bulmuştu. İşte bu suretle zaman geçtikçe garpta millî kuvvetler taazzuv ediyordu. O sırada Soma Cephesindeki müfrezelerimiz Ayvalık Mıntıka Kumandanlığına tabi olarak Bergama'ya taarruz ettiler. Düşmana mühim telefat verdirdiler ve Reşadiye'ye kadar takip ettiler. Biraz sonra Yunanlılar bu ani darbenin intikamını, Menemen'de Kaza Kaymakamı Kemal Bey de dahil olduğu halde birçok memurin ve ahaliyi şehit ederek almaya kalkıştılar ve yeni kuvvetlerle Bergamayı tekrar işgal ettiler. Yunanlılar bu mıntıkada Bergama'dan sonra Kınık'ı da işgal ederek Kınık'la Soma arasındaki sırtlarda uzun zaman millî kuvvetlerimizle karşı karşıya kaldılar. Yunanlılar, diğer taraftan İzmir'den şark ve şark-ı cenubiye ilerleyerek Nif, Ödemiş ve Aydın'ı da işgal ettiler.

Burada da ilk tüfek 5 Haziran 1919'da Ödemiş civarında yine Kuvayı Milliyemiz tarafından atıldı. Yunanlıların bu ileri hareketi üzerine bu mıntıkadaki 57 inci Fırka Çine'ye çekildi ve ilerilerdeki Topçu Binbaşısı Hakkı Bey tarafından idare edilen bir kısım kıtaat ve milis kuvvetlerle cephe tesis edildi. Yörük Efe ve o zamana kadar şekavette bulunan Demirci Efe de Hakkı Bey Müfrezesine iltihak etmişlerdir.

27 Haziran 1919'da zabitan kumandasındaki bir kısım müfreze ile Yörük Ali Efe müfrezeleri Aydın'a hücum ederek üç günlük kanlı muharebe neticesinde Yunanlıları atarak Aydın'ı istirdat ettiler. Yunanlılar çekilirken Aydın'ı yaktılar. Milis efradın zabt ve rabtsızlığı yüzünden Aydın tekrar elden çıktı. Bunun üzerine Yunanlılar 6 Temmuz'da Menderes'i geçerek Çine'ye doğru tevsi-i faaliyete kalkıştılarsa da bir taraftan kıtaatımızın mukabelesi, diğer taraftan İtalyanların müdahalesi ile geri çekilmeye mecbur oldular.

Levent Şahverdi Arşivi

Nif istikametine ilerleyen düşmana karşı da 22 Haziran 1919'da Salihli Cephesi teessüs etmiştir. Bu cepheyi İzmir'in işgalinde kaçan Jandarma Yüzbaşısı Edip Bey maiyetine topladığı bir kısım kuvvetle tesis etmiş, bilâhare Çerkes Ethem de kendi kuvvetleriyle bu cepheyi takviye etmiştir.

Yunanlılar bir kol ile de Manisa'dan şimale doğru hareketle, Akhisar'ı işgal ettiler ve Balıkesir istikamet-i umumiyesinden yürüdüler. Bu cephe henüz boş olduğundan Balıkesir mıntıkasındaki 61 inci Fırka'nın 188 inci Alayından bir tabur sevk edildi. Bunun üzerine Yunanlılar Manisa istikametine çekildiler. 23 Haziran'da Yunanlılar Akhisar'a bir daha taarruz ettilerse de giremediler. Bu suretle 29 Mayıs'tan 23 Haziran'a kadar geçen müddet zarfında garpta, Yunanlılara karşı her tarafta iyi kötü bir mukavemet cephesi teşekkül etmiş bulunuyordu. O tarihlerde Garp Cephesi atideki inkısâm altında idi.

Ayvalık'tan Soma'ya kadar Kaymakam Ali Bey kuvvetleri bulunuyordu. Buradan Marmaracık gölünün cenub-u garbisindeki Belen köyüne kadar umum mıntıkaya da merkezi Balıkesir'de olan 61 inci Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Bey, -halen Meclis Reisi- kumanda ediyorlardı. Bu mıntıkanın başlıca Ayvalık, Soma, Akhisar kısımları vardı.

Belen köyden Keles'e kadar imtidad eden Salihli Cephesi, merkezi Afyon'da olan 23 üncü Fırka Kumandanı Kaymakam Ömer Lütfi Bey bilâhare Aşır Bey tarafından idare ediliyordu.

Keles'ten, Menderes'e kadar olan Aydın Cephesine de merkezi Çine'de bulunan 57 inci Fırka Kumandanı Miralay Şefik Bey kumanda ediyordu. Bilahare Garp Cephemiz şimal ve cenup cepheleri namıyle ikiye ayrılarak birine Miralay Kâzım ve diğerine Miralay Refet Beyler kumandan verildiler.

Garpta bu suretle millî taazzuv başlarken cenupta Fransızlara ve İngilizlere karşı da birer millî cephe teşekkül ediyordu. Aynı zamanda şarkta bu menatıkın Ermenistan'a ilhakı cereyanlarına karşı taazzuvlar başlamış, bilhassa bu mıntıkadaki esliha ve cephane İngilizlere verilmemiş ve bunları tesellüme memur olan İngiliz memurları aralarında Lord Curzon'un akrabasından Mister Rawlinson da dahil olduğu halde esir edildiler. Bu kuvvetler zahiren millî bir vaziyette gösteriliyordu. Fakat hakikatta bunları idare edenler zabitan ve Anadolu'daki kumandanlar ve bazı fedakâr ve hamiyetli zevat idi.

Levent Şahverdi Arşivi

6 — BU ZAMAN ZARFINDA İSTANBUL'DAKİ VAZİYET

İzzet Paşa'nın istifası üzerine Tevfik Paşa kabinesi kendisine itimat reyi veren Meclis-i Mebusan'ı kapatmış, bu suretle İngilizlerin vasıta-ı habaseti olan Padişah, sahnede istediği gibi oynatılmaya başlamıştı. Bu kabine de Fevzi Paşa'nın çok büyük hizmetleri olmuştur. İngilizlerin harıl harıl mühimmatımızı topladıkları bu anlarda Fevzi Paşa ittihaz ettiği tedabirle Musul Cephesi'ndeki kıtaatımızdan toplanan esliha ve cephaneyi trenle nakil ettirmeyerek daha emin gösterdiği Diyarbakır - Samsun yoluyla nakil ettirmiş ve bunlar bu yolda kalarak bilahare Anadolu'da en mühim rolü oynamıştır. Aynı zamanda Kütahya'daki mühimmatın da Ankaraya naklini daha o zaman emretmişse de - Maliyecilerin kulakları çınlasın- nakliyat havalesi yoktur diye sevk edilememiş ve bilahare bu mühim cephane İngilizlerin eline geçerek Derince'den denize dökülmüştür. Bu sırada Fevzi Paşa istifa için çok tazyik edildiyse de, kendileri ancak isterseniz azledersiniz ben istifayı mucip bir hal görmüyorum diye hizmetinde ısrar ediyordu. O zaman Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşalar Anadolu'da birer cephe kumandanı idiler. Bilahare Yakup Şevki Paşa İstanbul'a gelmiş ve yerine Şark'a Kâzım Karabekir Paşa gitmiş, Ali İhsan Paşa'da İstanbul'a gelerek Miralay Cevdet Bey, Kenan Bey ve Erkân-ı harbiye Binbaşısı Halit Bey gibi iki kıymetli yardımcı ile Diyarbakır mıntıkasında kalmıştı. Kendi ayaklarıyla İstanbul'a gelen Yakup Şevki ve Ali İhsan Paşa'lar biraz sonra İngilizler tarafından tevkif edilerek Maltaya gönderildiler. Nihayet Tevfik Paşa kabinesi zamanında üç ordu teşkil edilerek Birinciye Fevzi, İkinciye Mersinli Cemal ve Üçüncüye Mustafa Kemal Paşalar tayin edilmiş ve bu suretle Fevzi Paşa kabineden çıkarılmış oluyordu. Bilâhare pek hoşa gitmeyen Tevfik Paşa Kabinesi yerine Ferit Paşa geçmiş ve Anadolu'daki bazı kumanda ve vilâyet makamlarında tebeddül yaparak vaziyeti ihzar etmiş ve İzmir faciasına güzel bir âlet olmuştu.

— İKİNCİ KONFERANS —

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi: Birinci konferansta arzettiğim üzere İstanbul'da yeniden teşkil edilen üç ordudan Şarktaki Üçüncü Orduya Mustafa Kemal Paşa tayin edilmişti. Mustafa Kemal Paşa sırf memleketi kurtarmak emeliyle İzzet Paşa kabinesinin mevkide kalmasına ve kendisinin de o kabineye girmesine muvaffak olamadıktan sonra Anadolu'ya geçmeye ve oradan çalışmaya karar vermişti. Fakat bunun için bidayette Anadolu'ya vasî bir salâhiyetle geçmek ve İstanbul'da Anadolu'daki faaliyetini teshil edecek kuvvetli ve emin bir şebeke kurmak

Levent Şahverdi Arşivi

lüzumuna kaildi. Bu ihzarattan sonra mesaisinin daha iyi feyiz vereceği kanaatinde idi. İşte bunun teminiyle meşgul iken şark mıntıkasında esliha ve mühimmatı İngilizlere teslim etmemek ve saire gibi İngilizleri üzen ve gocunduran hadisat çıkmaya başladı. Aynı zamanda şark memalikinin Ermenistan'a mev'ut olduğu malûm bulunduğundan o havalide buna mani olmak için bazı mevzii taazzular da başlamıştı. Bunun bertaraf edilmesi İngilizlerce matlup olduğundan Ferit Paşa hükûmetini tazyike başladılar. O vakte kadar İttihad ve Terakki Erkânına muhalefet efkârıyla tanıdıkları ve esasen o mıntıkanın ordu müfettişi olan Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat edildi. Mustafa Kemal Paşa bidayette bililtizam müstağni göründüler. Nihayet askerî ve mülkî vasi salâhiyetle vazifedar kılınarak 16 Mayıs'da ve 1919 da İzmir'in feci işgal günlerinde İstanbul'dan Samsun'a hareket ettiler. Mustafa Kemal yalnız Samsun'a değil milletin tarihini karartan son kirli sayfalara da ayak basmış oluyordu.

Mustafa Kemal vakıa Samsun'a çıktığı zaman milletin istiklâli için en müsait bir faaliyet sahasına girmiş bulunuyordu. Aynı zamanda öyle tahmin edilebilir ki hayatının en heyecanlı ve hassas demini de yine Samsuna çıktığı zaman yaşamış olacaktır. O, vakıa cevherini bildiği asil milletiyle muvaffak olacağı kanaatiyle hareket ediyordu. Çünkü Mustafa Kemal'in vasf-ı mümeyyizi, vatan idaresinde sergüzeşt peşinde koşmak değil, şuur, mantık, yüksek bir nüfuz-u nazar, azim ve irade kudretidir. Farz-ı mahal, her türlü su-i talihle adem-i muvaffakiyette mukadder olsaydı; en meşru hakları gasp edilerek esir edilmek istenen bir millet için; tevekkül, itaat ve zuhurata tabaiyyetle hareket değil, bilakis istiklâli ve mukaddes gayeleri uğruna cidale atılmak, sonuna kadar çalışmak ve en nihayet ölümü tercih etmek kadar şerefli ne olabilirdi?

İşte Mustafa Kemal Paşa bu gaye ve azim ve bu imanla yürüdü.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtiğinden sonraki safahati başlıca dört devreye ayrılabilir: Birincisi; Samsun'dan Erzurum Kongresinin akdine kadar olan zaman. İkincisi; Erzurum Kongresinden Sivas Kongresinin akdine kadar olan zaman. Üçüncüsü; Sivas Kongresinden 23 Nisan'da Ankara'da Büyük Millet Meclisinin küşadına ve Hükûmetin teessüsüne kadar geçen zaman. Dördüncüsü; 23 Nisan'dan Lozan Sulhuyla vatanın ve milletin istiklâl-i tammının temini gününe kadar geçen zamandır.

Bir de beşinci devre vardır; istiklâl-i tamma eren Türk'ün, bir daha aynı tehlikelere maruz kalmaması ve muasır bir millet olarak garp mede-

Levent Sahverdi Arşivi

niyetinin ezen, yıkan savlet siyaseti karşısında daima dik kalmasını temin için içtimaî inkılâp devresidir ki; bu, konferans mevzuumuzun haricindedir. Ve elan her birimizin birer cüzî olarak ikmaline çalıştığımız inkılâb-ı hâzıradır.

Birinci devre: Mustafa Kemal Paşa Samsun'da bulunduğu müddet zarfında vaziyeti tetkik ile beraber Anadolu'daki icap eden kumandan ve zevat-ı saire ile de muhaberede bulunduktan sonra yirmi gün de Havza'da kaldı.

Buradan Amasya'ya geçti. Orada intizar eden arkadaşlarıyla görüştü ve bazı mukarrerat ittihazından sonra Sivas'a ve oradan Erzurum'a hareket etti. Erzurum'da da vaziyeti tetkik ederek daha katî harekete geçmek kararını verdi ve 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresini açarak milletin istiklâli için tespit ettiği vatanperverane kararlarını İstanbul'a ve bütün dünyaya resmen tefhim eylemiş oldu. Aynı zamanda Türk'ün sağ ve zinde olduğunu, hukukuna riayetin lazimeden bulunduğunu ilân eyledi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı zaman ilk düşüncesi memleketimizde asayişin istikrarına kendi vesaitimizle muktedir bulunduğumuzu göstermek oldu. O zaman Samsun vilâyetinin vaziyet-i hususiyesi de bu babta en seri tedbir ittihazını istilzam ediyordu. Çünkü Karadeniz sahiliyle kısmen Amasya ve Tokat'ın şimal kazalarına kadar uzanan oldukça geniş sahada mukim olan Osmanlı Rumlarının Atina ve İstanbul komiteleri tarafından idare ve tahrik olunan Pontus Hükûmeti teşkili amali, hayalhanelerini çılgınca bürümüştü. İttihaz olunan tedabir sayesinde muvaffakiyetli netayiç istihsal edildi. (Pontus meselesi Sakarya muharebesinden sonra dördüncü konferansta tafsil edilecektir). Bu suretle Rumların teşebbüsleri inkişaf edemedi. Fakat bu tedbir mevzii idi.

Hergün haksızlıklarını artıran İtilâf Devletlerine karşı mevcudiyet-i milliyemizi siyaseten ispat etmek ve mukabil tecavüzler karşısında milletin namus ve istiklâlini bilfiil müdafaaya kadir bir teşkilât vucuda getirmek lâzımdı. Mustafa Kemal Paşa bir taraftan da bunu temine doğru yürüyordu.

Bu sıralarda Mayıs 1919 zarfında umum belediye reislerine Sait Molla imzasıyla İstanbul'da İngiliz Muhipleri Cemiyeti teşekkül ettiği ve her tarafta bu cemiyete iştirakle İngiltere müzaharetinin talep edilmesi lüzumu hakkında bir telgraf gelmişti. İşte bu gibi iğfalkâr hareketler arttıkça Anadolu halkı, Anadolu'da duyulan yeni ve gür sese doğru yaklaşıyordu. O

Levent Sahverdi Arşivi

ses onlara haykırdı: "Ürkmeyiniz. Müsterih olun, kurtulacağız. Silâhımız vahdet, isyan ve metanettir!" dedi.

Mayıs 1919 nihayetlerinde İstanbul'da bir şura-yı saltanat kuruldu. 27 Mayıs 1919'da (Türkiye - Havas - Royter) namında İtilâf Devletlerinin tesis ettikleri Ajans, in'ikat eden şuray-ı saltanatta heyet-i umumiyenin fikrinin Türkiye'nin düvel-i muazzamadan birinin müzaharetini temin merkezinde olduğunu neşir ve tamim ediyordu. Bu, bütün millette büyük bir şüphe ve tereddüt uyandırmıştı. Bunun hakikatini bildirmelerini ve bu gibi işaatın tevlit edeceği fena tesirleri Mustafa Kemal Paşa sadarete yazdı, cevap alamadı.

Bu sıralarda İtilaf Devletlerinin yaptıkları tazyik ve zulüm karşısındaki millî kıyam nazar-ı dikkati calip bir dereceye varmıştı ki efkâr-ı milleti muvakkaten uyuşturmak emeliyle olacak, Ferit Paşa'nın riyaseti altında Paris'e bir heyet davet olundu. Bu heyete milletin itimadı taalluk etmemişti. Mustafa Kemal, giden bu heyetin programını istizah etti. İşte bu sırada (8 Haziran 1919) "Maiyyet-i âlinizdeki istimbotlardan biriyle hemen İstanbul'a geliniz!" diye Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'dan bir telgraf geldi. Paşa, mâna veremediği bu davetin mahiyet ve esbabını sordu.

Gelen garip mânalı ve aldatıcı cevaplar arasında o zaman Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olan Cevat Paşa'nın 11 Haziran tarihli şifresinde "Kıymetli bir generalin Anadolu'da seyahati efkâr-ı umumiyede iyi bir tesir yapmayacağı cihetle kendilerini İngilizlerin talep ettiği bildiriliyordu."

Bunun üzerine paşa, padişaha bu plân ve hıyanetlerin mânasını anlattı. "Benden elbette milletin beka ve mevcudiyetinin düşmanı olanlara karşı mümaşatkârlık beklenemezdi. Avdetimde ya Malta'ya gideceğim veyahut en hafifi, hal-i atalete mahkûm bırakılacağım. Eğer icbar edilirsem memuriyetimden istifa ederek kemâkân Anadolu'da ve sine-i millette kalacağım ve daha sarih hatvelerle millet mazhar-ı istiklâl oluncaya kadar çalışacağım" cevabını verdi. Artık İstanbul'dan hiçbir şey beklememek lâzım geldiğine kani olarak millet ve memleketin hal ve vaziyetini derpiş ve hukukunu muhafaza için her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyet-i milliyenin vücudunu elzem gördü ve bunun için icap edenler (Anadolu'daki kumandanlar ve daha bazı bu efkârın mürevvici olan zevat-ı âliye) ile muhabere ederek Sivas'ta umumi bir millet kongresi akdini kararlaştırdı. O sırada vilâyat-ı şarkiyemiz halkı Erzurum'da da aynı maksat altında bir kongre akdine teşebbüs eylemişti. Sivas hazırlığı devam ederken Mustafa Kemal Paşa Amasya'dan Erzurum'a hareket etti.

Levent Şahverdi Arşivi

24 Haziran 1919'da Dahiliye Nazırı olan Ali Kemal'den vilâyata gelen bir tamimde "Hakşikenane ve gasıbane işgallerden ne derece müteessir olursa olsun hükûmet, ne Yunanistan'la ve ne de kimse ile bu esnalarda harp ve darbe tutuşamaz. Paris Konferansına giden heyetin ecza-yı asliye-i vatanı kurtaracakları ümidi günden güne artmaktadır. Esbab-ı müdafaa hazırlayanları men ediniz. Haklarında insafsızca davranınız. Bunlar eski düşmanlarımızdır" diye bir takım hezeyan savruluyordu.

Keza 27 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa Sivas'a geldiği zaman yine Ali Kemal "İngiliz mümessil-i fevkalâdeliğinin talebiyle Mustafa Kemal Paşa azledildi. Müşarünileyhin İstanbul'a celbi Harbiye nezaretine ait vazifedir. Nezaretin size emr-i katisi, artık bu mazul zatla hiçbir muamele-i resmiyeye girişmemek ve umur-u hükûmete müteallik hiçbir matlubunu is'af etmemektir." diye vilâyata bir tamim yapmıştı. Paşa, bu hiyanetkârane teşebbüsat hakkında padişaha müracaatta bulunduğu gibi Anadolu'da icap eden tamimlerle her tarafı tenvir ve vazifeye devama davet ediyordu. Bu sırada Harbiye Nezaretinden de bilâ fasıla derhal İstanbul'a avdeti için pek iğfalkâr mahiyette telgraflar alıyor. Fakat artık cevaptan müstağni görüyordu. Sivas'ta kongrenin akdi için icap eden hazırlıklar devam ederken Erzurum'a hareket eden büyük Gazi 4 temmuz 1919'da Erzincan'da mabeyn-i Hümayun başkâtipliğinden "Kendisi için İngilizlerin çok tazyik ettiklerini, Harbiye Nezaretinin azil muamelesi yapmasına da padişahın razı olmadığını, istifa ederek veya nezaretten bir iki ay tebdil-i hava alarak İstanbul'a gelmeleri ve sulh takarrür edinceye kadar ihtiyar buyuracakları bir şehir veya kasabada istirahatlerini zat-ı şahanenin en muvafık suret-i hal olarak tahattur buyurduklarını bildiren bir telgraf" aldılar. Bunu Mamahatun'da aynı zamanda harbiye Nazırı olan Ferit Paşa'nın ayni mealdeki telgrafı takip etti.

Erzurum'a muvasalatlarında telgraf başında Ferit Paşa, "Her halde o havaliyi terk ederek derhal İstanbul'a geliniz" diye ısrar etti. Bundan sonra müteaddit ve katî ısrarlar oldu. En nihayet Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit'e ve Padişaha hulasaten şimdi okuyacağım cevapları vererek kendisini fuzuli meşgul eden bu lüzumsuz muhaberata nihayet verdi.

Ferit Paşa'ya yazılan cevap hülasaten şudur :

1 — Dünkü telgrafınızda Paris Konferansı mukarreratına inkıyattan gayri yapılacak bir şey görülemediği beyan buyruluyordu. Bu mukarrerat nelerdir? Ajansların en son tebligatı istiklâl-i millimizi ve mukadderatımızı pek ümitsiz bir halde

Levent Şahverdi Arşivi

gösteriyor. Mesela; Paris Konferansı, Trakya, Pontus, İzmir, Kilikya mesailini devletin aleyhine olarak tayin etmiş ve vilâyat-ı şarkiyede Ermenistan hâkimiyetini kabul ve teyit eylemiş ise de bu mukarrerata inkıyat için vekâlet ve salâhiyeti alan ve takdir eden kimlerdir? Sadrazam Paşa Hazretleri, vatan ve milletin hukuk-u mukaddesesini imha eden bu fena vaziyetleri men ve izale için ne gibi müspet ve maddi teminatla ve ümitle avdet ediyorlar?

2 — Zat-ı şahane, tekmil hakaik-i devlet ve milletten ve dekayiki-i hukuk-u hilâfetten, samimane bir lisan-ı sadakatla tenvir buyrulmak, amal ve iradat-ı seniyelerini daima amal-i hakikiye-i millete imale eylemek lâzımdır. Dersaadetteki bazı zevattan ve bilhassa maalesef bir iki ay bile payidar olamayan kabinelerde zahir olan galat-ı rüyet, zaaf-ı kalp, milletin amal-i umumiyesine makûs ve gayrımeşru fikirlerle vekâlet ve istimal-i salahiyet etmek gibi tarihin en feci mesuliyetlerinden katiyyen uzak kalmalıdır.

3 — Şahsiyet-i acizaneme gelince, pek yanlış ve hatalı telâkkiler olduğunu görüyorum. Bugün vatanda bir kudret-i milliye varsa, o cereyan eden felâketlerden mütenebbih olan milletin kalp ve dimağında doğmuştur. Beni buradan çekmek ve saire gibi tertibat bilakis pek yanlış ve hatırnaktır.

Benim masuniyetim hakkında Hariciye tarafından İngilizlerden teminat alındığı beyan olunuyor. Buna hayret ettim. Çünkü devletleri ve milletleri nam ve şerefine olarak imzaladıkları mütareke ahkâmını muhafazaya bile asla riayet etmeyen ve alabildiğine tecavüzlerde bulunan ve müteaddit haysiyetşiken misaller ihdas eyleyen İngilizlerin bu teminatına itimat etmek pek safdillik olur. Yalnız tamamıyla itimat buyrulsun ki eğer memleketin selâmeti ve halâsı şahsımın çekilmesine vabeste olsaydı bila kayıt ve şart nev-i beşere hiçbir ümit ve emel raptına tenezzül etmeyerek nefsimi kurban etmek kadar vicdanî ve basit bir şey olamazdı. Binaenaleyh oradaki tefavüt-i azim, hakiki vaziyetin henüz oraca takdir olunamamasındandır.

4 — Mütarekenamenin akdinden bugüne kadar hükûmet-i merkeziyenin maalesef birbirini takliden aciz vaziyetler alması ve kuva-yı milliyeden zerre kadar ahz-ı kuvvet etmemesi nihayet Düvel-i İtilâfiye'nin memleketimizi bilâ mani istila emellerini teshil eylemiştir. General Allenby ile elyevm Baş Mabeyinci olan yaver paşanın bizzat vaki olan muhaveresine ve Paşa'nın maruz kaldığı hakarete ve ayrıca General Allenby ile Harbiye Nazır-ı esbakı Abdullah Paşa'nın mülâkatında General'in kullandığı istiklâlşiken lisana bu münasebetle celb-i dikkat eylerim. Şimdiye kadar İstanbul kabinelerinin takip ettiği hüsn-ü amizeştir ki Anadolu'nun garp aksamını ve saraylara varıncaya kadar makarr-ı saltanatı feci bir şekilde işgale ve Kuva-yı Milliyeyi tefrik ve imhaya tasdî ettirmiş ve şarkî Anadolu içinde ayni muamele-i karibiyeyi ihzara başlamıştır. Binaenaleyh dahil olduğunuz kabinenin

Levent Sahverdi Arşivi

buna âlet ve vasıta olmaması ve vatanperverlik ibraz etmesi temenni olunur. Ilâve eylerim ki içtihat ve kanaat-ı acizanemde isabet-i mutlaka olduğuma hiç şüphem yoktur. Çünkü bu içtihat ve kanaat her tarafta vicdan-ı millinin intibaatına uygun gelmektedir.

Garbî Anadolu'yu mezbuhâne bir surette kaptıran siyasete bir kere daha celb-i dikkat eylerim. Bunu tarih-i millî teşhir edecektir. Mademki bugün haiz bulunduğunuz makam, vatan ve milletin selâmetini temine kâfil bir kudret bahş olamıyor, o halde islafın açtığı rahneleri bu kerede vatan ve milletin aksam-ı şarkiyesinde tevsi için serfru etmenize hiç de lüzum ve sebep yoktur.

İstiklâlini zayi eden makamınızın terk-i suretiyle tarihin ayan olan bir sahife-i biamanından bir şeref-i memduh ile sıyrılmak herhalde bütün erbab-ı namus ve hamiyet tarafından intizar olunuyordu.

İşte milletin müncisi, büyük halaskârı tarafından Ferit Paşa'ya verilen son cevap hülasatan budur.

Padişaha verilen cevap (9/10 Temmuz 1919) Şimdiye kadar gerek zat-ı hümayunlarına ve gerek Harbiye Nezaretine vaki maruzatımda vatan ve milletin maruz ve giriftar olduğu avakıb-ı elimeyi tekmil safahat ve hakikatiyle arz ettim. Bunu ifa etmekle mukaddesatımın nefs-i acizaneme tahmil eylediği en yüksek ve en vicdanî vazifelerden birini yapmış oldum. Amal ve teşebbüsatımın İngilizlere karşı Hükûmet-i seniyelerini ne gibi tazyik ve elim inhisar altında bulundurduğu ve bulunduracağı malûmdur. Bunun daha fazla teşdidine hiçbir suretle razı olamayacağımdan yalnız memuriyet-i acizaneme değil, tekmil mubahatını vatan ve milletimin nur-u feyz ve necatından alan pek çok sevdiğim mübarek hayat-ı askeriyeme veda suretiyle beyan-ı fedakârî eylerim. Necib milletimin, hayatımın son noktasına kadar haris ve sadık bir ferdi kalacağıma itimat olunsun.

Mustafa Kemal

Nihayet Mustafa Kemal Paşa padişahlık devrinin tevcih ettiği vazifeyi bu suretle reddetti ve üniformasını makine başında soyundu. Ve hiçbir sıfat-ı resmiyeyi haiz olmadığını, bir ferd gibi millet safları arasına, sonuna kadar halâs ve istiklâl mücahedesi için karıştığını bildirdi.

ERZURUM KONGRESİ

Bu kongre Trabzon vilâyeti ve Canik Sancağıyla vilâyat-ı şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elaziz, Van ve Bitlis vilâyetleri ve Elviye-i Selase murahhaslarından mürekkep olmak üzere 23 Temmuz

Levent Sahverdi Arşivi

1919'da akdedilmiş ve meydana gelen taazzuva "Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" namı verilmiştir.

Sırf memleketi kurtarmak gayesini güden bu millî cemiyetin her türlü fırka cereyanlarından âri olması bilhassa mukayyetti. Anadolu Hükûmetinin hatt-ı hareketinin üssülesası olan bu kongre mukarreratının başlıca nukut-ı hülasaten şunlardı :

1 — Vilâyat-ı şarkiye, Trabzon vilâyeti ve Canik Sancağı gayrikabil-i infikâk ve camia-i Osmaniyenin bir rüknü olmak üzere bir kül teşkil eder. Hiçbir sebep ve bahane ile ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bu kül, saadet ve felâkette iştirak-ı tammı kabul eder.

2 — Her türlü işgal ve müdahaleyi Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf olarak telâkki edeceğimizden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Bu menatıkta yaşayan anasır-ı Hristiyaniyenin kavanin-i devletle müeyyet hukuk-ı müktesebelerine riayetkârız. Mal, can ve ırzlarının masumiyeti esasen ananat-ı milliyemizdendir.

Ancak bunların bizzat veya bilvasıta gizli veya aşikâr mevcudiyet-i milliyemizi muhil bir vaziyet aldıkları takdirde veyahut Düvel-i İtilafiye'nin bu maksatla herhangi bir müdahalesi vukubulursa aynı mahiyette telâkki edilerek millet bilcümle vesait-i maddiye ve maneviyesini istimal ederek müdafaa ve mukabelede bulunmağa kendisini salahiyettar addedecek ve faal harekete geçmekte katiyen tereddüt etmeyecektir.

3 — Hükümet-i Osmaniyenin inhilâl tehlikesi karşısında vilâyat-i şarkiye vilâyat-ı saire ile müttehiden, olamadığı takdirde vilâyat-ı şarkiye münferiden müdafaa ve mukavemet esasını kabul eder.

4 — Hükûmet-i Osmaniye tazyik-i düvelî rolü karşısında buraları terk ve ihmal ederse bu mıntıkada bir idare-i muvakkata teşkil edilecektir. Bilumum memurin-i mülkiye ve askeriye ve her şey bu idareye tabi olacaktır.

5 — İdarede gaye hakimiyet-i milliye esasıdır.

Diğer mevad, heyet-i temsiliye intihabı, bu hususta yapılacak teşkilâtın tafsilatı ve saireden ibarettir.

İşte Erzurum Kongresi, milletin hayatına, halâsına müteallik kararlar için içtima ederken İstanbul'daki Ferit Paşa Hükûmeti bu zevatın kaffesini şakî telâkki ederek derhal derdestleriyle İstanbul'a iğzamlarını bütün makamat-ı mülkiye ve askeriyeye tebliğ ediyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Devir : Şarkta bu harekât devam ederken garp mıntıkasıyla da muhaberata girişilmiş orada da millî varlığın tesisine başlanmıştı. Bu sıralarda garpte birinci konferansta arz ettiğim üzere başlayan hareket kuvvet bulmuş ve müdafaa-i hukuk namıyla bir cemiyet tesis etmişti. Garpteki taazzuvun millî ve siyasî bir şekil almasında ve bu teşkilâtın bütün garp vilâyetlerine teşmilinde Meclis Reisi Kâzım Paşa Hazretlerinin riyaset ve kumandasındaki heyet amil olmuştur. Bu heyet bilhassa "İzmir'e Doğru" gazetesiyle hergün halkı teşvikte ve genç elemanların takviyesinde çok müessir olmuşlar ve Kâzım Paşa ile müştereken çalışmışlardır. Bunlar içinde İzmir Mebusu ve Maarif Vekili Necati, Vasıf, İzmir Mebusu Celâl ve merhum Saruhan Mebusu Reşat Beylerin büyük hizmetleri sebk etmiştir.

SİVAS KONGRESİ :

Erzurumdan Sivas'a gelen Mustafa Kemal Paşa büyük kongre hazırlıklarının ikmal edilmiş olduğunu gördü ve 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresini akdeyledi. Bu kongrenin vazettiği esasattan en mühimi çizilen yeni hudud-u millîdir. Kongre bunu suhuletle ifade için birinci maddesiyle şöylece tespit eylemişti: "Devlet-i Osmaniyenin mütarekenamenin imzalandığı 30 Kasım 1918 deki hududu dahilinde kalan ve her noktasındaki ekseriyeti İslâmlar teşkil eden aksam-ı memalik-i Osmaniye, yekdiğerinden ve camia-i Osmaniyeden gayrikabil-i infikâk ve tecezzi bir küldür" dendi.

Bu hudut şu idi: Şarkta elviye-i selaseyi de ihtiva ederek geçiyor, garpte Edirneyi de ihtiva eden bugünkü hududu teşkil ediyor, cenup hududu ise İskenderun cenubundan başlar, Haleple Katma arasında Cerablus köprüsüne müntehi olan bir hat ve bunun şark parçasında da Musul vilâyeti, Süleymaniye, Kerkük havalisini ihtiva eder. O zaman bu hudut sırf askerî bir mülâhaza ile çizilmiş değildi. Aynı zamanda millî bir huduttu. Diğer mevad, yalnız şark vilâyetlerine münhasıran akdedilen Erzurum Kongresi mevaddının tekmil vatana ait olacak şekilde tevsiinden ibaretti. Bu kongreler mukarreratı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından neşredilen ve taraf-ı acizanemden yazılan "Türk İstiklal Harbi" namındaki eserde tafsilatıyla kaydedilmiştir.

Bu kongreye garbi Anadolu'dan ve Rumeli'den de azalar gelmiş ve artık vatanın heyet-i umumiyesi, Anadolu'da ve Rumeli'de yaşayan bütün milletdaşların nokta-i nazarını teyit eylemiş oluyordu. Bu kongrenin mukarreratı tekmil milletin teşkil ettiği hakiki cumhur ve istihlas hareketinin idarî, malî, siyasî, askerî esas yollarını tespit eden mefkûrevi bir kitap idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas Kongresi esnasında Damad Ferit Paşa, o zaman Harbiye Nazırı Şefik Paşa ve Dahiliye Nazırı Adil Bey Erzurum Kongresinde olduğu gibi yine ve bu defa daha kuvvetli bir şekilde izhar-ı melanete başlamışlardı.

Bu cümleden olmak üzere İngiliz Binbaşısı Novil ile Bedirhanilerden Celalet, Kâmuran ve Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem, İstanbul'dan aldıkları talimatla bir kısım müsellah kürtlerle Malatya'ya gelmişler ve orada Elazığ Valisi Ali Galip'le birleşerek bazı tertibata başlamışlardı. Bunların maksadı kongre esnasında Sivas'a hücum ederek kongre erkânını tevkif ve idam etmek, Ali Galib'in cebinde hazır olan irade-i seniyeyi orada neşrederek bu hainin Sivas vali ve kumandanı olmasını temin etmekti. Aynı zamanda Ankara'da Vali bulunan Muhittin Paşa da Çoruma gitmiş o da diğer taraftan Sivas'a hücum edecekti. Bu tertibatın İstanbul'dan idare edildiği ele geçen bazı şifre mahlûllarından anlaşılmıştı. O zaman İstanbul'a müracaat edildi. Bir netice hasıl olmadığı görülünce bilfiil tedbir alındı ve hemen Harput'a A.15 kumandanı Binbaşı İlyas Bey bir tabur iki batarya ile ve Malatya'daki Süvari Alayı sevk edildi. Bu tertibatı haber alan Ali Galip ve rüfekası 10 Eylül 1919'da Urfa üzerinden Haleb'e kaçtı. Avenesi dağıldı. Ve bu teşebbüs akim bırakıldı.

1 — Üçüncü Devir : Artık sarahaten anlaşıldı ki Ferit Paşa ve avenesi bu milletin başında İtilaf Devletlerinden daha şeni bir düşmandır. Binaenaleyh 11 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye tarafından Malatya vakıasından bahsedilerek (Kabinenin gayri meşru olduğu, ve meşru bir heyet re's-i kâre gelinceye kadar, İstanbul ile muharebeyi katettikleri) Vahidettine bildirildi. Aynı zamanda 13 Eylül 1919'da İstanbul ile her türlü telgraf ve posta muhaberatının ve muvaratının menedildiği, bu halin devamı müddetince kavanini mevzua dairesinde her türlü müracaatın Heyet-i Temsiliyeye yapılacağını bütün makamat-ı mülkiye ve askeriyeye ilân olundu. Bu hal tam 23 gün devam etti. Millet bu müddet zarfında makasıt-ı mukaddesesini istihsaldeki vahdet ve tesanüdünü asarıyla, metaneti ile çok yüksek bir tarzda izhar ve ispat etti. Neticede Ferit Paşa ve avenesi, bu azim ve celadet karşısında 2 Ekim 1919'da istifa edip çekildiler. Ve 3 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa kabinesi geldi ve muhaberat başladı. Bu muhaberatın mevzuu bilhassa; tarafeynin nokta-i nazarında anlaşması ve meclis-i mebusanın yeniden ve serian içtimai hususunda idi.

Ali Rıza Paşa kabinesi Heyet-i Temsiliyenin metalibini, esas itibariyle kabul etmiş ve teferruat hakkında daha iyi anlaşmak için o zaman bahriye nazırı olan Salih Paşa'yı Amasya'ya gönderdi. Amasya'da Salih Paşa ile

Levent Şahverdi Arşivi

Heyet-i Temsiliye erkânı üç gün üç gece devam eden mülâkatta kongrelerin tespit ettiği prensipler ve teşkilât nizamnamesinin mevadd-ı mühimmesi münakaşa edilerek mutabık kalındı.

Aynı zamanda yeniden intihabat icrası ile meclisin içtimaına da karar verildi. Yalnız meclisin nerede içtima edeceği meselesi halledilememişti. Heyet-i Temsiliye meclisin Anadolu'da münasip bir mahalde içtimaında musir idi. Salih Paşa bizzat bu kanaatte olmakla beraber buna ancak İstanbul'da kabinenin ve padişahın reyine arzedildikten sonra cevab verebileceğini bildirdi.

2 — İstanbul'da Meclisin yeniden açılışı ve Misak-ı Millî'nin tespit ve ilânı :

Salih Paşanın avdetinden sonra İstanbul'la Anadolu arasında bu münakaşa uzun müddet devam etti ve neticede İstanbul'un ısrarıyla Meclisin İstanbul'a içtimaına karar verildi. İstanbul'dakiler pek yanlış mütalâa ile Meclisin İstanbul'dan başka yerde içtimaını siyaseten doğru bulmuyorlardı. Bizzarur o ısrar karşısında Anadolu buna muvafakat etmişti.

1 Kasım 1919'da intibahata başlanarak Kânun-u evvelde İstanbul'da Meclisin içtimaına muvaffakiyet hasıl oldu. Meclis toplandıktan sonra evvelce Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tespit edilen esasat dairesinde Misak-ı Milliyi kesb-i resmiyet ettirerek bütün cihanda ilân etti. Altı maddeden ibaret olan bu millî misakın başlıca mevaddı şunlardı:

Mütarekenin akdinde muhasım ordular. İşgali altında kalan ve Arap ekseriyetiyle meskûn olan menatık serbest rey ile mukadderatını tayin edecek, mütareke akdedildiği zaman işgalimiz altında bulunan lâ-yettecezzi aksam, aksam-ı asliye-i vatandandır. Ahalisi ilk serbest kaldığı anda anavatana iltihak etmiş olan elviye-i selasenin ledelicap tekrar serbestçe aray-ı ammeye müracaatı, Garbi Trakya'nın vaziyeti, sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri rey ile tâayyûn edecek, İstanbul ve Marmara'nın hâkimiyeti masun kalmak şartıyla Karadeniz ve Boğazdan ticaret ve münakalatın bizimle müttefik devletlerin vereceği karara göre olması, ekaliyetlerin hukuku diğer memleketlerde ekaliyetlere tatbik edilen şerait dairesinde mukayyed olması, her devlet gibi bizim de hürriyet ve istiklâl-i kâmilemizin üss-ül esas-ı hayat ve bekamız tanınması, siyasî, adlî, malî inkişafa ait kuyuda muhalefet, tahakkuk edecek düyunumuzun bu esas dahilinde tanınması mahiyetinde idi. (Bunun aslı da "Türk İstiklâl Harbi" namındaki eserimde mevcuttur).

Levent Şahverdi Arşivi

Milletin iradesinin bu suretle gittikçe kuvvet bulması, bilhassa İngilizleri büsbütün kızdırarak bu taazzuvu kökünden yıkmak için tedbirler ittihazına sevk eylemişti.

3 — Garpte General Milne Hattının Tespiti :

Tekrar Garp Cephesindeki vaziyete dönelim.

Kasım 1919'da General Milne Garp Cephesini dolaşarak Paris'deki sulh konferansının talimatına tevfiken Türk ve Yunan kıtaatı arasında bir hatt-ı fasıl tespit etmişlerdi. (Bu hudut Ayvalık'ın yedi mil şimali şarkından başlar ve Ahmetlinin 3 mil şarkından geçer İzmir vilâyeti cenup hududuyla birleşir) General Türklerin bu hattın üç kilometre şarkına kadar çekileceklerini ve tarafeynin bu hattı tecavüz edemiyeceği kararını da tebliğ etmişti. General Milne, bununla demek istiyordu ki, tayin ettiğim hattın üç kilometre şarkında bila hareket duracaksınız. Ve Yunanlılar bulundukları hat gerisinde iyice hazırlandıktan sonra hücum edecekler, bu suretle sizi garbın imha kararına mutavaata mecbur ederiz. Ali Rıza Paşa kabinesi buna muarızdı. Fakat kararın adem-i tatbikine müessir olamadığından 23 Mart 1920 günü istifasını verdi. Yerine Anadolunun herhalde irade-i milliyeye muvafık bir kabine gelmesi hakkındaki ısrarı üzerine Salih Paşa Kabinesi geçti. Bu her iki kabinede Cevat ve Fevzi Paşalar bilhassa çok çalıştılar. Fevzi Paşa bu defa da birçok tehditlere ve istifa tekliflerine metanetle mukabele ederek ısrar ile bidayette İstanbul'dan vazife-i vataniyesine devam ediyordu.

4 — Bu vaziyet karşısında Anadolu'da vaziyet-i siyasiyenin münakaşası ve verilen karar :

Bu sırada Heyet-i Temsiliye azaları ve Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya nakletmiştiler. İngilizler tazyiklerini mütemadiyen ilerletiyorlar ve müsait sulh şeraiti temin edilebilmesi için Kuva-yı Milliyenin herhalde ortadan kaldırılması hususunda ısrar ediyorlardı. Bu vaziyet karşısında Anadolu zimandaranı vaziyeti esaslı bir suretle muhakeme ederek katî ve şamil bir karar vermek zaruretini hissetti. Bunda; İtilâf Devletlerinin mütarekenin akdinden bugüne kadar tatbik ettikleri askerî, siyasî zulum ve imha tedbirlerini ve memleketi haricen ve kâmilen sardıktan sonra dahili isyanlarla da içinden yıkarak, Türkiye sulhunu istedikleri şekilde tespit ve dikte ettirmek kararında oldukları, bilahare hadisatın aynen zuhuru veçhile görülerek tespit edildi. Bundan sonra Anadolu için alınması lâzım gelen atideki tedabirin icrasına karar verildi :

Levent Şahverdi Arşivi

Aslı Türk İstiklâl Harbi kitabında yazılı olan bu münakaşat-ı tarihiyenin neticesine bağlanan karar şudur :

Şark Cephesinde resmî veya gayrî resmî seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak tahşidata başlamak, yeni Kafkas hükûmetleriyle, bilhassa, Azerbaycan, Dağıstan gibi İslâm hükûmetleriyle müstacelen temasa gelerek itilaf plânına karşı karar ve vaziyetlerini anlamak, Kafkas milletleri bize set olmaya karar verdikleri halde harekât-ı taarruziyemizi tevhit için Bolşeviklerle anlaşmak, dahilen Kuva-yı Milliyeyi son derecede tevsî ve takviye, eslaha ve cephane ve malzememizi vermemek için silâh istimal etmek.

En mühim vazife ise İtilâfın zaman kazanmasına meydan vermemek ve anı maskesini atıp memleketin bütün anasır-ı mukavemetini tevhit edecek vesile itasına icbar eylemektir. Bunu ancak vaziyeti bu suretle muhakeme eden katî karar sahibi bir hükûmet yapabiliyor. Zaten Şark Cephesinde kuvvet istihzaratını ve şiddetle mukavemet gibi bazı nukata münhasıran öyle bir hükûmet sayesinde mümkün olur. Böyle bir hükümet hudutlara müteallik sulh şeraitimizi ve bu şeraitin kabulünü tehire takatimiz kalmadığını resmen ilân ile beraber hatta-i şarkiyeye müteallik yukarıdaki tedabire ve memleketin hin-i hacette Anadolu'dan idaresini mümkün kılacak istihzarata bilfiil tevessül eylediğini de izhar eyler. Buna karşı itilâfçılar katî niyetlerini göstermek mecburiyetindedirler. Eğer bu niyet bizimle müsademeyi kabul zaruretinde tecelli ederse biz bu müsademeyi iki ay sonra vaki olacağından müsait şerait dahilinde ve itilâf manzumesinin hazırlığını daha ikmal etmemiş bulunduğu zamanda dahil olacağız.

Müdaafa-i Hukuk Cemiyeti için müstacel bir vazife, vaziyet-i siyasiyenin icabatına muvafuk tedabiri hükûmetle tam bir mutabakat-ı efkâr dahilinde ittihaza imkân olup olmadığını bir an evvel kestirmektir. Eğer böyle bir hükûmet ihdasına imkân yoksa -maalesef ümitbahş olmağa sebep görülmüyor- aldanmıyarak bu vaziyeti şimdiden müşahede ve kabul etmeliyiz. Bunun üzerine ittihaz edeceğimiz tedbir : Heyet-i Temsiliye arkadaşlarımızı derhal İstanbul'dan çekmek, derhal Kafkas milletlerine müracaat etmek ve yukarıda bildirilen tedabire gayriresmi, fakat faal olarak teşebbüs etmektir. Bu hatt-ı hareket dahilinde dahilî ve haricî katî münasebatın ne vakit ve ne suretle husule geleceği şimdiden kestirilemez. Fakat işler bir defa bu yola girdikten sonra inkıta-ı münasebat uzak görülmemelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Filhakika bu ihtimalat hemen, kâmilen vaki olmuştur. Tam bu sıralarda İstanbul'dan Anadolu'ya bir heyet-i nasiha gönderdiler. Fakat gelenler de Anadolu'da kaldı ve bir daha dönmedi. Bütün tedabirin neticesiz kaldığını gören İngilizler ne yapacaklarını şaşırmış bir vaziyette nihayet 16 Mart 1920 nısfılleylinden sonra İstanbul'u fiilen işgal eylediler.

5 — 16 Mart 1920'de İstanbul'un düşmanlar tarafından bilfiil hadise-i işgali :

Daha, 11 Martdan itibaren İstanbul'da İngilizler'in muhabere hududunu tetkik ve tespit etmeleri ve sair bazı emare fecî bir akıbetin yakın olduğunu ihsas eyliyordu. Nihayet 16 Mart gecesi geceden bilumum muhaberat hattını katettiler. Devair-i resmiyeye kıtalar ikame ettiler ve Şehzadebaşı'nda 20 nci fırka karargâhını basarak efradından bir kısmını şehit ettiler, böylece dehşet salarak İstanbul'u kâmilen idareleri altına aldılar. Bittabi Anadolu'nun İstanbulla irtibatı artık münkati idi. Derhal Mustafa Kemal Paşa vaziyeti bir beyanname ile bütün millete anlattı. Lâzım gelen ihtar ve ikazda bulundu.

Bu vaziyet üzerine, Salih Paşa kabinesi istifa etmiş ve yerine Ferit Paşa kabinesi geçmişti. Aynı zamanda Meclis-i Millî de basılarak kapatılmış ve birçok zevat tevkif ve Malta'ya sevk edilmişti.

İngilizler 16 Mart 1920 sabahı İstanbul'u işgal ederek Şehzadebaşı'ndaki fırka karargâhını bastıkları zaman ot minderleri üzerinde masumane uyuyan aziz neferlerimizden bir kısmını hunharca şehit ettiler. Ve bu tehdit hareketiyle bize, bu imha hareketimiz karşısında bize, kıpırdandınız mı, biraz eser-i hareket gösterdiniz mi hepinizi böylece mahvedeceğiz demek istediler. Bu şaşkın ve gafil insanlar; "Türk'ün yaşamak yolu üzerinde mukadder olan en acı ölümleri gözüne aldığını; ölmesini bilmeyen, sevmeyen milletlerin nail-i istiklâl ve istihlas olamıyacakları düsturunu çoktan çizdiğini ve bunu kendi zulüm ve vahşet hareketleriyle gittikçe takviye ettiğini bilmiyorlardı.

6 — Padişah hükûmetinin bu vaziyet karşısında hıyanetkârâne teşebbüsleri :

Bu acı günün ferdasında Ferit Paşa'nın sadareti üzerine yazılan hatt-ı hümayunda bilhassa şu kayıt vardı :

Mütarekenin akdinden bed'an ile bit-tedric nokta-i salâha takarrub eden vaziyet-i siyasiyemizi, milliyet namı altında ika edilen iğtişaşat, va-

Levent Şahverdi Arşivi

him bir hale getirmiş ve buna karşı şimdiye kadar ittihazına çalışılan tedabir-i müslihane faydasız kalmıştır. Ahiren tebarüz eden vakayie göre bu hal isyanın devamı maazallahıtaalâ daha vahim ahvale masdar olabileceğinden iğtişaşatı vakıanın malûm olan mürettib ve müşevvikleri haklarında ahkâm-ı kanuniyenin icrası ve fakat muğfil olarak bu kıyama iltihak ve iştirak etmiş olanlar hakkında affı umumi ilânı.

Damad Ferit Paşa'nın beyannamesinde de "Birtakım kesanın hırs-ı menfaatle millî teşkilât unvanı altında meydana getirdikleri fitne ve fesadın devletin vaziyet-i siyasiyesini bozduğu, düvel-i muazzamanın teveccühünü kırarak aleyhimize cereyanlar tevbidine sebebiyet verdiğini, mütareke mevaddının tatbikatının bu yüzden teşeddüt ettiği, İzmir ve İstanbul işgallerinin bu yüzden olduğu, bu devam ederse Anadolu'nun baştanbaşa istilaya uğrayacağını, vatanın gövdesi ile başını yekdiğerinden ayıracaklarını binaenaleyh bu şurişi yapanların idam edileceği, bunlara uyanlardan bir haftaya kadar avdet edenlerin af edileceğini ve saire gibi" bir yığın hezayan vardı. Aynı zamanda derhal fetvalar çıkarıldı ve Anadolu'nun her tarafına dağıtıldı. Düşmanların imhakâr hareketlerini meşru göstermek için yapılan bu gibi denaet hepimiz için çok derin tetkik ve tahlile değer ve ibret alınacak bir hadisedir.

Efendiler; işte düşmanlar memleketi içinden yıkmak için az zamanda bu kadar muvaffak oldular. Yalnız bilmiyorlardı ki yurdun dürendiş ve metin evladları kudsî bir ahdü peymanla halâs için kısmen Anadolu'da hazırlanıyor ve kısmen işgal altındaki memleketlerde taazzuva başlıyorlardı. Cereyan eden tekmil bu hadisattan cesaret alarak gittikçe şenaatlarını artıran Düvel-i İtilâfiye buraya kadar tafsil edildiği üzere 15 Mayıs 1920'de Yunan ordusunu İzmir'e çıkarmakla ve 16 Mart 1920'de İstanbul'u fiilen ve resmen işgal etmekle makasıt-ı leimanelerini alenen izhar etmiş oluyorlardı. Bu kastın şumul ve dehşetini anlamak için Ferit Paşa hükûmetine imza ettirilen (Sevr) muahedenamesinin mütalâası kâfi ve şayan-ı tavsiyedir.

16 Mart hadise-i işgali İtilâf Devletleri için, bilhassa şu nokta-i nazardan hicap ile doludur; İtilâf Devletlerinin bu cüret ve tasdilerinden dolayı muaheze etmeyen milletleri de ilânihaye insaniyete karşı mahcup ve hukukî mevzua önünde maznun olmaları gerektir. Çünkü o gün (Türk Meclis-i Mebusanı basılmış ve milletin vekilleri Malta'ya sürülmüştür) kâbe-i istiklâlimize yapılan bu tecavüze nasıl ve nereden hak aldıklarını her vakit soruyoruz.

Levent Sahverdi Arşivi

7 — Milletin Kıyamı

Düvel-i İtilâfiyenin hassaten İngiliz ve Fransızların İstanbul'a girdikleri ilk günden başlayan zulüm ve imha hareketi ve dessas siyaseti Türk'ün mukaddes his ve kininde ona nazarî her hesabı unutturacak ve ancak yaşadığı gibi ölmeğe razı kılacak imkân-ı feveran yarattı.

Kendilerine şu noktadan çok minnettarız ki bugünkü Türk nesline garbın muzmirini çok güzel gösterdiler. "Bu nesil o günlerin intibahını ölünceye kadar yaşatmaya ve müstakbel nesle kuvvet ve vuzuh ile intikal ettirmeye çok mecburdur".

Harb-i umuminin senelerce süren ızdırabından sonra ciddi bir sulhun temini maksadıyla imza edilen Mondros Mütarekenamesinin bu suretle fiilen ihlali, umum vatana ve mukaddes tanınan her şeyimize vukubulan feci tecavüzat karşısında tekmil hayat ve mevcudiyetini kati bir tehlikeye maruz gören namuskâr vatan evlatları temin-i istihlas ve istiklâl için kemmiyet ve keyfiyetine bakmayarak yeni bir cidale atılmaktan başka çare kalmadığını anladı ve bütün millet harekete geldi. Aşikâr idi ki bir defa kayd-ı esarete girildi mi garbın bu kapanından kurtulmak çok zor ve geç olurdu. Bunu anlamak için Hindistan'a ve diğer müstemlekâta bakmak kâfi idi. Yalnız böyle bir harekete kıyam için işi idare edeceklere milletin cevher-i maddi ve kabiliyet-i maneviyesini takdir lâzımdı. Bunu ölçmek için yalnız kütüphanelerin ciltlerini karıştırmak ve memleketi nazari olarak tanımış olmak kâfi gelmezdi. Bu milletin efradıyla çok yakından ruh ve hayat yoldaşlığı yapmak ve bu toprakların tozları arasına karışıp gün ve ayına senelerce beraber maruz kalmak icap ederdi.

İşte bu suretle vatanın kabiliyet ve kuva-yı hakikiyesini lâyıkıyla ölçmüş olanlar, o zaman Akdeniz kıyılarından şark sınırlarına kadar tekmil vatanda milletin ümit ve ilham veren çok necip hislerin kaynaşmasından, yer yer hasıl olan harekât-i vatanpervaranesini tebşir-i istihlas ettiler. Mustafa Kemal Paşa, münferit ve dağınık kalan bu kudret-i asilaneyi tevdit ile onu ilmî ve fennî bir surette tevcih için evvela 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresini, 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresini küşat ile mücahedeye başladı ve nihayet şarktan garba seyreden feyizli bir güneş gibi, bu davanın müdafaası fikr-i kat'isiyle müteharrik olan kitle-i milleti sahib-i salâhiyet bir uzviyet-i hukukiye ile sevk ve idare için fevkalâde salâhiyeti haiz olmak üzere 23 Nisan 1920'de Ankara'da B.M.M. ni ve Hükümetini kurdu. Bu suretle 13 üncü asırda menakıbını ikmal ederek tarihe geçtiği günden beri samit ve sakin kalmış olan Ankara, 20. asırda Avrupa'nın bo-

Levent Şahverdi Arşivi

ğucu ve kahhir siyaseti önünde varlığını korumak için kıyam etmiş olan Anadolu'ya merkez ittihaz edilerek daha o zamandan yeni Türkiye'nin temeli atılmış oldu.

Dördüncü Devir

8 — Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı :

İstanbul işgal edildiği zaman Mustafa Kemal Paşa Ankara'da idiler. İşgalden üç gün sonra yani, 19 Mart 1920'de Heyet-i Temsiliye namına vilâyata yaptığı tâmim mucibince her tarafta yeniden intihabat başladı. Basılan meclis azalarından bazıları dahil olduğu halde İsmet Bey heyeti de bu sırada Düzce - Bolu tarikiyle Ankara'ya gelmiş bulunuyordu. İsmet Bey'in bu suretle iltihakıyla Anadolu, inkılâp azasının en yüksek bir rüknünü daha kazanmış oluyordu. İntihabat için bazı yerler el'an tereddütte idi. Az zamanda bu gibi mahallerde de kanaat bahş tedabir alındı ve intihabat yapıldı. İntihap edilenler Ankara'da toplanıyordu. 20 Nisan 1920'de ekseriyet hasıl olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın fikri, meclisin bir an evvel küşadıyla milleti işiyle daha yakından alâkadar kılmak ve devlet şeklini kurmaktı. Nihayet 23 Nisan 1920'de Ankara'da bir cuma namazından sonra eski meclis binasında ilk içtima yapıldı.

Bu sıralarda Anadolu'ya geçmiş bulunan Fevzi Paşa hazretleri Adapazarı - Geyve mıntıkasına geldiği vakit bu menatıkta isyanlar başlamış ve feci bir vaziyet hasıl olmuştu. Geçtiği yerlerde kıtaata icap eden tertibat ve talimatı vererek 27 Nisan'da Ankara'ya geldi.

Bu suretle şimdiye kadar İstanbul'da çalışan bu yüksek ve muhterem şahsiyet de doğrudan doğruya artık Anadolu'nun hariminde vazifesine başlamış oluyordu. Fevzi Paşa, Ankara'ya geldiği zaman Mecliste bazı zevatı müteredddit buldu. Bilhassa Konya Mebusu Abdürrahim Çelebi ve tarafdarları İstanbul ile anlaşmanın yegane selâmet tariki olduğu hakkında bir takrir vermişlerdi.

Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile görüştükten sonra bu zevata İstanbul'dan yeni gelmiş olması dolayısıyla İstanbul vaziyetini salâhiyetle şerh etti. Ve orada anlaşacak bir varlık olmadığını, ne yaparsa Anadolu'daki taazzuvun yapabileceğini veciz bir lisanla anlattı. Bu iyi bir tesir yaptı, takrir geri alındı. Ve bu suretle Meclis artık vazifesine başladı. İttifak-ı ârâ ile Meclisin adına (Türkiye Büyük Millet Meclisi) ve Hükûmetine de (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti) dendi. Ve riyasetine Mustafa Kemal Paşa tayin edildi. Meclis hem teşrîî ve hem icraî salâhiyeti

Levent Şahverdi Arşivi

haizdi. Evvelemirde Hükûmetin şekl-i idaresi düşünüldü ve nihayet bir heyet-i vekile teşkiline karar verildi. Daha heyet-i vekile intihabından evvel Meclis, İstanbul Hükûmetinin hariçle yapacağı muahedelerin keenlemyekûn olduğunu ve böyle bir kuvvet tanımadığını ilân etti. O sırada memleketin bazı taraflarında isyanlar başlamış olduğundan elyevm mer'î olan Hıyanet-i Vataniye Kanunu da tanzim ve neşredildi. Ve 3 Mayıs 1920'de zevat-ı âtiyeden mürekkep olmak üzere ilk heyet-i vekile teşekkül etti. Bir tarih olduğu için ilk heyet-i vekileyi teşkil eden zevatı arz ediyorum :

Şeriye ve Evkaf Vekâleti : Karacabey Müftüsü Fehmi Efendi

Hariciye Umuru Vekâleti : Tokat Mebusu Bekir Sami Bey

Dahiliye Umuru Vekâleti : Cami Bey

Müdafaa-i Milliye Vekâleti : Fevzi Paşa

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti : Miralay İsmet Bey (Paşa)

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti : Adnan Bey

İktisat Vekâleti : Yusuf Kemal Bey

Adliye Vekâleti : Celâlettin Arif Bey

Nafia Vekâleti : İsmail Fazıl Paşa

Maliye Vekâleti : Hakkı Behiç Bey

Maarif Vekâleti : Rıza Nur Bey

9 — Anadolu Hükûmeti'ni İlk Tasdik Eden Devlet :

Meclis teşekkül ettikten sonra İstanbul Hükûmeti'nin mütemadi propaganda ve fetvalarına mukabil mücahedenin kudsiyeti ve saire hakkında fetvalar çıkardığı gibi Meclisin kararıyla Reis Mustafa Kemal Paşa tarafından Düveli-i Muazzama Hariciye Nazırlarına Türkiye hakkında icra edilen ve edilmekte olan haksızlıklardan ve haksızlıklara karşı memleketin hukukunun müdafaası için teşekkül eden Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceğinden bahis birer beyanname gönderildi ve bundan sonra Rusya Bolşevik Hükûmeti ile de muhaberata başlandı. Türkiye B.M.M. ni ve Hükûmetini ilk tasdik eden devlet bugünkü dostumuz Bolşevik Rusya olmuştur. Milletin hakikî mümessillerinden mürekkep bu heyet-i hukukiye bu suretle başta padişah ve hükûmeti ol-

Levent Şahverdi Arşivi

duğu halde bütün suikast ve fesat erbabının maskelerini yırttı ve hareketlerinin butlanını ifşa ederek yeni bir Türkiye'nin, mevcudiyetini ve onun mukadderatı hakkında ita-yı hükme ancak kendisinin salâhiyeti bulunduğunu, hariçteki kuvvetlerin sahte ve hükümsüz olduğunu ilân eyledi. Ve her müşkülâtı cesur ve kavî adımlarla çiğneyip Lozan Muahedenamesini ihzar ile ikmal-i vazife ederek tarihe karışıp gitti. Bu suretle teşekkül eden ve cumhuriyetin ilânı olan 1 Kasım 1923 tarihine kadar bu nam ile icra-yı hükûmet eden Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti ilk defa 25 Şubat 1921'de Birinci İnönünden sonra Londra müzakeratına davet edilmek suretiyle zımmen ve fiilen kabul ve tasdik edilmiş oluyordu. Bilahare Fransızlarla akdedilen Ankara İtilâfı ise bu tasdiki teyit eylemiş ve daha o tarihlerde İstanbul Hükûmeti manen ve maddeten hedm edilmiş ve ancak Düvel-i İtilâfiyece milletin başına alet-i şer ve fesat olarak bırakılmış karabela halinde kalmıştı.

Esasen İstanbul'un her tarafında hakaret, tecavüz ve zulüm çoktan başlamıştı. Halk rezaleti görmemek için ancak zaruri sebeplerle sokağa çıkıyordu. Çok güzel ve muhteşem İstanbul'un yüzbinlerce halkı, münevveri, canlı birer ölü haline getirilmişti. Bizim bu manevî ve maddî boşluğumuz ve yokluğumuz üzerinde düşman bayrakları, hakaret ve süngüleri yükselmişti. Bu mahiyet içinde o günlerde hâlâ bir saltanat ve devlet arayanlar ne kadar zavallı idiler!.

Hanımlar, efendiler; burada acı bir hatırayı arz etmeden geçemiyeceğim, İzmir'in kahpece bir baskınla Yunanlılar tarafından işgalini müteakip İstanbul'un yüksek halkı Darülfununun bu salonunda toplanmış ve saraylarında bir ölü gibi duran padişahlıktan ümit kalmadığı için vatanın sinesinde açılan bu öldürücü yaralara çare ve tedbir bulmak için dertleşiyordu. O gün ben de burada bulunuyordum. Bir aralık bu ilim kürsüsünden Rıza Tevfik adlı sahte, kâzib, ve iğfalkâr bir feylesofun kısık ve aldatıcı sesi duyuldu. Bu hain adam milletin ateşli ve imanlı heyecanı karşısında derin bir gafletle harb-i umumi de her şeye malik iken mağlup olduktan sonra artık fiilî hareket düvel-i muazzamaya itaat-ı mutlaka gerektir. Ancak istiman ve taleb-i merhamet bu vatana ne kazandırabilirse onunla iktifa lâzımdır. Ben memleketi sizin gibi kuru bir heyecanla değil bilerek severim diye bu kaynaşan hisleri söndürmeyi, bu vatanperver halkın ruhunu karartmaya çalışıyordu. Bu sırada zannederim İzmir'den henüz gelmiş olan Refik Şevket Bey isminde bir zat olacak birden yerinden fırladı ve top gibi gürledi, İzmir faciasını ve bunun delaletini vuzuhla haykırdı. Nihayet bu kubbeyi sarsan vatanperverlik heyecan ve çılgınlığı

Levent Şahverdi Arşivi

arasında Rıza Tevfik hakaretle kürsüden atıldı. Neticede matem bayraklarıyla İstanbul halkını günlerce Fatih ve Sultanahmet meydanlarına toplayan mitinglerin kararı verildi.

O gün bu hainin kâzib ilmine istinaden her şey bitmiştir diye esaret telkinleri saçmak istediği bu kürsüden; çok kısa bir zaman sonra yalnız bizim için değil bütün esir ve mazlum milletler için ders teşkil eden bu mesut neticeyi, asırları dolduran hadisatı üç seneye sıkıştırarak tarihe hediye ettiğimiz eşsiz ve büyük inkılâbımızı arzetmek tesadüf-i âcizleri için en büyük haz ve saadettir.

10 — Bu hadisattan sonra İstanbul'un, düşmanların ve Anadolu'nun vaziyeti:

Her türlü müşkülât ve mevani'e rağmen milletteki aşk ve imanın, idare edenlerdeki azim ve iradenin bir senede vücuda getirdiği bu vaziyet Padişahı, İstanbul kabinesini ve Düvel-i İtilâfiyeyi büsbütün kızdırmış, aynı zamanda iyice korkutmuştu.

Bu vaziyet karşısında daha ciddî ve kati tedbirler almaya kalkıştılar. Gittikçe takviye edilen Yunan ordusunun garpten yapacağı tazyikle müştereken hareket için ihzarata başladılar. Bu meyanda İstanbul'da 2 Mayıs 1920'de teşkil edilen Anadolu Fevkalâde Müfettiş-i Umumiliğine Müşir Zeki Paşa'yı tayin ettiler. Bu zat Anadolu'daki kumandanlara İstanbul'a sadakatini temin için birer beyanname yazarak gönderdiyse de hepsi reddedildi. Aynı zamanda İstanbul'da Süleyman Şefik Paşa'nın kumandasında Anadolu milliyetperverlerini tenkil için birtakım aç, sefil ve menfaatperest kimselerden kuva-yı inzibatiye teşkili devam ederken, diğer taraftan gizli propagandalarla Anadolu halkını isyana teşvik faaliyetleri başladı. Memleketi mutlak bir esarete giriftar etmek için düşmanlarla beraber hatta onlardan fazla çalışan bu alçaklar ne ruh taşıyorlardı. Türk milleti arasında nasıl vücut bulmuşlardı bilmiyorum. Binaenaleyh bu gibi teşebbüsat-ı habise neticesinde Anadolu muhtelif başlı düşmanlık içinde çarpıştı ve bazen çok buhranlar geçirdi. Bunlar şimdi ifade edilemez. Bilinmek için o ahval ve temas içinde olmak lâzımdı. O günün müşkülâtı karşısında dimdik duran Türk'ün ve O'nun büyük müncisi Mustafa Kemal'in muhayyir ül-ukul metaneti, ilâhi azim ve gayreti önünde eğilmek lâzımdır.

İstanbul bu teşebbüslerinde epeyce muvaffak oldu. Garpte; biri 25 Ekim 1919'dan 30 Kasım 1919'a kadar, diğeri, 16 Şubat 1920'den 21 Ni-

Levent Şahverdi Arşivi

san 1920'ye kadar olmak üzere Bandırma, Biga, Gönen, Susurluk taraflarında iki defa Anzavuru mühim kuvvetlerle isyan ettirdiler. Düzce, Bolu, Mudurnu, Bozkır, Konya mıntıkalarında müteaddit isyanlar oldu. Merkez mıntıkasında Malatya hadisesinden başka Zile, Yozgat, Sivas mıntıkalarında Çapanoğulları ve Aynacıoğullarının da iştirakiyle Erzurumlu postacı Nazım kumandasındaki Halife ordusu isyanı, Pontus meselesi vücut buldu. Şarkta; Bayburtta peygamberlik iddiasıyla ortaya atılan şeyh eşref vakası, Elcezire cephesinde Ali Batı ve millî aşiretin müteaddit isyanları oldu.

Bunlar 1919'dan başlayarak 1921 bidayetine kadar hükûmeti en ziyade meşgul eden hadisattandı. Fakat alınan çok ciddî tedbirlerle hepsi söndürüldü. Gerek Anadolu da beliren kuvvetlerin şiddeti ve gerekse hakikatın gittikçe tezahürü karşısında bir an geldi ki bütün millet tek bir kitle halini aldı.

İstanbul Hükûmeti'nin birçok gayretlerle vücuda getirdikleri kuva-yı inzibatiye de o zaman Garp Cephesi Kumandanı bulunan Ali Fuat Paşa emrindeki kıtaattan bir kısmı ve bir takım millî müfrezelerle İzmitte tarumar edildi. Bu suretle hıyanet ve denaet erbabının son kozları da havaya oynatılmış oldu. Bu sırada Yunanlılar Milen hattında duruyorlardı. Cenup mıntıkasına gelince; İngilizlerin çekilmesi üzerine Adana, Maraş, Antep ve Urfa havalisini Fransızlar işgal eylemişlerdi. Bu mıntıka halkının hamiyet ve galeyanı ve işbaşına geçenlerin tedbir ve fedakârlığıyla bu havalide dahi millî cepheler teessüs etmiş ve muharebat başlamıştı.

Cereyan eden uzun ve çetin muharebat neticesinde Urfa, Maraş, Haçin tahliye ettirilerek Fransızlar Adana'ya ve Ayıntap civarına çekilmeye mecbur edildiler. Vaziyeti tehlikeli gören ve sıkışan Fransızlarla 29/30 Mayıs 1920'den itibaren yirmi gün müdddetle mütareke yapıldı. Bunun başlıca ahkâmı şu idi: Pozantı ve Sis'de bulunan Fransız kıtaatı silah ve malzemesiyle Adana-Mersin şimendifer hattına kadar çekilecek, Antep şehri tahliye edilecek. Fransızlar kasaba haricindeki ordugâhlarına çekilecekler, Mütarekenin ilk on günü zarfında bunlar ikmal edilecek ve tarafeyn üserası iade edilecek.

Fakat Fransızlar daha ilk günden itibaren mütareke ahkâmına adem-i riayete başladıkları gibi el altından bazı tahrikâta da başlamış olduklarından tekrar muhasamâta geçildi.. pek iptidaî vesaitle mücehhez olmasına rağmen ask-ı istiklâli en büyük mesnedi olan halk ve başlarındaki zevat Fransızları bir müddet daha hırpaladıysa da faik ve mücehhez kuvvetler

Levent Sahverdi Arşivi

karşısında maalesef Antep muhasaraya düştü. Bundan sonra cenupta Adana mıntıkasında bazı müsademat ve bilhassa Gaziantep'de çok çetin muharebat devam etmiştir.

Bidayette Maraş ve Antep teşkilâtını vücuda getiren, yörük Selim Bey, Doğan Bey gibi kıymetli arkadaşlarıyla çalışan Kılıç Ali Beydir. Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı talimatla hareket eden mumaileyh bu havaliye geldiği zaman vakıa halkın hamiyetinden doğmuş bazı münferit teşekküller vardı. Fakat mazbut ve muntazam bir teşkilâta müstenit değildi. Bu kuvvetleri semeredar kılmak için derhal faaliyete girişilerek ve muzır eşhas buralardan uzaklaştırılarak Kuva-yı Milliye'nin esası kuruldu. Maraş ve Antep'ten murahhaslar intihap edilerek teşekkül eden kongre de buralarda Fransızlara karşı yapılacak harekât hakkında kararlar verildi. Bu gibi harekât Fransızları endişeye düşürdüğünden düşmanlar Maraş ve Antep havalisindeki kuvvetlerini mütemadiyen takviyeye ve aynı zamanda millî taazzuvu yıkmak için tehditler ve zulümler yapmaya başladılar. Fransızların bu tarz hareketi her tarafta protesto edilmekle beraber bundan müspet bir netice çıkmadığından daha ziyade fiilî harekete ve fırsat düştükçe işgal müfrezelerine taarruzlar yapılarak mukabele-yi bi-l-misile geçildi.

Fransız kumandanı General Keret, kendileri için tehlikenin gittikçe büyümekte olduğunu gördüğünden 20 Ocak 1920'de karargâhını Antep'den Maraş'a nakletti. Ve derhal faaliyete geçerek Ermeni mahallâtını tahkime başladı. Ermenileri kiliselere ve sair mahallere biriktirerek mümkün mertebe toplu bulundurmak tedbirini aldı. Bunlar tehlikeyi büsbütün ihsas ediyordu. General KERET, Maraş'a geldikten sonra şu beyannameyi neşretmişti :

Suriye ve Kilikya'da Fransız Cumhuriyeti'nin Fevkalâde Komiseri ve Şark Ordu Başkumandanının emriyle Antep, Maraş, Urfa sancaklarında Fransız kuvvetlerinin kumandasını deruhte ettim. Fransız Hükûmeti zat-ı şahane ile bilitilâf hal-i hazırda nüfuzu himayekârisini Suriye ve Kilikya arazi-yi şarkiyesi idaresine teşmil ediyor. Bilatefrik cins ve mezhep bütün ahali; kuvvet ve kudreti, galibiyeti ile tayün eden silâhlarımızın himayesi altındadır. Mezahibe, emlak-ı hususiye ve Hükûmet-i Osmaniyenin kavaninine hürmet edecek ve ettireceğiz. Uzun harp senelerinden sonra sulh, sai ve amel devresi hulûl etmiştir. Namuslu olanlar Fransız tarafını iltizam etsinler.

General Keret

Levent Şahverdi Arşivi

Bunu müteakip General Keret şu beyannameyi de neşretti :

"Niçin taşıdığını bile tahkike lüzum görmeksizin üzerinde bir rovelver çıkan bir adam bilasual kurşuna dizilecektir. Bir kargaşalık zuhurunda telef olacak veya yaralanacak bir Fransıza mukabil, yerliden iki adam kurşuna dizilecek, bunlar kur'a ile intihap edilecek... ilah..."

Buna mukabil ahali de tertibat ve teşkilâtını ilerletiyor ve tedabir-i lâzimeyi ittihaz eyliyordu. Bu sırada General Keret Maraş kasabası içindeki teşkilâtımız rüesasından bazılarını nezdine celp ederek birçok hakaretten sonra tevkif etti. Bunun üzerine halk müsellehan kıyam eyledi.

Fransızlar da zaten evvelce tertibat almış olduklarından şehri topa tuttular ve böylece müthiş bir muharebe başlaması üzerine tarafımızdan Fransızlar'a derhal ateş kesmeleri ve yirmi dört saat zarfında şehri tahliye etmeleri mealinde bir ültimatom verildi. Fransızlar bilakis muharebeye ve mütemadiyen burayı takviyeye çalıştılar. Bu suretle Maraş'ta çok kanlı muharebe oldu. Fakat neticede Türk azmi önünde Fransızlar mağluben buradan cenuba firara mecbur kılındı.

Haçin'de de çok vatanperverane hareket neticesinde Fransızların tahrikâtıyla hareket eden Ermeniler kısmen imha edilerek vaziyet ıslah edilmişti. Cenuba çekilen Fransızlarla, Islahiye ve Antep'de kanlı muharebat başladı. Bu muharebata ait netayiç daha sonra tafsil edilecektir.

Urfa'da da ilk andan itibaren mühim teşkilât yapılarak muhterem Urfalıların imanı, taş, sopa gibi iptidai vesaitten mürekkep teslihatı karşısında, Harb-i Umuminin muazzam zaferlerinin gurur ve hatıratını taşıyan Fransızlar az zaman zarfında Halep ve cenup istikametine kovuldular. Urfa havalisi daha ilk zamanlarda kâmilen tathir edilmiş oldu.

Adana'dan Urfa'ya kadar olan menatıkdaki teşkilâtı idare edenler meyanında birçok kıymetli ve hamiyetli zevat varsa da hepsini tespit edemedim. İstiklâl Harbinde cenup cephelerimizin şanla şerefle dolu birer kalesi olan Maraş, Antep, Urfa hadisatının tafsilini daha ziyade bunu içinde yaşayanlara bırakırım.

1920 senesi bu vaziyet devam ederken İngilizlerin âleti olan Ferit Paşa kabinesi bir taraftan bir sulh muahedesi imzalamak için mütemadiyen çalışıyordu. Halbuki Anadolu seyr-i tabiisini tutmuştu. İstanbul Hükûmeti bunu kabul etse de etmese de Anadolu için haiz-i kıymet değildi. Bunu bilenler, Türk milletini imza edilecek müsalahanameye bila kayd ve şart

Levent Şahverdi Arşivi

itaatla esarete giriftar ettirmeye muvaffakiyet için Anadolu'daki millî taazzuvu tamamen yıkmaya uğraşıyorlardı.

11 — Yunanlıların garpte Milne hattından umumî taarruza geçmeleri :

Buna ait tedabir meyanında Yunan ordusunu 22 Haziran 1920'de Milen hattından taarruza geçirdiler. O zaman bu cephede Ayvalık'ın hemen şimalinden Belen köyüne kadar olan mıntıkada 61 inci Fırka, buradan Keles'e kadar olan mıntıkada 23 üncü Fırka, Kelesten Menderes'e kadar olan mıntıkada da 57 inci Fırkalar bulunuyor idiyse de bu fırkalarımızın kuvvetleri pek cüz'î idi. Bu mıntıkalardaki Kuva-yı Milliye'ye gelince bunlar da ancak çete muharebeleri yapabilirlerdi. Bunlardan muntazam ve asrî bir orduya karşı hakiki muharebe kudret ve kabiliyeti beklenemezdi zaten ne cephane vardı ve ne de sair levazımat-ı harbiye. Yunanlılar ise bu tarihe kadar kuvvetlerini altı fırkaya iblağ etmişler ve çok iyi hazırlanmışlardı. Yunanlılar üç fırka kadar kuvvetle iki koldan Akhisar ve Soma istikametinde, 2 fırka ile Salihli istikametinde, bir fırka ile de Aydın cephesinden taarruza geçtiler.

Bu vaziyet karşısında cepheler imkân nispetinde takviye edilmişlerse de düşman taarruzunu tevkif edecek kati bir netice bekleyecek mahiyeti bittabi alamamışlardı. Mamafih her tarafta kuvvet nispetinde azami mukavemet ve mukabil taarruzlarla düşmanlara müşkilât veriliyordu ve bazı yerlerde ricata bile mecbur edildikleri oluyordu.

Düşmanın şimal kolu tedricen ilerleyerek 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi. 2 Temmuz'da Yunan süvarileri daha ziyade ilerliyerek Kirmasti, Karacabey'i işgal etti. Bu cephedeki kıtaatımız Uluabat köprüsünü tahrip ederek Bursa istikametine çekildiler. Bu kuvvetleri, Kumandanı Miralay Kâzım Beyefendi Bursa'da cem ve tanzime başladı. Nihayet bu cephedeki kıtaatımız geriden de takviye edilerek aksam-ı asliyesiyle Eskişehir'de ve İnönü mıntıkasında toplanmış ve ileri aksamıyla düşmanla temasta kalmışlardı. Yunanlılar Bursa'yı da işgal ederek Bursa şarkında (Dimboz-Aksu) hattında Birinci İnönü Muharebesine kadar kaldılar. Bu hareket esnasında İngilizler 25 Haziran 1920'de 300 kişilik bahriye müfrezesini, üç büyük dretnot bazı küçük sefain-i harbiye himayesinde Mudanya'ya, 2 Temmuz 1920'de bir kısım kuvvetlerini Bandırma'ya ihraç ederek kıtaatımızı yandan ve gerisinden tehdit ile Yunanlıların harekâtını teshil eylemişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Salihli istikametinde şarka ilerleyen Yunan kolu da 24 Haziran'da Alaşehiri aldı ve Uşak garbındakı sırtlarda kaldı. Bilahare 29 Ağustos'ta taarruza geçerek Uşak'ı zapt etti ve Dumlupınar sırtları elimizde kalmak üzere bu mıntıkada da hal-i sükûnet başlamıştı. Bilahare Gediz istikametinde toplanabilen muntazam ve millî kuvvetlerle bir taarruz tevcih edildi ise de kati netice alınamadı.

Cenuptan hareket eden Yunan kolu, karşısındaki kuvvetlerimizi iterek Nazilli'ye kadar ilerlemiş ve bir kısım kuvvetiyle de Selçuk'tan uzanarak İtalyan hududunu geçmiş ve Kuşadası'nın 6 kilometre kadar şimaline varmıştı. Fakat İtalyanlarla vaki olan müsademe neticesinde her iki taraf bu hatta tevakkuf etmiş kalmıştır.

İşte bu suretle garpte İngilizlerin eser-i tertibi olarak başlayan bu taarruz 22 Haziran'dan 29 Ağustos'a kadar takriben 40 günlük bir müddet zarfında Milen hattından Bursa ve Uşak'a kadar yürümüş ve memleketin aksam-ı garbiyesinden mühim ve geniş bir kısmını daha elimizden çıkarmıştık. Bu ani darbenin tesiri teşekkül etmek üzere bulunan kuvvetleri hemen hemen inhilâl ettirmişti. Bir taraftan şu müthiş hücum devam ederken diğer taraftan dahili isyanların sadmesiyle Ankara Hükûmetinin ne büyük buhranlar geçirdiği takdir edilebilir.

Yunanlılar bu muvaffakiyeti elde ettikten sonra bizi daha ziyade tazyik için 20 Temmuz 1920'de Tekirdağ'a bir fırka ile ihraç yaparak Edirne istikametinde yürümeğe başladı. Anadolu'da millî taazzuv başlarken İstanbul'un vaziyeti dolayısıyla tamamıyla münferit kalmış olan Trakya'da bazı teşkilât vücuda gelmişti. Fransızlar Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgalini menfaatlerine mugayir gördüklerinden bidayette Edirne Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey (Paşa) bu vaziyetten istifadeye kalkışarak, belki müzaharet görürüm ümidiyle İstanbul Hükümetiyle temas etmek üzere İstanbul'a geldiyse de bu ümit boşa çıktığı gibi neticede de Edirne'ye dönerken Damat Ferit trenden indirerek tevkif etmek istedi. Fakat beraberinde bulunan Fransız generalinin müdahalesi avdetini temin etmişti. Bu hadiseden sonra buraların teşkilât ve taazzuvları daha ziyade ilerlemişse de basiret ve tedbirdeki noksanlık yüzünden askerî ve millî bütün bu kuvvetler ve taazzuvlar Yunanlıların biraz evvel arzolunan bu teşebbüsleri karşısında kolayca ve çarçabuk inhilâl etti. Cafer Tayyar Paşa esir oldu ve Trakya'da düşman eline geçti.

Garpte ve cenupta bu hadisat olurken şarkta da Ermeniler faaliyetlerini arttırmaya başlamıştı. Buradaki kuvvetler ve vaziyeti arziye daha ziya-

Levent Şahverdi Arşivi

de ümit bahis olduğundan bu mıntıkadaki tehlikelerin büyümeden bertaraf edilmesi teşebbüsüne geçildi. 9 Haziran 1920'de yalnız vilâyat-ı şarkiyeye münhasır olmak üzere seferberlik ilan edildi ve 15 Haziran'dan itibaren 15 inci Kolordu Kumandanlığı, Şark Cephesi kumandanlığına tahavvül etti.

18 Haziran 1920'de Ermeniler bu cepheye taarruz etmişler ve bu suretle bu tarihten itibaren ilk tüfek patlamış ve memleket garpte Yunanlılar ve İtalyanlar cenupta Fransızlar ve İngilizler, şarkta Ermeniler, şimalde sahillerimizde Pontuscular ve yine İngiliz ve Fransız olmak üzere dairen madar bir ateş çemberi içinde kalmış ve dahilde de padişahın eser-i hıyaneti olarak yer yer alevlenmiş isyanlarla kavrulmak vaziyetine düşürülmüştü. Ermenilere karşı taarruz için evvel emirde Ruslarla anlaşmaya karar verildi. Ve hareket bunun neticesine bırakıldı. Bu neticenin tahakkuku üzerine 27 Kasım 1920'de Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki şark ordumuz taarruza geçerek Sarıkamış zapt edildi. Aynı zamanda 9, 12 ve mürettep Fırkalarla 20 Aralık'da 1920'de Kars istikametinde yürünerek 30 Aralık Kars ve 3 Ocak'da Gümrü zapt edildi. Çok seri bir darbe ile Ermeni ordusu kâmilen inhilal ettirilerek 12 Ocak'da Ermenilerle mütareke akdedildi. Bu cephede o zaman için çok kıymetli olan bir çok mühimmat elimize geçti ve hal-i harbe nihayet verildi. Aynı zamanda garpte makûs vaziyetler tahaddüs ederken şarkta alınan bu müspet netice çok iyi bir tesir yaptı.

12 — Sevr Muahedenamesi'nin İstanbul Hükûmeti tarafından kabulü :

Yunanlıların garpte devam eden muvaffakiyetini tam zamanın hululu ad eden İngilizler ve Ferit Paşa Hükûmeti derhal 30 Temmuz 1920'de Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis Beylerden mürekkep bir heyeti Parise göndererek Avrupalıların tanzim etmiş oldukları (Sevr) muahedenamesini bilâ itiraz 10 Ağustos 1920'de imzaladılar ve Türklüğün ferman-ı idamını bilahicap ellerine alarak İstanbul'a döndüler.

Bundan başka ordu mevcudunu takyit ve kapitülasyonlar teşhid edilmek vesaire gibi birçok hukukî takyidatı havi bulunuyordu. Şu şayan-ı teşekkürdür ki bu muahedenin akdi, umumî bir yeis tevlit edecek yerde bilakis büyük bir intibah vermiş ve herkesi hercebad-ı abad ölünceye kadar mücadeleye sevk etmişti. Nitekim neticede milletin azim ve celadetinden sivrilmiş ve bilenmiş olan hançer bu muahedeyi parçaladı ve attı, yerine Lozan Muahedesini kurdu ve bugünkü millî varlığını yaşattı.

Levent Sahverdi Arşivi

BİR AÇIKLAMA

Sayın Tülay Duran'dan aldığımız bir mektupta, dergimizin 20. sayısında Bülent Çukurova imzasıyla yayımlanan "Celâl Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Bir Raporu" adlı yazıda yer alan raporun daha önce kendisi tarafından, Tercüman gazetesi yayını olarak 1982 yılında çıkan "100. yaşında Celâl Bayar'a Armağan" adlı eserin 237-271 sayfalarında "Millî Mücadele'de Batı Cephesinde Kuvay-ı Milliye'nin Kuruluşu ve Celâl Bayar (Atatürk'e verilen rapor)" adıyla açıklamalar ve dip notları ile yayınlandığını, ayrıca "Belgelerle Türk Tarihi Dergisi"nin 15. sayısı (Nisan 1986)'nda da "Batı Cephesinde Kuvay-ı Milliye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri" başlığı ile ikinci defa yayınlandığını öğrenmiş bulunuyoruz.

Tülay Duran'ın önceki yıllarda yayınlanan iki yazısı gözden kaçtığı için aynı rapora Bülent Çukurova imzası ile dergimizde yer verilmiştir. Sayın Duran'a ve okuyucularımıza özür dileyerek bu açıklamayı yapıyoruz.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

• Sahibi : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi adına Prof. Dr. Utkan Kocatürk • Yönetim yeri : Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk Bulvarı 225, Kavaklıdere/Ankara • Telefon : 168 41 39 • Abone şartları : Yıllık abone (3 sayı) 30.000 TL. (Yabancı ülkeler için 96 dolar) • Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. • Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler sahiplerine aittir. • Yazarlar yeni eserlerini Merkezimize gönderdikleri takdirde dergimizde tanıtmaları yapılacaktır.

• Basıldığı yer: Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara • Derginin bu sayısı 8.000 adet basılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi